

דן שיפטן

תנופתו ושברו של המאבק הכלל-ערבי נגד ישראל

מלחמת יום הכיפורים
ב"תחילת סופו" של המאבק

תנופתו ושברו

של המאבק הכלל-ערבי נגד ישראל

מלחמת יום הכיפורים כ"תחילת סופו" של המאבק

דן שיפטן

תנופתו ושברו
של המאבק הכלל-ערבי נגד ישראל
מלחמת יום הכיפורים כ"תחילת סופו" של המאבק

דן שיפטן

The Rise and Fall of the Pan-Arab Struggle Against Israel

The Yom Kippur War as its "Beginning of the End"

Dan Schueftan

המכון למחקרי ביטחון לאומי

משלב בתוכו את מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים, הוקם בשנת 2006. למכון שתי מטרות מוצהרות: הראשונה היא לערוך מחקרים בסיסיים בנושאי הביטחון הלאומי של ישראל, המזרח התיכון והמערכת הבינלאומית, וזאת על פי אמות המידה האקדמיות הגבוהות ביותר, והשנייה – לתרום לדין הציבורי ולעבודת הממשל בנושאים שנמצאים, או ראוי שיימצאו, בראש סדר היום הביטחוני של ישראל.

קהלי המטרה של המכון למחקרי ביטחון לאומי הם דרג מקבלי ההחלטות, מערכת הביטחון, מעצבי דעת קהל בישראל, הקהילה האקדמית העוסקת בתחומי הביטחון בישראל ובעולם והציבור המתעניין באשר הוא.

המכון מפרסם מחקרים שלדעתו ראויים לתשומת הלב הציבורית ושומר על מדיניות נוקשה של אי־משוא פנים. הדעות המובעות בפרסומים הן של המחברים בלבד, ואינן משקפות בהכרח את העמדות של המכון, של נאמניו או של האישים ושל הגופים התומכים בו.

מזכר זה רואה אור בעזרת תרומתה הנדיבה של **אסתר אנגלברג ז"ל**

עורך: פרופ' קובי מיכאל, המכון למחקרי ביטחון לאומי
עורכת: מירה ילין
הביא לדפוס: עמר ויקסלבאום, המכון למחקרי
ביטחון לאומי

עיצוב גרפי: מיכל סמו קובץ, המשרד לעיצוב גרפי,
אוניברסיטת תל אביב
עיצוב העטיפה: שי ליברובסקי, המכון למחקרי
ביטחון לאומי

תמונת העטיפה: מעטפת יום ההופעה של בול מצרי
שהופץ בשני מיליון עותקים מיד אחר מלחמת ששת
הימים. מאוספו של ד"ר אופיר וינטר.

דפוס: דיגיפריט זהב בע"מ

המכון למחקרי ביטחון לאומי
חיים לבנון 40
ת.ד. 39950
רמת־אביב
תל אביב 6997556

info@inss.org.il
<http://www.inss.org.il/he>
ISBN: 978-965-7840-09-2

כל הזכויות שמורות ©
נובמבר 2024

תוכן העניינים

7	תקציר
11	מבוא
	עימות בין ליבת הצרכים הלאומיים החיוניים של ישראל
13	ומצרים
13	חרדותיה ויעדיה של ישראל
16	מצוקות הערבים והמענה המשיחי של מצרים הנאצרית
	נאצר בשנות ה־60: זהירות, פרוכוציה, מלחמה, תבוסה
24	ומבוי סתום
24	העליונות האסטרטגית המתמשכת של ישראל
30	הפרוכוציה של מאי 1967
	מלחמת ששת הימים – המאבק עם ישראל כמבחן
32	לעתיד הערבים
35	סוף עידן נאצר – התלות בארצות הברית
41	מלחמת ההתשה
	שדרוג מעמדה של ישראל בוויינגטון בעקבות המשבר
49	בירדן
57	לקחיו של סאדאת ויישומם בזירה המדינית והצבאית
58	הזירה המדינית: התמורה באוריינטציה הגלובלית
	הזירה הצבאית: הכרה בעליונות האסטרטגית המובנית
63	של ישראל אחרי 1967
	מאפיינייה האסטרטגיים של המלחמה ב־1973 – האיום,
74	הפיתוי והריסון
77	כורח המלחמה
	מגעים בדרג העליון בין מצרים וארצות הברית בראשית
82	המלחמה

86	זעזוע המלחמה
89	המפנה בחזית המצרית
94	מאזן הכוחות בסיום המלחמה
	הכרעות גורליות בסיום המלחמה – מעשה האומן של
98	קיסינג'ר
101	שיקוליה של ישראל
106	תוצאות המלחמה
109	השלום עם ישראל – משלילה נחרצת לאימוץ מלא
113	פסילת השלום עם ישראל לפני המלחמה
121	דבקות בפסילת השלום אחרי המלחמה
129	המפנה ההיסטורי לשלום
129	האתגר של ממשל קרטר
133	נחישותה של ישראל
135	חשש ממשבר במצרים
136	רגע האמת של סאדאת
139	"החמצת השלום" ערב המלחמה
139	טיעונים בדבר החמצה
140	הסדר כולל
149	שיחות אסמאעיל-קיסינג'ר
154	ההקשר האסטרטגי הכולל
160	הסדרים חלקיים
165	משקלה של תביעת ישראל לשינויי גבולות בסיני
175	המלחמה בפרספקטיבה
175	התמקדות בפרספקטיבה של יוזמי המאבק
176	הפרספקטיבה הישראלית
182	עומק המפנה ההיסטורי וגילוייו
189	סיכום ולקחים
203	אפילוג
205	נספחים

תנופתו ושברו של המאבק הכלל-ערבי נגד ישראל מלחמת יום הכיפורים כ"תחילת סופו" של המאבק

דן שיפטן¹

תקציר

באוקטובר 1973 התייצבה ישראל לעימות האלים האחרון במאבק של כרבע מאה כנגד הניסיון הערבי המסוכן והמתמשך שאיים אי פעם על קיומה. התנועה המשיחית שחולל נאצר גייסה את משאביו של העולם הערבי כולו תחת הנהגתו הכריזמטית, חברה לברית המועצות והציבה את "שחרור פלסטין" כאבן בוחן לסיכוייהם של הערבים להשיב את גדולת עברם. אף שנאצר עצמו היה מודע מאז שנות ה-50 לעליונותה האסטרטגית של ישראל ונרתע מעימות כולל בטרם ימצא לה מענה, הוא נגרר לבסוף ב-1967 למלחמה שהביאה על הערבים תבוסה והשפלה. את יתרת השנים עד מותו ב-1970 הקדיש למאבק צבאי (מלחמת ההתשה) ומדיני מיוסר וכושל שנועד להשיב, באמצעות כפייה אמריקאית וללא תמורה מדינית של ממש, את האדמות שאבדו לערבים. יורשו אנואר סאדאת הוכיח במהרה כי

1 אני מבקש להודות למי שעברו על החיבור בגרסתיו השונות והציעו הערות מועילות וחשובות לתוכנו: לידידי הפרופסורים שלמה אבינרי ז"ל, עזר גת, אלכסנדר יעקובסון, אבי בראלי ואביתר מתניה, לתא"ל (מיל') שלום הררי ולעיתונאית סמדר פרי. תודה מיוחדת לפרופ' קובי מיכאל על עזרתו המיוחדת (כתמיד) בעריכת החיבור ובהצבעה על המחייב הסבר נוסף, תיעוד מלא והבהרה. מאליו מוכן שהאחריות על המוצר הסופי ופגמיו היא שלי בלבד.

למד היטב רבים מלקחי כישלוננו של נאצר ועיצב אסטרטגיה מורכבת ומרשימה, שנועדה להבטיח בעיקרה את אותה מטרה: סילוק ישראל מסיני בלחץ אמריקאי, בלא חוזה שלום נפרד.

החיבור הזה מגולל לפרטיה את האסטרטגיה הזו של אנואר סאדאת, את הצלחותיה החשובות בראשית המערכה הצבאית ואת ההישגים המדיניים המרשימים בעקבותיה. הוא מתאר גם את המבוי הסתום שאליו נקלעה אותה אסטרטגיה כעבור שנים אחדות ואת המהפך הדרמטי באושיותיה שחולל נשיא מצרים בשלהי שנות ה-70. מבחינת ישראל מדובר באיום כלל-ערבי חמור שהבשיל לאיטו בשנות ה-50, התפרץ ב-1967 והגיע למבחנו העליון ב-1973, במאבק מדיני וצבאי מתמשך שנועד לשבור את האסטרטגיה המצרית. המאבק אחרי 1967 לא התמקד בנסיגה מסיני אלא בתמורה המדינית – בשאלה אם ישבור סאדאת את ישראל בעזרת לחץ אמריקאי או שישאל תכפה על מצרים את מה שסאדאת, כנאצר בשעתו, הציג לעמו ככניעה וככניעה: חוזה שלום המוציא, לדורות, את אבן הראשה המצרית מן המאבק נגד ישראל וזונח את הערבים לגורלם.

האסטרטגיה של סאדאת נועדה לזעזע את ארצות הברית ואת ישראל באמצעות מלחמה בעצימות גבוהה ויעדים צבאיים צנועים מאוד שהתיישבו עם עליונותה האסטרטגית של ישראל, לצד חרם נפט ולחצים כלכליים עזים בזירה הגלובלית. שילובו של האיום הזה עם פיתוי רב-חשיבות, בדמות נכונות לשינוי האוריינטציה המעצמתית של מצרים, נועד לשכנע את ארצות הברית לכפות על ישראל את תנאיה של מצרים. הזעזוע אכן פגע קשות בעמדת המיקוח של ישראל, ושילובו עם הפיתוי המעצמתי אכן העמיד את עניינו של סאדאת בראש סדר העדיפויות של ארצות הברית; אך בחלוף ארבע שנים של מיקוח קשוח הבין סאדאת את מגבלותיו. התברר כי השילוב בין כושר העמידה של ישראל, חולשתה הפנימית של מצרים ומדיניות חובבנית של הנשיא קרט, שאיימה לאיין את מה שסאדאת השיג במיצוי שארית כוחותיה של ארצו, כפה עליו לקבל למעשה ב-1979 את תנאיה של ישראל בתמורה לנסיגה מסיני המפורז.

את ההוקרה ליציבותו של ההסדר הזה לדורות חייב האזור להנהגת שלושת הצדדים העיקריים: ראשית, לאנואר סאדאת, שהפגין אחריות לגורלה של מצרים על חשבון חזיונות הגדולה הכלל-ערביים. שנית, להנרי קסינג'ר, שרקח בעקבות המלחמה ביד אומן הסדר המשרת את הצרכים העיקריים של ארצות הברית, מצרים וישראל. שלישית, לגולדה מאיר, על העמידה הנחרצת על תביעת השלום המלא ועל ההימנעות ממיצוי היתרון הצבאי בסוף המלחמה, וכן לממשלת רבין הראשונה, על העמידה האיתנה במצוקה הקשה בעקבותיה, עד לקבלת התביעה הישראלית זמן קצר לאחר מכן.

המאבק שהתמשך מ-1967 עד 1979 העמיד למבחן את כל מערכות יחסי הכוחות במזרח התיכון: הגלובליים, האזוריים והישראליים-ערביים. כדי להבין את משמעותו מרחיקת הלכת נדרשת הכרה כי מלחמת ששת הימים, מלחמת ההתשה ומלחמת יום הכיפורים אינן אלא שלוש מערכות במלחמה אחת, שהסתיימה רק בחוזה השלום.

מילות מפתח: מלחמת יום הכיפורים, מלחמת ששת הימים, מלחמת ההתשה, צה"ל, יחסי דרג מדיני-דרג צבאי, תהליך קבלת החלטות, מצרים, סוריה, הכרעה, ניצחון, מדינאות, אסטרטגיה, ביטחון לאומי

מבוא

המפעל הציוני בארץ ישראל מתקיים, מראשיתו, בצילה של חתירה ערבית לשרשו. מאז שנות ה־30 של המאה הקודמת גייס המאבק נגדו חלק ניכר של הציבור המודע פוליטית בקרב ערביי הסהר הפורה. בהדרגה הפכה הפסילה הגורפת של המדינה היהודית למאפיין דומיננטי בדעת הקהל במדינות הערביות שקמו באמצע המאה וגלויי האיבה כלפיה הפכו למבחן חשוב, לעיתים קרובות למבחן העליון, לנאמנותן של האליטות הערביות ללאומיות הפאן־ערבית. הפסילה והאיבה השתרשו כעיקר אמונה פוליטי גם בקרב גורמי אסלאם רדיקליים במדינות מוסלמיות ואפילו בפזורה הערבית והמוסלמית שמחוצה להן. עד שלהי שנות ה־70 הלך התהליך הזה והתעצם.

הגורם היחיד שהיה לאל ידו להנהיג את המאבק הכלל־ערבי נגד ישראל, ואף הצליח לממש זאת בפועל, הייתה מצרים בהנהגת נשיאה הכריזמטי גמאל עבד אל־נאצר. מבחנו העליון של המאבק הזה הגיע בשלוש המלחמות בימי נאצר וסאדאת – ששת הימים, ההתשה ויום הכיפורים – ובסופו הסתלקה מצרים לדורות מהנהגת המאבק הזה בלא שנמצא לה יורש. הדיון המקצועי והציבורי בשתי המלחמות האחרונות לוקה מאוד במידע ובתובנות הנוגעות לרובד האסטרטגי העליון. אף שהמידע זמין עת ארוכה במקורות מצריים ואחרים, הרי הלקויים הללו חמורים במיוחד בנוגע לשנות השבעים – לקראת המלחמה, בימיה האחרונים ובעיקר בעקבותיה – ושיבוצם בהקשרים הגלובליים, האזוריים והפנימיים, זכה אך לעיתים רחוקות ובאופן חלקי לתשומת הלב הראויה.

החיבור הנוכחי אינו מיועד לתאר, לגופם ובפירוט, את המהלכים המדיניים והצבאיים של מלחמת יום הכיפורים, לא להתמקד בנתונים ספציפיים חדשים שהתגלו בחומר הארכיוני שנחשף לאחרונה

ואפילו לא להסתפק בצירוף הרקע למלחמה והערכת תוצאותיה לתיאורים אלה. הוא חותר לברר באמצעות רטרופקטיבה את התמונה האסטרטגית הרחבה ביותר שבה ראוי לשבץ את המלחמה הזו, ולהעיר על משמעותה ההיסטורית והקשריה התרבותיים. לצורך זה נדרש לפעמים, בצמתים קריטיים, תיאור מפורט של מהלכים כאלה ואימות ארכיוני של טיעונים שהובאו ממקורות פחות אמינים, אך אלה נועדו בעיקר כדי לבחון – לאשש או להפריך – טיעונים הנוגעים לתמונה האסטרטגית הזו. בפרספקטיבה רחבה כזו – כשני עשורים לפני המלחמה וכחמישים שנה אחריה – וביריעה המקיפה את מגמות העומק של שלושת השחקנים העיקריים – מצרים, ארצות הברית וישראל – אפשר להעריך במלואה את משמעות המלחמה כאבן דרך בתולדות המזרח התיכון.

ההקשר ההיסטורי המלא נדרש להערכת מקומה של המלחמה הזו בתולדות הערבים בזמן החדש, במעמדן של המעצמות באזור בעל חשיבות אסטרטגית וביחסי ישראל ערב. העימות, שהתמשך מאז המלחמה שפרצה ביוני 1967 ועד לחוזה השלום הנפרד בין מצרים לישראל בפברואר 1979, העמיד למבחן את כל מערכות יחסי הכוחות במזרח התיכון: הגלובליים, האזוריים והישראליים-ערביים. כדי להבין את המבחן הזה, לתאר את הכרעתו בסוף שנות ה-70 ולהצביע על משמעותו מרחיקת הלכת נדרשת ההכרה כי מלחמת ששת הימים, מלחמת ההתשה ומלחמת יום הכיפורים אינן אלא שלוש מערכות במלחמה אחת, שהסתיימה רק בחוזה השלום.

אחרי התווזה הטקטונית ב־1979 ראוי לראות באירועים של העשורים האחרונים ביחסי ישראל-ערב רעשי משנה, חשובים ולעיתים דרמטיים כשלעצמם, אך המגמה ההיסטורית הוכרעה למשך חצי מאה כבר אז. למאבק שהחל באוקטובר 2023, ביחוד אם יידרדר לעימות מלא וישיר עם איראן, יש פוטנציאל להשפיע שוב באופן דרמטי על מעמדה של ישראל ועל גורלו של המזרח התיכון, אך גם בתנאים אלה יש חשיבות מכרעת להוצאתה של מצרים מהנהגת המאבק הכלל-ערבי נגד ישראל. בהקשר האסטרטגי, המאיר את עברם של הערבים ומעצב במידה רבה את עתידם, ובניסיון להעריך את מעמדה של ישראל באזור, אין מנוס מבחינת המכלול בשלמותו.

עימות בין ליבת הצרכים הלאומיים החיוניים של ישראל ומצרים

חשיבותה המכרעת של המלחמה המתמשכת הזו, על שלוש מערכותיה וסיומה בחוזה השלום, נובעת ממה שעמד בה למבחן. מדובר על הרבה מעבר לממד הטריטוריאלי – גורלם של השטחים שנכבשו ב-1967 – ואפילו מעבר למהותו הדו-צדדית של ההסדר שסיים אותה ב-1979. מבחינת ישראל מדובר במאבק שהשלכותיו קיומיות; מבחינת מצרים מדובר במאבק על ייעודה ועל מעמדה באזור ובמערכת הבינלאומית, במובן מסוים אפילו על זהותה. משני עברי המתרחש הייתה כבר באותם ימים הכרה עמוקה בדבר חשיבותו ארוכת הטווח והרת הגורל של המאבק, גם כאשר יעדיו לא הוגדרו בהכרח במונחים המפורשים והמחודדים המשמשים את הדיון הנוכחי.

חרדותיה ויעדיה של ישראל

הסיוט האולטימטיבי של היישוב היהודי ומדינת ישראל מראשיתם היה עלייתו של גורם שיצליח, במנהיגותו הסוחפת וביכולתו להסעיר את רגשותיהם של ערבים ומוסלמים באשר הם, לגייס את משאביהן האדירים של ארצות ערב וההינטרלנד האסלאמי נגד המפעל הציוני והמדינה שהקים. מדובר במשאבי עתק – אנושיים, כלכליים, אסטרטגיים ופוליטיים – שהיהודים במולדתם ההיסטורית לא יוכלו לעמוד לאורך זמן בפגיעהם. אפילו יתמיד קיומה של המדינה, הרי אם תיאלץ, בשל עצימות המאבק נגדה והתמדתו, להקדיש את כל אונה להישרדות, היא לא תוכל להפנות את משאביה לאפיק הקונסטרוקטיבי שהוא טעם חייה. מדובר לא רק בנוקי העימות הישיר נגד ישראל אלא גם בהשלכות ההפניה של משאבי העתק

הללו לזירה הבינלאומית, באופן הכופה על המעצמה המעניקה גיבוי ליהודים ולמדינתם לאמץ מדיניות בלתי ידידותית כלפי המפעל הציוני וישראל.

בהיסטוריה הציונית התממש הסיוט הזה ב־1939, כאשר ההד בעולם הערבי והמוסלמי למאבק נגד היישוב היהודי גויס בהצלחה ללחצים על בריטניה. הלחצים הללו הצליחו לדחוק את המעצמה החשובה ביותר באזור, ששלטה גם בארץ, למדיניות אנטי־ציונית ב'ספר הלבן' של 1939. לולא איכדה בריטניה את מעמדה האימפריאלי במלחמת העולם השנייה, היה המפנה הזה עלול לסכל את המפעל הציוני בארץ מעיקרו. בסוף שנות ה־40 של המאה הקודמת הצליחו מודעות עמוקה לסכנה הזו ואסטרטגיה נועזת של דוד בן־גוריון לחלץ את ישראל בשעת האמת הלאומית משתי סכנות קיומיות הכרוכות זו בזו: שותפות אסטרטגית עם המלך העבר־ירדני עבדאללה, באמצעות הסכמה לחלוקת הארץ, פיצלה את מחנה האויב בעת פלישת הצבאות הערביים במאי 1948. הימנעות ממיצוי העליונות הצבאית של צה"ל ב"שחרור כל ארץ ישראל המערבית" במאוס 1949 הצילה את העתיד הציוני מהקמת מדינה יהודית בעלת רוב ערבי.

מייד אחרי הניצחון המרשים במלחמת העצמאות, שהושג בזכות הפיצול הזה, נתן בן־גוריון ביטוי מחודד לחרדה הקיומית של המפעל הציוני בסביבה עוינת, תוך מודעות עמוקה לשורשים ההיסטוריים והתודעתיים העשויים להצמיח מנהיגות ערבית ואסלאמית כריזמטית, שתאחד את אויביה של ישראל.

ויש אולי סיכויים לשלום קבע, ואף־על־פי־כן – הביטחון נשאר, כמקודם, הדאגה הגדולה והחמורה של מדינת־ישראל. עובדות־יסוד היסטוריות אינן משתנות ע"י ניצחונות זמניים או ע"י בריתות בינלאומיות. זוהי עובדת־יסוד היסטורית, שאנו אומה קטנה, מוקפת ים ערבי. וגם אם יגדל מספרנו ויוכפל ויושלש – גם אז נהיה מיעוט קטן לעומת עשרות המיליונים הערבים, התופסים את כל שטח חלקי־העולם־הזה, מהרי הטברוס ועד האוקינוס האטלנטי. ואנו צריכים לזכור שבמאה השביעית היה העם הערבי קומץ של שבטים פראים מפורדים ומפוזרים, שהעולם לא ידע כמעט על קיומם, ולא היה להם שום ערך תרבותי

ופוליטי, ופתאום קם "נביא" ויפח רוח חדשה בשבטים אלה, ליכד אותם, ובמשך זמן קצר כמה אחת האימפריות העולמיות הגדולות ביותר, האימפריה הערבית, שהתפשטה על שלושת חלקי-תבל, והיא ביצעה דבר אשר לא ביצעה לפניו ולאחריה שום אימפריה אחרת – היא הנחילה לא רק דתה ותרבותה, אלא גם לשונה להמון עמים באפריקה ובאסיה, אשר מעולם לא היה להם שום מגע עם הלשון הערבית ולא עם הגזע הערבי.²

האיום החמור ביותר בתולדות ישראל מצד גיוס כלל המשאבים הערבים למאבק נגדה הופיע, כפי שחשש בן-גוריון, עם תנועתו המשיחית של גמאל עבד אל-נאצר באמצע שנות ה-50 וליווה אותה במשך כרבע מאה. אישיות המיוחדת, חשיבותה של המדינה שבראשה עמד והנסיכות האזוריות והבינלאומיות של אותם ימים קירבו את האיום הפוטנציאלי הזה לכדי מימוש בשנות ה-60 וה-70. בתהליך שיתואר כאן בהרחבה ניצבה ישראל בשלושה עימותים צבאיים ובמערכה מדינית כבדה מול מכלול משאבים אזורי עצום – פוליטי, כלכלי, וצבאי – גם בחייו של נאצר וגם במלחמת יום הכיפורים, אחרי מותו. אף שהמשאבים לא גויסו במלואם, הרי עצם התמשכות הלחץ הכלל-ערבי עת ארוכה ועצם החשש מפני התמדתו ההיסטורית הטילו עול קשה על ההווה וצל כבד על התקוות לעתיד.

הדרך היחידה להיחלץ ממעמסת ההווה ומחרדת העתיד בתחום קריטי זה הייתה לשבור את כושר העמידה של מצרים ולכפות עליה הסתלקות ממאפייני המנהיגות שהיו מקובלים על העולם הערבי באותה עת. לישראל אין בעיה עקרונית עם מעמדה המוביל של מצרים, בתוקף מאפייניה הייחודיים. מאז 1979 יש לה אפילו עניין חשוב בהעצמתו, בהיותה של מצרים עוגן היציבות והאחריות החשוב ביותר באזור. האיום על ישראל עד שנות ה-70 נבע מההנחה המצרית והערבית שהמנהיגות נבחנת, בקהיר ובאזור, בהובלת המאבק הכלל-ערבי נגד המדינה היהודית. כדי להבטיח את עתידה הייתה

2 דוד בן-גוריון, "מדינת ישראל והתנועה הציונית", דברים בפתחת ישיבת הוועד-הפועל הציוני בירושלים, ו' באייר תש"ט, 5 במאי 1949, חזון ודרך, כרך ראשון, עם עובד, 1962, עמ' 119-133.

ישראל חייבת לכפות על מצרים את ההכרה שסוג המנהיגות הזה יוביל לחורבנה המעמיק והמתמשך. זה מה שעמד למבחן במה שראוי לראות, כאמור, כמלחמה אחת בת קרוב לשבע שנים ושלוש מערכות גדולות. חסנין הייכל היטיב להבין את היעד האסטרטגי של ישראל:

ישראל המשיכה באותו קו, שהונח על ידי האימפריאליזם, והוא שיש להתרכז במצרים כדי לבודדה מן האומה הערבית, או להכניס ייאוש בלב האומה הערבית כדי להרחיקה ממצרים. ישראל ניסתה בכל האמצעים, עוד לפני מלחמת יוני 1967, לפני מערכת סיני ב-1956 ולפני מלחמת פלסטין משנת 1948 ואפילו עד עצם היום הזה, לבודד את מצרים מיתר המדינות על ידי הפיתוי של החזרת כל אדמותיה שאותן איבדה בשנת 1967, ובלבד שתרחק מיתר המדינות. אך מצרים דחתה זאת בתקיפות מכובדת יותר ובטוחה יותר.

ישראל חוזרת שוב על ניסיונה נגד מצרים בפנותה הפעם אל האומה הערבית ובנצלה את תוצאות מלחמת יוני 1967 כדי לשכנע את יתר מדינות ערב שמצרים לא יכלה בעבר ואף לא תוכל בעתיד [לנצח]. על כן מתרכזת ישראל בפעילות נגד הצבא המצרי – דבר שקדמה לו תעמולה אימפריאליסטית. ברם, האומה הערבית דחתה ניסיון זה מצד ישראל, כפי שדחתה ניסיון כזה בעבר מצד האימפריאליזם, משום שהוצאת מצרים מן המערכה פירושה שלא תהיה יותר מערכה, וזאת בשל הסיבה הפשוטה והיא שמצרים מהווה 35% מכלל הכוח הערבי (יותר מ-30 מיליון מצרים מתוך פחות מ-100 מיליון ערבים) ו-60% מהכוח הערבי הסובב את ישראל במישורין, המסוגל ליטול חלק במערכה.³

מצוקות הערבים והמענה המשיחי של מצרים הנאצרית

מן העבר המצרי של המתרס מתחברת המשמעות של המאבק עם ישראל למצוקתם של הערבים בעת החדשה. בחירתה של מצרים בזיקה למרכיב הערבי כמגדיר העיקרי של זהותה הלאומית לא

3 חסנין הייכל, "מאזן האימה והביטחון", אל-אהראם, 4 באפריל 1969. ראו המאמר בשלמותו בנספח 2, עמודים 215–236.

הייתה מובנת מאליה, אך משהוכרעה השאלה הזו ומוסדה בשנות ה-40 של המאה הקודמת, התמקד כל דיון רציני בייעודה בזיקה זו. מחקר שברק לעומקה את התגבשות הזהות הלאומית הזו במחצית הראשונה של המאה ה-20 מצא ששאלת העימות בין היישוב היהודי לפלסטינים הוצבה מאז שנות ה-30 במוקד פעילותם הפאן-ערבית של ארגונים, תנועות, גופים, מפלגות ואישים במצרים, והפכה כבר אז ל"אבן הבוחן העיקרית להזדהותם עם התנועה הלאומית הכלל-ערבית".⁴

לערבים (כמו גם ליהודים) מודעות מחודדת לעברם ותחושה של זיקה עמוקה בין אירועי ההווה לבין מורשתם. במפגש עם המערב התרבותי מאז סוף המאה ה-18 התנגשה התפיסה העצמית שלהם, כמי שנועדו בתוקף הישגיהם ההיסטוריים לעוצמה ולגדולה, עם המודעות המצטברת והמעמיקה לרפיונם ולכשליהם בהתמודדות עם אתגרי המודרנה. ההיסטוריון ברנרד לואיס היטיב לאפיין את המצוקה:

מה השתבש? זה זמן רב עולה שאלה זו בפי אנשים בעולם המוסלמי, במיוחד במזרח התיכון, אך גם מחוצה לו [...] ברור שאין לטעות בהתייחסות הקשה, בתחושת הבהילות הגוברת, ולאחרונה בזעם השוצף, הנלווה הן לשאלה והן לתשובות עליה. [...] במהלך המאה העשרים התברר שוב ושוב, במזרח התיכון ולמעשה בכל ארצות האסלאם, שהדברים אכן השתבשו באורח חמור. לעומת יריבו מזה אלף שנה, עולם הנצרות, היה האסלאם לעולם עני, חלש ונבער מדעת. במהלך המאות התשע-עשרה והעשרים, עליונותו של המערב, ומכאן שליטתו, נעשתה גלויה לעין כול, והמערב פלש לכל היבט בחייו הציבוריים של המוסלמי, ומה שהכאיב אף יותר – גם לכל היבט בחייו הפרטיים.⁵

4 ישראל גרשוני, **מצרים בין ייחוד לאחדות – החיפוש אחר זהות לאומית, 1919-1948**, הקיבוץ המאוחד, 1980, עמ' 233. פירוט בעמ' 232-242.

5 ברנרד לואיס, **מה השתבש? [תרגום: מ' ארכל]**, דביר, 2004, עמ' 11, 185; ראו גם: ברנרד לואיס, **הערבים בהיסטוריה [תרגום: מ' ברקאי]**, דביר, 1995.

את שפל מעמדם ואת כשליהם במאה ה־20 ייחסו הערבים במידה רבה לשלטון הקולוניאלי. כאשר זה עבר מן העולם באמצע המאה, בתוקף הגיונו הפנימי ובשל מאבק אנטי־קולוניאלי נחוש, ושחרר אותם לעצמאות לאומית, הם ציפו לשיפור דרמטי. השיפור הזה לא הופיע, כיוון שאת עיקר משאביהם האנושיים והכלכליים לא השקיעו במאמץ קונסטרוקטיבי לבנות בסבלנות ובהתמדה את החברה והכלכלה ולהתאים את אורחות חייהם לעידן החדש, בדרך שהצליחה למשל בסינגפור, בקוריאה הדרומית ובישראל. למרות ההבדלים הניכרים בין חברות ערביות שונות, יש בקרבן הרבה מן המשותף. לא במקרה דיברו גם נאצר וגם סאדאת על "הערבים" ככלל בהקשר זה. נאצר אומנם התגייס למאמץ מקיף למודרניזציה ולמפעלי פיתוח גדולים בהשראת המודל הסובייטי, אך כישלונם הסתמן כבר באמצע שנות ה־60. סאדאת הזכיר תקוות לבנייה כזו במסמך היסוד שבו ביקש לעצב את מורשתו לאחר החורבן שהביא נאצר על העניין הערבי, ובמדיניות לאומית שונה מזו שהייתה מקובלת על קודמו ה"מהפכני":

העולם חי כמה מאות שנים כאשר הערבים היו בבחינת בימת המדע, ואירופה הייתה מעתיקה מהם ספרים. ספרי המחברים הערבים המשיכו להיות מתורגמים ללטינית ונלמדו באוניברסיטאות האירופיות עד למאה ה־17, ופירוש הדבר כי האדם הערבי מסוגל ליצירות אצילות, אם הוכשרו עבורו התנאים המתאימים.⁶

אלא שמי שזכתה יותר מכול לתמיכתו הבלתי מסויגת והנלהבת של הציבור הפוליטי משנות ה־50 במאה ה־20 הייתה תנועתו המשיחית של נשיא מצרים גמאל עבד אל־נאצר, שהבטיח לערבים כהנהגתו תשואה מיידית של עוצמה וכבוד באמצעות תמרון אסטרטגי מתוחכם במתחים של המלחמה הקרה.

6 נייר אוקטובר, מוגש על ידי נשיא מצרים, אנואר אל־סאדאת, נספח לאל־אהראם, 1 במאי 1974.

הבשורה הזו עוצבה באמצע המאה הקודמת, בסוף העידן הקולוניאלי, כאשר מדינות ערב זכו בעצמאות מלאה ונדרשו לעצב אסטרטגיה לאומית. לצד אלה שקיבלו את כללי המשחק של המערכת הבינלאומית, שהבטיחה להם לכל היותר שיפור אבולוציוני איטי יחסית לתנופת הצלחתם של המנצחים במלחמת העולם השנייה, הבטיח מנהיגה הכריזמטי של מצרים אופציה מהפכנית מסעירה. בליבה הציע נאצר התייצבות של הערבים, שפעלו במאוחד תחת מנהיגותו, בין שתי מעצמות-העל במלחמה הקרה, כך שיוכו לסיוע נרחב ולמעמד של כבוד ויראה משתייהן. הצלחתו המסחררת של נאצר באמצע שנות ה-50 התבססה על פענוח כשל סדרתי במדיניות האמריקאית. הכשל הזה אפשר, תחת ממשלים שונים, לאויביה של המדיניות הזו לזכות בסיוע אמריקאי נדיב ובחסינות מפני ענישה, גם כאשר שירתו בנושאים קריטיים את האינטרסים הסובייטיים במלחמה הקרה, או אחרי קריסת ברית המועצות – את אלה של אויביה האחרים של ארצות הברית. בימי נאצר הופיע הכשל הזה בממשלי אייזנהאואר וקנדי,⁷ ולאחר מותו באופן הבולט ביותר בממשלי קרט וואובמה.

בשורתו של נאצר הסעירה את האליטות ואת הציבור הפוליטי הערבי בשנות ה-50, אחרי שהצליח לפגוע בצורה קשה באסטרטגיה הגלובלית של המערב, לעגן את מעמדה של ברית המועצות במזרח התיכון ולהשפיל את המעצמות הקולוניאליות לשעבר. יוקרתו של נאצר הרקיעה שחקים כאשר ניצח פוליטית ב-1956 במלחמה נגד בריטניה וצרפת, בזכות התגייסותו של אייזנהאואר למען אויבו הבולט בקרב הגורמים "הבלתי מזדהים", נגד בעלי בריתו החשובים ביותר בנאט"ו. חסנין הייכל, שותפו הקרוב של נאצר ומי שהבהיר כנראה גם לנאצר עצמו את המסר של תנועתו המשיחית, היטיב לתאר את

7 ביטוי מובהק לכשלים כאלה מופיע בספרי זיכרונותיו של שגריר ארצות הברית במצרים בימי קנדי.

John S. Badeau, *The American Approach to the Arab World*, Harper and Row, 1968; John S. Badeau, *The Middle East Remembered*, The Middle East Institute, 1983.

הפוטנציאל הפוליטי של מעמדו בעקבות הניצחון הזה, ובעיקר את ההגבלה החמורה שהמעמד הנישא הזה הטיל על חופש התמרון של נשיא מצרים. כאן נעוצים שורשיו של הטאבו על השלמה עם קיום המדינה היהודית, שהכשיל בימיו האחרונים של נאצר ובימי סאדאת, עד 1977, את הסיכוי להיחלץ מן המצוקה של 1967, משעה שהתברר כי מצרים אינה יכולה לעמוד בה עוד.

אחרי 1956 לא היה עוד נאצר רק מנהיגה של מצרים אלא גם מי ששבה [את דמיונם] של ההמונים הערבים, המדינאי המוביל במזרח התיכון והאריה של העולם השלישי. מיליונים ראו בו סמל של עמידה איתנה בפני העוצמה הצבאית של המערב. במובן אחר היה נשיא מצרים שבוי בידי מצב הרוח העממי שאותו עזר לכונן, באותה מידה שבה שלט בו. בנסיבות כאלה לא היה שום מנהיג ערבי מסוגל לפרוץ את קווי ההגנה הפסיכולוגיים של עמו, במאמץ לבנות דיאלוג עם האויב [הישראלי]. הטאבו העליון היה דומיננטי.⁸

הניצחון הזה פיצה את הערבים על דורות של השפלה, כאשר הציגם כמי שהיראה מפניהם מכתיבה לשני הענקים הגלובליים את הצורך לכבדם: הסובייטים ראו חשיבות גלובלית בגיוסם למאבק במערב וחימשו אותם בהתאם; האמריקאים יצאו מגדרם כדי לפייסם, בתקווה (חסרת יסוד – ראו הנמקות בהמשך) למתן את איבתם.

שורשיה של מלחמת ששת הימים ושל האסטרטגיה הלאומית המצרית שהתמודדה עם תוצאותיה – במלחמת ההתשה, במלחמת יום הכיפורים ובעקבותיה – נעוצים בחוויה המכוננת הזו בשנות ה־50 ובהתמדתה עד אמצע שנות ה־60, גם אחרי שארצות הברית שינתה את גישתה. בימי הממשלים של ג'ונסון וניקסון ובימי קיסנינג'ר (בממשל פורד) היו נאצר, ובמידה מוגבלת יותר גם סאדאת, משוכנעים שניתן לאלץ את ארצות הברית לקבל את ליבת תנאיה של מצרים. במהלך העשור הבא, ממלחמת ששת הימים עד חוזה השלום, נאלצה מצרים

Mohamed Heikal, *Secret Channels — The Inside Story of Arab-Israeli Peace Negotiations*, Harper Collins Publishers, 1996. p. 115.

בהדרגה להכיר בחולשתה של עמדת המיקוח שלה ולזנוח בשלהי תקופת סאדאת את התקווה לחזור למתכונת של ימי אייזנהאואר וקנדי. במהלך שנות ה-70 של המאה הקודמת נאלצו בני האזור להשלים עם העובדה שבשורתו של המנהיג הכריזמטי ביותר של הערבים באשר הם, שעמד בראש המדינה המובילה של האזור, הגיעה למבוי סתום. מאז לא קם לערבים תחליף בר-קיימא לבשורתו. בציר הזה, אפילו יותר מאשר ביחסים עם ישראל, התמקד המאבק הערבי מאז 1967. בהקשר הרחב הזה מדובר במאבק על מעמדם של הערבים בעיצוב דמותו של המזרח התיכון. הוא הוכרע בקהיר, כיוון שרק למצרים היו הנתונים להנהיג אותם במערכה להשבת כבודם ההיסטורי.

לכאורה הוכרע הדבר רק לגבי מצרים, אך בחצי המאה שחלפה מאז הוכח שמדובר בהרבה מעבר לאחד הגורמים החשובים בעולם הערבי. מצרים היא לא רק המדינה הערבית המאוכלסת ביותר אלא גם המגובשת ביותר מבחינת הרכבה הפנימי, על רקע שורשיה ההיסטוריים העמוקים. כל מתחרותיה על הנהגת העולם הערבי קרועות בשל מתחיהן השבטיים וחלקן יכולות להיקרא מדינות רק במובן הפורמלי. אוהבי מצרים מכנים אותה "אום א-דוניא" – בתרגום מילולי "אמו של העולם" – לא רק בזכות הציוויליזציה בעת העתיקה אלא גם בתוקף מקומה הייחודי בתרבות ובפוליטיקה בעת החדשה. בעיני נאצר וסאדאת היה גורלם של הערבים כרוך ללא הפרד במנהיגותה הטבעית של מצרים גם בעימות הגורלי עם ישראל. ישראל היא זו שכפתה על סאדאת ויורשיו להציל את מצרים על חשבון העניין הכלל-ערבי.

היום כבר הוכח בפועל מה שהיה ברור לכל בר דעת גם לפני חמישים שנה: התהליך שבו השלימה מצרים למעשה עם אובדן הסיכוי להתמודד עם עליונותה האסטרטגית של ישראל באמצעות לחץ אמריקאי "במתכונת 1957" גזר גם את גורלם של הערבים בתחום זה למשך חצי מאה, בלא אופק של מוצא קרוב מן המצוקה הזו. מה שעמד למבחן בשלוש המערכות הללו של "מלחמת תריסר השנים" 1967-1979, ועוצב במידה רבה בעקבות תוצאותיו של ה"סיבוב" ב-1973, חורג הרבה מעבר לסכסוך הישראלי-ערבי. האסטרטגיה

של סאדאת לקראת המלחמה, תוצאותיה הצבאיות ובוודאי השלום הנפרד של מצרים בעקבותיה הכריעו לזמן רב ולשבת את גורלו של הניסיון החשוב והדרמטי ביותר של הערבים למצוא את המקום הראוי להם, לשיטתם, בעידן החדש.

*

כדי להעריך במלוא עומקו את משמעותו של המאבק המצרי-ישראלי מאז 1967, ראוי לבחון בקצרה את הרקע הנוגע לענייננו מאז שנות ה-50: את טיב ההבטחה של התנועה המשיחית הנאצרית בהקשרי המאבק עם ישראל, את הכרסום בתדמית הצלחתה בשנות ה-60, את חומרתו של השבר שהחל להסתמן בהבטחה הזו בעקבות תבוסת 1967, את התקווה שטיפחו נאצר ושותפיו להנהגה בדבר היחלצות מתוצאותיה ואת ההכרה של סאדאת במבוי הסתום שאליו נקלעה התקווה הזו בימיו האחרונים של נאצר ובעקבות מותו ב-1970.

את הדיון בהשפעת המלחמה ראוי למקד, אחרי הבהרת הרקע הזה, במסקנותיו של סאדאת מאותו מבוי סתום, באסטרטגיה שאימץ כדי להיחלץ ממנו ובמימושה בעת המלחמה עצמה ובעקבותיה. את התפנית הדרמטית שמומשה בחוזה השלום של 1979 ראוי לבחון בנפרד, כיוון שלא התבקשה מלכתחילה ובהכרח מן האסטרטגיה הזו. התרומה של הפרספקטיבה במלאת יובל לעימות הדרמטי של אוקטובר 1973 תשבץ את המלחמה ותוצאותיה באותו הקשר אזורי ותרבותי רחב, במטרה לסגור את המעגל שבו נפתח הדיון כולו בעניין הנוגע למעמדם של הערבים בעת החדשה.

גם את תוצאותיה של מלחמת יום הכיפורים ראוי לבחון בפרספקטיבה הזו. היא הייתה הניסיון האחרון לאפשר למה שנותר מן הבשורה ה"מהפכנית" הזו אחרי מותו של נאצר להימוג בכבוד. היא הצליחה, במישור האופרטיבי של הטווח הקצר, להציל את כבודם של הערבים כלוחמים, להוכיח שגם ישראל פגיעה, להפגין כיצד פעולה כלכלית מתואמת יכולה להכאיב למערב ולכפות עליו לכבד את כוחם של הערבים. אלא שפחות מעשור לאחר תבוסת 1967 נחשפו יחסי הכוחות האמיתיים. אלה הציבו את הערבים כולם,

ובפרט את יוזמי המלחמה בקהיר ובדמשק על מסלול של פגיעה מצטברת במעמדם, עד שהגיעו, בדור הבא, לשפל המדרגה. כדי להבין את תרומתה של מלחמת יום הכיפורים לתהליך הזה חשוב להכיר את הגישה הערבית למאבק אלים נגד ישראל, ובליבה ההכרה המתמשכת והעמוקה של הגורמים הקובעים בדבר עליונותה האסטרטגית של ישראל הצפויה בשדה הקרב, גם בעימות מלא עם הכוחות הערביים העשויים להיאבק עימה. האתגר של הגורמים הערבים שנחלצו למאבק עם ישראל היה גיוסם של המשאבים הלאומיים של הערבים באופן שיאפשר את הצלחת המאבק הזה, למרות העליונות האסטרטגית הזו.

נאצר בשנות ה־60: זהירות, פרובוקציה, מלחמה, תבוסה ומבוי סתום

העליונות האסטרטגית המתמשכת של ישראל

ראוי לפרט בעניין ההכרה הערבית בעליונותה האסטרטגית המובנית והמתמשכת של ישראל, כיוון שזו מסבירה את משמעותו המוגבלת של המאבק הצבאי עצמו באסטרטגיה של מצרים ואת התלות המוחלטת של מצרים והערבים בלחצים אמריקאיים על ישראל. בשל כך כל דיון ענייני ביחסי ישראל ערב, בייחוד במהלך שני העשורים הנבחנו כאן בהרחבה, חייב היה להיות תלת־צדדי. אפילו מעמדה של ברית המועצות היה חשוב בהקשר של השפעתו בוויינגטון יותר מאשר ביחסיה עם מדינות ערב. הסכסוך עם ישראל הסלים אחרי עלייתו של נאצר, כאשר ארצות הברית שירתה במדיניותה המפייסת את המסר הרדיקלי שפיתח בעזרת ברית המועצות; הוא חדל לאיים על המזרח התיכון כאשר ניקסון וקיסנינג'ר נאבקו במגמות הרדיקליות ודחקו את הרוסים ממעמדם במצרים ובאזור.

ההכרה בעליונות ישראל ובתלותו בארצות הברית התגבשה אצל נאצר עוד בשיא הצלחותיה של תנועתו המשיחית והיא מסבירה רבים ממהלכיו – גם אלה שנקט ובעיקר אלה שהקפיד להימנע מהם. היא ליוותה את מצרים בתקופתו ערב מלחמת ששת הימים ובמלחמת ההתשה, וגם את סאדאת לאחר מותו של נאצר ב־1970, בהכנות למלחמת יום הכיפורים. היא הייתה שרירה וקיימת גם בעיצומה ובסופה של המלחמה הזו; היא נותרה על כנה ואף התעצמה בימי הנשיאים מובארכ וא־סיסי, עשרות שנים אחריה.

מי שעקב אחר איומי המלחמה של מצרים ואחר המלחמות שיוזמה נגד ישראל אינו מודע בהכרח לעובדה שמצרים הכירה בעליונות הזו

לכל המאוחר משלהי שנות ה-50, ולו כתופעה זמנית "עד להשלמת ההכנות הצבאיות", שמעולם לא הושלמו. חשוב לתת להכרה זו את המקום הדומיננטי הראוי לה בהערכת מדיניותה של מצרים, כיוון שהיא מסבירה את התלות המוחלטת ביכולתם של הערבים לשכנע את ארצות הברית להתגייס, שלא בטובתה, למען עניינם. המאבק בין ישראל לערבים הוא לכן, במידה רבה ולעיתים קרובות מכריע, מאבק על עמדת המיקוח של הגורמים הערבים הרדיקליים מול ארצות הברית ועל כושר העמידה של ישראל מול לחציה של וושינגטון. הרבה תלוי בעמדת המוצא של הנשיא היושב בבית הלבן, אך יחסי הכוחות הצבאיים מכתיבים במידה רבה את הפרמטרים של שיקוליו. כבר בעקבות מבצע קדש ב-1956 שוכנע נאצר כי אינו מוכן למלחמה כוללת עם ישראל. כך הסביר את סירובו לפתוח במלחמה עימה כאשר הציעו זאת השרים הסורים בממשלת "הרפובליקה הערבית המאוחדת", שאיחדה את מצרים וסוריה ב-1958. מי שהיה סגן נשיא קע"ם, אכרם אל-חוראני, סיפר על חילופי הדברים בישיבת הממשלה ב-29 בנובמבר 1959. לדבריו התריס נאצר כלפי חוראני: "אחי אכרם, מה יקרה אם יפציצו מטוסי ישראל את דמשק?". בתשובה לשור סורי אחר (אמין אל נאפורי) אמר נאצר: "אם אתה כל כך להוט להילחם, אשלח אותך מייד לחזית".

גרסתו של חסנין הייכל, שהסתמך על פרוטוקול הישיבה, אינה שונה במהותה. לדבריו קבע נאצר "אינני סבור שנוכל להיכנס למלחמה ולהשיג את הניצחון המכריע בימים אלה [...] אין אנו יכולים, כאשר לא השלמנו עדיין את בניין כוחנו הצבאי עד כדי עליונות מכרעת, לצאת למלחמה יזומה ולהתקדם למרחק 50 קילומטר, כדי להרוס את המתקנים [מוביל המים הארצי – ד"ש] שהיא מקימה". הוא הבהיר שהערבים אינם יכולים להרשות לעצמם מבצעים צבאיים למחצה העלולים להסלים, כמו ב-1948, לעימות כולל: "מה יהיה אם נפתח במלחמה למחצה, אשר תפתח למלחמה מקפת, בעוד אנו בלתי מוכנים למאמץ המכריע". לדבריו שנת 1963 או 1964 צפויה הייתה להיות השנה המכרעת, כיוון ש"עד אז תושלם כוננותו הצבאית

וכוחותינו יהיו דרוכים, עד אז נצליח לייצר בעצמנו את מפציצי הסילון הדרושים לנו ולהגיע לייצור טילים".⁹

נאצר הוסיף להחזיק בהכרה הזו גם לאחר שהכניס לקדמת סיני בהפתעה גמורה לישראל שלוש דיוויזיות מצריות, לרבות אחת משוריינת, בפברואר 1960, בצעד שהוצג כאילו נועד להרתיע את ישראל מלתקוף את סוריה.¹⁰ חודשים ספורים לאחר מכן טען כי פלסטיין אבדה ב־1948 ללא קרב בשל מזימות קולוניאליסטיות ובגידה, הבטיח שהערבים בסבלנותם, בנחישותם ובחוכמתם יתגברו על גורמי המפלה והסביר אילו שינויים עמוקים בחברה ובמציאות האזורית נדרשים כתנאי מוקדם לעימות עם ישראל:

משעה שנשתחרר כליל מכבלי הקולוניאליזם ומן המזימות של הסוכנים הקולוניאליים נתקדם צעד נוסף לקראת שחרור פלסטיין. כאשר נביא את כוחותינו המזוינים לעוצמתם המלאה ונייצר את הנשק שלנו, נתקדם צעד נוסף לקראת שחרור פלסטיין. וכאשר נייצר מטוסי סילון וטנקים נעלה לשלב הסופי של שחרור פלסטיין.¹¹

9 חסנין הייכל, "לזכר יום ה־15 במאי 1948: השיבה לפלסטיין – כיצד ומתי?" אל־אהראם, 18 במאי, 1962. המאמר מובא במלואו בתכנית הפעולה הערבית נגד ישראל 1949–1967 חלק א' מקראות לשיעור של ד"ר י. הרמב"י, אקדמון, ירושלים 1972, עמ' 5–14; משה גלברע, שש שנים ששה ימים, עם עובד, 1969, עמ' 27–29. גרסתו של חוראני פורסמה באל איאם הסורי ב־13 במאי 1962.

10 יצחק רבין תיאר את האירוע בדגש על הפתעת ישראל ועל הפרובוקציה הסובייטית (דיווח שקרי למצרים על ריכוזי כוחות ישראלים בגבול הסורי). רוב כוחה של מצרים היה בסיני. ישראל ניצבה מול 400–500 טנקים בקרבת גבול ישראל, שהחזיקה מולו בפיקוד דרום 20–30 טנקים. יצחק רבין, פנקס שירות, מעריב, 1979, עמ' 106–107 (רבין מייחס את האירוע בטעות לינואר).

11 דברי נאצר ב־16 באוקטובר 1960, כפי שדווחו ב־Egyptian Gazette ב־19 באוקטובר 1960 וצוטטו בעמ' 173 של Yizthak Oron (ed.), *Middle East Record, I*, The Israel Oriental Society; The Reuven Shiloah Research Center, by Weidenfeld & Nicolson, 1960.

ביוני 1961 הייתה מצרים שותפה להחלטת "מועצת ההגנה הערבית המשותפת" שקבעה כי השלמת המוביל הארצי, שהייתה צפויה ב-1963, "תחייב את מדינות ערב לפעולה צבאית מאוחדת נגד ישראל". שנה לאחר מכן בחר נאצר בקהל הרגיש ביותר לעניין – המועצה המחוקקת הפלסטינית בעזה – כדי להודות בפומבי כי אינו מוכן צבאית למלחמה כוללת. הוא הסביר כי "המנהיג אשר אינו מפקפק בניצחון ומנסה להחדיר מחשבה בדבר הניצחון הקרוב – בוגד בעניין ארצו ומולדתו", פסל מדיניות של הצפת הציבור ב"מחשבות שווא ובתקוות, בעוד אנו איננו מוכנים" והזהיר שוב ושוב מפני שיבה למתכון שחולל את אסונם של הערבים ב-1948.

כאשר אקבע החלטות, אהיה חייב להיות בטוח כי אוכל לכפות דעתי על כוחותיי, וכי אוכל לכפות את כוחותיי על בן-גוריון ועל אלה אשר מאחורי בן-גוריון. כן אהיה חייב שלא להמר בגורל ארצי ולא להיכנס לשואה שנייה, בדומה לשואה של שנת 1948.¹²

כעבור שנתיים, חודשים אחדים אחרי שהופעל בישראל המוביל הארצי, הסביר הייכל את העיקרון המחייב את מצרים להרחיב את זירת המאבק לכלל המשאבים הלאומיים של הערבים, כיוון שלא ניתן להכריע את ישראל בשדה הקרב. לא במקרה השווה את המאבק עם ישראל לזה שניהלה מצרים נגד צרפת ובריטניה בסואץ ב-1956. לדבריו הניצחון הושג אז כיוון ש"מהרגע הראשון היה ברור שאין זו מלחמה של הכוח הצבאי בלבד, כי אם מלחמת עוצמה מקפת, בתחומי המדיניות, הכלכלה, היחסים הבינלאומיים והמוסר". הייכל הדגיש כי "תבוסת האויב לא תושג אלא על ידי התפשטות זירת ההתמודדות על פני כדור הארץ כולו". הוא פירט את "גורמי העוצמה המקפת: הטריטוריה הערבית ומיקומה האסטרטגי, האוצרות הערביים ובראשם הנפט והמשקל האנושי של העמים בעלי הטריטוריה".¹³

12 נאמו של נאצר בעזה, 22 ביוני 1962. אל-אהראם, 27 ביוני 1962. הרכבי, מקראות לשיעור – חלק א', עמ' 1-4. ראו נספח 1, עמודים 209-214.

13 חסנין הייכל, "משימות המערכה העתידית" אל-אהראם, 4 בספטמבר 1964. תרגום המאמר מובא אצל הרכבי, מקראות לשיעור – חלק ב', עמ' 73-75.

פחות משנה לאחר מכן, בסוף מאי 1965, אחרי שהמוביל הארצי הופעל והסורים החלו במפעל ההטיה של מקורות הירדן, קבע נאצר:

עלינו לדחות את ההטיה ואת הצלת מי הירדן היקרים לכולנו, עד שנהיה מסוגלים להגן על המפעל. לא נוכל להטות את היובלים עד שתעמוד לרשותנו הגנה ממשית ביבשה ובאוויר [...] אם אין אנו מסוגלים להתגונן היום [...] כיצד נדבר על התקפה? אם מדינות ערב תהיינה מסוגלות בבוא הזמן להגן על עצמן, נהיה כולנו מסוגלים לצאת למלחמה. אם תתקיף ישראל טרקטור אחד או שניים ואני איאלץ להתקיף אותה למוחרת, האם יהיה זה מן התבונה? האם אלה דברים הגיוניים? [...] עלינו לדבר גלויות. במקום שאסבך אני את פלוני ופלוני יסבך אותי, או שאאשיש אני את אלמוני בהשתמטות והוא יאשים אותי, עלינו להיות גלויי לב ולקבוע כי קודם כול יש לוודא הגנה, ובו בזמן גם נתכונן להשיג את מטרתנו העיקרית; מטרה זו תושג באמצעות הפעילות המהפכנית הערבית על ידי קביעת תוכנית התקפה על האימפריאליזם והציונות.¹⁴

הוא תירץ את חדלון האונים בתחום הצבאי בכורח של מצרים להחזיק 50 אלף חיילים בתימן, בסירובן של מדינות ערב להתיר לצבאות ערביים אחרים לחנות בשטחן ובאופי החיכוכים הצבאיים עם סוריה, המאפשר לישראל להכתיב את עיתוי העימות. כמה שבועות לאחר מכן (14 ביולי 1965) כבר נקב במועד להשלמת ההכנות הצבאיות בתום חמש שנים, אך גם הזכיר ש"המוסלמים חיכו 70 שנה עד שגירשו מפלסטין את נושאי הצלב".¹⁵ במאי השיב שר החוץ של מצרים מחמוד ריאד לתביעת סוריה לפתוח חזית בסיני וברצועת עזה: "תוצאות שיגור כוחות מצרים לסיני כדי לתקוף את ישראל תהיה תבוסה במערכה".¹⁶ נאצר הדגיש כי רתיעתו ממלחמה באותו מועד

14 אל-אהראם, 1 ביוני 1965.

15 גלבוע, שש שנים ששה ימים, עמ' 48.

16 זיכרונות ריאד, מד' כראת ב' עמ' 301, מצוטט אצל משה שמש, מהנכבה לנכסה – הסכסוך הערבי הישראלי והבעיה הלאומית הפלסטינית 1957–1967, דרכו של נאצר למלחמת ששת הימים, 2004, עמ' 160.

אינה משקפת היסוסים בדבר היעד הרדיקלי. בדבריו לסטודנטים ערבים במוסקבה שפורסמו במצרים הסביר:

אילו היינו מסוגלים לחסל היום את ישראל, לשם מה היינו ממתנים למחר? אני אומר דברים אלה בגילוי לב ובבהירות. בדיוני ועידת הפסגה אמרתי: אם אתם ואנחנו, הערבים, מסוגלים היום לחסל את ישראל, מדוע אפוא נמתין עד מחר?¹⁷

בפגישה עם צעירים בחלואן בשלהי אותה שנה הוסיף:

כל פעולה פזיזה פירושה ניצחון לישראל. מן ההכרח שכל פעולה תהיה מחושבת, מושלמת ומהפכנית, ושהיו לה סיכויי הצלחה של 100 אחוזים. רק כך נשיג את המטרה ולא נחזור על מאורעות 1948. דרך השיבה לפלסטין אינה סוגה בשושנים. היא עקובה מדם וקשה. המלחמה אינה משחק, ואם אינך יכול להבטיח את ניצחונך למה לך להסתבך בה?¹⁸

הפיכת פברואר 1966 הביאה לשלטון בדמשק את הגורמים הקיצוניים יותר בבעת'. אלה התחייבו ל"מלחמת שחרור עממית" נגד ישראל, החריפו את הפרובוקציות בגבול בין המדינות וזכו לעידוד ולסיוע חסרי תקדים מברית המועצות. זו האשימה בחודש מאי את ישראל בריכוז כוחות ובהצהרות מלחמתיות נגד סוריה. באווירה החדשה שנוצרה בדעת הקהל הערבית חתם נאצר בנובמבר 1966 על הסכם הגנה משותף עם סוריה. אף שסעיפו הראשון קבע כי שתי המדינות "רואות כל תוקפנות מזוינת על אחת משתייהן או על כוחותיהן המזוינים כהתקפה נגד שתייהן", מתברר בהמשכו כי מדובר בהתייעצויות שאינן מביאות אוטומטית למעורבות צבאית של מצרים כאשר ישראל מגיבה על הפרובוקציות של סוריה.¹⁹ הייכל הבהיר מייד

17 אל-אהראם, 30 באוגוסט 1965.

18 אל-אהראם, 25 בנובמבר 1965.

19 נוסח ההסכם מובא אצל שמשון יצחקי, בעיני הערבים – מלחמת ששת הימים ולאחריה, מערכות, 1969, עמ' 224–226.

כי לא מדובר במעורבות כזו "נגד התקפה על המוצבים הסוריים", אלא בחיזוק ההרתעה.²⁰

מעבר להצהרות התבטאה מדיניותו של נאצר בהימנעות מצרים ממעורבות צבאית: מצרים נמנעה מתגובה ב־14 ביולי 1966, כאשר ישראל הפעילה לראשונה מטוסים נגד מפעל ההטיה, שלא בהקשר של הפגזת יישובים ישראליים. בקיץ 1966 פרסם חסנין הייכל מאמרים על "משבר המהפכנות הערבית", ששיקפו את המבוי הסתום שאליו נקלעה האסטרטגיה הנאצרית במתח שבין הציפיות להנהגה מצרית בעימות הצבאי עם ישראל לבין הכרתו בחוסר התוחלת הצבאית של העימות באותה עת.

הפרובוקציה של מאי 1967

מה שהוביל במאי 1967 לפרובוקציה רבתי של נאצר, בהכנסת הכוחות לסיני וחסימת מצרי טיראן, לא היה קפיצת מדרגה בהכנותיהן הצבאיות של מצרים ובעלות בריתה. אין כל עדות על תהליך מסודר להתעצמות דרמטית שנתן לנאצר בסיס ענייני לטענתו ביולי 1965, כי ניתן להשלים את ההכנות שיאפשרו לו להתמודד עם ישראל בתום חמש שנים; גם לו היה תהליך התעצמות כזה בעיצומו, לקראת השלמתו ב־1970, הרי בפועל לא ניתן היה להשלימו בתוך שנתיים. הפרובוקציה במאי 1967 הייתה דרושה לנאצר כדי להתמודד עם התפוגגות מעמדו בזירה הערבית אחרי כישלון האיחוד עם סוריה, ההסתבכות העמוקה במלחמת תימן, אובדן אמינותו כמי שמסוגל להנהיג את המאבק הערבי בשאלת מי הירדן וחשיפת רתיעת הסדרתית מהתמודדות עם מה שהוא עצמו הציג כעליונותה הצבאית (ולו הזמנית) של ישראל. חוקר שבחן לעומקה את מערכת היחסים הבין־ערבית במסגרת מה שכינה "המלחמה הקרה הערבית" הסביר את חוסר העניין של נאצר, באותו שלב, בעימות עם ישראל:

כאשר חלק גדול מצבאו תקוע בתימן, כשאוצרו ריק והגורמים האנגל־אמריקאיים והמשטרים המלוכניים קושרים נגדו, היה

עניינו העיקרי [של נאצר] להבטיח את בסיס הכוח שלו: מצרים, השותפות הסובייטית והנהגת השמאל הערבי. זו האחרונה הועמדה עתה בסכנה. הברית של נאצר עם הבעת'יסטים פנתה נגדו: במקום לרסנם מפני פרובוקציות נגד ישראל, גרם הדבר בפועל להגברת תעוזתם ולהטלת האחריות עליו להתמודד עם איומי הגמול של ישראל. אם ינסה להרתיע את ישראל, יסתכן במלחמה; אם יותיר את סוריה בלא הגנה, יתגלה לערבים כמי שאין לסמוך עליו, כהססן וכמי שאינו מסוגל להגן עליהם. נאצר בחר להסתכן בהרתעה, והשאר התפתח על פי הגיונו (אם כי לא באופן בלתי נמנע).²¹

גם בזירה הגלובלית היה נאצר נתון במצוקה עמוקה. מעבר לנזק הישיר של אובדן משלוחי המזון מארצות הברית הבין נאצר עד כמה קריטית למעמדו בקרב הערבים הייתה יכולתו לזכות בסיוע נרחב ובמעמד מעורר יראה בושינגטון גם בשעה שהוא מתריס, בשער בת-רבים, בפעילות אנטי-אמריקאית בוטה באזור ומעבר לו. השילוב הזה אבד לו כבר ב־1964–1965, כאשר הנשיא ג'ונסון שינה באופן דרמטי את הנחות היסוד של קנדי כלפי נאצר והעניש אותו באופן מכאיב ומשפיל בהפסקת הסיוע למצרים, באספקה צבאית התקפית לישראל ובזלזול מופגן במעמדו בזירה הבינלאומית.

נאצר נקט פרובוקציה זו על רקע שיקולי עומק, הרבה מעבר לאירועי האביב־קיץ של 1967, לרבות המתיחות בגבול סוריה והאזהרה הסובייטית השקרית בדבר ריכוזי צבא ישראליים בגליל. הוא עשה זאת כדי לדחוק את יריביו הרדיקלים בעולם הערבי לשוליים, להוכיח לדעת הקהל הפוליטית במזרח התיכון את בכורתו ולכפות על ארצות הברית להשיב לו את מעמדו הבכיר. הפרובוקציה שימשה תזכורת

Malcolm H. Kerr, *The Arab Cold War — Gamal 'Abd al-Nasir and His Rivals*, 1958–1970. Third Edition, Oxford University Press, 1971 pp. 126–127.

מלקולם קר היה אמריקאי שנולד, חי ונרצח בביירות, שימש כנשיא האוניברסיטה האמריקאית בביירות, היה אוהד העניין הערבי ומבקר חריף של ישראל.

ליכולתו לסכן אינטרסים אמריקאיים חיוניים במלחמה העלולה להידרדר לעימות גלובלי. הוא עשה זאת בהנחה שהדברים לא יגיעו למבחן כוח כולל עם ישראל. טענתו להשלמת ההכנות לא יכלה, כאמור, לשקף הערכה צבאית. היא הייתה בגדר צורך פוליטי כדי לתת תוקף לפרובוקציה, בהנחה שיוכל לבלום את ההסלמה כאשר ימצה את תועלתה. נאצר הימר "על כל הקופה", כמו שנהג שוב ושוב בהצלחה ניכרת במהלכיו הדרמטיים בעבר. בנאומו ב-29 במאי 1967 הכריז על השלמת ההכנות באותו הקשר פוליטי כולל שהכתיב את שיקוליו:

המהפכה הערבית וההתלהבות של ההמונים הערבים האלה שאנו רואים בכל ארץ ערבית ובכל מקום אינה רק משום שחזרנו למפרץ עקבה, כלומר סילקנו את כוחות האו"ם, אלא משום שהחזרנו את הכבוד הערבי ואת התקווה הערבית. ישראל התרברבה תמיד, ואילו מדינות המערב ובראשן ארצות הברית ובריטניה הוסיפו להתעלם מאיתנו ולהשפילנו ולא לייחס לנו חשיבות כלשהי. אך כעת הגיע הזמן, כפי שאמרתי לפני כן, שאנו נקבע את הזמן ואת המקום, ולא נשוב למצב המגוחך של 1948 וננצח בעזרת האל. הכנות אלה תמו ונשלמו ואנו מוכנים עתה להתמודד עם ישראל. אם מדינות המערב מתכחשות לנו ומזלזלות בנו, עלינו ללמדן לכבדנו ולהעריכנו, שאם לא כן יהיו כל דברינו על פלסטין וזכויות עם פלסטין דיבורים בעלמא.²²

מלחמת ששת הימים – המאבק עם ישראל כמבחן לעתיד הערבים

מה שהובס ביוני 1967 היה לאין שיעור יותר מאשר הצבאות הערביים, נאצר או מדינות ערב. בדיעבד אפשר להוכיח את מה שהסתמן כבר באותם ימים: מה שהובס, לפחות לדורות אחדים, היו התקוות שטופחו בשנות ה-50 וה-60 לקיצור דרך היסטורי שיזניק את הערבים לעתיד של כבוד וביטחון עצמי. אי אפשר להביך את האווירה ואת

ההתנהלות הערבית בדורות האחרונים מבלי לרדת לעומקו של השבר הציויליזציוני שחוללה המלחמה. בלא הממד הזה אי אפשר גם להבין את מלחמת ההתשה, את התקוות שנתלו במלחמת הרמדאן של 1973 ואת הנכונות למפנה הדרמטי אחריה, שהוביל להסכם השלום הנפרד של 1979. המשורר הפופולרי ביותר בעולם הערבי נזאר קבאני היטיב מאחרים לתאר את השבר. הוא קונן על עליבותם של הדורות הקודמים שהביאו על הערבים את התבוסה וההשפלה:

סוד אסוננו / כי צריחתנו גדולה מקולנו / וחרבנו ארוכה מקומתנו /
קיצורו של דבר / לבשנו קליפת הציויליזציה / אבל הרוח שייכת
לתקופת הג'אהליה... / בחליל ובצפצפה / אין מנצחים... / לא
נכנסו היהודים דרך גבולותינו / כי אם... הסתננו כנמלים... דרך
פגמינו... / חמשת אלפים שנה / אנו שרויים במנהרה... / את
ננסינו אנו הופכים לגיבורים / ואת אצילנו הופכים לשפלים....

ביאושו הפנה קבאני את תקוותיו אל דורות העתיד: הילדים
”מהאוקיינוס עד המפרץ”, הדור אשר ”ישמיד את האופיום בראשנו
/ וירצח את הדמיון”. אלה אמורים להינתק מן הדור האבוד:

אל תקראו תולדות דורנו המובס / כי אנו דור כושל / כי אנו חסרי
ערך כקליפת אבטיח / ואנו רקובים / ובלים כסוליות נעלים.
/ אל תקראו קורותינו / אל תלכו בעקבותינו / אל תקבלו את
דעותינו / אנו דור הקיא, העגבת והשיעול / אנו דור הנוכלות
והריקוד על חבל / הוי הילדים! / הוי גשם האביב, הוי שיבולי
התקוות / אתם גרעיני הפוריות בחיינו העקרים / ואתם הדור
אשר יביס את התבוסה.²³

מה שעמד למבחן אחרי המלחמה לא היה רק סוגיה אסטרטגית
אלא בעיקרה תרבותית: האם ניתן לשקם את כבודם העצמי של
הערבים לאחר שהושפלו באופן כה עמוק, בשל הפער המופלג בין
יומרותיהם לבין תוצאות המלחמה. המשמעות התרבותית נגעה לא

23 נזאר קבאני ”בשולי פנקס התבוסה”, יהושפט הרכבי (עורך), לקח
הערבים מתבוסתם – קובץ תרגומים מערבית, עם עובד, 1969,
עמ' 211–213. הרכבי מביא בספרו גם לקחים אחרים.

רק לתוצאות הצבאיות ואפילו האסטרטגיות אלא גם למה שנתפס, ולא רק בקרב אויביהם, כסיבת העומק לכישלון המהדהד של הערבים: נחיתות הציוויליזציה שלהם בהתמודדות עם אתגרי המאה ה-20. ההכרה המעליבה הזו קיננה בקרב ערבים רבים גם כאשר לא בוטאה בבהירות האכזרית של נזאר קבאני. אומות רבות בהיסטוריה הובסו במלחמות בלי שהדבר ישבור את רוחן. אומות רבות שניצחו בסוף המלחמה ספגו בראשיתה תבוסות מקומיות וזמניות. השאלה במקרה הזה הייתה לא רק אם יצליחו הערבים בקרב הבא או במלחמה הבאה, אלא אם יצליחו להתמודד עם כשלי העומק הציוויליזטוריים שנחשפו ב-1967.²⁴ באופן פרדוקסלי, המבחן הקריטי בחשיבותו לשאלה הזו היה תלוי במידה מכרעת בתגובותיהם של יריביהם ואויביהם: האם יצליחו לכפות על המערב הנערץ והשנוא ועל ישראל, מעוררת ההתפעלות והמאיימת, להכיר בערכם ולפתח כלפיהם כבוד ויראה? השאלות האלה הוצבו לפתחה של מצרים לא רק משום שמנהיגה הכריזמטי נותר, גם אחרי תבוסתו ועמעום זוהרו, מבטיח מאחרים, אלא גם משום שרק למצרים היו הנתונים שנדרשו לגיוס כלל המשאבים "מן האוקיינוס עד המפרץ" למאמץ מאוחד לשיקום מעמדם של הערבים, מה שהיכיל כינה כזכור "גורמי העוצמה המקפת: הטריטוריה

24 בסימפוזיון על מלחמת אוקטובר שהתקיים באוניברסיטת קהיר שנתיים אחרי המלחמה טען אברהם אחמד אל-עדוי, דיקאן הפקולטה למדעי הרוח באותה אוניברסיטה, כי במלחמה זו הושג הניצחון המזהיר השלישי של הצבא המצרי, לאחר הניצחון על ההיקסוס והטטרים, ובזכותו ניצלו מצרים והערבים מתבוסה ציוויליזטורית. לדברי אל-עדוי, כאשר הערבים והמצרים חקרו את הסיבות לתבוסה ב-1967, "מסקנתם הייתה שעליהם להעריך מחדש את הציוויליזציה שלהם ולגלות את האמצעים להצילה מנחשלותה", כיוון שמטרת "כל הכוחות המתנגדים לקדמה האנושית ובכללם הציונות" הייתה "לגרום לכך שהפער בינם לערבים יעמוד על מאות שנים, כדי שתמיד יהיה בכוחם להיות אדונים". תרומתו לסמינר 'השפעתה של מלחמת אוקטובר על סגירת הפער הציוויליזציוני' מובאת אצל רבקה ידלין (עורכת), דיוקן מצרי – דברי הגות, ספרות והומור, מאגנס, 1986, עמ' 194-198.

הערבית ומיקומה האסטרטגי, האוצרות הערביים ובראשם הנפט והמשקל האנושי של העמים בעלי הטריטוריה".

עם המשימה הזו התמודדו נאצר וסאדאת בדרך שהחלה בחפיפה ניכרת והסתיימה בניגוד קוטבי. נאצר נקט אחרי התבוסה אסטרטגיית המשך לדרכו בשנות ה־60, וזו התרסקה זמן קצר לפני מותו. סאדאת פתח בשינוי מדיני אופרטיבי חשוב במסגרת אסטרטגיית ההמשך הזו והגיע עימו להישגים ניכרים ב־1973, במלחמת הרמדאן עצמה. כאשר הבין, שנים ספורות אחריה, כי האסטרטגיה הזו הגיעה למבוי סתום למרות הישגיה האופרטיביים החשובים, אזר אומץ לנטוש אותה מניה וביה, לפני שתוליך את מצרים להתרסקות. בפרספקטיבה העומדת לרשותנו היום אפשר להוכיח את מה שצריך היה להיות ברור לכל בר דעת כבר אז: שכאשר האסטרטגיה הזו ננטשה במצרים איבדו הערבים כולם, לדורות, את הסיכוי להתמיד בה.

סוף עידן נאצר – התלות בארצות הברית

בסוף המלחמה נקלע נאצר למצב טרגי: שני ההימורים שלו – לגבי העולם הערבי ולגבי ארצות הברית (וישראל) – המיטו אסון משפיל על מצרים והערבים. הדרך היחידה שיכול היה לאמץ כדי להתמודד עם תוצאות כישלונו הייתה כרוכה בהימור מסוכן בעלות גבוהה, שהניח על שולחן הרולטה את מה שנשאר מנכסיו המדולדלים. ההימור בזירה הערבית באמצע שנות ה־60 היה הציפיות שעודד ל"שחרור פלסטין", למרות ההכרה המתמשכת בעליונותה הצבאית של ישראל. בזירה הגלובלית הימר נאצר על מדיניות בוויינגטון שתשוב לתמוך במשטרו, כדרך שעשו הנשיאים אייזנהאואר וקנדי, למרות מהלכיו האנטי־אמריקאיים ולמרות השינוי העמוק שאפיין בתחום זה את ממשל ג'ונסון.

בשני המקרים נאצר לא העריך נכונה את מגבלות התרומה של אישיותו ומנהיגותו לכושר התמרון של מצרים. בזירה האזורית התברר שכאשר נאצר עצמו הוכיח לאורך שנים שאינו מסוגל לממש את סיסמאותיו הרדיקליות בתחום "שחרור פלסטין", יכלו גורמים רדיקליים וחסרי אחריות ממנו, עוד לפני 1967, לדחוק אותו למגננה

במשענתו האולטימטיבית בדעת הקהל הכלל-ערבית. חמור מכך: הוכח כי מגננה כזו דוחקת אותו למהלכים מופקרים בעלי תוצאה הרת אסון. בתחום הגלובלי התבררו מגבלותיה של ההנחה שנשיא אמריקאי חייב לנקוט במזרח התיכון מדיניות הנוגדת את הצרכים האסטרטגיים של ארצות הברית, בצל החרדה מפני עימות עם נאצר כמנהיגם הכריזמטי של הערבים כולם. במילותיו של נאצר עצמו ערב המלחמה התברר כי כאשר "מדינות המערב מתכחשות לנו ומזלזלות בנו", נכשל נאצר באופן משפיל בניסיונו "ללמדן לכבדנו ולהעריכנו". בתנאים אלה אכן נראית מחויבותו לעניין "פלסטיין וזכויות עם פלסטיין" כ"דיבורים בעלמא".

הטרגדיה של נאצר הייתה, כאמור, שתוצאותיהם האסוניות של שני ההימורים הללו דחקו אותו באין מנוס להעלות את סכום ההימור. כדי לשמר את מה שנותר ממנהיגותו בעולם הערבי הוא לא יכול היה להשיב למצרים אפילו את חצי האי סיני, קל וחומר את ירושלים, הגדה והגולן שאבדו בשל מדיניותו המופקרת, בלא להעניק לגיטימציה ערבית למדינה היהודית בחוזה שלום. אילו קיבל את הצעותיה של ישראל מייד לאחר המלחמה בתחום זה הוא היה, בעיניו שלו ובעיני חסידיו, בוגד במפעל חייו. הייכל ניסח את הדברים בעדינות יחסית לקהל מערבי:

הוא חש שעתה, כשכל הקלפים הצבאיים והפוליטיים מצויים בידי ישראל, אי אפשר שהוא יכנס לדיונים ממין זה; אם יבחר לעשות זאת כי אז יאלץ לחתום על תנאים מוכתבים, כמו גרמניה בוורסאי בשנת 1919, וחרף דברי השכנוע של ברית המועצות על-אודות ברסט-ליטובסק, הוא היה נחוש בדעתו לא לעשות זאת לעולם.²⁵

נאצר עצמו הבהיר את ההבדל בין הכישלונות הקשים במאבק עם ישראל, שנזקפו במידה רבה לחובתו, לבין מה שראה כבגידה בעניין

25 מחמד חסנין הייכל, **הספינקס והקומיסר** (תרגום מאנגלית: א' סלע), עם עובד, 1981, עמ' 190.

הערבי. בדבריו למנהיגי העולם הערבי בוועידת ח'רטום אמר נאצר ב־31 באוגוסט 1967:

ניסינו כוח צבאי אך הובסנו. ניסינו לחסום את מפרץ עקבה לשיט ישראל, אך נכשלנו. קיימנו עשור של הכנות צבאיות לשחרור האדמה שנגזלה, אך לבסוף לא היינו מסוגלים להשיג את היעד הזה. אין אנו מתביישים להזכיר את כל העובדות האלה, כיוון שלא בגדנו. כל מה שעשינו הוא לנסות ולהיכשל. אך למרות התבוסה אנו ניצבים כאן לפניכם ולפני ההיסטוריה, ואנו מתחייבים בפניכם ובפני ההיסטוריה שלא נישא וניתן עם ישראל ולא ננטוש את זכויותיו של העם הפלסטיני.²⁶

כמעט כל האפיקים שיכלו לכפות על ישראל נסיגה בלא תמורה היו חסומים. סילוקה בכוח צבאי לא היה אפשרי בשל מאזן הכוחות. ברית המועצות הייתה צפויה לסייע לערבים במאבקם, אך נתוני המלחמה הקרה לא אפשרו לצבא הסובייטי להביס את ישראל בלא להסתכן בעימות ישיר עם ארצות הברית. ארגונים בינלאומיים היו עשויים להטריד את ישראל, אך לא לכפות עליה מהלכים הנוגדים את ליבת צרכיה הלאומיים. ארצות הברית הוכיחה אומנם ב־1956 את יכולתה לכפות על ישראל נסיגה בלא תמורה מדינית, אך ממשל ג'ונסון היה נחוש שלא להתגייס שוב למען יריבתו העיקרית במזרח התיכון ופטרוניתה הסובייטית, בציפייה חסרת תוחלת לזכות ברצונה הטוב של מצרים.

האתגר של נאצר היה לכפות על ארצות הברית מדיניות הנוגדת את צרכיה האסטרטגיים. כאשר זכה לתמיכה כזו ב־1956–1957 הוא נתפס (בטעות) בווינגטון, בעיני נשיא שלא הבין את המציאות החדשה של הכוחות הקרויים "בלתי מזדהים", כמי שמציע לאמריקאים הזדמנות מפתה להתחבר למנהיג אזורי הצובר בתנופה רבה מוניטין וכוח פוליטי. כאשר תבע תמיכה כזו מג'ונסון ב־1967 הוערך (כראוי) כמנהיג כושל וחלש, בלא כוח מיקוח גלובלי של ממש. ג'ונסון היה ער לכישלונותיו של נאצר באזור מאז פירוק האיחוד עם סוריה

Abdel Magid Farid, *Nasser — The Final Years*, Ithaca Press, 26 1996, pp. 55-56.

ומלחמת תימן, לכישלון "הסוציאליזם הערבי" בביתו פנימה וכמובן לחולשתו הצבאית במאבק נגד ישראל ולקריסת תדמיתו משנות ה-50, כמושיעם של הערבים הצועד בבטחה מהשיג להצלחה. ניקסון אומנם לא היה שותף לאהדת קודמו לישראל,²⁷ אך הוא הגיע לבית הלבן עם תפיסה מגובשת בדבר המאבק הבין-גושי, שלא עלתה בקנה אחד עם צרכיו של נאצר. ניקסון לא העלה על דעתו לשרת את האינטרסים של ברית המועצות במזרח התיכון באמצעות סיוע לבעל בריתה הקרוב על הנילוס לחלץ את עצמו מן המצוקה שאליה נקלע במדיניות האנטי-אמריקאית שזה ניהל מקהיר.²⁸

27 קסינג'ר אפיין את גישת נשיאו בנימוס המתבקש: "אשר למר ניקסון – אותו העלתה גולדה מאיר על נס כידיד ותיק לעם היהודי, והייתה זו חרשה מדהימה לאלה מתוכנו שהכירו היטב יותר את דו המשמעויות של ניקסון בנקודה זו. אבל בכך ניתן לו אשראי שהיה עליו לשמרו. ובסופו של דבר עשה רבות למען ישראל, אם לא מתוך רגש חיבה הרי מתוך חישוב קר של האינטרס הלאומי, כדרכו האופיינית". במענה לדיווח של יועצו לביטחון לאומי בדבר תלונת המלך חוסיין על קשיחות עמדותיה של ישראל העיר הנשיא בכתב: "אני מתחיל לחשוב שעלינו לעיין בנקיטת צעדים נמרצים באורח חד-צדדי כדי להציל את ישראל מחורבנה שלה". הנרי קסינג'ר, **שנותי בבית הלבן** [תרגום: א' אמיר]. ידיעות אחרונות – עינים, 1980. עמ' 395–397. ניקסון הרבה לתת ביטוי לשדנותו ביהודים. קסינג'ר העיד כי ניקסון סבר "שהיהודים יצרו קבוצה מגובשת וחזקה בחברה האמריקאית [...] שהם הציבו את האינטרסים של ישראל מעל הכול [...] ששליטתם באמצעי התקשורת עשתה אותם ליריבים מסוכנים". ראו

Walter Isaacson, *Kissinger, a Biography*, Simon and Schuster, 1992, pp. 560–562.

28 כעשור לאחר שאיבד את מעמדו סיכם ניקסון את לקחיו וכתב, בין היתר, כי בעקבות מדיניותה התוקפנית וחסרת הרסן של ברית המועצות, המערב וארצות הברית "מצאו עצמם שוב ושוב בעמדת נחיתות בכוח ובמיומנות מדינית" ("outgunned and outmaneuvered") בעולם השלישי, משום שלא היינו מוכנים לעשות את מה שנדרש כדי לנצח. לשם כך לא צריך, לדבריו, לרדת לרמתם של הסובייטים, אלא "אנחנו פשוט צריכים להיות התקפיים באותה מידה (כמותם)

כדי להשיג את מבוקשו היה נאצר חייב, בשפל העמוק ביותר של מעמדו ועמדת המיקוח שלו, לכפות על ג'ונסון ועל ניקסון לנהוג בניגוד גמור לנטייתם האישית ולהבנתם בדבר האינטרסים של ארצות הברית. מדובר במשימה קשה עד מאוד גם בתנאים אופטימליים למצרים; היא הפכה כמעט בלתי אפשרית כאשר הצטרף לכך מכשול תרבותי מן המעלה הראשונה. מדובר בסירובו הגמור של נאצר להסתלק ממחויבותו העמוקה למאבק בארצות הברית, גם כאשר התבררה תלותו המוחלטת בנכונותה להתגייס למען המטרות החיוניות לשרידותו. נאצר הבין ששני הנשיאים האלה אינם חרדים, כמו שני הנשיאים האמריקאים הראשונים שכיחנו מאז תפס את השלטון בקהיר, מן הנזק שהמנהיג המצרי המוחלש יכול לגרום לארצות הברית בקרב חסידיו הערבים. הוא גם לא יכול היה לקוות שיתפעלו כמותם מרמזים חסרי ערך על נכונות למתן את עוינותו. כדי לגבור על נטייתם ועל שיקוליהם האזוריים נדרש איום מסדר גודל אחר, כזה שיסכן את הזירה הגלובלית בעימות אלים בין מעצמות-העל.

כדי להבין את המדיניות המצרית שחתרה לגרור את מעצמות-העל לסיפו של עימות, חשוב להבין שתי תופעות: את עומק מחויבותו של נאצר למדיניות מתריסה מול ארצות הברית ואת יכולתה של מדינה חלשה, מותשת ומובסת להשפיע על הזירה הגלובלית.

המחויבות נגזרת מטיבו של המסר המשיחי שהסעיר את הערבים והעניק לנאצר את מעמדו. הערבים, שדוכאו על ידי המערב וראו בהתנהלות ארצות הברית כלפיהם את התגלמות השפלתם, היו זקוקים להתרסה כדי לפצותם על רגשי הנחיתות, שרק התגברו

בקידום דעותינו ובסיוע לידידינו בעולם השלישי". כשהרוסים פועלים באמצעים חשאיים הרי "סירוס ה-CIA הוא בגדר טיפשות מופלגת מבחינת ארצות הברית". ניקסון קבע ש"הצער הראשון בכינון שלום אמיתי בעולם השלישי הוא להפסיק את פרשיית האהבים (the romance) עם מהפכה שמאלנית".

Richard Nixon, *Real Peace*, Little, Browne and Company, 1983, p. 76.

לנוכח כישלונותיהם הריבוניים בעידן הפוסט־קולוניאלי. המסר של נאצר, שהפעים את חסידיו, היה שחשיבותם של הערבים בהנהגתו כה רבה כך שאין למעצמה החזקה בעולם ברירה אלא להחניף להם, גם בשעה שהם פועלים נגדה. שוב ראוי לחזור, במילתיו שלו, להסבר של נאצר לפרובוקציה שחוללה את המלחמה. מדובר על "המהפכה הערבית וההתלהבות של ההמונים הערבים", על השבת "הכבוד הערבי והתקווה הערבית", על מדינות המערב אשר "הוסיפו להתעלם מאיתנו ולהשפילנו ולא לייחס לנו חשיבות כלשהי [...] מתכחשות לנו ומזלזלות בנו", ועל הצורך "ללמדן לכבדנו ולהעריכנו". הסתלקות מן המסר האנטי־אמריקאי הבוטה של "המהפכה" הייתה נתפסת בקרב חסידיו המדוכאים ממילא של נאצר ככניעה משפילה, כמעט כמו כניעה לישראל. לנאצר עצמו הייתה בכך משום הודאה בכישלונו של רכיב חשוב במפעל חייו. קיצורו של דבר: הצבת פיתוי של ממש לארצות הברית, כדי להביאה לתפנית עמוקה במדיניותה, לא עמדה בימיו על הפרק.

בהיעדר פיתוי, חשוב עוד יותר להבין את יכולתה של מדינה המסוגלת בקושי לקיים את עצמה, שהובסה זה מקרוב באופן משפיל, לחולל לצרכיה איום קריטי בזירה הגלובלית. נאצר חזר גם הפעם להמר על המלחמה הקרה. כזכור בנה נאצר מלכתחילה את מעמדו בזירה הבינלאומית על צירוף בין תמיכה סובייטית, בתמורה לשירותיו בחתירה תחת מעמדו של המערב בקרב הערבים, לבין חולשת הדעת של ממשלי איזנהאואר וקנדי, שסייעו לו מחשש לפגיעה נוספת במעמדה של ארצות הברית. כיוון שהתעלול הזה לא פעל עוד בימי ג'ונסון וקיסנינג'ר, פנה נאצר למסלול אחר באותה זירה. הוא ידע שבניגוד למשל למזרח אירופה או למרכז אמריקה, במזרח התיכון אין הבנה מקובלת על המעצמות בדבר ההגמוניה האזורית, וכי בסוגיה זו מתנהל ביניהן מאבק כוחני, וחתר לחולל מלחמה שתגרוור את שתיהן לסיפוי של עימות כזה, ולהוכיח לארצות הברית שרק אם היא תרצה את נאצר באמצעות לחץ מסיבי על ישראל, הוא יסכים לסיים את המשבר ולפרק את הנפץ המסכן את האנושות בעימות גרעיני בין מעצמות־העל.

מלחמת ההתשה

זה היה אם כן הגיונה האסטרטגי של מלחמת ההתשה.²⁹ התשתת ישראל במתאר מלחמה שאינו נוח לה הייתה יעד משני, כמעט זניח בתמונה הכוללת. נאצר אולי לא שיער כמה חמורה תהיה תבוסתו הצבאית, אך עומק התבוסה לא העלה ולא הוריד בזירה הקובעת. מה שהכריע היה עומק המעורבות שאליו יכול היה לגרור את ברית המועצות בניגוד לרצונה. גרירת הרוסים נועדה לאפשר לנאצר להציב בפני ארצות הברית את הברירה בין שני מצבים בלתי נסבלים: בין הבסת ישראל בידי צבא ברית המועצות לבין מעורבות צבאית אמריקאית ישירה מול הכוחות הסובייטיים, כדי למנוע הבסה כזו. כדי שלא להיקלע לאף אחד משני המצבים הבלתי נסבלים הללו, הניח נאצר, תיאלץ ארצות הברית להפסיק את המלחמה בכל מחיר. כיוון שמצרים נכונה לשאת בכל עלות כדי להמשיך במלחמה עד שתניב את הישגיה האסטרטגיים, תיאלץ ארצות הברית להיענות לתנאיו של נאצר ולכפות על ישראל נסיגה ללא תמורה.

גם בשלב הזה, כמו בכל תולדות יחסי ישראל-מצרים ואף ביתר שאת, לא הייתה למצרים אופציה צבאית ל"שחרור" סיני (קל וחומר – השטחים שנכבשו ב־1967; אין צורך לומר – "שחרור פלסטין"). צבאה המובס רבץ על תעלת סואץ, ומאות קילומטרים של מדבר חשוף לעליונות אווירית של ישראל הפרידו בינו לבין הנגב. הצבא הזה לא נועד באותו שלב לנצח, אלא להטריד. המנוף הפוליטי של הכוח הצבאי היה דווקא חוסר האונים האסטרטגי הצפוי ממנו. נאצר הבין את מבוכתה של מוסקבה מתבוסתו ב־1967, בלא שפטרונותו הגלובלית תוכיח את יכולתה לחלץ את בן החסות הכושל מחורבן גמור. הייכל תיאר את הדברים בבחירות:

דרכם של הרוסים בייצוג הערבים לא קלה הייתה. המלחמה הותירה, מטבע הדברים, תחושת אי־אמון וחשדנות הדדית.

²⁹ לדיון מפורט ומתועד של הפרספקטיבה המצרית של מלחמת ההתשה ראו: דן שיפטן, *התשה – האסטרטגיה המדינית של מצרים הנאצרית*, מערכות, 1989.

הערבים האשימו את הרוסים בכך שהסיוע שנתנו בעת הקרבות היה מועט מדי והגיע מאוחר מדי. הרוסים הכחישו זאת בזעם. הערבים, הם אמרו, הם אלה אשר לא ידעו לעמוד במלחמה, אם בשל ליקוי פנימי כלשהו באופים, אם בשל המבנה המעמדי המנוון שלהם וקוצר היד של מנהיגותם. לכן שאף נאצר, במדיניותו, להעמיק את מעורבותם של הרוסים במזרח התיכון יותר מאשר לפנים. הוא ביקש להבטיח שהם יראו בתבוסתה של מצרים תבוסה שלהם, שיוקרתם תהיה כרוכה ביוקרתה של מצרים.

הייכל סיפר בהרחבה על התהדקות הקשרים הצבאיים עם ברית המועצות, והזכיר שוב ושוב שנאצר התמיד ב"תכניתו להעמיק את המעורבות הסובייטית באזור" וכי "העדיף לראות ספינות סובייטיות עוגנות בפורט סעיד, שכן, אם תיפגע אחת מהן בעת מתקפה ישראלית, ייווצר משבר." הוא הסביר כי האמריקאים דרשו לשאת ולתת עם מצרים על בסיס תנאיהם, "לכן חיוני היה להמשיך את הפעילות בחזית ולשכנע את הרוסים ליטול על עצמם סיכון צבאי ודיפלומטי מחושב באזור. הם שוכנעו, אך הדבר נמשך הרבה זמן". לרבריו, נאצר "בחר מרצונו לעודד את מעורבותם הצבאית במידה מוגזמת, למשל, כאשר הזמין מומחים צבאיים סובייטיים לכל הדרגות עד לרמה הגדודית". מנהיגי ברית המועצות ביקשו מנאצר שוב ושוב לרסן את המהלכים הצבאיים, לפעמים במסגרת מאמציהם להגיע להסדרים עם ארצות הברית, אך גם בלא קשר לכך. הייכל מספר על אירוע שבו "ביקשו מנאצר לעשות כל מאמץ להביא להפסקתה של 'מלחמת ההתשה'" ועל פנייה של קוסיגין למשלחת מצרית במוסקבה "לצנן את הרוחות" כדי שלא לאבד את השליטה על המצב.³⁰ במפגש עם הוועד הפועל של מפלגת השלטון במצרים ב-18 ביולי 1970, ערב הפסקת האש במלחמת ההתשה, הסביר נאצר עצמו את האסטרטגיה שנקט:

מה שיכפה עליהם [ארצות הברית] להגיע לפתרון חיובי הוא דבר אחר, וזו מידת ההשתתפות הרוסית בכוחותינו הצבאיים במצרים. משמעות הדבר שהסיכוי להשיג פתרון צודק בדרכי

שלום יהיה תמיד תואם ליכולתנו לערב את הרוסים בחזית המצרית to the limit of their commitments [נאצר אמר זאת באנגלית]. הרוסים עכשיו כאן איתנו, הטילים שלהם [ניצבים] לצד אלה שלנו וטייסייהם נמצאים עם שלנו. מטבע הדברים הרוסים לא יקבלו תבוסה צבאית, ולכן אני מאמין שהצלחתנו בהבאת חיילים סובייטים להשתתף איתנו יכולה להיחשב בעלת ערך רב יותר מכל מבצע צבאי הרתעת. האמריקאים מפחדים מאוד מסוג כזה של נוכחות סובייטית באזור, ומסיבה זו בלבד הם ייאלצו לחשוב ברצינות על השגת פתרון בדרכי שלום, מבלי להעניק ויתורים או הישגים גדולים לישראל.³¹

האסטרטגיה הזו של נאצר הגיעה למבחנה העליון מאז שכוחותיו קרסו, בניסיונם להגן על מצרים, מול תגובתה של ישראל למלחמת ההתשה, והוא פנה לסובייטים להצילו באמצעות מעורבות ישירה ומסיבית בהגנת שמי ארצו מפני העליונות הישראלית. החל ביולי 1969 "קילף" חיל האוויר בהדרגה את ההגנה האווירית של מצרים, ובשלהי אותה שנה השיג חופש פעולה בשמיה. בסוף דצמבר יצא חיל האוויר לפעולה הנרחבת ביותר מאז מלחמת ששת הימים לאורך כל חזית התעלה, לעומק 20 קילומטר. מראשית ינואר 1970 (עד אפריל) החלה ישראל להפציץ בעומק מצרים, לרבות בפרכי קהיר, בעמק הנילוס ובמצרים עילית, בעזרת מטוסי הפנטום שקלטו זמן קצר קודם לכן. לדברי הייכל הייתה מטרת פעולותיה של ישראל "לחשוף את נאצר וממשלתו ואת העם המצרי למרב ההשפלה; המטרה הייתה לגרום לכך שנופיע כחסרי אונים לחלוטין, וכך להביא את התמוטטותו של המשטר"³²

מה שחשוב לענייננו אינם ממדי הכישלון הצבאי של מצרים. לפי כל העדויות הזמינות נאצר לא העלה על דעתו תבוסה כה מוחצת וכה משפילה, וחוסר אונים כה מוחלט של כוחותיו. ברור שהכיר

Abdel Magid Farid, *Nasser — The Final Years*, Ithaca Press, 31 1996, pp. 190-191.

Heikal, Mohamed. *The Road to Ramadan*, Ballantine Books, 32 1975, pp. 77-78.

בעליונותה הצבאית של ישראל אחרי תבוסת 1967, עוד יותר מאשר הודה בכך בעשור שקדם לה. הוא יצא למלחמה בעיקר כדי לגרור לתוכה את ברית המועצות, והיה חותר להעמקת המעורבות הזו גם אם צבאו היה נכשל פחות בחזית ובעורף. בינואר 1970 נזקק להשתתפות סובייטית ישירה ומסיבית לא רק לצורך המקורי והמתוכנן – לכוון עמדת מיקוח מול ארצות הברית בצל החשש מעימות גלובלי. הוא נזקק לה גם כדי שמשטרו ישרוד מניה וביה מול החורבן והחרדה שיצר צה"ל ממערב לתעלת סואץ ובעומק מצרים.

בהקשר זה חשוב להבין שלושה רכיבים קריטיים של המאזן האסטרטגי האזורי והגלובלי: ראשית, הרתיעה הסובייטית העמוקה מהגירות למעורבות ישירה; שנית, הנסיבות שבהן נאלץ הפוליטבירו לקבל על ברית המועצות למעשה את האחריות להגנת שמי מצרים, במאבק צבאי ישיר עם ישראל; שלישית, הגבולות שהציבה ברית המועצות, בשעת האמת, לנכונותה להסתכן בעימות בין-מעצמתי עם ארצות הברית.

ברית המועצות הבינה היטב את אחריותה להגנת בן החסות המצרי ואת האינטרס שלה להוכיח בזירה הבינלאומית את אמינות הסיוע הסובייטי והנשק הרוסי. הפוליטבירו גם העריך את כוחו וניסיונו הצבאי של צה"ל והבין שכדי להתמודד עם שליטתו בשמי מצרים לא די בהופעה סמלית של כוח עדיף או באירוע צבאי קצר ומוגבל. המנהיגות הסובייטית בלמה את המעורבות כיוון שידעה כי להתמודדות כזו תידרש הפגנה מתמשכת של משאבי מעצמת-על. היא גם הבינה את האתגר למעצמת-העל המתחרה ואת הסכנות הכרוכות בכורח המתנגש של גורמים גלובליים.

אפילו בנסיבות הקשות עד מאוד של ינואר 1970 נרתעה ברית המועצות ממעורבות מסיבית ישירה. בדצמבר 1969, ערב הפצצות העומק, דיבר ברז'נייב עם משלחת מצרית בכירה – סגן הנשיא סאדאת, שר החוץ ריאד ושר המלחמה פאוזי – עדיין רק על נכונות לשגר 60 טייסים כמומחים, לספק טילי סאם 3 עם צוותים להדרכת

מפעיליהם המצרים ולאמן טייסים מצרים וצוותי הגנה אווירית ברוסיה. דובר על תהליך שיושלם באוקטובר 1970.³³ כשהגיע נאצר למוסקבה אחרי כתישת החזית המצרית וראשית הפצצות העומק, קונן נשיא מצרים באוזני הצמרת הסובייטית, לדברי הייכל, כי מצרים "מרגישה חסרת הגנה – עירומה". הוא דיבר על סכנה להרס הצבא המצרי והתמוטטות המורל בקרב האזרחים. הרוסים הציעו שוב טילים והדרכה למשך חודשים לצוותיהם המצרים. ברז'נייב הסביר כי היקפה ועומקה של המעורבות שנאצר דרש עלולה לחולל עימות מעצמתי. תשובתו של נאצר הציגה את השאלה בהקשרה המלא. הייכל ציטט את דברי נאצר בגוף ראשון:

אם לא נקבל את מה שאני מבקש, יניח כל אחד שהפתרון היחיד הוא בידי האמריקאים. מעולם לא ראינו את האמריקאים נסוגים מעזרתם לישראלים, אך מצרים היא מוצב קדמי של האנטי-אימפריאליזם במזרח התיכון. אם תיפול מצרים [לידיהם] של הכוחות האמריקאיים ישראלים, ייפול כל העולם הערבי. אין אנו מבקשים מכם להילחם למעננו – אנו רוצים לשמור על עצמאותנו. אך ככל שאני יכול לראות, אינכם מוכנים לעזור לנו כדרך שארצות הברית עוזרת לישראל. משמעות הדבר שרק דרך פעולה אחת פתוחה בפנינו: אשוב למצרים ואומר לאנשים את האמת. אומר להם כי הגיע זמני לרדת [מן הבמה] ולמסור [את ההנהגה] לנשיא פרואמריקאי. אם אין אני יכול להציל אותם, מישהו אחר חייב לעשות זאת. זוהי המלה האחרונה שלי.³⁴

האיום האולטימטיבי הזה – הצגתה של ברית המועצות כמעצמת-על ממדרגה שנייה בידי בן החסות החשוב ביותר שלה מעבר לתחום השליטה הסובייטי – עשה את שלו. ההנהגה הסובייטית החליטה על

33 מחמד פוזי, חרב אל-ת'לאת' סנואת [מלחמת שלוש השנים] 1970/1967 – מדכראת אל-פריק אול מחמד פוזי וזיר אל-חרביה אל-אסבק, קאהיר, דאר אל-מסתקבל אל-ערבי, 1984, עמ' 350–351. פוזי ערפל, כנראה בכוונה, את תאריכי הפגישות ואת המועדים, אך ברור שמדובר בתהליך הכשרה של מצרים ולא בשיגור מסיבי של יחידות סובייטיות.

34 Heikal, *The Road to Ramadan*, p. 82.

כינוס חירום של הפוליטביורו, ותשובה חיובית ניתנה למצרים בתוך שעות אחדות. נאצר אמר שההחלטה הצילה את כבודו של מצרים; ברז'נייב אמר שזו פעם ראשונה מאז מלחמת העולם השנייה שחייל סובייטי יוצא מברית המועצות למדינה ידידה. המעורבות הישירה והמסיבית של היחידות הסובייטיות הציבה למעשה את ישראל בפני משאביה של מעצמת-על. זו לא יכלה להרשות לעצמה לא להשיג את מטרתה הצבאית – למנוע מישראל את חופש הפעולה האווירי בעומק מצרים, ובהדרגה גם בחזית התעלה. כעבור חודשים אחדים אכן הכירה ישראל בכך והעניין הצבאי, במובנו הצר והממוקד, אכן הוכרע לרעתה.

אלא שהמבחן הקובע את תוצאות מלחמת ההתשה חרג הרבה מעבר לעניין הצבאי הצר והוכרע ברמה אסטרטגית גבוהה הרבה יותר. ברמה האסטרטגית הזו ספגה מצרים תבוסה גמורה, גם אם ישראל לא השיגה ניצחון מובהק ומזהיר מן הסוג שרשמה לזכותה במלחמת ששת הימים. מצרים הייתה ונותרה במצב בלתי נסבל: ישראל ישבה לבטח על גדות התעלה, בירושלים, בגדה ובגולן. מצרים לא יכלה להשלים עם המציאות הזו ונכשלה בניסיון לשנות אותה. המנגנון שנועד לגייס את ארצות הברית לכפות על ישראל נסיגה ללא תמורה מדינית, בצל החשש מפני עימות עם ברית המועצות, פעל בשלבים הראשונים אך נכשל ברגע האמת. הוא נכשל גם משום שהרוסים נרתעו מהעימות לא פחות מהאמריקאים, וגם משום שניקסון וקיסינג'ר הבינו מה מוטל על כפות המאזניים ולא נכנסו לפאניקה. חמור מכישלוננו של הפתרון הרצוי למצרים היה מאזן ההישגים והסבל. 'יוזמת רוג'רס', שהביאה באוגוסט 1970 להפסקת האש, הייתה הרבה יותר נוחה לישראל וחסרת שיניים לעומת 'תוכנית רוג'רס', שגולדה מאיר דחתה בזעם עוד לפני המעורבות הסובייטית הישירה.³⁵ בישראל רווחה מידה של אי-נחת, מרמור ותסכול ממאפייניה השוחקים

35 רבין כתב על תגובתה של גולדה מאיר ל'תוכנית רוג'רס': "בצדק כינתה גולדה מאיר את התכנית הזאת בתואר 'אסון לישראל'. אף צדקה כאשר אמרה, כי ממשלה ישראלית, שתאמץ תכנית כזו ותפעל על פיה – תבגוד בישראל" רבין, **פנקס שירות**, עמ' 263.

של המלחמה, שהשוותה שלא בטובתה לזו של 1967, אך מבחינה אסטרטגית היה ברור שהצליחה לעבור מבחן קשה בלי לוותר על תביעתה לשינוי עמוק במעמדה האזורי, בזכות הנכסים שצברה בששת הימים. מטרת ישראל במלחמה הייתה למעשה להכשיל את יעדיה של מצרים. אין ספק שזו הושגה, במחיר שהיה מקובל על החברה הישראלית.

מצרים עברה סבל קשה בחזית ובעורף, שנגע ישירות במיליוני מצרים בערי התעלה ובעומק המאוכלס. צבאה הוכה והושפל. אפילו מנהיגה הכריזמטי הודה שהידרדר לחוסר אונים גמור גם במלחמה ממושכת ושוחקת, האמורה לתת לערבים יתרון מול ישראל, שמעדיפה פעולות בזק. סעד א-דין א-שאולי, שמונה לרמטכ"ל במאי 1971 כדי לבנות את הכוחות המזוינים של מצרים לקראת המלחמה שפרצה ב-1973, אפיין את מלחמת ההתשה כתבוסה כאשר דיבר על הכורח ב"שיקום גאותו של צבא שהובס שלוש פעמים, תוך פחות מעשרים וחמש שנים".

שאולי סיפר גם על כישלון תפיסת ההתשה המצרית: פעולות שנועדו להסב אבדות לישראל, באמצעות הפגזות ופשיטות, הוכשלו על ידי פעולות ישראל בעומק מצרים ובאמצעות עליונותה האווירית. הקרבות חודשו משום ש"הצורך לעשות מעשה כלשהו, המסמל את סירובנו להיות מובסים לנצח" כפה על מצרים להמשיך. עם הפצצות העומק – "לאחר שמערכת ההגנה האווירית שלנו התמוטטה" וישראל "הפגינה את עליונותה המוחלטת" בפשיטות בעומק – "הגיע האסון לשיאו".³⁶

אפילו שר המלחמה פאוזי, שהקפיד בספרו לעוות באופן מביך הערכות ענייניות משיקולים תעמולתיים, הודה שהפצצות העומק וכישלון סיכולן "משפיעים על מורל העומק ועלולים לערער את אמון העם בהנהגתו הצבאית והמדינית", והזכיר את חשיבותה של ההשפעה הפסיכולוגית לנוכח ההכרזה שייחס לישראל, כי ההפצצות

36 סעד א-דין אלשאולי, **חציית התעלה** [תרגום מאנגלית: 'י' שדה], מערכות, 1987, עמ' 7-8.

נועדו "לשחרר את העם המצרי מן הנשיא נאצר".³⁷ במאמר שעצם פרסומו במצרים האוטוקרטית והמגויסת הוא תופעה מעניינת בזכות עצמה, תיאר העיתונאי אניס מנצור תחושות בעורף המצרי. הוא דיבר על:

הלכי רוח סמויים השוררים בכל בית, בכל עיר, בכל משרד, בכל מפעל ובכל שדה – פחד והזיות הממוטטים את עצבינו והורסים את ביטחוננו העצמי ואת אמונתנו בצדקת ענייננו. הלך רוח סמוי והרסני זה אינו מרפה מאיתנו לא ביום ולא בלילה; הוא האויב הגדול ביותר שלנו ושל ענייננו".³⁸

חשובה מעומקו של הסבל הייתה העובדה שהוא היה לשווא. נאצר ידע זאת. מותר להניח שהבין כי הפסקת האש הייתה בגדר השלמה למעשה עם כישלון האמצעי האחרון שנותר באמתחתו, במאבקו הנואש לשמר את מה שנותר ממפעל חייו. אם לא היה די בכך, הוא עוד הספיק להיווכח בחוסר אונים בראשית כישלוננו של אש"ף בירדן, שהתפתח לאירועי "ספטמבר השחור".

נאצר מת שבועות ספורים לאחר ששתה את כוס התרעלה של קבלת הפסקת האש. במוכן מהותי עמוק, להבדיל ממצבו הרפואי, אפשר לקבוע שמת משברון לב. מפעל חייו הפוליטי, ששרד בהנשמה מלאכותית בזכות הנוסטלגיה למה שהיה בשיאו, קרס ולא קם עוד לתחייה. נאצר הוביל את בשורתו המשיחית לזינוק מעורר השראה במחצית השנייה של שנות ה-50, למבוי סתום בתחילת שנות ה-60 ולגסיסה מיוסרת אחרי 1967. בדיעבד אפשר לראות כי היא קרסה תחת כובד הציפיות הבלתי ריאליות שהזינו אותה מלכתחילה. את ההבטחה של התנועה המשיחית הנאצרית ראוי לסכם במילותיו של האדם שהיה קרוב לו אידיאולוגית יותר מכל אדם אחר – חסנין הייכל: "הערבים בחרו בו כסמל לכבודם האבוד ולתקוותיהם הבלתי ממומשות". הייכל תיאר אותו כ"אדם שהפך לביטוי הנפשי של הערבים, מגן כבודם וחלומותיהם". לדבריו הערבים "הטילו על

37 פוזי, חרב אל-ת'לאת' סנואת, עמ' 303-304.

38 אל אח'באר, 1 בפברואר 1970.

כתפיו של נאצר משא הכבד מכושרו של אדם לשאת. הם עיצבו את חייו והם הביאו עליו את מותו".³⁹

שדרוג מעמדה של ישראל בווינגטון בעקבות המשבר בירדן

בספטמבר 1970 המחישו האירועים במזרח התיכון את חשיבותה של ישראל לשמירה על אינטרסים אמריקאיים חיוניים באזור, ואת הפוטנציאל הגלום ברכישת אמונה ובשיתוף הפעולה עימה לקידום. היחסים הקרירים בימי ממשל אייזנהאואר ואלה המסויגים בימי ממשל קנדי התחממו אומנם כבר בימי ג'ונסון וקונדמו בימי ניקסון באמצעות קיסינג'ר כבר לפני אותו מועד, אך המשבר בירדן הזניק אותם למעמד משודרג. המעמד הזה השפיע מאוד על מקבלי ההחלטות בווינגטון ותרם רבות לעיצובה של המדיניות האמריקאית ערב מלחמת יום הכיפורים, במהלכה ובעקבותיה.

המאבק הישראלי-מצרי נסב בליבתו על הציפיה של סאדאת שארצות הברית תכפה על ישראל נסיגה מלאה ללא תמורה מדינית של ממש, וכנגדה הנחישות הישראלית לכפות על מצרים הסדר נפרד, שאינו מסוכל באמצעות לחץ כזה. בשל כך הייתה ההכרה האמריקאית בדבר ערכה של השותפות עם ישראל גורם מפתח בעיצוב מהלכי המלחמה ב-1973 ותוצאותיה. ההערכה המכרעת בתחום זה הייתה של היועץ לביטחון לאומי. קיסינג'ר הבין את מלוא חומרת האתגר האסטרטגי האזורי שהוצב לארצות הברית בירדן, הבין שרק שותפות עם ישראל יכולה לחלץ את מעצמת-העל האמריקאית מאיומיו במחיר נסבל ואף להיבנות ממנו. הוא שכנע את הנשיא ניקסון לאמץ את האמצעים החריגים שהציע וניהל את המשבר בהצלחה.⁴⁰ חשיבותה של ההערכה הזו מחייבת דיון נרחב בהתפתחותה ובלבטיה.

Mohamed Heikal, *The Cairo Documents — The Private Papers of Nasser*. The New English Library, Times Mirror, 1972. p. 29.

40 תיאור האירועים מבוסס על Daniel Dishon (Ed.) *Middle East Record* Vol. 5 1969-1970. Israel Universities Press, 1977, pp. 789-884.

בקיץ 1970 הוחמר איום הכוחות הרדיקליים מבית ומחוץ על המשטר בירדן. בעקבות ניסיון לרוצחו נטל המלך בראשית יוני את הפיקוד על צבאו. קסינג'ר העריך כבר אז כי "נפילתו תביא לידי הקצנה במזרח התיכון כולו". ניקסון עצמו תהה אם מדובר "במהימנות שלנו כמעצמה באזור ההוא". לקראת אפשרות שחסיין יבקש סיוע לקיום מרותו בממלכה או שיתעורר צורך לחלץ אזרחים אמריקאים, הבין קסינג'ר לעומקם את המכשולים בפעולה צבאית אמריקאית, כאשר "הפעולה בקמבודיה לא הסתיימה עדיין, כוחותינו היו פזורים בדלילות מסביב לעולם, ומשמרות המחאה שהקיפו את הבית הלבן העידו על המשך הפילוג בשורותינו מבית".

שאלת הפעולה האמריקאית והמעורבות הישראלית עלתה שוב בראשית ספטמבר, בעקבות ניסיון התנקשות נוסף של הפלסטינים במלך. העיראקים, שהחזיקו 17 אלף מחייליהם בירדן, הגישו אולטימטום בדרישה להפסקה מיידית של פעולות הצבא הירדני נגד גורמי אש"ף. קסינג'ר ידע שישראל תמנע בכוח מכוחות עיראקיים להתקרב לגבולה ומאש"ף להשתלט על בקעת הירדן. כאשר נוספו על כל אלה בתוך ימים אחדים חטיפות מטוסים בידי 'החזית העממית' והתקוממות של הצבא הירדני על חוסר האונים שנכפה עליו בעימות עם אש"ף, חרד קסינג'ר מן התוצאות בהקשרן האזורי הרחב:

אם יוכלו הפדאיינ להפוך את ירדן לבסיסם הראשי ואגב כך, ייהרסו את מרותו של המלך – אחד השליטים המעטים באזור המצטיין במתינות ובאהדה למערב – תתחולל מהפכה במזרח התיכון כולו. חודשיים לאחר יוזמת השלום שלנו ישונה מאזן הכוחות הצבאי לאורך התעלה על ידי הונאה, בעצם הרגע שבו ייהרס מאזן הכוחות המדיני לאורך נהר הירדן. לא נוכל להשלים עם זאת על ידי זה שנשב מנגד, כשאנו פוכרים את ידינו, קוראים לחידושן של שיחות השלום ומכריזים אחר-כך על חוסר אוננו.

למרות שאינטרסים אמריקאיים חשובים עד כדי מניעת "מהפכה במזרח התיכון כולו" הוצבו על הפרק, לא עמדו לרשות מעצמת-העל כוחות התערבות זמינים:

מתוך ניתוח היכולת שבידינו נמצאנו למדים שאין לנו אלא ארבע חטיבות המסוגלות להגיע לירדן במהירות, ומבצע מעין זה יגייס את כל העתודה האסטרטגית שלנו. ארבעים ושמונה שעות תידרשנה כדי להפעיל את החטיבה בגרמניה, שבעים ושתיים שעות כדי להפעיל את האוגדה המוטסת ה-82 מארצות הברית. התערבותם של כוחות אלה תצריך קבלת זכויות למעבר במרחב האווירי של לבנון או ישראל.

קיסנינג'ר גם חשש שאפילו יתגייס כוח אמריקאי באיחור לפעולה צבאית, יש סכנה שייתקל בקשיים שיחייבו "בקשה לישראל להוציאם מן המצר" באופן שיפגע במעמדה וביוקרתה של ארצות הברית באזור. הוא הפעיל את הכלים המוגבלים שעמדו לרשותו – הצבת נושאת מטוסים ושש משחתות מול חופי לבנון והצבת מטוסי תובלה בטורקיה לפינוי אזרחים אמריקאים. באותו שלב ראשוני לא היה ניקסון נכון לשקול פעולה ישראלית, ורמז בכירור שלא יסמוך את ידיו עליה לעולם.

התמונה השתנתה בהדרגה מאמצע ספטמבר, כאשר המלך החליט לצאת לעימות כולל עם אש"ף בעמאן. כל הגורמים בווינגטון הסכימו באותו שלב כי "אם תפעל ישראל [...] ארצות הברית צריכה לעמוד מנגד, אך למנוע את הסובייטים מפעולת תגמול נגד ישראל". כעבור ימים אחדים כבר אמר ניקסון כי רק ישראל או ארצות הברית יוכלו לבלום פלישה עיראקית או סורית לירדן. בפגישה עם גולדה מאיר ב-18 בספטמבר אמר לה ניקסון, בהשלמה עם פעולה אפשרית, כי הוא מקווה שישראל לא תעשה דבר בחופזה. מאיר הבטיחה לנשיא כי ישראל לא תזוז בלא להודיעו. יומיים לאחר מכן פלשו הטנקים הסוריים לירדן, וארצות הברית הכירה בכורח להשתית את הצלת הממלכה הירדנית ומלכה על פעולה ישראלית:

נתחזקנו בהכרתנו שניטיב ביותר להשתמש בכוחותינו אם נעמוד על המשמר לבל יפריעו הסובייטים למבצעים ישראלים. כדי

שיצליח הדבר [פעולה אמריקאית – ד"ש] בידינו יהיה עלינו להטיל את כל העתודה האסטרטגית שלנו; אז יהיו כוחותינו ממותחים כמעט עד להתפקע בשתי זירות מרוחקות מרחק רב זו מזו ומעורטלים נוכח כל מצב אפשרי חדש. כוחותינו יוצרכו להיכנס בלי ציוד כבד ולהסתמך על סיוע אווירי מנושאות מטוסים בלבד. הנתיב היבשתי היחיד לאספקה עובר את ישראל, דבר שיעיב על הטעם העיקרי לפעולה אמריקאית. אם נסתבך בקשיים, יהיה עלינו לפנות לישראל לעזרה. קיצורו של דבר, אם תישמט מידינו השליטה על המצב בירדן, אפשר יהיה להמציא לכך תקנה רק במהלומה כבדה נגד סוריה, וכוחותיה המזוינים של ישראל הם המתאימים לכך ביותר.

בשלב זה כבר נבנה תיאום אופרטיבי בין ארצות הברית וישראל בדרגים הגבוהים. המלך חוסיין הביע דאגה באוזני ארצות הברית על חומרת הפלישה הסורית ואמר שיהיה הכרח במהלומה אווירית כדי להציל את ארצו. ישראל נתבקשה להוציא גיחת סיור כדי לתת לקיסנינג'ר מידע על היקפה של הפלישה. קיסנינג'ר הודיע לרבין, לאחר שיחה עם הנשיא ומזכיר המדינה, ש"אם יאשרו מטוסי סיור ישראליים מה שסיפר לי, הרי נראה בעין יפה התקפה אווירית ישראלית. אנו נמלא את האבדות בציוד ונעשה ככל יכולתנו למנוע הפרעה סובייטית". למקרה שיהיה צורך לתדרך את הסובייטים, הדגיש קיסנינג'ר את מסריו: "יש לנו שני יעדים: האחד, להניע אותם שישפיעו על הסורים שייסוגו; השני, לדאוג לכך שלא יחשבו כי יוכלו להיחלץ מן הדילמה על ידי הפעלת לחץ על ישראל".

ב-21 בספטמבר החליט ניקסון "לסמוך את ידיו על פעולה יבשתית ישראלית והכתיב שדר שקול ומחושב כדי להעבירו לרבין. הוא [ניקסון] אמר [לקיסנינג'ר]: 'אני החלטתי. אל תשאל עוד שום איש. אמור לו [לרבין]: קדימה'". לבסוף לא היה צורך בפעולה קרקעית ישראלית, "הואיל וסוריה ראתה את הגידול בכוחות הישראליים ברמת הגולן, באגף חדירתה לירדן". כיוון שחיל האוויר הסורי בפיקודו של חאפז אסד נמנע מלהיכנס לקרב בשל חששו מעימות עם חיל האוויר הישראלי, העז חיל האוויר הירדני לתקוף את הכוחות הסוריים הפולשים. באותו יום

המלך השיב דו משמעית באשר למהלומות אוויר ישראליות ובשלילה באשר לסיוע יבשתי ישראלי. הישראלים הודיעונו שהפעולה היבשתית שלהם, אם תבוא, תצטמצם בתחומי ירדן בלבד (כלומר הם לא יתקפו את סוריה). ישראל רצתה גם בהבהרה נוספת של כוונותינו – ומכאן נמצאנו למדים שישראל רחוקה מלהיות להוטת לקפוץ פנימה.

לקראת סוף החודש, כאשר הסתיים האירוע בהצלחה ירדנית ואמריקאית, נשלח לישראל שדר שהכיר בתרומתה (וסיים את תוקף ההתחייבות האמריקאית לתמיכה בפעולה ישראלית בירדן):

לפי הידיעות האחרונות שבידינו, הכוחות שפלשו לירדן חזרו לסוריה. אנו סבורים שהצעדים שנקטה ישראל תרמו במידה ניכרת לאותה נסיגה. אנו מעריכים את התגובה המהירה והחיובית של ישראל על פנייתנו; הואיל והמסיבות תהיינה שונות אם תהיה עוד התקפה, הרי אנו סבורים שכל הצדדים של חילופי הדברים בינינו ביחס לפלישה הסורית הזאת לירדן שוב אינם תופסים, ואנו למדים שישראל מסכימה שאם יתעורר המצב החדש, יהיה צורך בחליפת דברים חדשה.⁴¹

הנשיא ניקסון עצמו תיאר בזיכרונותיו את האיום של המשבר בירדן על האינטרס האמריקאי החיוני במזרח התיכון:

דבר אחד היה ברור. לא יכולנו להרשות שחסיין יופל על ידי התקוממות בהשראה סובייטית. אם זה יצליח, מלחמה עלולה לפרוץ בכל המזרח התיכון: הישראלים ינקטו כמעט בוודאות אמצעים למניעת [כינונה של] ממשלה רדיקלית בירדן, הנשלטת על ידי סוריה; המצרים היו קשורים לסוריה בברית הגנה; ויוקרת ברית המועצות עמדה למבחן בעיני המצרים והסורים גם יחד. כיוון שארצות הברית לא יכלה לעמוד באפס מעשה כאשר ישראל נדחת אל הים, האפשרות של עימות אמריקאי-סובייטי

41 עד כאן מתבסס תיאור המגעים בין ארצות הברית וישראל על הדיווח של קיסנינג'ר בספרו **שנותי בבית הלבן**.

הייתה גבוהה באופן שאינו נוח. זה היה כמו משחק נורא של דומינו, כאשר עימות גרעיני ניצב בקצהו.⁴²

לאירועי ספטמבר 1970 יש חשיבות במגוון הקשרים אזוריים וגלובליים. הם מובאים כאן, בדיון על יחסי ישראל-מצרים בימי נאצר וסאדאת המתמקד במלחמת יום הכיפורים, כדי לסייע בהבנת הפרמטרים של המדיניות האמריקאית בשלב הארוך והמתמשך שבו התמקדה האסטרטגיה המדינית של מצרים בשבירת כושר העמידה של ישראל, באמצעות לחצים מושינגטון. בדיעבד ברור שלקחי המשבר בדרך – המצוקה האזורית הקשה של ארצות הברית וההיחלצות ממנה בעזרת המענה הישראלי – תרמו לסיכול התקווה המצרית ללחצים כאלה.

לא זו בלבד שהשחקנים בשני הצדדים, באירועי 1970 ובמלחמת 1973, היו אותם אישים עצמם – קסינג'ר וניקסון, מול גולדה מאיר. חשוב מזה: ישראל הוכיחה את כושרה ואת ונכונותה השקולה להעלות תרומה קריטית בחשיבותה למאבק הקובע במזרח התיכון; מדובר במאבק המתנהל בין גורמים רדיקליים ואלים, המסתייעים בברית המועצות ומשלהבים את הציבור בסיסמאות אנטי-מערביות, לבין גורמים שוחרי יציבות, החרדים מן הרדיקלים ולהוטים להסתייע בארצות הברית ובלית ברירה גם בישראל, כדי לקיים את עצמאותם ושלטונם. בושינגטון הבינו בשלהי 1970, יותר מאשר אי פעם קודם לכן, כי הצירוף בין כוחה, נחישותה ומיקומה של ישראל לבין חפיפת האינטרסים עם ארצות הברית ובעלות בריתה הם נכס אסטרטגי שראוי לטפח גם בצל מחלוקת ממוקדת.

לתופעה הזו היה תקדים מעניין תריסר שנים קודם לכן, בכהונתו השנייה של הנשיא אייזנהאואר. הוא נוגע לענייננו כיוון שגם בקהיר, גם בושינגטון וגם בירושלים זוהה דפוס המשפיע על מאזן הכוחות במזרח התיכון. בכהונה הראשונה הייתה גישתו של הממשל הזה עוינת ולעיתים דורסנית, כיוון שישראל נתפסה כמכשול לאינטרס

42 ניקסון אישר בזיכרונותיו את עיקרי התיאור של קסינג'ר.

Richard Nixon, the Memoirs of Richard Nixon, Grosset & Dunlop, 1978, pp. 483-485.

האמריקאי העיקרי באזור: כינון ברית מדינות ערביות – בעיקר מצרים ועיראק – נגד ברית המועצות. בכהונה השנייה כבר היה ברור כישלונה של התפיסה, לנוכח הנטייה האנטי-אמריקאית הבוטה של הרפובליקות הערביות ודעת הקהל ששלחו בכל רחבי האזור. 1958 הייתה שנת המפנה הדרמטית בהערכת המצב בווישניגטון, עם כינון האיחוד המצרי-סורי, הפלתו האלימה של המשטר הפרו-מערבי בבגדאד והניסיון להפיל את המשטרים בירדן ובלבנון. איזונהאואר, שכבר התפכח חלקית עם הדוקטרינה הנושאת את שמו בינואר 1957, הנחית את חייליו ביולי 1958 בביירות כדי להציל את הנשיא שמעון והשתתף בהטסת 2,200 צנחנים בריטים לעמאן כדי להציל את המלך חוסיין מתומכיו של נאצר. לאחר סירובם של הסעודים לתדלק את המטוסים בבסיס האמריקאי בדהראן, בשל חששם מזעם ההמונים, נותרה רק האפשרות להטיסם מקפריסין דרך המרחב האווירי של ישראל. ישראל מנעה ממטוסי הגלובמאסטר האמריקאיים לחצות בלא הרשאה מוקדמת, אך שמחה לאשר עשרות טיסות כאלה לאחר שארצות הברית ובריטניה ביקשו את אישורה.⁴³

לאחר שהמשטר הירדני שרד בזכות ההתערבות הזו, התחייב מזכיר המדינה ג'ון פוסטר דאלס במפורש להעניק לישראל סיוע דומה אם תבקש זאת, ולהכליל אותה "במרחב האינטרסים החיוניים של ארצות הברית". הוא גם הסביר את ערכה בהרתעת מצרים מאיום על קיומה של ירדן. מדינאים ופקידים בכירים של ארצות הברית החלו לאיים על רדיקלים ערבים בתגובה ישראלית על תוקפנותם. במסמך פנימי של המועצה לביטחון לאומי נכתב, חודש לאחר האירועים בירדן: "אם ברצוננו להילחם בלאומיות הערבית הקיצונית, אזי הנגזרת ההגיונית מכך תהיה לתמוך בישראל ככוח הפרו-מערבי היחיד שנותר במזרח הקרוב".⁴⁴

Dwight D. Eisenhower, *Waging Peace Vol. 2 1956-1961*, 43 Doubleday & Company, 1965, pp. 278-282.

44 אברהם בן-צבי, *מטרומן עד אובמה – עלייתם וראשית שקיעתם של יחסי ארצות הברית-ישראל*. ידיעות אחרונות, 2011, עמ' 49-56.

השפעת אירועי ספטמבר 1970 על יחסה של ארצות הברית לישראל הייתה עמוקה לאין שיעור, בעקבות שדרוגו בממשלו האוהד של ג'ונסון והפגנת עוצמתה של ישראל במלחמת ששת הימים. הייכל היטיב, כצפוי, להבין את השפעת האירועים האלה ב־1958 וב־1970, ואת מרכזיותם במה שכינה "דוקטרינת הביטחון של ישראל" שאותה ביקשה מצרים, לרבריו, לקעקע במלחמה ב־1973.

תודות להצלחת דוקטרינת הביטחון, בייחוד לאחר שנת 1967, הצליחה ישראל לשנות את יחסיה מרמה של גרורה של ארצות הברית לרמה של שותפה. שותפה קטנה אומנם ובכל זאת שותפה. תפקידה של ישראל באזור גדל ככל שגדלה מידת ההישענות של מדיניות ארצות הברית עליה. בדרך זו הפכה ישראל לבסיס קדמי שבכוחו להגן הן על עצמו והן על האינטרסים של ארצות הברית במזרח התיכון. ההצלחה שהעריבים נוחלים עתה בקריאת התיגר שלהם על דוקטרינת הביטחון של ישראל, גם אם עודנה בראשיתה, כבר הייתה לה השפעה. די אם נבחן ביסודיות את הצהרותיו האחרונות של הנשיא ניקסון. ריצ'רד ניקסון אמר: "את עמדת ארצות הברית כלפי המשבר במזרח התיכון מכתיבים השיקולים שקבעו את עמדתה כלפי המשבר בלבנון בשנת 1958, וכלפי המשבר בירדן בשנת 1970".⁴⁵

45 מחמד חסנין הייכל, "דוקטרינת הביטחון הישראלית", אל-אהראם, 19 באוקטובר 1973. ראו המאמר המלא בנספח 9, עמודים 301–311.

לקחיו של סאדאת ויישומם בזירה המדינית והצבאית

את דרכו של סאדאת צריך להבין על רקע לקחיו ממכלול האירועים והתהליכים שתוארו כאן בהרחבה. בפרספקטיבה של יותר מחצי מאה אפשר לקבוע כי בעשור שבין עלותו לשלטון לבין הירצחו עיצב סאדאת את גורלו של המזרח התיכון לאורך זמן, הרבה יותר מאשר נאצר בשעתו. בשורתו של נאצר הסעירה את האזור בתרועה רמה, גוועה בקול דממה דקה והותירה אחריה תבוסה, שברון לב ודיכאון. האסטרטגיה של סאדאת לא הציבה את מצרים והערבים במקום המכובד הראוי להם, לדעתם, אך חילצה אותם במידה של כבוד מחורבן גמור. למתכונת של נאצר לא היה סיכוי מלכתחילה, היא התפוגגה וחדלה לתפקד בתוך כעשור וקרסה שנים ספורות לאחר מכן. המתכונת שעיצב סאדאת תפקדה ועודנה מתפקדת בצורה מניחה את הדעת גם לאחר חמישה עשורים.

ההבדל העמוק והיסודי בין שתי המתכונות הוא במידת העיגון במציאות. זו של נאצר ראתה את יחסי הכוחות העולמיים והאזוריים כבלתי נסבלים וניסתה לשנות אותם מיסודם באחיזת עיניים "מהפכנית"; זו של סאדאת ניסתה לפעול בתוך המציאות, למנוע התרסקות ולאפשר שיפור אבולוציוני. מלחמת יום הכיפורים הצליחה לחלץ את מצרים מן המבוי הסתום כיוון שסאדאת נטש טאבו אחד – שותפות עם ארצות הברית – שתקע את מדיניותו של נאצר. כאשר התברר לסאדאת, שנים אחרי המלחמה, שהוא עלול להידחק אל המתכונת האסונית של נאצר, הוא נטש גם את האחר, השלים עם קיום המדינה היהודית וייצב את האזור לדורות.

הזירה המדינית: התמורה באוריינטציה הגלובלית

הטאבו שתקע את האסטרטגיה של נאצר היה הצורך להציב את עצמו כשחקן חשוב בזירה הבינלאומית, בזכות מדיניות אנטי־אמריקאית גאה ומתריסה שהוא עצמו אפיין כמשקפת את מעמדו כ"מוצב קדמי של האנטי־אימפריאליזם במזרח התיכון". סאדאת היה מודע, לאורך שנים וממקור ראשון, למחיר היומרה המגוחכת של מצרים "להתאגרף בליגה של המשקל הכבד" בזירה הזו. הוא הבין שמצרים הייתה מסוגלת בקושי לקיים את ה"פוזזה" הזאת לפני 1967 כיוון שיכלה לשרוד כלכלית גם בלא הסיוע הכלכלי האמריקאי שנפסק בימי ג'ונסון, משום שעדיין טיפחה תקוות להישגים כלכליים של הפרויקטים הלאומיים. סאדאת חווה על בשרו את התבוסה שהביאה על ארצו ואומתו הפרובוקציה במאי 1967. זו נועדה במידה רבה, לדברי נאצר עצמו, ללמד את מדינות המערב, המתכחשות לערבים ומזלזלות בהם, לכבדם ולהעריכם. סאדאת חווה, חודשים אחדים לפני שנכנס לתפקידו כנשיא מצרים, את החורבן המיותר בארצו ואת והמבוי הסתום של האסטרטגיה הנאצרית במלחמת ההתשה, שנועדה לכפות על מעצמות־העל לסייע למצרים בצל החרדה מפני עימות גלובלי.

סאדאת הבין טוב יותר מנאצר את התלות המוחלטת של מצרים בארצות הברית, כיוון שתבוסתו החוזרת של הצבא המצרי באותו עימות עם ישראל הוכיחה שוב ששום מידה של הכנות צבאיות בסיוע מסיבי סובייטי אינה מסוגלת לסגור את הפער בין חברה מודרנית נחושה לבין חברה הקרויה בלשון מנומסת "מתפתחת". בראשית מאי 1971, זמן קצר אחרי שהבטיח את אחיזתו בשלטון בעקבות סילוקם של איש אמונה הקרוב של ברית המועצות, סגן נשיא מצרים עלי סברי ואחרים (שרי הפנים והמלחמה), נפגש סאדאת עם שר החוץ האמריקאי ויליאם רוג'רס והעביר באמצעותו מסר לנשיא ניקסון. רוג'רס דיווח לניקסון (ב־19 במאי) כי סאדאת סיפר לו כי אינו אוהב שהוא מוקף ברוסים וזקוק להסכם עימם, והוסיף:

אתם היחידים היכולים לעזור לנו להשיג זאת – אתם, ארצות הברית. אינני אוהב את נוכחותם של הרוסים. אני לאומי, אך אין לי כל דרך להגן על ארצנו אלא בסיוע רוסי. אתם [ארצות הברית] לא תיתנו לנו זאת ולא אף אחד אחר. זה עולה לי הרבה כסף. אני משלם את שכרם של הרוסים. אני משלם במזומן עבור הציד שאני מקבל [...] אני רוצה להבטיח לך שאם נוכל לעבוד על הסדר ביניים ויידרשו שישה חודשים לפתוח את התעלה, אני מבטיח לך, אני ערב לכך אישית, שכל כוחות הקרקע הרוסיים יהיו מחוץ לארצי בסיום ששת החודשים. אני אשמור [במצרים] טייסים רוסיים כדי לאמן את הטייסים שלי, כיוון שזו הדרך היחידה שהם ילמדו לטוס. אך בכל הנוגע לגוף העיקרי של הרוסים – 10 או 12 אלפים – הם יהיו מחוץ למצרים בעוד שישה חודשים, אם אנחנו [מצרים וארצות הברית] נוכל להגיע לעסקה [על הסכם ביניים בתעלת סואץ].⁴⁶

ניקסון הבטיח לרוג'רס כי במקרה כזה ינהל מדיניות מאוזנת (even handed) לחלוטין באזור, שתיטה לצד ישראל, רק אם ההשפעה הסובייטית במצרים תהיה חזקה במיוחד. הוא הסביר שאם לא יושג הסדר בסואץ או בעניין אחר יידחו הדברים לאחר בחירות 1972. עד אז:

אף שהישראלים אינם חושבים שזה יכול לקרות, לסובייטים לא תהיה ברירה אלא לבנות את כוחם הצבאי של שכני ישראל עד לרמה שמלחמה במזרח התיכון תהיה בלתי נמנעת. ככל שהדברים נוגעים לסאדאת, ברור שאין הוא רוצה נוכחות סובייטית במצרים. מצד שני, אם מדיניות המתינות (conciliation) שלו תיכשל הוא יאלץ לבחור בין תמיכה בתוכנית חדשה של קבלת סיוע סובייטי לבין אובדן ראשו, פוליטית או פיזית.

46 הציטוטים בעמוד זה מתוך:

Foreign Relations of the United States, 1969–1976, Volume xiii, Soviet Union, October 1970–October 1971 (National Archives, Nixon Presidential Materials, NSC Files, Box 637, Country Files, Middle East, UAR, Vol. VI [1 of 2]). <https://tinyurl.com/32wxz2sf>

ב־27 במאי, כשלושה שבועות אחרי פגישת סאדאת עם רוג'רס בקהיר (6 במאי) וכשבוע לאחר הדיווח לניקסון, חתמו מצרים וברית המועצות על חוזה ידידות למשך 15 שנים. הנשיא הורה לקיסניג'ר לא להשתמש בחוזה כעילה להגברת משלוחי הנשק לישראל. הוא קבע שרק עדות בלתי ניתנת בדבר ערעור על אספקה סובייטית למצרים, שארצות הברית תעריך כי היא משנה במידה משמעותית את מאזן הכוחות, תצדיק מהלך כזה. שלושה ימים לאחר חתימת החוזה ניסה סאדאת להרגיע את החששות בוויינגטון, במפגש עם הממונה על האינטרסים האמריקנים בקהיר והבטיח שוב שהפרסונל הסובייטי יעזוב את מצרים "מיידי כאשר יושלם השלב הראשון של ההסכם [התעלה]".

בשלב הראשוני הזה עדיין לא ניתן היה לקבוע כי סאדאת החליט על שינוי האוריינטציה הביין-גושית של מצרים. הוא בוודאי רצה לנטוע תקווה כזו אצל ניקסון, כדי לזכות בתמיכה אמריקאית לקראת המבחנים הקריטיים שעמדו על הפרק באותה עת. בדעיבד ברור שהוא פעל במגמה המתיישבת עם הציפיות שעורר בוויינגטון, עם סילוק עיקר הנוכחות הסובייטית כבר ביולי 1972. הוא נהג כך כדי לזכות ביד חופשית לעצם היציאה למלחמה בלא וטו סובייטי, אך הדבר הזין גם את התקווה הזו. מה שחשוב מכוונותיו של סאדאת הוא הצלחתו המוכחת בשכנוע הבית הלבן כי שינוי אוריינטציה הוא אפשרות מעשית, שמיומשה יחייב את ארצות הברית להפעיל השפעה נמרצת על מדיניותה של ישראל. להכרה הזו בוויינגטון נועד גם תפקיד חיוני בתוכנית המלחמה שסאדאת אימץ כבר ב־1972. סאדאת נתן ביטוי תמציתי לתפיסתו בדבר עליונות השיקולים הכרוכים ביחסיו עם ארצות הברית כאשר החליט על המלחמה שפרצה ב־1973 והסביר (ב־24 באוקטובר 1972) את הגיונה האסטרטגי לפורום הבכיר שהתכנס כדי להכנינה. לדבריו מי שהיה באותם ימים ראש אגף המבצעים בצבא המצרי, מוחמד עבד-אל-ע'ני אל-גמסי, אמר להם סאדאת בין היתר: "הפתרון הוא בידה של אמריקה. לפתרון הסובייטי אין ערך מבחינה מעשית. ברית המועצות תברך,

מבלי להצהיר על כך, על הפתרון שאמריקה תציע".⁴⁷ הוא גם הבין שצריך לסלק את הנוכחות המסיבית והעמוקה של ברית המועצות ממצרים (אך לא את הקשרים הצבאיים ואת ההסתמכות על משלוחי נשק בזמן המלחמה) כתנאי מוקדם להצלחת המלחמה והתקשרות מצרים לארצות הברית בעקבותיה. סאדאת הסביר:

במסגרת האסטרטגיה שעיבדתי אי אפשר היה לצאת כלל למלחמה כל עוד מומחים סובייטים פועלים במצרים. ברית המועצות, המערב וישראל פירשו את החלטתי לגרש את המומחים ולבסוף הגיעו למסקנה מוטעית שהיא שירתה את האסטרטגיה שלי, כפי ששיערת מראש – כלומר כסימן לכך שהחלטתי סופית לא לצאת למערכה שלי. פירוש זה שימח את ליבי: כך בדיוק רציתי שיחשבו. עוד טעם לגירושם של המומחים הסובייטים היה זה שברית המועצות התחילה לדמות בנפשה שיש לה מעמד מיוחס במצרים – עד כדי כך שהשגריר הסובייטי קנה לו מעמד דומה לזה של הנציב העליון הבריטי בימי הכיבוש הבריטי במצרים.⁴⁸

באופן פרדוקסלי המסקנה מכל אלה הייתה מלחמה ביוזמת מצרים, אלא שהפעם נועדה המלחמה ליישם את הלקחים הללו בזירה הגלובלית ולהשתלב באסטרטגיה שונה במהותה מזו של העידן הקודם. מלחמת אוקטובר 1973 נועדה להשיג אותה מטרה שאליה חתר נאצר מאז 1967, אך הפעם על יסוד הפנמה עמוקה של יחסי הכוחות האמיתיים בין מצרים לבין שני הגורמים הקובעים במזרח התיכון – ארצות הברית וישראל. המטרה הייתה ונותרה "סילוק עקבות התוקפנות"⁴⁹: דחיקת ישראל מהישגי המלחמה, לפחות

47 עבד אל-עזי אל-גמסי, זיכרונות אל-גמסי, מלחמת אוקטובר 1973. המקור הערבי יצא לאור בפריז ב־1989 בבית ההוצאה לאור אלמנשרות אלשרקיה. צה"ל תרגם ביולי 1994 פרקים נבחרים של הספר. הציטוטים מהתרגום העברי, עמ' 129.

48 אנוור אל-סאדאת, סיפור חיי [תרגום: א' אמיר], עידינים, 1978, עמ' 175.

49 נאצר הגדיר את השילוב בין אמצעים מדיניים וצבאיים למימוש של היעד הזה בהסבירו את הסיסמה "מה שנלקח בכוח לא יוחזר

בחזית המצרית, באמצעות לחץ אמריקאי, בלא תמורה מדינית של לגיטימציה ערבית למדינה היהודית, ובוודאי ללא הסדר נפרד שינשל את מצרים ממעמדה כמנהיגת הסולידריות הכלל-ערבית. העובדה שמצרים העניקה בפועל לישראל לגיטימציה כזו בעקבות יוזמת סאדאת ב־1977, וכי זו מוסדה בחוזה השלום ב־1979, הטעתה רבים להניח שסאדאת היה מוכן לכך גם לפני המלחמה, או לפחות מייד אחריה. מדובר בטעות חסרת ביסוס עובדתי משכנע (לעיתים על רקע אידיאולוגי) הנסמכת על ציטוטים סלקטיביים, למרות קביעות מפורשות הסותרות טענה זו מפי סאדאת וקיסניג'ר עצמם, ושורת מקורות אמינים אחרים (ראו בהרחבה להלן).

את הלחץ על ארצות הברית ביקש סאדאת לממש בדרך משלו: לא בניסיון נוסח נאצר לשבור את העמדה האמריקאית, באמצעות איום בעימות גלובלי. הפעם היה מדובר בצירוף מתוחכם וגמיש של איום דרמטי וקצר, שנועד לחייב את ארצות הברית למעורבות עמוקה ברמה העליונה, עם פיתוי אסטרטגי מרחיק לכת וחסר תקדים, שנועד לתת לה מוטיבציה להשקיע את משאביה המעצמתיים בחילוץ מצרים מתוצאות תבוסתה בששת הימים. האיום התבטא בצירוף של מלחמה רבתי קצרה ומזועזעת עם מצוקה כלכלית במערב, באמצעות גיוס נשק הנפט לצרכיה של מצרים. הפיתוי היה נכונות מופגנת לשינוי האוריינטציה הגלובלית של מצרים, שתדחק את ברית המועצות מן האזור ותאפשר לאמריקאים, לראשונה מאז 1955, לעצב את מערך הכוחות בו לדורות. השילוב ההכרחי בין שניהם – האיום והפיתוי – היה כרוך בהפנמה עמוקה וקשה של העליונות האסטרטגית הבלתי ניתנת לערעור של ישראל בתחום הצבאי-אסטרטגי. כדי שאיום המלחמה לא יסתיים בתבוסה צבאית קשה מזו של 1967 נדרש מאמץ אמריקאי לבלום את ישראל, בעוצמה וברמה שרק פיתוי

אלא בכוח "כמהלך" שראשיתו בכוח הפעולה המדינית הגובר והולך ולשיאו הוא מגיע בפעולה הצבאית". ראו למשל בנאומו בפתחת המושב של מועצת האומה המצרית ב־23 בנובמבר 1967, רדיו קהיר, 23 בנובמבר 1967.

חסר תקדים יכול היה לחולל. הטיעון המשלב את הממד הצבאי והמדיניות הגלובלית מחייב פירוט שראשיתו הכרה באותה עליונות.

הזירה הצבאית: הכרה בעליונות האסטרטגית המובנית של ישראל אחרי 1967

יחסי הכוחות הצבאיים

העיונות הצבאיים מאז 1967 חשפו שוב ושוב את נחיתותם המובנית של הצבאות הערביים. את החלת ההערכה הזו גם על מלחמת יום הכיפורים קשה במיוחד לקורא הישראלי לקבל, למרות שפע העדויות המאששות אותה ולמרות ההכרה המחודדת של המתכננים המצרים בתוקפה, בשל הזיכרון האישי והקיבוצי על מכאובי המלחמה ועל קריסת הציפיות בדבר התנהלותה. ואולם במונחים צבאיים שנבחנו בשדה הקרב ברור שנחיתותם האסטרטגית של הצבאות האלה אפיינה את המלחמה ב-1973, גם אם מביאים בחשבון את הצלחת מצרים בשלבים הראשונים של העימות, את כישלונותיה של ישראל בעיקר בהתקפת הנגד של ה-8 באוקטובר ואת המבוכה והדרכוך בצה"ל ב-12 בחודש.

למרות כל אלה עברו הצבאות הללו למעשה למגננה לכל המאוחר בשבוע השני והשלישי של המלחמה, וכושר העמידה שלהם קרס לקראת סופה. זאת אף שהמלחמה התנהלה בתנאים אידיאליים כמעט לאויביה של ישראל – הפתעה גמורה, קריאה שגויה מתמשכת של אופי המלחמה בצה"ל, עימות רב-זירתי מתואם, כוחות משלוח גדולים, טעויות ישראליות קשות ואווירה בינלאומית עוינת (בעיקר: סירובה של אירופה הנפחדת לאפשר תדלוק מטוסים אמריקאיים בשטחה). התברר שגם בתנאים אלה, יכולים אויביה לכל היותר להסב לישראל אבדות מכאיבות ולדחוק אותה מעט מגבולות הרחוקים מאוד מלב שטחה.

למרות שכיחותם של תיאורי תבהלה של המלחמה, לא עמדה ישראל אפילו בפני אפשרות שתידחק בכוח הנשק מן השטחים שכבשה ב-1967. הטענה הרווחת שישראל עמדה באוקטובר 1973 בפני סכנה קיומית מתעלמת מיחסי הכוחות האסטרטגיים. הביטוי

האומלל שיוחס למשה דיין בדבר "חורבן הבית השלישי" משקף אובדן פרופורציה של אדם במצוקה יותר מאשר הערכה עניינית. גם בתסריט הריאלי החמור ביותר לא היה מדובר באושיות הקיום של המדינה. הקביעה הזו הייתה עומדת גם לולא הצליחה ישראל להשיב לשליטתה כבר בשלביה הראשונים של המלחמה באוקטובר את השטח שאיבדה ברמת הגולן, גם אם הכוחות הסוריים היו גולשים לתחומי הקו הירוק, ואפילו נשאבה ישראל למלחמת התשה ארוכה ומתמשכת מול הרצועה שלאורך התעלה.

מדובר בתוצאות חמורות, אך לא בלתי הפיכות. ההרתעה הייתה אומנם נפגעת בצורה קשה; הציבור בישראל היה מאבד יותר מביטחונו העצמי ותהליך השיקום הצבאי, הכלכלי והמדיני היה ארוך יותר ומכאיב יותר, אך המדינה הייתה לא רק שורדת אלא גם מתאוששת, בזכות המסד החברתי האיתן שהוכיחו היישוב והחברה הישראלית לנוכח אתגרים קשים לא פחות. פערי היכולת הכתיבו את התוצאה הצבאית כבר בחלקה השני של המלחמה עצמה. בדיעבד אפשר להצביע, כאישוש לקביעה הזו, על ההתחזקות המרשימה של ישראל מאז 1973 ועל ההיחלשות הדרמטית, לפעמים עד כדי קריסה, של המדינות הערביות שנלחמו בה ב-1973, בזכות אותו הבדל ביניהן בתחום איתנותה של החברה וכושר ההתמודדות שלה עם אתגרי העידן המודרני.

ההכרה בעליונות ישראל בשנות ה-70 עמדה במבחן מחמיר יותר מאשר בימי נאצר בשנות ה-50 וה-60. בעשור שאחרי מבצע קדש הודה נאצר בכך שלא השלים את ההכנות לצבירת העדיפות הצבאית הברורה והמוחלטת הנדרשת לערבים כדי להשמיד מדינה ("לשחרר את פלסטין") במבצע קצר ומכריע. אחרי ששת הימים וההתשה לא היו הצבאות הערביים כולם כשירים אפילו "לשחרר את השטחים", קל וחומר לאיים על הישרדותה של ישראל עצמה. תוצאותיה של מלחמת יום הכיפורים אחרי "השלמת ההכנות", במגבלות אספקת הנשק הסובייטי, הוכיחו שהם לא היו מסוגלים אפילו, במובן הצבאי המובהק, להגן היטב על ארצם שלהם בדרך לקהיר ולדמשק.

תפיסת המלחמה בתנאי עליונות אסטרטגית של ישראל

מי שהיה ער יותר מכול לאיתנות עליונותה האסטרטגית של ישראל היה אנואר סאדאת. האסטרטגיה שלו התבססה על ההנחה שלא ניתן לערער על העליונות הזו, וכי ישראל תביא אותה לידי ביטוי באופן שיביא חורבן על צבאות מצרים ושותפיה, אם לא ייבלם המהלך באיבו על ידי ארצות הברית.⁵⁰ תפיסת המלחמה שלו התבססה על אפשרות, שמומשה בהצלחה יתרה, למצוא סדק בעליונות הזו למשך ימים אחדים וקילומטרים ספורים, שיהיה דרמטי דיו לזעזע את ישראל, את ארצות הברית ואת הכלכלה העולמית. הזעזוע היה דרוש כדי להגמיש את העמדות בוויינגטון ובירושלים ולשפר באופן מהותי את עמדת המיקוח של מצרים.

משהושגו הזעזוע וההגמשה השלים סאדאת, מאונס, עם עובדת העליונות האסטרטגית של ישראל, לא רק משום שממילא לא יכול היה לשנותה אלא גם משום שהיא לא הייתה עוד רלוונטית למטרת המלחמה שלו: לחלץ את מצרים מתוצאותיה של מלחמת ששת הימים בגזרה המצרית בלא תמורה מדינית בלתי נסבלת של שלום נפרד. לשון אחר: סאדאת ידע שיובס צבאית אם יבחר להתמיד, למרות העליונות הזו, בניסיון להכריע את ישראל בשדה הקרב; במקביל ידע שיובס ליד שולחן המשא ומתן אם לא ימצא וינצל את הסדק שהוזכר בעליונות הזו, ולו למשך ימים אחדים וקילומטרים ספורים. מה שאפשר את הצירוף המורכב והמתוחכם של שני התנאים האלה היה הלחץ האמריקאי הצפוי על ישראל – להפסיק את המלחמה במועד שבו בשלו מבחינת צה"ל התנאים להכרעתו של צבא מצרים. מה שהיה דרוש כדי לתת מוטיבציה לארצות הברית לגייס את

50 כך העריך, כנראה על יסוד מידע פנימי קרוב, גם אשרף מרואן. בישיבת הממשלה ב-7 באוקטובר 1973 אמרה ראש הממשלה גולדה מאיר "כל השנים היו אומרים לנו כולם, כולל הידיד של צביקה [זמיר], שסאדאת יודע שהוא צריך להפסיד. (עמ' 148, בשעה 14:50). ציטוטים נרחבים מן הפרוטוקול פורסמו אצל רועי מנדל וירון דרוקמן "אם אי אפשר לפנות נשאר פצועים" Ynet, 4 באוקטובר 2010. <https://tinyurl.com/mvw68u4y>

משאביה המעצמתיים להפסקת המלחמה בשלב הקריטי הזה היה הפיתוי שהציב סאדאת בדמות הסיכוי לשינוי האוריינטציה הגלובלית של מצרים. לדברי סאדאת הוא השלים עם הישג טריטוריאלי מוגבל מאוד עוד לפני תקופת נשיאותו:

לנאצר, בשעתו, הייתי אומר שאם נוכל להשיב לנו אפילו 10 סנטימטרים מאדמת סיני (ובכך התכוונתי לדריסת רגל, פשוטו כמשמעו) ולהתבסס שם [באופן] איתן, עד שלא יוכל שום כוח עלי-אדמות להזיז אותנו, ישתנה המצב כולו – במזרח ובמערב ובכל מקום! ראשית, נגול את החרפה אשר נשאנו מאז מפלת 1967; שכן אם נצלח לסיני ונחזיק באיזה שטח שנחזיר לעצמנו, הרי נשיב לנו את הביטחון העצמי שלנו [...] דברים אלה היו נר לרגלי כאשר הוצאתי את ההנחיות האסטרטגיות שלנו לקראת סוף פברואר 1973: הכרח שתהיה ידנו על העליונה ב־24 השעות הראשונות, שכן, אמרתי, "מי שינצח בעימות הראשון לבטח ינצח במלחמה כולה".⁵¹

בהקשר הזה חשוב לחזור אל חרפת התבוסה ב־1967 ואל הכורח בהשבת הביטחון העצמי. כזכור הסביר גם נאצר את הפרובוקציה שהוליכה לעימות עם ישראל בששת הימים בפגיעה בכבודה ובמעמדה של מצרים. תגובה מלחמתית על פגיעה בכבוד נדרשה גם בימיו וגם בימי ממשיתו, כדי לקבל לגיטימציה למשטר בדעת הקהל המצרית והכלל־ערבית. עצם היציאה למלחמה למרות עליונותה הצבאית של ישראל אמורה הייתה לשקם את הכבוד גם במחיר חייהם של רבבות חיילים. לסאדאת הייתה אסטרטגיה, שהוכחה כמתפקדת, להישג דרמטי בתחום המדיני־אסטרטגי למרות עליונותה של ישראל, אך הלגיטימציה המובטחת מעצם היציאה למלחמה הייתה תנאי הכרחי למימושה.

אני, בטוח הייתי, שהמפתח לכל – מבחינה מדינית, כלכלית וצבאית הוא להמציא תקנה למצב שנבע ממפלת 1967, כדי שנשיב לנו את ביטחוננו העצמי ואת ביטחוננו של העולם בנו. המצב הכלכלי לא היה אלא אחד הממדים של הבעיה. המשימה

היסודית הייתה למחות את החרפה ואת ההשפלה שנבעו ממפלת 1967. סברתי שיהיה זה מכובד בשבילנו פי אלף אם ייקברו ארבעים אלף מבני בכוחות המזוינים ואני בכללם, תוך כדי צליחת התעלה – מאשר אם נשלים עם חרפה והשפלה מעין אלו. דור יבוא [ש]יגיד כי בכבוד נפלנו בשדה המערכה, ודור יבוא [ש]ימשיך במאבק.⁵²

בשל חשיבותה המכרעת של ההכרה בעליונות האסטרטגית הבלתי ניתנת לערעור של ישראל בכל המבנה המורכב הזה נזקק סאדאת לשר מלחמה ולרמטכ"ל שהפנימו את העובדה הזו, במידה המשחררת אותם מן הצורך להתכחש לה ומן הפיתוי להתעלם ממנה גם במקרה של הצלחה בלתי צפויה ברמה האופרטיבית. שר המלחמה והמפקד הכללי אחמד אסמאעיל עלי הכיר במגבלותיה של מצרים, אך התבטא בזהירות המתבקשת ממי שחתר לשמר את יחסיו עם הנשיא ולהבטיח את השתתפותה המתמשכת של סוריה במלחמה. הוא לא רצה לחשוף את היעדים המוגבלים של מצרים וכווראי לא להעלות את שאלת המפנה באוריינטציה הגלובלית שלה.

הרמטכ"ל סעד אל-דין אל-שאזלי היה במצב שונה מעיקרו. הוא מונה במאי 1971, הושעה למעשה מתפקידו בעיצומה של המלחמה בעקבות עימות עם סאדאת על רקע התנגדותו לפריצה לעבר המעברים, והודח רשמית בדצמבר 1973. כעבור כחמש שנים, לאחר הביקור בירושלים, התייצב שאזלי נגד סאדאת והוקיע אותו כבוגד ודיקטטור. אף שהמוטיבציה לדיווחיו המאוחרים על מצבה הצבאי של מצרים לקראת המלחמה ובמהלכה מחשידה אותו בסילוף מכוון, הדיווחים אמינים בעיקרם ומקבלים אישור ממגוון מקורות בלתי תלויים אחרים. שאזלי אומנם מייחס את עליונותה האסטרטגית המתמשכת של ישראל לנשק אמריקאי, אך מקבל אותה כנתון:⁵³

52 סאדאת, סיפור חיי, עמ' 164.

53 כל הציטוטים מדבריו של שאזלי, מכאן ועד הדיון בעמדותיו של גמסי, הם מספרו של שאזלי **חציית התעלה**, עמ' 17-29; 116-117; 121-134; 190-198.

ארצות הברית סיפקה בינתיים לישראל נשק מתוחכם בכמויות שהקנו לה עליונות אסטרטגית על כל ארצות ערב הסמוכות לה גם יחד. גולת הכותרת הייתה חיל האוויר הישראלי, שבכוחו היה להוציא מכלל פעולה לא רק את כוחות האוויר שלנו אלא גם את כוחות הקרקע והים.

שאזלי גם הודה שלא היה ביכולתה של מצרים לקלוט יותר מטוסי קרב מאלה שסופקו לה. בדיווחיו על הפריצה הישראלית מערבה מן התעלה באוקטובר 1973 קבע כי לישראל יתרון בקרב מודרני נייד, המחייב יוזמה וגמישות. לדבריו, "פריצות בזק של טורי שריון בסיוע אווירי צמוד, כנגד אנשים מופתעים, זו הייתה המלחמה שישראל הצטיינה בה", ואלפי חיילים מצרים נלקחו בשבי. באפולוגטיקה בלתי אופיינית כינה את הלחימה הסטטית הפחות מורכבת, שבה הצטיינו המצרים, בשם "מלחמה אמיתית": "כאשר נתקלו [כוחות צה"ל] בלחימה אמיתית מזרחית לתעלה, לא עלה בידם ללכוד אפילו שבוי אחד".

שאזלי אכן הפנים במלוא עומקן את המסקנות המתבקשות מעליונותה האסטרטגית של ישראל, ונהג במלחמה כמי שמבין את התוצאות האסוניות של עימות החורג מיכולותיה המוגבלות מאוד של מצרים. הוא הבין את הכרעתו של סאדאת לצאת למלחמה "עם מה שיש", כיוון שנואש מתקוותו לקבל מברית המועצות את אמצעי ההרתעה נגד יכולותיה החודרניות של ישראל בעורף. הוא מספר על פגישת צמרת ביוני 1972 (בחוג המצומצם של 'המועצה העליונה של הכוחות המזוינים'), שבה קבע המודיעין כי "עליונותו של האויב, בעיקר באוויר, היא מכרעת ועל כן אין לכוחות המזוינים המצריים כל סיכוי לבצע התקפה מוצלחת". שאזלי עצמו העריך (בתמיכת מפקד חיל האוויר) שניסיון מצרי לסגור את הפער ידחה את המלחמה לשנים רבות, שבמהלכן דווקא יגדל הפער לטובת ישראל, כיוון שהיא תקלוט ציוד חדש מהר יותר מאשר מצרים.

שאזלי תיאר גם את המפגש המכריע ב־24 באוקטובר 1972, שבו סיפר סאדאת על אכזבתו מסירובה של ברית המועצות לספק את הנדרש גם אחרי סילוק המומחים הסובייטים ביולי (לדברי שאזלי

העלה הנשיא אפשרות הזויה של ייצור מטוסים, מסוקים, טילים וטנקים במצרים). סאדאת הביא מגוון נימוקים להחלטתו "ליטול סיכון מחושב" במלחמה, החל מהידרדרות החזית הפנימית במצרים, עבור בעקרות המגעים בין מעצמות-העל בנושא המזרח התיכון וכלה בחששותיו מאובדן העניין הבינלאומי, אם התעלה תיפתח לשיט.

נראה שבשלב זה כבר גיבש סאדאת את תפיסתו לגבי התפקיד המוגבל בזמן ובמקום של הפעולה הצבאית, לנוכח העליונות האסטרטגית של ישראל. כאשר נשאל על מטרות המלחמה – "שחרור האדמות הכבושות או רק חידוש הפעולות הצבאיות כדי להיטיב את הסיכויים לפתרון פוליטי" – השיב: "שבירת הפסקת האש". סאדאת לא הציע מענה צבאי לחשש מפני הידרדרות למלחמה כוללת, שבה "אנו עשויים להצליח בשלב הפתיחה של מתקפתנו, אך לאחר מכן האויב יכפה עלינו ללא ספק התגוננות", בתנאים שבהם "מרבית ליבה של ארצנו אינו מוגן כהלכה נגד התקפות מן האוויר. חיל האוויר של האויב יכול לגרום נזק כבד על ידי מהלומות בעורפנו". הוא נזף בשואל (עבד אל-קאדר חסן) על התערבות בעניינים שאינם בתחום אחריותו הצבאית, והדגיש שכנשיא מצרים הוא אחראי לעצמאותה ויודע את תפקידו.

כעבור יומיים פיטר סאדאת את שר המלחמה פריק-אוול מוחמד אחמד צאדק, שטען כי מצרים אינה יכולה לצאת למלחמה בעתיד שנראה לעין באותם ימים, ומינה במקומו את אחמד אסמאעיל עלי. הוא גם הדיח את המפקדים הבכירים ביותר שחלקו עליו בעניין זה באותו מפגש. שאזלי, שראה עצמו מאותו שלב כמי ש"קיבל עליו אחריות מלאה לכוחות המזוינים וביטחונם", הפנים היטב את המגבלות שנגזרו מעליונותה של ישראל, אף שהצבא שהופקד בידי מנה כ-1.2 מיליון חיילים וכ-1,700 טנקים. התפיסה הצבאית שגיבש התאימה היטב למתכונת האסטרטגית של סאדאת:

הבנתי שאין בכוחנו בשום פנים להנחית מהלומה בקנה מידה גדול כדי להשמיד את ריכוזי האויב בסיני או לכפות את נסיגת האויב מסיני ורצועת עזה. כוחנו הצבאי אפשר לא יותר ממתקפה מוגבלת. יכולנו לשים לעצמנו למטרה לצלוח את התעלה, להרוס

את קו בר-לב ולאחר מכן להיכנס למערך הגנה. כל צעד נוסף התקפי יותר היה כרוך בצידוד אחר, אימונים אחרים והכנות רבות לאין שיעור.

שאזלי מיקד את מסקנותיו בדבר עליונותה של ישראל בחולשת חיל האוויר המצרי ובמגבלותיהם של טילי הנ"מ הנייחים בהגנה על יוזמות התקפיות. חיל האוויר המצרי סבל, לדבריו, מ"חולשה כה יסודית, שבכל תכנוני הקפדתי שלא לחשוף את חיל האוויר שלנו לעימות ישיר עם מטוסי האויב". העליונות האווירית גם נטרלה למעשה את חיל הים המצרי: "חיל הים שלנו, על אף היותו חזק בהרבה מזה של האויב, היה למעשה מנוטרל [...] מאז 1967 נאלץ המטכ"ל המצרי לזנוח את הרעיון של פיתוח ומודרניזציה של הצי, עד אשר תהיה אפשרות להעניק לו חיפוי אווירי". הטילים אפשרו חצייה ואחיזה בעומק של כ-10 קילומטר ממזרח לתעלה, אך "ניסיון להתקדם בכוחות קרקע מעבר לקו זה ללא טילי סאם נידים שיעניקו להם הגנה אווירית מדלגת, הוא מתכון בטוח לאסון". בשל מגבלות אלה ורגישותה של ישראל לאבדות עיצב שאזלי את המהלך הצבאי במתכונת מתאימה ליחסי הכוחות:

אם לאחר חציית התעלה יעלה בידנו להתבסס בקו המצוי 10-12 קילומטרים מזרחית לה, ואולי מעט יותר מכך, נוכל לכפות עליהם את האפשרויות הקשות ביותר מבחינתם. האויב יאלץ לתקוף את העמדות שלנו, ויאפשר לנו להסב לו אבדות כבדות באוויר וביבשה. ואילו אנחנו נוכל להאריך את משך הסכסוך כרצוננו, וזאת באבדות נמוכות למדי לצבאנו.

הערכותיו ותפיסתו הצבאית של שאזלי ב-1972-1973 תאמו כאמור לאסטרטגיה של סאדאת, אף ששאזלי היה מחויב לתפיסה נאצרת מיליטנטית שלא חתרה, כמגמה היסטורית, להינתק מן המלחמות עם ישראל. שניהם הסכימו על ההגבלות שהטילו יחסי הכוחות על מה שמצרים ובעלות בריתה יכולות להפיק מן המלחמה שתכננו ל-1973. שאזלי חשב על תרומתה להכנת הצבא ל"מלחמה הגדולה" לעתיד לבוא כעל הזרמנות:

כדי לאמן את קצינינו וחיילינו לקראת המלחמה הגדולה החייבת לבוא הייתה דרושה לנו תחילה מלחמה קטנה, מבצע מוגבל, שיקנה את הניסיון הקרבי החסר למרבית חיילינו. יתר על כן, היה סיכוי רב שמבצע זה יצליח; והדבר עשוי לתרום תרומה חשובה לשיקום גאוותו של צבא שהובס שלוש פעמים תוך פחות מעשרים וחמש שנים. סיבה זו לבדה די היה בה, לדעתי, כדי להכתיב כי מבצענו הראשון יהיה סיכון מחושב ולא הימור דון קישוטי.

שאולי סיפר על ויכוחיו עם שר המלחמה הקודם צאדק, שביקש מן הרמטכ"ל תוכניות "לשחרור כל שטחינו הכבושים", התפשר על מתווה ("מבצע 41") לכיבוש המעברים במרחק של 45-60 קילומטרים ממזרח לתעלה ואף על מתכונת צנועה ממנה ("הצריחים הגבוהים") לשם "חדירה בת שבעה או תשעה קילומטרים". על יסוד אלה התנהלו בשלהי 1971 דיונים רמי דרג עם ברית המועצות, אך למרות שסוכמה "עסקת הנשק הגדולה בתולדותינו", לא היה באמצעי ההגנה האווירית שהובטחו כדי לאפשר התקדמות מזרחה, לסיני שמעבר למטריית הטילים. שאולי הבין כי התוכנית המקורית שכללה את המעברים ("מבצע 41", שכונה לאחר מכן "גרניט 2") נותרה "פיסת נייר" שאינה ניתנת לביצוע, וכי ניסיון למימושה יהיה בגדר "מתכון להתאבדות".

גם שר המלחמה החדש אסמאעיל עלי הבין את ההיגיון הצבאי של התוכנית המצומצמת, אך כדי לשכנע את סוריה לפתוח חזית שנייה היה צריך, לדבריו, לכלול את המעברים. לדבריו שאולי: "היה ברור שאם הסורים ייווכחו לדעת שתוכניתנו מוגבלת לתפיסת קו הנמצא פחות מחמישה-עשר קילומטרים מזרחית לתעלה, הם לא יצאו למלחמה יחד עמנו". עלי הסכים להכין תוכנית מפורטת לאופציה המוגבלת ("הצריחים הגבוהים") ותוכנית נוספת לריצוי הסורים שלא תמומש, לדבריו עלי, אלא אם תיווצר שעת כושר, כגון פינוי סיני בעקבות אבדות כבדות לחיל האוויר הישראלי.

לדבריו שאולי ביקשו שניהם וקיבלו בעניין זה מסמך נשיאותי שנועד לפטור אותם מהאשמות על אי-מילוי משימתם הצבאית

במלואה, אשר בו נאמר "הפעולות והמבצעים יבוצעו על ידי הכוחות המזוינים במסגרת יכולתם".⁵⁴ ההנחיה האסטרטגית של הנשיא סאדאת אל המרשל אחמד אסמאעיל עלי, שר המלחמה והמפקד הראשי של הכוחות המזוינים, ביום 5 באוקטובר 1973, אכן קבעה "על יסוד הנסיבות של המצב המדיני והאסטרטגי הנוכחי" כי על הכוחות המזוינים:

להגשים את המשימות האסטרטגיות הבאות: (א) לשים קץ למבוי הסתום הצבאי הנוכחי על-ידי הפרת הפסקת האש החל ב-6 באוקטובר 1973; (ב) להנחיל לאויב אבדות רבות ככל האפשר, בכוח אדם, נשק וציוד; (ג) לעשות לשחרור האדמה הכבושה בשלבים רצופים בהתאם לגידולם והתפתחותם של הספונות והכישורים של הכוחות המזוינים.⁵⁵

עבר אל-ע'ני אל-גמסי היה ראש אגף המבצעים בשנת 1972, מונה לראש המטה הכללי בשנת 1973 ולשר המלחמה והמפקד העליון של הכוחות המזוינים בשנת 1974. התמונה שהציג מתיישבת היטב עם זו של שאזלי. גם הוא הבליט את עליונותה של ישראל על פני כל מדינות ערב וקבע למעשה שהערבים לא היו מסוגלים אלא להשעות את העליונות הזו במהלך הפתיחה של המלחמה:

פתחנו במלחמה בידענו של ישראל יש עליונות צבאית על פני מדינות ערב, וטבעי שלתוקף תהיה עליונות צבאית. היה עלינו לשים את עליונותו לאל באמצעות יישום קפדני של כללי המלחמה, כדי שבשלב הפתיחה של המלחמה, שהוא השלב הקשה והחשוב ביותר, תהיה העליונות לצידנו. וזה אכן מה שאירע.⁵⁶

גמסי גם הציג את הצורך לצאת למלחמה למרות יחסי הכוחות האסטרטגיים האלה, כאמצעי הכרחי לסיכול שאיפתה של ישראל לכפות שלום על פי תנאיה, בצל חוסר האונים של הערבים הנובע מן העליונות הזו. כיוון שתמך, בניגוד לשאזלי, בגישתו האסטרטגית

54 שאזלי, חציית התעלה, עמ' 17-29; 116-117; 121-134; 190-198.

55 סאדאת, סיפור חיי, עמ' 253.

56 כל הציטוטים מדברי גמסי הם מתוך זיכרונות אל-גמסי, עמ' 264-267.

של סאדאת לדה-אסקלציה של העימות הצבאי עם ישראל, תיאר גמסי את מטרת המלחמה של מצרים כאמצעי לשיפור עמדת המיקוח שלה מול ישראל, לקראת הסדרה שלא תוכתב על ידי העליונות האסטרטגית הזו:

המטרה האסטרטגית שהציבה ישראל לעצמה לאחר מלחמת יוני 1967 הייתה למנוע ממדינות ערב לשחרר את אדמותיהן בכוח, כדי שהרצון הערבי ייכנע בפני השאיפות הישראליות וישראל תכפה את המציאות הקיימת עד שיושג השלום, לפי תנאיה של ישראל. פירושו של דבר של ישראל תהיה עליונות צבאית על פני מדינות ערב כולן, שתמנע מאיתנו הערבים לחשוב על מלחמה כוללת נגדה ותיצור אצלנו תחושה של חוסר אונים וייאוש מן התועלת שבמאבק מזוין.

גמסי ציטט מתוך הנחיותיו של סאדאת שורה ארוכה של משימות חלקיות, לפעמים עמומות, בדגש חוזר על "אפשרויותיהם [המוגבלות – ד"ש] של הכוחות המזוינים", לרבות "הפרכת תאוריית הביטחון הישראלית" והסבת אבדות לצה"ל ברמה שתעשה את מחיר כיבוש האדמות הערביות לבלתי נסבל עבורה. בטווח הקרוב נועדו כל אלה להשיג "פתרון מכובד למשבר המזרח התיכון". כשדיבר על יעדים צבאיים מוגדרים הזכיר גמסי "תבוסה לכוחות הישראלים במערב סיני" וקבע במפורש שכמויות הנשק שניתן היה להשיג מברית המועצות "לא אפשרו לכוחותינו המזוינים לזכות בעליונות על ישראל באופן שיוכלו לשחרר את סיני במתקפה אחת".

גמסי אומנם הזכיר במובלע שאיפה ל"פעולה למען שחרור האדמה הכבושה בהדרגה", אך הדגיש כי במסגרת המשימות האסטרטגיות של הכוחות המזוינים ב-1973 סאדאת "לא הכריז על שחרור סיני בכוח צבאי". תוצאת המלחמה, לשיטתו, הייתה הישג מצרי וכישלון ישראלי, כיוון שתפיסת הביטחון של ישראל "המבוססת על הרתעה מדינית קרסה כאשר נתקבלה הכרעה על מלחמה כוללת נגדה [...] למרות עליונותה הצבאית". לדבריו טלטלה המלחמה את החברה הישראלית עד שזו איבדה את האמון בצבאה במנהיגיה ובממשלתה

וסבלה אבדות רבות מאלה שנגרמו לה במלחמותיה עם מצרים מאז 1956.⁵⁷

מאזן ההישגים, העלויות והכשלים של מלחמת יום הכיפורים יידון כאן בשלב מאוחר יותר. מה שברור בינתיים מכל העדויות הרלוונטיות הוא ההפנמה העמוקה שסאדאת אימץ והנחיל למפקדי הצבא, בדבר עליונותה האסטרטגית המובנית והבלתי מעורערת של ישראל. גם המלחמה ב-1973 לא נועדה לקעקע את העליונות הזו אלא להשעות את השפעתה בצומת קריטי של המכלול המדיני-אסטרטגי באמצעות זעזוע פסיכו-פוליטי דרמטי. הדבר מחדד את הצורך לשוב בעזרת התוכנות החדשות האלה אל הדין בתמורה העמוקה, גם אם החלקית, שהכניס סאדאת באסטרטגיה הלאומית של נאצר, ובמה שהתבקש מן התמורה הזו מבחינת הצורך המצרי במלחמה ומבחינת מטרותיה.

מאפייניה האסטרטגיים של המלחמה ב-1973 – האיום, הפיתוי והריסון

בראשית שנות ה-70 דבק סאדאת ביעד-העל שהגדיר נאצר בעקבות התבוסה ב-1967: להשיב את המצב, בעיקר בתחום הטריטוריאלי, לזה שהתקיים ערב המלחמה, בלא להעניק לגיטימציה למדינה היהודית, בתמורה להסתלקותה מן הכיבוש. המתווה הזה כונה במצרים "חיסול תוצאות התוקפנות של 1967", בלא להשלים עם "תוצאות התוקפנות של 1948" ובלא "הפקרת זכויות העם הפלסטיני". בקהיר ראו תמורה כזו בתחום הלגיטימציה למדינה היהודית, ובצדק, מעשה שיממש את מטרת-העל של ישראל ותבוסה היסטורית לערבים. הסדר נפרד עם מצרים תמורת סיני בלבד היה מוסיף למחיר התבוסה וההשפלה גם את אובדן המנהיגות הטבעית של מי שבגדה בפלסטינים ובסולידריות הכלל-ערבית.

הנחות המוצא של סאדאת ב-1972-1973 היו ברורות: בצל עליונותה האסטרטגית של ישראל לא ניתן היה להביסה באופן

57 כל הציטוטים מדברי גמסי הם מתוך זיכרונות אל-גמסי, עמ' 264-267.

שיסלק אותה מן השטחים בכוח. במהלך ניסיון ערבי להשלים הכנות צבאיות לקראת ביטול העליונות הזו הייתה ישראל צפויה להרחיב את הפער לטובתה. התברר שגם סיוע סובייטי מסיבי אינו סוגר את הפער. ארצות הברית לא התנדבה שוב לחזק את אויביה שלה בקרב הערבים ואת ברית המועצות בהפעלת לחץ שישבור את כושר העמידה הישראלי. הניסיון לגרור את מעצמות-העל לסף עימות גלובלי כדי לכפות על ארצות הברית לפעול בניגוד לאינטרסים שלה כשל במלחמת ההתשה, תוך הסבת סבל רב ומיותר למצרים. נכונות מצרית לשקול בלא מלחמה פיתוי לאמריקאים בדמות שינוי אוריינטציה עלולה הייתה להתפרש בווישניגטון ככניעה מצרית חסרת אונים, מבלי שתחולל שינוי דרמטי לכיוון כפיית הסדר נוסח 1957 (אחרי מבצע קדש) על ישראל.

כדי לשנות את מדיניות ארצות הברית נדרש אפוא זעזוע רבתי של מלחמה ביוזמת מצרים, שבמהלכו יופיע גם הפיתוי ליושבי הבית הלבן. האתגר בקהיר היה למצוא, בצל העליונות האסטרטגית של ישראל, מתכונת מלחמה שסאדאת יכול להיכנות ממנה בווישניגטון מבלי להביא על מצרים חורבן בסואץ, בסיני ובעומק שטחה. סאדאת הכין את צבאו הענק – 1.2 מיליון חיילים; כ-1,700 טנקים – שהתמודד עם הרחבה מתמשכת של פער היכולות האסטרטגיות מול ישראל, למתכונת מלחמה כזו.

בתחום התכנון הצבאי היה מדובר במיצוי יתרונה של חברה שאינה נרתעת מאבדות ובצמצום השפעת מגבלותיה של הקצונה המצרית, שלא הצטיינה ביוזמה, בגמישות ואופרטיביות ובכישורים מודרניים. לשם כך נדרש מהלך מוגבל ביעדיו האסטרטגיים מבחינה צבאית – חציית התעלה והיאחזות בגדתה המזרחית – אך מרחיק לכת בהשלכותיו התודעתיות והמדיניות באזור ובזירה הגלובלית. מפקדי הכוחות המזוינים של מצרים – שר המלחמה, הרמטכ"ל וצמרת הפיקוד – היו צריכים להוכיח לסאדאת שהפנימו את עובדת איתנותה של העליונות הישראלית והבינו את הכורח למקד את כל המשאבים בהישג הצבאי המוגבל במקום ובזמן.

בתחום המדיני-אסטרטגי היה לסאדאת צורך חיוני באסטרטגיית יציאה מן המלחמה בשלב שבו תביא ישראל לידי ביטוי את עליונותה האסטרטגית. הוא ציפה שכעבור ימים אחדים וקילומטרים ספורים ישתנה המצב מיסודו: בהקשר המדיני והתודעתי תשתפר עמדת המיקוח המצרית באופן דרמטי בזירה הגלובלית, הערבית והפנימית. בזירה הבינלאומית תציב המלחמה את הצורך לסיימה בראש סדר היום העולמי, ותזכה לתשומת ליבם המלאה של ניקסון וקיסניג'ר; בזירה הערבית והפנימית יתרחב מרחב התמרון, אחרי שמצרים תוכיח את נכונותה להילחם ותזכה בהישג תודעתי דרמטי.

ארצות הברית נועדה בשלב הקריטי הזה לבלום את ישראל לפני שעליונותה תבוא לידי ביטוי מלא, בכך שתסב למצרים ולשותפיה תבוסה משפילה. אין דרך לדעת בבירור בדיוק באיזה שלב היה סאדאת נזקק למעורבות נחרצת של ארצות הברית כדי למנוע מפלה מצרית. הדעת נותנת שסאדאת עצמו תכנן רק את המתווה הרחב. אפשר עם זאת להעריך את גבול האפשרויות הריאליות. מצד אחד, סאדאת יכול היה לצפות להתארכות פרק הזמן שבו מצליחה מתכונת המלחמה שאימץ להשאיר את ישראל בלא מענה צבאי מניח את הדעת מבחינתה, כפי שחוותה ב־12 באוקטובר. מצד שני היה לפניו הלקח שהתגלה גם במלחמת ההתשה – כיצד מסוגל צבא חזק, מודרני ולומד למצוא מענה בלתי נסבל לאויב גם במתכונת מלחמה המאתגרת אותו. ימים אחדים מוקדם או מאוחר יותר היה למצרים צורך חיוני בחילוץ אמריקאי.

האתגר בניהול המלחמה היה לקיים בכל מהלכה את האיזון המושלם במתח המובנה בין רכיבי האיום, הפיתוי והריסון: בין איום נרחב ועמוק דיו לזעזע את ישראל, את ארצות הברית ואת העולם ולהלהיב את דעת הקהל הערבית והפנימית, לבין פיתוי מושך דיו לחולל מעורבות אמריקאית, לרבות בלימת ישראל, ובין ריסון המהלך הצבאי באופן שלא יוליך לתבוסה מצרית צורבת.

כורח המלחמה

הבהרת הגיונה של האסטרטגיה הכוללת הזו חשובה בשלב זה של הדיון, כדי להתמודד עם הטענה שניתן היה למנוע את המלחמה אילו התגייסה ארצות הברית ללחצים על ישראל לפני ספטמבר 1973, כפי שדרש סאדאט מקיסניג'ר ומניקסון בפברואר אותה שנה באמצעות יועצו לביטחון לאומי חאפז אסמאעיל. זה אכן איים שמצרים תצא למלחמה אם ארצות הברית לא תבטיח בלחציה, עד ספטמבר 1973, את נסיגת ישראל. קיסניג'ר הבטיח להפעיל לחצים כאלה על ישראל וניקסון אפילו היה נחוש בעניין זה יותר מיועצו לביטחון לאומי.⁵⁸ קיסניג'ר הסביר לאסמאעיל כי הלחצים יופעלו אחרי הבחירות בישראל, שנועדו לאוקטובר 1973, בצל החשש שלחצים לפני הבחירות יעלו לשלטון ממשלה קשוחה יותר. הוא אפילו התריע על הלחצים הצפויים בפני שגריר ישראל בארצות הברית יצחק רבין. לאחר שהתברר לקיסניג'ר מפי אסמאעיל (ראו בפירוט להלן) כי סאדאט אינו מוכן להציע לישראל תמורה מדינית של ממש אפילו לנסיגה מלאה מסיני, הציג בפני אסמאעיל מתווה

58 מרטין אינדיק, שכיהן כשגריר ארצות הברית בישראל ועוזר מזכיר המדינה לענייני המזרח התיכון, העיד בספרו כי ניקסון סיפר שאמר לקיסניג'ר אחרי הבחירות בארצות הברית ב־1972: "עכשיו הגיע הרגע להוציא את המיץ לזקנה [גולדה מאיר]". אינדיק סיפר כי הנשיא הביע חשש ש"העיוורון" של קיסניג'ר בכל הנוגע לזהותו היהודית לא התפוגג: "הוא לחלוטין מקדם רק את מה שדרוש לאג'נדה היהודית [...] הוא לא רוצה לעשות כלום עם הישראלים חוץ מלהרגיע אותם ולספק להם עוד נשק". מרטין אינדיק, בתחבולות תסיים מלחמה – הנרי קיסניג'ר והחתימה לשלום במזרח התיכון [תרגום: נ' גרידינגר], ידיעות אחרונות, 2023, עמ' 89.

של צעד אחר צעד הכרוך בהסדר ביניים תחילה, בליווי צמוד של מעורבות אמריקאית שמטרתה להוציא את ישראל מסיני. כאשר ארצות הברית מבטיחה, ברמה הנשיאותית, להפעיל בראשית 1974 על ישראל לחצים לנסיגה, יש היגיון מצרי לצאת למלחמה חודשים ספורים קודם לכן רק אם המלחמה הייתה דרושה למצרים לגופה. כדי לטעון ברצינות שהקדמת הלחצים הייתה מונעת את המלחמה צריך להניח שסאדאת העדיף לצאת לעימות גורלי מול העליונות הצבאית של ישראל כיוון שלא היה מוכן להמתין זמן קצר מאוד כדי להתקדם, בליווי אמריקאי אוהד ונמרץ, אל עבר היעד המדיני שלמענו נאבקה מצרים שש שנים. להנחה כזו אין כל ביסוס ועדות בהתנהלותו של סאדאת מאז שעלה לשלטון ועד הירצחו. היא גם נוגדת את מה שאמר לקציניו לפני המלחמה ואת מה שהסביר אחריה לציבור. סאדאת היה זקוק למלחמה. בלעדיה לא היה לאסטרטגיה שלו סיכוי.

סאדאת עצמו הסביר בזיכרונותיו כי ארצות הברית לא יכלה לנקוט את הצעדים הדרושים למצרים "בטרם ננקוט אנו עצמנו פעולה צבאית לשבירת הקיפאון".⁵⁹ שנתיים וחצי אחרי המלחמה אמר: "לפני מלחמת אוקטובר היה הכרח במלחמה להבטחת ההצלחה של הפעילות הפוליטית".⁶⁰ שנים מאוחר יותר סיפר לעיתונאי ישראלי אחר כיצד התקומם כאשר חשש שברית המועצות מנסה לארגן מפגש עם גולדה מאיר לפני שמלחמה תחלף אותו ממצבו המושפל. סאדאת סיפר לעיתונאי כי נסע למוסקבה בפברואר 1972, ערב פסגת הנשיאים ניקסון ברז'נייב, והופתע לשמוע משגרירו במוסקבה על אפשרות של שיחה בין סאדאת וגולדה מאיר בטשקנט, במתכונת של פגישת שליטי הודו ופקיסטן שאסטרי ואיוב חאן (1966).

הייתי מוכה הלם. אמרתי לגאלב, שאם קוסיגין יחזור על הצעתו בנוכחותי, אבטל מייד ובו במקום את הסכם הידידות בין שתי ארצותינו. כיצד אוכל לפגוש את גולדה מאיר בתנאים שכאלה,

59 סאדאת, סיפור חיי, עמ' 180.

60 ראיון לאל-חואד'ת ע"פ סוכנות הידיעות המזרח התיכון מקהיר, 3 בפברואר 1976.

אני המוכה ומושפל? רק אחרי מלחמת אוקטובר חשתי כי איני מושפל יותר"⁶¹

גם אשתו של סאדאת, ג'האן, אמרה לעיתונאי ישראלי שש שנים אחרי הירצחו כי סאדאת לא ניסה לפני המלחמה להשיג "שלום אמיתי" עם ישראל: "סאדאת היה זקוק למלחמה נוספת, כדי לנצח ולפתוח במשא ומתן מעמדה שווה. בעלי היה איש של שלום, אך כמנהיג ערבי לא היה מוכן לשבת עם ישראל ולהרגיש שהוא 'נמוך'".⁶² מתוקף השיקולים האלה קיבל סאדאת, ככל הנראה כבר באוקטובר 1972, אחרי גירוש היועצים הסובייטים ביולי, את ההכרעה לצאת למלחמה, גם אם לא יקבל מברית המועצות נשק שיאזן את יכולותיה של ישראל בעומק. לדברי מי שהיה באותם ימים ראש אגף המבצעים בצבא המצרי, מוחמד עבד-אל-ע'ני אל-גמסי, אמר סאדאת (24 באוקטובר 1972) לפורום הבכיר שהתכנס כדי להכין את המלחמה:

תבוסת יוני 1967 יצרה ספק, אצל האויב והידיד גם יחד, אם מצרים עוד תצא למלחמה. משום כך, כל הפתרונות המוצעים לי מבוססים על היגיון זה. אחריותנו עומדת למבחן. אינני מוכן לקבל פתרונות של כניעה או להיכנע. לא אשב לשולחן המשא-ומתן עם ישראל כשאני במצב מושפל, כיוון שפירוש הדבר כניעה. אנו חייבים להוכיח לבני עמנו, לאויבינו ולידידינו, בקור-רוח ותוך תכנון זהיר, כי אנו מסוגלים להקריב, לעמוד ולהילחם ולשנות את המצב, באותם אמצעים העומדים לרשותנו [...] עלינו להכריע את גורלנו עם מה שעומד לרשותנו. עלינו לדבוק בתוכנית, לשנות את המצב ולהבעיר בעירה באזור. אז יהיו למילים משמעות וערך.⁶³

באותו מפגש אמר כזכור סאדאת, לדברי שאזלי, "הבעיה לעולם לא תגיע לידי תזוזה פוליטית, אם לא ניתן לה תנופה צבאית", והוסיף

61 שמואל שגב, מעריב, 22 באוגוסט 1980.

62 ידיעות אחרונות, 6 בנובמבר 1987.

63 זיכרונות אל-גמסי, עמ' 129-130. דיווחים אחדים על אותו מפגש מביאים תרגומים שונים בפרטים שוליים, כיוון שסאדאת דיבר בערבית מדוברת בניב המצרי.

שיקול פנימי: "אם נשב באפס מעשה, החזית הפנימית תידרדר". כשנשאל אם מדובר בשחרור האדמות או במהלך שתכליתו מדינית, השיב שהיעד הוא "שבירת הפסקת האש".⁶⁴ בדיווח של גמסי הוצג תוכן זה בניסוח שונה במקצת:

המצב בעולם הערבי יישאר בדיוק כפי שהוא כל עוד אנחנו במצב סטטי [...] המצב עם הערבים ילך וייעשה גרוע יותר. כך עם האמריקאים, הרוסים ועם העם שלנו. להערכתי העניין שלנו ייהפך להיות סטטי ויגווע [...] אם יסתיים העניין בחזית שלנו אז הוא יסתיים גם בכל האומה הערבית, משום שאין חזית שיש לה ערך צבאי מלבד החזית שלנו.⁶⁵

גם בפנייה אל הלוחמים הודגש הצורך במלחמה במונחים של נקמה ביהודים ובצורך להרוג בהם ולמחות את חרפת התבוסה ב-1967, להבדיל משחרור השטחים שנכבשו באותה מלחמה. בפנקס שהודפס כשלושה חודשים לפני המלחמה במיליון עותקים וחולק לשם נשיאה בכיסם של הקצינים והחיילים, הודגש הממד הדתי של מלחמת קודש (ג'האד). במבוא פונה הרמטכ"ל שאזלי אל "צאצאי הפרעונים הגדולים בני הערבים העשויים ללא חת", קובע ש"הגיע הזמן לטהר את נשמותינו מהחרפה וההשפלה שמהם סבלנו מאז התבוסה ב-1967" ומסביר:

בניי הקצינים והחיילים, היהודים עברו את הגבול במעשי רצח ובשחצנות ואנו בני מצרים החלטנו להביס אותם ולפלוש לתוך עמדותיהם ולהביא הרג והרס, כדי לשטוף את חרפת התבוסה של 1967 ולהחזיר לעצמנו את כבודנו וגאווותנו. הרגו אותם בכל אשר תמצאו אותם⁶⁶ והיזהרו לבל יוליכו אתכם שולל, כי הם נוכלים אשר יעמידו פנים שהם נכנעים כדי לגבור עליכם ולהרוג אתכם בשפלות. הרגו אותם ואל תרגישו כלפיהם רחמים וחמלה, כי הם לא ריחמו על בנינו ולא קברו את קדושינו, אלא השאירו אותם במדבר סיני מאכל לכלבים ולעופות טרף. הרוו

64 שאזלי, חציית התעלה, עמ' 126-131.

65 זיכרונות אל-גמסי, עמ' 264-267.

66 הקוראן, סורה 2 פסוק 191; סורה 4 פסוק 91.

את צימאון הנקם שלכם ושל בני מצרים. עלינו להיכנס למערכה כשסיסמתנו היא ניצחון או מות קדושים [שהאדה]. ומכיוון שזוהי סיסמתנו, הרי הניצחון עימנו כרצון אללה 'כבר נתנו את דברנו לעבדינו השליחים, כי הם אשר ינצחו וכי גדודינו הם אשר יגברו'.⁶⁷

קיסנינג'ר הבין בדיעבד את כל מסכת המוטיבציה המורכבת של סאדאת והודה בפה מלא שלא עמד עליה בעת האירועים עצמם:

למעשה סאדאת החליט לצאת למלחמה במהלך הקיץ של 1972. מה שהוביל אותו להטיל את הפור לא היה המבוי הסתום במשא ומתן [שהתנהל] באותה עת, אלא הקיפאון האובייקטיבי בעמדות האמת של הצדדים. סאדאת היה ממולח דיו להבין שלא ישיב את אדמתו בבת אחת. בשלב כלשהו יידרש לויתורים משמעותיים. אלא שהתזמון היה קריטי. לו היה מציע משא ומתן – מה שכונה בדיעבד גישת "צעד אחרי צעד" – היה מאבד את תמיכתן של סוריה ושל ברית המועצות, שבה היה תלוי כדי לקיים את האיום, שבלעדיו לא היה המשא ומתן מתרומם לעולם. לו היה רומז על שלום נפרד, היה ניצב עירום, בלא האמצעים לנהל עליו משא ומתן.

סאדאת החליט לנתק את הקשר הגורדי באמצעות מלחמה. הוא התנהל כאילו הוא עוסק בדיפלומטיה, אבל בקצב שמנע כל אפשרות לגבש את הסוגיות, קל וחומר לפתור אותן, בהציבו מועדים קצרים מכדי שיאפשרו לבחון את הדברים. הדיפלומטיה וההכנות הצבאיות נועדו, שניהם, להעלות ענן אבק, שמאחוריו עיצב את מה שהכול הניחו שהיא האפשרות הבלתי סבירה ביותר: תקיפה מאוחדת מצרית-סורית נגד ישראל. אבל סאדאת היה הדמות היחידה שהייתה מודעת למהפכה הדיפלומטית שתכנן. אנחנו תמרנו כדי לחולל את הרה-אוריינטציה שלו, אבל עדיין לא עמדנו על העובדה שסאדאת העריך שהייתה דרושה מלחמה

67 **הקוראן**, סורה 37 פסוקים 171–173 [תרגום א' רובין]. רפובליקת מצרים הערבית, מיניסטריון המלחמה, **אמונתנו – דרכנו לניצחון**, מחלקת הדפוס וההוצאה לאור של הכוחות המזוינים, 1973. תודה לפרופ' מנחם מילסון על התרגום.

לפני שינקוט את הצעד המכריע הדרוש כדי לתדלק את תהליך השלום בנכונות לתמורות הדדיות (give and take). שכן באווירת ההשפלה בעקבות התבוסה במלחמת ששת הימים היו ויתורים מיוחסים ככל הנראה לחולשה צבאית ולא למדינאות.⁶⁸

סאדאת התנסה בשנים ארוכות של נחישות אמריקאית לא לכפות על ישראל נסיגה ללא תמורה מדינית מהפכנית, בצל איומי מלחמה מצריים ואפילו בצל התממשות האיומים והסלמת המלחמה לסף של עימות בין-מעצמתי. הוא ידע שאין שום סיכוי להצלחת אולטימטום של מדינה מובסת על מעצמת-על לפעול במועד שהוא מציב לה, בניגוד לשיקול הדעת בושינגטון בדבר הנסיבות המתאימות להצלחת המהלך. לפני המלחמה ובלעדי המלחמה לא ניתן היה לממש את התנאים ההכרחיים שהוזכרו להצלחתה המדינית אסטרטגית: לא את האיום שעדיין לא נוצר, לא את הפיתוי שעדיין לא הבשיל ולא את הריסון שעדיין לא הוכח.

המתח בין שלושת הצרכים הללו הופיע בשלב הקריטי ביותר של המלחמה, ב־14 באוקטובר, וחייב הכרעה הרת משמעות. לאחר הצלחת מבצע החצייה המצרי ב־6 באוקטובר וכישלון התקפת הנגד של ישראל ב־8 בחודש נקלעה ישראל למצוקה צבאית, והניחה ב־12 באוקטובר שמגמת המלחמה פונה לרעתה.

מגעים בדרג העליון בין מצרים וארצות הברית בראשית המלחמה

ביום שלאחר פרוץ המלחמה יצר סאדאת את הקשר עם קיסינג'ר וניקסון, שבאמצעותו התכוון מלכתחילה לעצב ולנהל את האסטרטגיה הכוללת שלו. המלחמה והמערכה המדינית והכלכלית שהוביל נועדו לחולל זעזוע בושינגטון ולגרום לה להעלות את המזרח התיכון לראש סדר העדיפויות העולמי. משעה שהמהלך המקדים הזה יצא לדרכו הועיד סאדאת לארצות הברית שני תפקידים קריטיים באותה אסטרטגיה. הראשון, לרסן את ישראל מלהביא לידי ביטוי מלא את

Kissinger, *Years of Upheaval*, Little Brown & Co, 1982, p. 226. 68

עדיפותה הצבאית, לאחר שמצרים תמצה את יתרונה בימים הראשונים של המלחמה, תכבוש ותצליח להחזיק בקילומטרים ספורים ממזרח לתעלה. השני, להוביל את התהליך המדיני שלמענו יצא סאדאת למלחמה ולהבטיח, בלחציה על ישראל, לפחות נסיגה מלאה מסיני בלא תמורה מדינית של ממש. סאדאת ביקש להבהיר לקיסינג'ר את מהלכיו וכוונותיו בשני תחומים קריטיים. האחד – יעדיה הצבאיים המוגבלים של המלחמה, שנועדה ליצור את התנאים הנוחים למצרים במיקוח המדיני. השני – הימנעות מוקפדת מהפניית זעם ההמונים הערבים ומנהיגיהם נגד ארצות הברית והמערכ באופן המכשיר את הקרקע לתמורה יסודית באוריינטציה הגלובלית של מצרים. סאדאת פנה לקיסינג'ר באמצעות יועצו לביטחון לאומי חאפז אסמאעיל, שקיים איתו מגעים אינטנסיביים בפברואר ובמאי 1973.⁶⁹ קיסינג'ר עצמו פנה עוד ב-6 באוקטובר לשר החוץ המצרי מוחמד אל-זיאת וזה הזכיר את האגרת של אסמאעיל לקיסינג'ר בשיחה טלפונית ביניהם למוחרת. אסמאעיל הסביר את הגיונה של ההתקשרות:

נקודה חשובה נוספת בהתקרבות המדינית שלנו הייתה תפישתנו לגבי האפשרות של נטרול ארה"ב במערכה שניכנס אליה. לצורך כך חשב הנשיא סאדאת לפתוח את קווי התקשורת עם וואשינגטון בדרג הגבוה ביותר, וכן הוא נמנע בהתחלה מלהרחיב את בסיס העימות, על ידי קריאה למדינות הערביות לפגוע באינטרסים המערביים ככלל ובאלה של ארה"ב בפרט. אבל ההימנעות הזאת לא הייתה "בלתי מותנית". התמיכה של ארה"ב בישראל וחוסר האפשרות לפעול מדינית במהלך המלחמה הפכו מניע לשוב ולדון בעמדתנו לגבי השימוש בנפט בתור נשק מדיני במערכה, כפי שניסח זאת הדוקטור פאוזי בכינוס המועצה לביטחון לאומי.⁷⁰

69 ראו בפירוט רב בעמודים 149-152 להלן ובנספחים 7 ו-8 בעמודים 273-305.

70 חאפז אסמאעיל, הביטחון הלאומי של מצרים בעידן האתגרים, מרכז אל-אהראם לתרגומים ופרסום – קהיר, 1987, עמ' 305.

לצד קלישאות בדבר האופי ההגנתי של המלחמה לנוכח תוקפנותה של ישראל בסוריה, הדגיש המסר הראשוני את "הסירוב המצרי לציית לתנאים שישאל רוצה להכתיב לנו באמצעות השימוש באדמות הכבושות כמשכון", ואת מטרתה של מצרים "להגיע לשלום במזרח התיכון ולא לפשרה חלקית". בעקבות נסיגת ישראל מכל השטחים הכבושים מוכנה מצרים להשתתף בוועידת שלום באו"ם, להבטיח חופש שיט במצרי טיראן ולקבל נוכחות בינלאומית כדי לערוב לכך לתקופה מוגבלת. אסמאעיל ביקש למנוע אי-הבנה "כפי שקרה עם רוג'רס בשנת 1971", כאילו "העמדה הזו היא התחלה של ויתורים". אסמאעיל פנה לדרג הנשיאותי במקום המיניסטריאלי, לצורך "הכשרת הדרך לשלב הדיפלומטי שיבוא אחרי המלחמה". הוא הסביר שאיגרתו לא חידשה, למעט הקביעה "שלא להעמיק את הקרבות או להרחיב את העימות". היא נועדה לשמש "נקודת מוצא לחריגה מעבר לפעילות להפסקת האש, שכן קיווינו, באמצעות המלחמה, להגיע לנוסח מדיני רצוי, שלאורך שש שנים לא יכולנו לממש". לכן הוגבלו הקרבות "בתוך מסגרת השטח הכבוש, כדי לשחרר אותו ולא לחצות אותו", באופן שלא ייפגעו אזרחים במרכזים מיושבים או במטרות כלכליות בעומק המדינה.

אסמאעיל טרח להדגיש את ההבדל בין התנהגותו של נאצר במלחמות קודמות לבין מה שייחס לסאדאת הפעם:

לגבי כל מה שקשור במעגל ההתנגשות בתוך המזרח התיכון, התחייבנו שלא להרחיב את חזית העימות על ידי כך שנימנע מסיכון האינטרסים המערביים באזורנו ונימנע מלגרור נזקים לכלכלת יפן ועמי אירופה המערבית [...] [למרות] שהיה ביכולתנו להתערב כנגד האינטרסים המערביים באזור, בין אם בסיוע הממשלות הערביות או בסיוע עמיהן.

עם זאת הודה אסמאעיל כי בפועל התנהלו הדברים אחרת: "לא עבר זמן רב עד שהדברים התפתחו באופן שלא ניתן היה להמשיך עם ההתחייבות שהצענו מתוך בחירה, והתגובה הטבעית שלנו הייתה ללחוץ על העולם המערבי בכל החזיתות, המדינית והצבאית והכלכלית, ולאחר מכן על שתי המעצמות". הוא גם טען כי מצרים

לא שאפה "ליצור עימות בין שתי המעצמות במזרח התיכון", וכי סאדאת "רוצה להדגיש זאת בפני האמריקאים, מתוך תקווה לשים קץ לתנופה שלהם כל עוד לא ניתן לגרום להם לניטרליות". לאחר מגעים ובידורים נוספים הודיע קיסניג'ר למצרים, לרברי אסמאעיל, כבר בימים הראשונים של המלחמה "כי האירועים שקרו מספיקים להם [לאמריקאים] לפרוץ דיפלומטית, וכי ארה"ב תשקיע את כל מאמציה לסייע לצדדים להפסיק את המלחמה, והיא תשתתף – והוא אישית ישתתף – בפעילות לסייע לה לממש פשרה צודקת".⁷¹ קיסניג'ר הבין מייד את החשיבות האסטרטגית של יצירת הקשר בשלב המוקדם הזה וקבע כי משמעה ש"סאדאת הזמין את ארצות הברית להשתלט על תהליך השלום". הוא גם הבין את הסיכון שנטל סאדאת באותה פנייה באותו שלב, מבחינת קשריו החיוניים עם ברית המועצות (אספקת נשק וגיבוי ברמה הגלובלית) ועם סוריה (השתתפותה במלחמה):

ההתייחסות למכתבו של היועץ המצרי לביטחון לאומי, חאפז אסמאעיל, בשמו של סאדאת – שגם זייאת הזכיר מוקדם יותר באותו יום – הייתה אחת מהסיבות שהאמנו שנתונה בידיו האפשרות לשלוט במהלך הדיפלומטיה. ביום הראשון של המלחמה עשה סאדאת צעד חריג ביותר בכך שהתקשר איתנו. בשדר שנשלח אליו בצינורות הביון הודיע לנו אסמאעיל על תנאי מצרים לסיום המלחמה. התנאים לא היו קבילים, מאחר שדרשו נסיגה ישראלית לגבולות 1967. אבל הייתה בהם בבירור עמדת פתיחה. יצירת הקשר איתנו הייתה מסוכנת למדי. סאדאת לא יכול היה להכפיל את הסיכון בהתרחקות מסוריה ואולי גם מברית המועצות – שתמיכתה הייתה חיונית לניהול המלחמה – בהצעת ויתורים מיידיים שהיו עלולים לדחוף את סוריה לנטוש את המאבק המשותף ואת ברית המועצות לצמצם את אספקת הנשק. החשיבות הייתה בעובדת השדר, לא בתוכנו. סאדאת הזמין את ארצות הברית להשתלט על תהליך השלום, למרות העובדה שבארגון האומות המאוחדות

הצענו שהוא יוותר על שטח שצבאותיו זה אך תפסו. השדר כלל הכרזה שהראתה כי סאדאת ידע היטב את גבולות מה שניתן להשגה: "איננו מתכוונים להעמיק את ההתנגשויות או להרחיב את העימות". אם הייתה משמעות כלשהי לביטוי זה, היא הייתה שמצרים לא התכוונה להתמיד בפעולות התקפיות מעבר לטריטוריה שכבר השיגו ואף לא לראות באמריקה את השעיר לעזאזל – כמו שעשה נאצר ב־1967. אבל, אם הבינונו את סאדאת כהלכה, יתפתח ללא ספק פער בין המערכים הצבאיים של מצרים ובין יעדיה המדיניים; מצב זה יביא בהכרח למשא ומתן מדיני, במוקדם או במאוחר.⁷²

זעזוע המלחמה

מתכונת המלחמה החדשה של מצרים הצליחה בשלביה הראשונים מעבר למצופה. לא זו בלבד שצליחת התעלה, ההתבססות ברצועה שממזרחה והפעולה הדו־חזיתית המתואמת השיגו את מטרותיהן, גם המערכות הכלכליות והמדיניות שגויסו סביב המחסור בנפט העצימו משבר אנרגיה גלובלי בעל השלכות פוליטיות וחברתיות מרחיקות לכת. ישראל איבדה הרבה משיווי משקלה לנוכח הצירוף של ההפתעה האסטרטגית והאופרטיבית, מתחה את משאביה המצומצמים עד קצה גבול היכולת, יצאה באופן לא שקול למהלכי נגד בלתי בשלים וכושלים, ספגה אבדות רבות וחווה ערעור מסוכן של ביטחונה העצמי. ב־12 באוקטובר הגיעו ההנהגה המדינית והצבאית של ישראל, בניגוד מוחלט לציפיותיהן מאז 1967, למצב שבו לא עמד לרשותן מענה זמין ומניח את הדעת לאתגר הכולל שהוצב בפניהן. הן אף נטו לקבל הפסקת אש "בִּמְקוֹם", שמשמעותה מיסוד ההישגים של האויב העיקרי. לא מדובר רק בהישגים הקרקעיים והצבאיים אלא בעיקר בהישג התודעתי שפגע בליבה של תפיסת ההרתעה, מה שהמצרים כינו "דוקטרינת הביטחון הישראלית".

72 הנרי קסינג'ר, משבר – ניהול מדיניות החוץ במלחמת יום כיפור וביציאה מווייטנאם [תרגום: י' טישלר], שלם, 2004, עמ' 18, 91.

באותו שלב היה על ישראל להתמודד עם האתגר שהציג שאזלי: מהלך רב אבדות, קשה מאוד להכרעה, מול כוחות מחופרים להגנה בחסותה של מערכת נ"מ שהוכיחה את יכולתה לנטרל את יתרונה האווירי של ישראל, כאשר המצרים הניחו שהם יכולים להאריך את משך העימות כרצונם. ישראל שקלה אומנם גם אפשרות לצלוח את התעלה בצפון האגם המר הגדול ולרדת דרומה בחופו המערבי, אך היה ספק גדול אם אמצעי הצליחה יוכלו להגיע לתעלה ולפעול. בקרב המפקדים היו ספקות בדבר תוצאות העימות בין הכוח הישראלי שיצלח לבין הכוחות המצריים הגדולים והרעננים מן הקו השני, שהיו ערוכים בגדה המערבית עם יותר מ-600 טנקים. סגן הרמטכ"ל האלוף ישראל טל תיאר את המצב הצבאי באותו שלב:

מערך הצליחה שלנו מאולתר, והכוחות לא מאומנים. האויב מחזיק בשטחים בגדה המזרחית. הצליחה כרוכה בקרב הבקעה, בניגוד לתורה ולהכנות שלנו, שמתבססות על כך שאנחנו מחזיקים בצד המזרחי של התעלה, כישלון של מבצע הצליחה עצמו אולי לא יהיה כרוך באובדן כוח גדול לנו, אבל תהיה לו השפעה מוראלית שלילית בתחושת הביטחון של האויב, שהכשיל את מבצע הצליחה, לא תקרב אותנו להפסקת אש. גם אם נצליח במבצע הצליחה עצמו ונעביר כוחות לגדה המערבית של התעלה, יהיה עלינו להילחם בדיביזיות השריון המצריות שלא השתתפו עד עכשיו במלחמה, אין ודאות שרוח הלחימה של הצבא המצרי תישבר, ואז נמצא עצמנו במלחמת שחיקה בתנאים קשים [...] ישנו, כמובן, התרחיש של הצלחת הצליחה והתמוטטות הצבא המצרי, אבל זהו הימור – הימור ענק [...] יש לנו יתרון בקרבות שריון בשדה הפתוח – הטנקיסטים שלנו מאומנים לקרבות אלה, וצריך להשמיד את כוחות האויב היכן שנוכל להביא לידי ביטוי את שיא היכולת והיתרון של העוצמה שלנו, ולא לפעול באלתורים מול האויב. בשלב זה, אני לא רוצה לצלוח אלא להמתין לדיביזיות המשוריינות המצריות, ולנהל מולן קרב בשטחנו.⁷³

המצוקה הישראלית באותו שלב הושפעה מעומקו של הכישלון המודיעיני, שלא התמצה בהפתעת המועד של פרוץ המלחמה אלא הקיף גם אי-הבנה עמוקה של התוכנית הצבאית המצרית. יונה בנדמן, מי שהיה ראש המדור הצבאי בענף מצרים באמ"ן מחקר, העיד שישראל לא ידעה על הצוות בראשות הרמטכ"ל שאזלי, שהתאים את היעדים ליחסי הכוחות ("הצריחים הגבוהים"). בסקירת המודיעין שהופצה ביום פרוץ הקרבות ב־6 באוקטובר נאמר כי משימת צבא מצרים היא לכבוש את שטח סיני במתקפה מדורגת בשלבים, שתימשך כשבוע ימים. לאחר כיבוש רצועה ברוחב 10 קילומטרים ממזרח לתעלה והתבססות להגנה עליה תתקדם הלחימה בקרבות תנועה של דיוויזיות משוריינות וממוכנות, בסיוע אווירי, לעבר רפידים, מעברי הגידי והמיתלה ושרדות הנפט, והצבא המצרי ייערך להגנה ממזרח למעברים. בשלב השלישי יתקדמו הכוחות, על פי ההישגים הקודמים, אל עבר הגבול הבינלאומי. ישראל גם צפתה "תקיפות אוויריות על ידי 270 מטוסי קרב ומפציצים בעומק ישראל (אשדוד, חיפה, ואילת)".⁷⁴

הדעת נותנת שהרמטכ"ל והפיקוד הבכיר, בפרט מפקד חיל האוויר, היו מתעשתים מן הפסימיות היתרה ב־12 באוקטובר. נראה שזו שיקפה, לצד הקשיים בהבנת יעדי המלחמה של מצרים, אכזבה מזועזעת מן הציפיות הבלתי מציאותיות לעקירת המאחז המצרי יותר מאשר שיפוט קר רוח של יחסי הכוחות שמעבר לטווח המיידי. המצב אכן היה קשה וחייב היערכות שונה ומחירים אחרים, אך נראה שהבנת מלוא המשמעות של הפסקת אש בתנאים כאלה הייתה מביאה את צה"ל להתארגן מחדש ולעצב מענה מתפקד גם ללא הטעות הקשה של מצרים יומיים לאחר מכן, שפתחה את הדרך לצליחה הישראלית מערבה ולהכרעת המלחמה.⁷⁵

74 אל"מ (מיל') י', "התוכנית שלא הכרנו" מבט מל"מ, גיליון 74, אפריל 2016, עמ' 42-45.

75 לדיון נרחב ומתועד בדילמות של אותו יום ראו: אביתר מתניה וארז סרי-לוי, "12 באוקטובר 1973: ניתוח דיוני קבלת ההחלטות האסטרטגיות", עדכן אסטרטגי, 26(3), 2023, 4-19. <https://tinyurl.com/bdzk9chc>

המפנה בחזית המצרית

בעיצומם של הדיונים המדכאים של ה־12 באוקטובר הגיעה אחר הצהריים ידיעת הזהב המודיעינית (אגב, ידיעה מוטעית אך התרעה יעילה⁷⁶) בדבר ההחלטה המצרית לפרוץ מזרחה, מעבר לתעלה, עם יחידות משתי דיוויזיות משוריינות. צה"ל המתין לצליחת ב־14 באוקטובר כדי להכותן בקרבות שריון באופן שיפתח את הדרך לצליחה ישראלית מערבה, ואף ניסה לעודד אותן לתקוף ולנוע מערבה בתרגילי הונאה שנועדו לשכנען בהצלחת המהלך. מהלך זה אפשר לישראל לשבש מעיקרה את תפיסת המלחמה המצרית ולהעביר את מרכז הכובד של הקרבות לעברה המצרי של התעלה; סופו ששינה את פניה של המלחמה ואת תוצאותיה.

למרות האינטרס האישי של הרמטכ"ל המצרי שאולי, לאחר שסאדאת האשים אותו באחריות להצלחת המהלך הישראלי ממערב לתעלה והדיחו, יש עניין בדיווחו האמין ביסודו לצעד הקריטי הזה ולתוצאותיו. לדבריו הוקצו בראשית המלחמה 1,350 טנקים מצריים לחזית התעלה. 1,020 מהם חצו אותה ו־330 שימשו עתודה אופרטיבית בגדה המערבית. 250 שימשו עתודה אסטרטגית. ב־14

76 הידיעה דיברה על כוונת מצרים להנחית כוחות במסוקים ב־13 או ב־14 באוקטובר בקו המעברים. בהנחה שאין היגיון צבאי בהנחתה כזו, אלא אם כן חוברים אליה כוחות משוריינים וממוכנים, הסיקה ישראל שמצרים עומדת לממש את אותה תוכנית מלחמה מצרית שהמודיעין הכיר ועומדת להעביר את כוחותיה המשוריינים ממערב התעלה מזרחה לסיני. ישראל ידעה גם על הלחץ הסורי על סאדאת לפרוץ לסיני כדי להקל את הלחץ בגולן. הידיעה על הנחתת הכוחות במסוקים לא התממשה אך המהלכים הצבאיים של ישראל, שהתבססו על ההערכה שהשריון המצרי יפרוץ מזרחה וייחשף לעליונות צה"ל, אפשרו את הצליחה ואת הכרעת המלחמה. אהרון לברן, "הידיעה שמנעה מפלה והובילה למהפך ולניצחון בחזית הדרום", מבט מל"מ, גיליון 79, ספטמבר 2017, עמ' 30-35; צבי זמיר ואפרים מס, בעיניים פקוחות: ראש המוסד מתריע, האם ישראל מקשיבה? כנרת זמורה ביתן, 2011, עמ' 158-159.

באוקטובר נותרו בקו הראשון 780 טנקים. שאזלי העריך כי אלה יספיקו לצרכים הגנתיים כאשר כוחות העתודה עומדים לרשותם, אך לא לצורכי התקפה. הוא העריך שלרשות ישראל עמדו, לאחר שיקום טנקים שנפגעו, כ-900. לדבריו איבדו המצרים ב-14 בחודש 250 מתוך 400 טנקים תוקפים, "יותר מכפי שאיבדנו בכל המלחמה עד כה", וישראל איבדה 50. על הטענה שסאדאת קיבל את ההחלטה כדי להקל את הלחץ הישראלי בחזית הסורית השיב שאזלי "זו איוולת", כיוון שמצרים לא הייתה מסוגלת ליצור איום ממשי על ביטחונה של ישראל בפריצה לעומק סיני:

"כוחותינו לא היו מסוגלים לכך בשום שלב. למעלה מ-150 קילומטר של מדבר הפרידו בין ראש־הגשר שלנו, לבין גבולה של ישראל. עליונותה האווירית של ישראל עשתה מרחק זה בלתי עביר".⁷⁷

התוצאה, לדברי שאזלי, הייתה "שכל הגדה המערבית היא עתה למעשה ריקה משריון". הדיוויזיה המשורינת 21 וחלק מהדיוויזיה המשורינת 4 והחטיבה המשורינת העצמאית 25, שהיו מיועדות להכשלת הצליחה הישראלית, עברו ממזרח לתעלה. שר המלחמה פסל אפשרות להחזיר כוחות מן הגדה המזרחית למערבית. לדברי שאזלי סאדאת עצמו נזף בו ב-16 באוקטובר: "מדוע אתה מציע תמיד לפנות את חיילינו מן הגדה המזרחית", ואיים להעמידו למשפט צבאי על כך. גם ב-19 באוקטובר, כאשר שאזלי התריע על סכנת הכיתור של הארמיה השנייה והשלישית, סירב סאדאת להחזיר "אפילו חייל אחד", קל וחומר את ארבע החטיבות ששאזלי ביקש. סאדאת אישר שזו אכן הייתה עמדתו.

הדיווח של גמסי, שתמך בצעדים שנקטו המצרים באותו יום, על המהלכים הצבאיים, שונה בדגשיו מזה של שאזלי. הוא טען כי מטוס ביון אמריקאי (SR-71) חשף בפני ישראל ב-13 באוקטובר את כוונת הצליחה המצרית למוחרת. הוא הדגיש כי "הדיוויזיה [דיוויזיה 21 – ד"ש] כולה, מלבד חטיבה אחת, נותרה ככוח עתודה

של הארמיה השלישית ממערב לתעלה", והסביר את הגיונו הצבאי והאסטרטגי של המהלך:

היעד של הרחבת המתקפה היה הגעה לקווים ממערב למעברי ההרים, כדי לשלול מן הכוחות הישראליים את חופש התנועה שלהם מול ראשי הגשר של הארמיות, מקנטרה בצפון ועד לסואץ בדרום. בו בזמן, לאלץ את ישראל להסב חלק מן המאמץ היבשתי והאווירי שלה לחזית סיני, על-מנת שתפחית מן הלחץ שהיא מפעילה על החזית הסורית, עד שחזית זו תתייצב.

גם גמסי הודה בכישלון המהלך ובאובדן 250 טנקים, וקבע כי "המבצע לא היה מוצלח, ועקב כך לא השיג את יעדו". עם זאת גמסי הדגיש את תרומתו למאבק הדו-חזיתי בטענה כי "המאמץ העיקרי של חיל האוויר הישראלי הוסב מן החזית הסורית לחזית סיני". לנוכח התוצאות הצבאיות של אירועי ה-14 באוקטובר והשפעתן על מהלך המלחמה מאבד הדיון המקצועי על מידת ההפקרה של הגנת מערב התעלה הרבה מחשיבותו, אך ראוי להדגיש כי גמסי הציג את הדברים בהקשר מחמיר הרבה פחות משאזלי. הוא התמודד עם הטענה שלצורך הרחבת המתקפה רוקנו הארמיות את העתודות שלהן כדי לשגרן למבצע, וטען כי פריסת הכוחות משני עברי התעלה תאמה את השילוב בין הצורך להגן על ראשי הגשר לבין הצורך להרחיב את המתקפה מזרחה.⁷⁸

יועצו של סאדאת לביטחון לאומי, חאפז אסמאעיל, הסביר גם הוא את הפריצה מזרחה במונחים של ייצוב החזית הסורית, ביטול הצורך בהפסקת אש וצמצום חופש תנועה והפעילות של ישראל כנגד ראשי הגשרים. אסמאעיל אומנם העריך כי בזכות הפניית המאמץ האווירי העיקרי לחזית הדרומית נעצרו ההתקפות הישראליות בחזית הגולן וניתן היה להסיר את האיום על דמשק, אך הוא הסכים כי בהקשר הכולל של התפתחות המלחמה:

ההתקפה הזאת היוותה נקודת מפנה חשובה ומסוכנת לגבי מהלך המלחמה בחזית המצרית ובחזית הערבית בכללותה.

וכאשר הסתיימה מערכת ההתפתחות [כך מכנה אסמאעיל את הפריצה] ב-14 באוקטובר בערב כלתה כל האנרגיה של כוחותינו, ובכך השלימה [מצרים] את עדיפות היוזמה שמימשה מאז 6 באוקטובר עם הצלחת ההפתעה האסטרטגית. לאמיתו של דבר החלה עדיפות היוזמה להישחק מאז תחילת ההפסקה הטקטית, אבל היא עברה בסוף לפיקוד הישראלי.

אסמאעיל אף הבין את השלכות הכישלון הצבאי בזירה המדינית המכרעת:

היה זה אך טבעי שהמצב החדש ישתקף במוכנות ארצות הברית וישראל להמשיך את המאמצים להפסקת האש, והיה זה הגיוני שארצות הברית תיענה לנחישות של ישראל לפתוח בהתקפת הנגד שלה, מתוך תקווה לשינוי הבסיס החומרי [הצבאי] לשיחות המדיניות הבאות [...] בשל כישלון ההתקפה המצרית, השלמת הגיוס הישראלי והריכוז במרכז סיני, לא הייתה לאמריקאים סיבה להזדרז וליישם הפסקת אש. בשל כך התמקדו המגעים שלנו [בין מצרים לארצות הברית] בשאלות שוליות.⁷⁹

אין מחלוקת על העובדה שהצליחה המצרית למזרח התעלה, במטרה מוצהרת להתקדם אל עבר המיתלה והגידי, חילצה את ישראל מן המצוקה ואפשרה את המהלך הגדול ממערב לתעלה, שהכריע בממד הצבאי של המלחמה. במובן האופרטיבי והשלכותיו הצבאיות-אסטרטגיות מדובר בשגיאה הרת אסון. בפרספקטיבה מדינית-אסטרטגית התמונה מורכבת יותר. סוריה הייתה במצוקה צבאית קשה ושיוועה להקלת הלחץ באמצעות מהלך שיפנה את כוחות צה"ל, בעיקר את חיל האוויר, אל החזית המצרית. אסד חשד בסאדאת, בצדק, בנכונות לכגוד בסולידריות עם סוריה ועם הגורמים הרדיקליים בעולם הערבי ולשנות את האוריינטציה הגלובלית אל עבר ארצות הברית. הוא גם חשד בסאדאת, לקראת שלב מאוחר יותר, בחתירה להסדר נפרד בסיני תוך השלמה, לפחות באותו שלב היסטורי, עם הכיבוש הישראלי ברמת הגולן, בגדה וכירושלים.

79 אסמאעיל, הביטחון הלאומי של מצרים בעידן האתגרים, עמ' 328-332.

סאדאת עדיין היה זקוק מאוד לחזית הערבית האחידה, גם כדי להעצים את השפעת המצב הצבאי על המוטיבציה האמריקאית וגם בשל הצורך לגיבוי כלל-ערבי ללחץ הכלכלי של חרם הנפט. בהקשר הרחב הזה היה היגיון לא לחשוף באותו שלב מוקדם את ההגבלה החמורה על היקף היעדים הצבאיים של מצרים בסיני. בהקשר זה הייתה החזרת כוחות מסיני למצרים גופא עלולה לשדר מסר מזיק. קשה, גם אם לא בלתי אפשרי, להניח שההצלחות הראשוניות של המלחמה, לרבות ובייחוד כישלון התקפת הנגד של ישראל והמצוקה שאליה נקלע צה"ל, שכנעו את סאדאת שצבאו יכול, בניגוד להערכתו של שאזלי, להתקדם משמעותית אל עבר המעברים בלא ליווי מספק של הגנה אווירית.

בכל מקרה חשוב להבין את האתגר הקשה של סאדאת בצורך לתמרן, בשלב זה של המלחמה, במתח בין ארבעה אילוצים: **האחד**, קיום האיום הצבאי שעדיין נדרש מול ארצות הברית וישראל; **השני**, הלגיטימציה הערבית והפנימית, שבלעדיה אי אפשר להפעיל את האיום הכלל-אזורי; **השלישי**, הפיתוי המדיני כלפי ארצות הברית, שעדיין לא בא לידי ביטוי באותו שלב; **והרביעי**, מידת הריסון של הפעילות הצבאית ברמה האסטרטגית, כדי לאפשר את שלושת האחרים.

מאזן הכוחות בסיום המלחמה

גם אם ניתן לתרץ את החלטתו של סאדאת לפרוץ מזרחה לעבר המעברים בשיקולי-העל של הזירה המדינית אסטרטגית, ברור שהמהלך הזה וניצול אפשרויותיו על ידי ישראל חרצו את גורלה הצבאי של המלחמה. הפריצה הישראלית מערבה, האיום על העורף האסטרטגי של הצבא המצרי, הפגיעה הקרקעית במערך ההגנה האווירית, שאפשרה השתתפות מסיבית של חיל האוויר במערכה והשלמת כיתורה של הארמיה השלישית אחרי הפסקת האש, פתחו את הדרך להבסת הכוחות המזוינים של מצרים בביתה פנימה. שאזלי תיאר את המצב הצבאי שנוצר:

מצבנו הצבאי ב־24 באוקטובר היה בשפל המדרגה. הארמיה השלישית – שתי דיביזיות מתוגברות, כ־45,000 חיילים ו־250 טנקים – הייתה מנותקת לחלוטין. נותר ברשותה מלאי מזון ומים לארבעה ימים בלבד. היא נשלטה על-ידי שריון אויב, שתפס עמדות על סוללות העפר שלנו בגדה המערבית. בהיותה מחוץ לטווח של שרידי מערך הסאם שלנו, היא שימשה טרף קל לתקיפות אוויר של האויב. לא היה בכוחה לפרוץ לה דרך מערבה: שכן מרבית ציוד הצליחה שלה כבר הושמד בתקיפות האוויר הישראליות. עליונות חיל האוויר והשריון הישראלי מנעה גם כל אפשרות לחלץ אותה מבחוץ. ולאחר שהאויב החל בכתישה אווירית שיטתית, ספגה הארמיה השלישית עד מהרה 600 נפגעים שנזקקו לפינוי. המצב היה כלאחר ייאוש.

בתום הקרבות בחנו המצרים את האפשרות לחלץ את הארמיה השלישית. האלוף שמונה לכדוק את הדבר קבע כי אינו סבור שניתן לפרוץ אליה והוסיף "אם הדיביזיה שלנו תושמד, תהיה הדרך לקהיר פרוצה לרווחה". שאזלי העיר שהארמיה זקוקה ליותר מ־150 טון

אספקה ביום כדי להישאר בחיים, וקבע גם הוא כי ניסיון פריצה יוריד לטמיון ללא תכלית את העתודה היחידה של מצרים ויאפשר לצה"ל "לצבור למעשה ללא כל התנגדות לעבר קהיר". אחר כך סיכם: "איש לא כפר עוד בכך שגורלה של הארמיה השלישית נתון בידי הישראלים והדיפלומטיה האמריקנית". הוא סיפר כי למרות סיכומים על העברת אספקה החזיקה ישראל את הארמיה על סף התמוטטות, ואפשרה אספקה רק לאחר שסחטה ממצרים חילופי שבויים, שחרור מרגלים ומעבר מכלית ישראלית במצרי באב אל מנדב.⁸⁰

את תיאור מצבה הצבאי של מצרים בסוף המלחמה ראוי לבסס על דיווחיו של שאזלי, למרות האינטרס שלו להחמיר בתיאור התבוסה הצבאית בשל השגיאות בניהול המלחמה, שאותן ניסה, לפי כל הדיווחים, למנוע. מקורות בכירים אחרים – סאדאת עצמו וגמסי – היו חייבים להציג תמונה מעוותת בעליל כדי לקדם את עניינם בזירה הערבית. סאדאת היה צריך להסביר מדוע היה חייב להפסיק את המלחמה לפני שעליונותה הצבאית של ישראל תביא לתבוסת צבאו ולמיטוט המהלך האסטרטגי שלו. הוא היה זקוק לתירוץ שיכול להתקבל דעת הקהל המצרית והערבית, כיוון שהודאה ביכולתה של ישראל להכריע את כוחותיו המזוינים הייתה מסכלת את האסטרטגיה שלו מעיקרה. גמסי ניסה להגן על כבודו של הצבא המצרי כדי לשמר בתודעת הערבים את ההישג התודעתי של הצלחותיו הצבאיות בראשית המלחמה, מבלי לחשוף את מגבלותיו המבניות במבחן הכוח העליון בסופה.

היועץ אסמאעיל תיאר את המשמעות המדינית של חוסר האונים הצבאי והפוליטי של מצרים:

בערב 22 באוקטובר היו אסמאעיליה וסואץ בהישג ידה [של ישראל]. למוחרת היום הבנתי, שעות מעטות לאחר חידוש הקרבות, שהרסן החל להישמט מבין ידינו, ושוב לא היה ביכולתנו כעת למנוע מהכוחות הישראליים לנתק או לאיים על הקשר של שתי ארמיות השדה עם הדלתה, וגם לכפות על אחת מהן

או על שתייהן להיכנע תוך כמה ימים. אבל העמידה האיתנה של שתי הערים היוותה זיק של תקווה [...] ב־25 באוקטובר חזרה בה מצרים מהדרישה לכוחות משותפים [אמריקאיים וסובייטיים] לביצוע ההחלטה, וגם הסובייטים חזרו בהם, ולא הייתה יותר שום תמיכה ביוזמה שלהם [...] היה עיד אל־פיטר עצוב. המצור על העיר והנחישות של ישראל – בתמיכת ארצות הברית – לא לסגת מעמדותיה נעשו ודאיים [...] החל מאותו יום התבררה לאשורה ההגמוניה המדינית והצבאית של ארצות הברית בסוגיית המזרח התיכון. ומכאן ולשנים הבאות תהיה ארצות הברית ההגמונית בערוץ האירועים באזור.⁸¹

סאדאת ראה לנכון לתרץ בזיכרונותיו את הצלחותיה של ישראל מעבר לתעלה בטענה שהמהלך הזה היה "כל כולו מעשה ידיה של אמריקה", בשל תצלומי אוויר ונשק חדיש שסיפקה לישראל, והסביר: "הסכמתי להפסקת אש משום שנמצאתי נתון בעימות צבאי גמור עם ארצות הברית". לדבריו, הצליחה הישראלית נועדה "למצלמות הטלוויזיה", כדי להפחיד אותו "עד שאחשוב שהם מאיימים על קהיר".⁸² סאדאת נזקק למעשיות בדבר מטוסי ענק אמריקאיים, הפורקים בשדה התעופה של אל־עריש טנקים כדי להחליף באופן שוטף את הטנקים שנפגעו בחזית הלחימה. לדבריו:

אמריקה נכנסה למלחמה ביום הרביעי כדי להציל את ישראל, לאחר הקריאה הידועה 'הצילו את ישראל'. היא השתמשה בגלוי בשדה התעופה המצרי באל־עריש, הנמצא מאחורי קווי החזית, כדי להפוך את התבוסה הישראלית לניצחון. נזכרתי באותם רגעים במה שעשתה אמריקה במלחמת העולם השנייה בחזית גרמניה, ולאחר מכן בחזית יפן.

סאדאת טען כי קיבל את הפסקת האש אחרי עשרה ימים שבהם "נלחם לבדו" עם ארצות הברית. בעוד העולם חשב שהסובייטים שלחו רכבת אווירית כדי לסייע למצרים, הרי בפועל "ברית המועצות אחזה בפגיון מאחורי גבי על מנת לנעוץ אותו בי בכל רגע, כאשר

81 אסמאעיל, הביטחון הלאומי של מצרים בעידן האתגרים, עמ' 360–362.

82 סאדאת, סיפור חיי, עמ' 219.

אאבד 85 או 90 אחוזים של הנשק שלי, כמו שאירע בשנת 1967".
 כך כתב במברק לנשיא אסד שבו הודיע על הסכמתו להפסקת האש:

אני יודע מהן אפשרויותיי ומהן מגבלותיי. אני בשום אופן לא
 אלחם באמריקה [...] אינני חושש מעימות עם ישראל, אולם
 מסרב אני לקיים עימות עם אמריקה. לא אוכל להרשות שהכוחות
 המצריים יושמדו פעם נוספת. אני מוכן לתת דין וחשבון על
 החלטה זו לעמי במצרים ולאומה הערבית.⁸³

תיאוריו של גמסי את פריצת ישראל למזרח התעלה בדבר שלבי הסיום
 של המלחמה ואת תוצאותיה אפולוגטיים ורצופי סתירות פנימיות
 באופן מביך. עמדתו נגד העברת כוחות (ארבע חטיבות שריון) לגדה
 המערבית כדי להתמודד עם הפריצה הישראלית סבירה גם עבור
 מי שסבור שהיא מוטעית: "אין לוותר על ההישג הצבאי הכביר
 שבהימצאות כוחותינו בסיני או לסכן הישג זה [...] [ההעברה] תסכן
 את מערך ההגנה של כוחותינו במזרח [...] [ותיצור] השפעה מורלית
 שלילית בעלת עוצמה על כוחותינו".⁸⁴ אפשר אפילו ברוחק להבין את
 טענתו כי "כאשר פסקה הלחימה בהתאם להחלטת מועצת הביטחון
 ב-22 לא השיגה ישראל כל מטרה מדינית או צבאית אסטרטגית",
 כיוון שישאלה השיגה בצליחה רק הצלחה טקטית, ו"באותו שלב
 היו כוחות הארמיה השנייה והשלישית בעמדותיהם ממזרח לתעלה
 במצב טוב מבחינה טקטית". בהמשך הודה גמסי ש"בהקשר זה [של
 הקרבות בימים 22-24 באוקטובר] אני חייב לקבוע שלאויב, במהלך
 תקופה זו, הייתה עליונות צבאית והוא נטל את היוזמה", ואילו
 למצרים נגרמו אבדות רבות ברכוש ובנפש.

הודעה צבאית בסיכום המלחמה ב-24 בחודש השתבחה בהיעדר
 כוחות ישראליים בצפון התעלה, בכך שאסמאעיליה ופורט סעיד
 לא נכבשו ובאספקה סדירה לכוחות במזרח התעלה. אותה הודעה
 סיכמה את המצב בחזית הקובעת בדרום, במהלך השלמת הכיתור

83 ספרו של סאדאת בערבית החיפוש אחרי העצמיות, עמ' 347-351,
 המצוטט בזיכרונות אל-גמסי, עמ' 253-254. תרגום האיגרת מובא

בשלמותו בסאדאת, סיפור חיי, עמ' 254.

84 זיכרונות אל-גמסי, עמ' 251.

של הארמיה השלישית, בתיאור תמוה בדבר "מספר יחידות אויב מפוזרות ומשורגות בין כוחותינו במספר חלקים ממערב לתעלה", הנכשלות בניסיון לנתק את הדרכים המובילות לעיר סואץ. כאשר הלחימה הסתיימה סופית ב־28 בחודש, לאחר שהושלם כיתורה של הארמיה השלישית, הביא גמסי תיאורים והערכות המנותקים לגמרי מן המציאות:

כאשר פסקה הלחימה ב־28/10 היו כוחותינו בסיני כולם, הארמיה השנייה והארמיה השלישית, במצב צבאי טוב. הם החזיקו נשק, ציוד ותחמושת בכמות מספקת, באופן שהיו יכולות להילחם זמן ארוך. ממערב לתעלה כיתרו כוחותינו את הכוחות הישראליים והיו במגע עימם [...] ממערב לתעלה נכשלו ניסיונותיהם לאיים על העיר אסמאעיליה או לכבוש את העיר סואץ. אולם עלה בידם לנתק את הדרך המדברית מקהיר לסואץ, והיא נתיב האספקה הראשי לעיר סואץ ולכוחות הארמיה השלישית שהיו בסיני, ממזרח לתעלה. כוחות האויב, שהיו ממערב לתעלה, היו לישראל בבחינת הקזת דם. לא היה באפשרותה להגשים כל יעד שהוא, שכן אבודתיה גברו והלכו [...] בסופו של דבר הפכו הכוחות הישראליים שממערב לתעלה מכוח לחץ עלינו לבני ערובה, שבאמצעותם לוחצים אנו על הישראלים וכמקור להתשה של החיילים, הציוד וכלכלתה של ישראל [...] הפן האמיתי של "הפרצה" נתגלה כאשר ישראל ביקשה לעזוב את הפרצה ולסגת עם כוחותיה מזרחה הרחק מן התעלה.⁸⁵

הכרעות גורליות בסיום המלחמה – מעשה האומן של קסינג'ר

כאן המקום לחזור אל הפרספקטיבה הגלובלית, כיוון שהמהלכים הצבאיים נגזרו מלכתחילה בעיקר מהשפעתם הצפויה על המערכת הזו. שני היבטים כבר הוזכרו: האחד, הזעזוע הגלובלי שהמלחמה הייתה אמורה ליצור; השני, נכונותו של סאדאת להשתמש בשינוי

האוריינטציה כמנגנון הסיום למהלכים צבאיים שמיצו את תכליתם המדינית, או קרסו לקראת חורבן צבאו. הראשון הושג והשני עמד למבחן לקראת כיתור הארמיה השלישית והפוטנציאל ההרסני של קריסתה.

ברית המועצות אומנם איימה ב־24 באוקטובר במעורבות ישירה בחילוץ והעמידה דיוויזיות מוטסות בכוננות, אך מה שגרם לישראל לעצור את תנופת התקפתה, לאחר שהשיגה את עיקר מטרותיה, ולאפשר את האספקה לארמיה השלישית הנצורה היה השכנוע האמריקאי. הסובייטים אותתו כבר בשלב מוקדם יותר, כשבוע לאחר פרוץ המלחמה, על אפשרות של מעורבות ישירה, וארצות הברית סיכלה את השפעתו האסטרטגית של המהלך כאשר הבהירה שאם יתערבו, יעשו כך גם האמריקאים עצמם. הפעם נקרתה בפני קיסינג'ר ההזדמנות להתמודד עם הלחץ הרוסי, ובה בעת למנף אותו לצרכיו. קיסינג'ר הציג באוקטובר 1973 מלאכת מחשבת של מדינאות, שעיצבה במידה רבה לא רק את תוצאותיה של מלחמת יום הכיפורים אלא גם את דמותו של המזרח התיכון בחצי המאה שבאה בעקבותיה, וכנראה גם מעבר לזה. ההישג שייך לקיסינג'ר למרות שסאדאת העניק את נקודת המוצא ההכרחית למדיניות הזו, ניקסון נתן ליועצו גיבוי קריטי וההנהגה הסובייטית תרמה את הדוגמטיות והנוקשות; חשוב גם להדגיש שחוסנן של החברה הישראלית והנהגתה אפשר את התמדתו של המהלך הזה, וחולשתם של הגורמים הרדיקליים בעולם הערבי מנעה את סיכולו. תרומתו של קיסינג'ר הייתה ביכולתו הווירטואוזית לחבר את כל אלה למסכת מתפקדת אחת.

קיסינג'ר קיווה עם פרוץ המלחמה כי ישראל תשיג ניצחון צבאי מובהק, שישפר את עמדת המיקוח של ארצות הברית מול ברית המועצות ובת חסותה הבכירה על גדות הנילוס. אלא שכבר בימיה הראשונים של המלחמה, לנוכח האכזבה שהנחילה ישראל לעצמה ולשותפתה הבכירה ולנוכח המצוקה שנקלעה אליה, התווה קיסינג'ר את מסלול מדיניותו מחדש. לאחר שדיווח לצוות הבכיר ביותר של הממשל האמריקאי שישראל נואשת בבקשותיה לאספקה צבאית, הוא תיאר תוצאה רצויה לארצות הברית של מלחמה בלתי מוכרעת,

שתעשה גם את מצרים וגם את ישראל תלויות בתחומים חיוניים להן בסיוע אמריקאי. הדבר נועד לאפשר לארצות הברית להתבסס בצומת הקריטי של המזרח התיכון ולדחוק מן האזור את ברית המועצות. ב־9 באוקטובר אמר קיסינג'ר לצוות הזה: "התסריט הטוב ביותר הוא שישראל תדחק אותם [את כוחות מצרים] מעבר לתעלה, אך לכך תהיינה תוצאות אסטרטגיות חמורות. אין אנו רוצים התמוטטות (debacle) ערבית. ישראל [כבר] ספגה תבוסה אסטרטגית בלי קשר למה שעוד יקרה. הם אינם יכולים לספוג אבדות של שניים לאחר". לאחר התייחסות נוספת להיקף האבדות של ישראל הוסיף: "להערכתי ניצחון ישראלי במחיר גבוה, בלא אסון, הוא הדבר הטוב ביותר".⁸⁶ סאדאת הצדיק, מבחינת שיקוליה הגלובליים והאזוריים של ארצות הברית, את מעורבותה העמוקה למענו, כיוון שהוכיח את נכונותו לנטוש את האוריינטציה הסובייטית ולתת בידי האמריקאים נכס חשוב במלחמה הקרה. ניקסון היה מוכן להסתכן בהליכה על הסף עם ברית המועצות במפגן של מנהיגות גלובלית כאשר הכניס, למרות מעמדו המעורער מבית, את כוחותיו לכוננות גרעינית גבוהה כדי להציב לברז'נייב את גבולות איומיו הכוחניים. ברית המועצות הפגינה שוב את מגבלות כושר התמרון שלה ושל השפעתה. היא הצליחה אומנם לספק למצרים במהירות ציוד צבאי רב וחיוני, אך לא להביא לזירה המדינית כישורי תיווך ואמון עם כל הצדדים המעורבים. היא יכלה לתדלק את המלחמה, אך לא להפסיק אותה. בתנאים שיהיו מקובלים על מצרים ולהציע לה מוצא ממצוקתה.

86 קיסינג'ר דיבר בפגישה עם מזכיר ההגנה שלזינג'ר, סגן שר החוץ קנת' ראש, ראש המטות המשולבים תומס מורר וראש סוכנות הביון המרכזית ויליאם קולבי, בבוקרו של ה־9 באוקטובר.

Foreign Relations of the United States, 1969–1976, Volume xxv, Arab-Israeli Crisis And War, 1973. Memorandum of Conversation, Washington, October 9, 1973, 9:40–10:25 a.m.; 11:55 a.m.–12:20 p.m.
<https://tinyurl.com/5ds5rzz8>

ישראל הוכיחה שגם בעת מצוקה צבאית ובפתחה של תקופה קשה מבחינה חברתית, פוליטית, מדינית וכלכלית,⁸⁷ היא מתפקדת בצורה טובה למדי בתחומים העיקריים ויכולה לעמוד על לוו צרכיה האסטרטגיים גם בפני לחצים אמריקאיים וסובייטיים. הרדיקלים הערבים ובראשם סוריה הוכיחו כי ניתן לשאוב אותם למלחמה, אף שזו נועדה מלכתחילה לנטרל את מעמדם, למרות שחשדו בסאדאת, בצדק, שזו כוונתו, וכי כושר הסיכול שלהם מוגבל ומתמצה במקרים רבים במטרד רבתי.

קיסנינג'ר הצליח לארוג את כל אלה למתכונת שהבטיחה את עיקר הצרכים של ארצו ושל שותפיה האזוריים, הוותיקים והחדשים: ניצחון לכולם (win-win win) – לארצות הברית, לישראל ולמצרים. הוא עשה זאת כמובן על חשבון היריבים המשותפים לשלושתן: ברית המועצות, סוריה ואש"ף. הראשונה איבדה את "הלום הכתר" של המאחזים האסטרטגיים הסובייטיים שמחוץ לברית ורשה אחרי שאפשרה לסאדאת, באמצעות רכבת אווירית חסרת תקדים, לקיים את המלחמה שסילקה אותה ממעמדה. היריבים הללו איבדו את המשענת העיקרית ללחציהם על ישראל ועל ארצות הברית.

שיקוליה של ישראל

לקראת סוף המלחמה הגיעה ישראל, במחיר כבד ואחרי משגים קשים, למצב שבו יכלה מבחינה צבאית להביא חורבן על חלק ניכר מהכוחות המזוינים של מצרים, לא רק בשל מצבה הנואש של הארמיה השלישית אלא גם בשל מצוקתה של הארמיה השנייה. בפני ישראל עמדה אפשרות מפתה עד מאוד – לתקן את משקעי הכשלים בראשית המלחמה ולתת תוקף מחודש להרתעתה האסטרטגית, מן הסוג שהיה מקובל עד ראשית שנות ה-70. גולדה מאיר עמדה בפיתוי הזה.

87 בעקבות המלחמה חוותה ישראל משבר פוליטי עמוק, שהתמקד בערעור האמון בהנהגה גם בענייני הביטחון הלאומי, וכן משבר כלכלי חמור שהוליד לאובדן עשור של צמיחה במשק וזעזוע בקרב דור של ישראלים, המהדהד בחברה הישראלית גם חצי מאה אחריה.

למרות תבוסתה של סוריה והמצוקה העמוקה של הצבא המצרי, חשוב להבין גם את הגבולות של עמדת המיקוח המשופרת של ישראל בסוף המלחמה: היא יכלה לפגוע קשות בכוחות הלוחמים של מצרים, אך העליות המדיניות ובעיקר העימות הצפוי עם ארצות הברית, סכנת ההסתבכות הצבאית ושיקולי אורך הנשימה הלאומיים איזנו במידה רבה את ההישגים הצפויים, עוד לפני שמביאים בחשבון את הסיכוי להינתק ממעגל המלחמה, אם לא יתחדשו הקרבות.

בהערכת המציאות הצבאית ברובד האסטרטגי, הנושק לשיקולים הלאומיים, מעניין להקשיב להערכותיו של הקול הזהיר והספקני במטכ"ל, שהתחכך על רקע זה גם עם הממונים עליו. סגן הרמטכ"ל האלוף ישראל טל הציע אחרי תום הקרבות פרספקטיבה צבאית כוללת:

אני אומר, שלדעתי יחסי הכוחות שביבשה לא מאפשרים היום את השמדת צבאות מצרים וסוריה, ובוודאי לא את השמדת צבאות מצרים, סוריה, ירדן והכוחות הערביים מהמדינות בעלות הברית של מדינות העימות. לא ניתן להשיג הכרעה אסטרטגית כוללת, שבה מדינת ישראל מכה את כל מדינות ערב, אלא רק הכרעות אופרטיביות, שמאפשרות עמדת מיקוח יותר נוחה, או עמידה אם אין מיקוח.

טל הכין תוכנית התקפית ("מוניטין") ממערב לתעלה, הכרוכה בהבקעה של קווי ההיערכות המצריים אל עבר העורף של הארמיה השנייה ולכיוון קהיר: "פריצה של כוח משוריין על-אוגדתי בחזית צרה של שלושה ק"מ, סיבוב פונה לכיוון כביש קהיר-איסמעיליה, ומהלך התקפי להשמדה של שני שלישים מהצבא המצרי [...] בכוח של מעל ל-600 טנקים".⁸⁸ בעיניו ההישג הצבאי הצפוי מרשים אך

88 בפגישה עם ראש הממשלה ועם השר גלילי בערב ה-24 באוקטובר אמר מפקד חזית הדרום חיים בר-לב: "אילולי הפסקת האש יכולנו לגמור אותם בכמה ימים עד הסוף". בדברים המשקפים את האווירה בקרב המפקדים, כמובן לא כמענה לאפשרות מעשית, אמר גם: "מבחינה צבאית מצבנו טוב. אם תרצו, שנגיע לקהיר – נגיע". חגי צורף ומאיר בוימפלד, **יבוא יום ויפתחו את הארכיונים: ממשלת גולדה מאיר ומלחמת יום הכיפורים**, כרמל, 2022, עמ' 320–321.

אינו משנה את עמדתו נגד חידוש המלחמה, כיוון שהפירות הצבאיים אינם צפויים להיות מהפכניים, ואין הוא ממליץ על נטילת הסיכון. לדברי טל ניסה דיין שוב ושוב לחדש את הקרבות וניסה לכפות עליו, כסגן רמטכ"ל וכמפקד חזית הדרום, מהלכים שיביאו לכך. ב-29 באוקטובר הציג טל את עמדת דיין כמי "שמדבר רק במושגים של חידוש הלחימה, או המשך הלחץ על ארמיה 3 המכותרת, במגמה להפיק יתרונות טכניים וטקטיים, בלא התייחסות למטרה לאומית איזושהי". כשטל התמנה למפקד חזית הדרום הוא "מרגיש ששר הביטחון והרמטכ"ל רוצים ליצור הידרדרות שתוביל לחידוש המלחמה", ומביע חשש שהדבר נועד "לשפר את מצבם" כמעין מועד ב' לאחר תפקודם הלקוי במלחמה. הרמטכ"ל רב-אלוף דוד אלעזר לא היה שבו בכך כדיין. טל העיד על עצמו שעייב צעדים מסלימים, ואפילו דרש לקבל הנחיות דרך הרמטכ"ל והמטכ"ל וברר אם ההוראות של דיין הן על דעת הממשלה. באירוע אחד (ג'בל עתקה ב-19 בדצמבר 1973) הגיעו הדברים לעימות עם הוראת שר הביטחון לתקוף מוצב מצרי, שטל ראה בה פרובוקציה. הוא ערער בפני הרמטכ"ל ותבע, במקרה שיידחה, לערער בפני ראש הממשלה. הפעולה לא בוצעה.⁸⁹

ראש הממשלה גולדה מאיר הפגינה, לצד תקיפות בניהול המלחמה ובמהלכים המדיניים, גם ספקנות לגבי התועלת בחידוש הקרבות וחרדה מפני מה שייתפס כגילוי חולשה, אם וכאשר ישראל לא תצליח להשמיד את הארמיה השלישית ממזרח לתעלה. אלא ששיקוליה היו רחבים הרבה יותר. אף שמטבע הדברים אין עדות מוצקה בדבר המשקל היחסי בין הרכיבים ששכנעו אותה להיענות למתכונת שחילצה את מצרים ממצבה הצבאי האנוש, נראה כי מעבר לאימונים הסובייטיים, לתלות העמוקה בארצות הברית ולתשישות של צה"ל והחברה הישראלית בעקבות הזעזוע שחוללה המלחמה, עמד לנגד עיניה שיקול רב ערך נוסף: היא הבינה כי במתכונת שהציע קיסינג'ר טמונה הזדמנות היסטורית. סיכויי התממשותה

89 ישראל טל, יאיר טל, פרקים למלחמת יום הכיפורים, עמ' 703-704; 739-744; 751-777.

אומנם היו בלתי ברורים אבל משמעותה הייתה כה דרמטית, עד שנראה כי גולדה מאיר הושפעה ממנה עמוקות ולא רצתה להחמיצה. מדובר היה בסיכוי להוציא את מצרים ממעגל המלחמה. בדיעבד ידוע שהתרחיש הזה התממש והתמיד לדורות.

הסיכוי הזה נבע מן השילוב בין מצבה הנואש של מצרים ערב המלחמה בכל התחומים החשובים של הזירה הפנימית, האזורית והבינלאומית, שממנו ניסתה להיחלץ באמצעות המלחמה, לבין הגמישות המדינית המצרית כלפי ארצות הברית, שהייתה מובנית במהלך מראשיתו. כך למשל אמר סאדאת לחברי המועצה לביטחון לאומי שבוע לפני המלחמה כי "המשק הגיע לשפל המדרגה" ואינו עומד בהתחייבויות לבנקים, וכי "בעוד שלושה חודשים, בראשית 1974, למשל, לא יהיה לנו די לחם במזווה". הוא העריך שהערבים לא יסייעו עוד, באומנם שהם משלמים על אובדן ההכנסות מהתעלה "אף-על-פי שלא נלחמנו, או שלא רצינו להילחם".⁹⁰

גולדה מאיר הבינה את אופייה המהפכני של פניית סאדאת לארצות הברית, את תלותו בפטרוניתו החדשה ואת המשמעות העמוקה, בפרספקטיבה רב-דורית, של התלות הזו, מבחינת הסבירות של חידוש המלחמה עם ישראל. כשמצרים שרפה את הגשרים עם ברית המועצות לא היה עוד מי שיספק לה נשק לצבא חדש, לקראת המלחמה הבאה. אילו יכלו האמריקאים לספק כמויות דמיוניות בהתראה מיידית, הרי גם מעבר לשותפות העמוקה עם ישראל, לא הייתה להם מוטיבציה לאפשר באספקה הזו מלחמה אזורית. קיסינג'ר תיאר את ההיגיון הזה ברישומיו, בעקבות תסכולו לנוכח חתירתה של ישראל להשלים את כיתור הארמיה השלישית ב-23 באוקטובר:

נראה היה שישאל גמרה אומר לסיים את המלחמה בהשפלת מצרים. לא היה לנו כל עניין לראות בחיסולו של סאדאת כתוצאה מהתגרות ישראלית בהפסקת האש שהשגנו, שהענקנו לה את חסותנו המשותפת. אילו הייתה ישראל מעוררת פחות מכפי שהייתה עקב מאורעות השבועות האחרונים, הייתה גם היא מבינה כי מה שרצתה להשיג היה מחסל כל תקווה לדיפלומטיה

והיה חורץ את גורלה למאבק מתמיד. כי אילו נפל סאדאת, יש להניח שהיה מוחלף במנהיג קיצוני פרר-סובייטי; נשק סובייטי היה משקם, בזמן נראה לעין, כוח השווה לארמיה השלישית; ובמוקדם או במאוחר הייתה מתחוללת מלחמה מצרית-ישראלית נוספת, שהייתה מעוררת מחדש את הדילמות שזה עתה התגברנו עליהן בקושי. תהליך השלום בשליטה אמריקנית היה מסתיים לפני שהחל; וכשהיה מתחדש, בעתיד שאינו נראה לעין, היה מתנהל בחסות גרועה בהרבה.⁹¹

קיצורו של דבר – הכרעת הצבא המצרי, גם אם תתאפשר למרות לחצי המעצמות, עשויה להעניק לישראל סיפוק רגשי ופירות הרתעתיים לטווח הקצר; ואילו הצטרפות למהלך האמריקאי מבטיחה סיכוי חשוב לאין שיעור בפרספקטיבה היסטורית. באותו שלב עדיין לא דובר על שלום של ממש עם ישראל – סאדאת חזר ודחה אפשרות כזו בלהט עד ערב יוזמתו ב-1977 – אך להוצאת מצרים ממעגל המלחמה משום שאינה מסוגלת לכך עוד, בתנאים הגלובליים והאזוריים החדשים, נודעת משמעות דרמטית לישראל. מדובר ברובדי העומק של התופעה, בסיכוי לכונן הרתעה אסטרטגית מסוג חדש: זו הנובעת מן העליונות האסטרטגית המופלגת של ישראל בממדים שלא היה להם אח ורע עד שנות ה-80, בשל פרישתה של המדינה הערבית החזקה והחשובה ביותר ממעגל המלחמה. הכרעתה של גולדה מאיר ושותפיה להנהגה העידה שישראל אכן הפנימה את הפרספקטיבה שקייסנינג'ר חשש כי החמיצה.

המלחמה הסתיימה אומנם באווירה ציבורית קשה בישראל, באכזבה רבתי מן המנהיגות וככאב שלא התפוגג גם שנים אחריה, אך היא פתחה את הדרך לשלום נפרד, שעמד במבחן לדורות ושלל מן הרדיקלים הערבים את המשענת העיקרית של המאבק בישראל.

תוצאות המלחמה

בשלב זה, בסיכום הדיון במשמעותה של המלחמה, חשוב להקדים הערה מתודולוגית לטיעונים הפרטניים: משמעותם של אירועים ותהליכים נקבעת במידה מכרעת מהערכת תוצאותיהם בעיני הגורמים המעורבים בהם, במישרין ובעקיפין; הערכה זו נגזרת מן הפרספקטיבה הרלוונטית מבחינתם; בחלוף הזמן, לעיתים זמן רב, מתבררות תוצאות והשלכות המשנות את התמונה בעיני המעורבים. כל אלה יחד מעצבים את המשמעות ההיסטורית של האירוע. משמעותה של מלחמת יום הכיפורים נגזרת אפוא יותר מכול מהדרך שבה משבצים המעורבים – בעיקר הערבים, ישראל וארצות הברית – את אירועיה ואת תוצאותיה בפרספקטיבה שנדונה בהרחבה בראשיתו של החיבור הזה. מדובר בהשפעת תוצאות המלחמה על עתידו של האזור ועל יושביו.

הפרספקטיבה הערבית מעניינת במיוחד כיוון שהיא חורגת הרבה מן המלחמה, מן הסכסוך עם ישראל ומשאלת האוריינטציה הגלובלית. מדובר במקומם של הערבים בעולם ובהיסטוריה. בשל מעמדה הייחודי של מצרים באזור ומשום שרק לה נתוני היסוד להוביל את הערבים כגורם הפועל באחדות מטרה בזירה הבינלאומית, הצליח נאצר במשך כעשור לתת מענה לכמיהתם להשיב את המעמד הראוי להם בעיניהם כגורם מוביל בעולם. בתוקף המעמד הזה הוא הבטיח להם גם לתקן בכוח את העוול ההיסטורי, לשיטתם, הכרוך בהתבססותו של גורם יהודי שהוחדר לליבו של העולם הערבי על ידי האימפריאליזם.

מקומה המרכזי של ההבטחה הזו בבשורתו המשיחית חייבה את נאצר להציג לחסידיו התקדמות לקראת "שחרור פלסטין". אף שהכיר בעליונותה הצבאית של ישראל ונכשל שוב ושוב בניסיונות

לתת לה מענה בהתעצמות מצרית וערבית, נגרר נאצר שלא בטובתו למלחמה ב־1967. התבוסה במלחמה הציגה את הערבים באור עלוב ומשפיל בעיני עצמם ובעיני זולתם ואיימה להביא קץ על אותו עתיד של תקווה, כבוד ויראה שנאצר הבטיח. המאבק על תוצאותיה של המלחמה ב־1967 הפך למבחן למעמדם ועתידם של הערבים: אם יבטיחו את השבת כבודם האבוד בשחרור השטחים שאיבדו ב־1967, בחזקת "מה שנלקח בכוח יושב בכוח", או שיקרסו אל עבר "כניעה" משפילה בחוזה שלום שיסתום את הגולל על מאבקם למען "ערבותה של פלסטין".

בסופה של מלחמת יום הכיפורים התברר כי מצרים אינה יכולה להיחלץ ממצוקתה רק באמצעות שבירת הטאבו השני בחשיבותו של העידן הנאצרי – החלפת ההתרסה נגד ארצות הברית בשיתוף פעולה גלוי עימה. בעיצומה של המלחמה התאפשרה ההיחלצות מתבוסה צבאית בעיקר באמצעות שינוי האוריינטציה הגלובלית, המציג באור לא מחמיא את היומרה לתמרן בין המעצמות כגורם חשוב בזירה הבינלאומית.

ב'מלחמת רמדאן' עשה העולם הערבי את המאמץ העליון להשיב לעצמו את התקווה שנפגעה קשות בתבוסת 1967: פעולה כלל-ערבית דו־חזיתית בהובלת מצרים, בהשתתפות כוחות משלוח ניכרים (בעיקר עיראקיים), בגיבוי חרם נפט יעיל, בפעולה צבאית מפתיעה ומתוחכמת שהצליחה לזעזע את ישראל ואת ארצות הברית ולהפחיד את אירופה. הצלחותיו של המהלך הזה היו מרשימות אך הן מיצו, הרבה לפני מימוש יעדיו, את מה שהערבים היו מסוגלים להשיג בתנאים אופטימליים לשם שיפור עמדת המיקוח שלהם, במסגרת הפרטרים התרבותיים והאידיאולוגיים שנראו להם חיוניים להגנת זהותם.

מעבר לתירוצים ולעיוותי הדיווח של סאדאת ואנשיו הייתה המלחמה הצלחה מרחיקת לכת של מצרים והצדיקה, אולי אף עלתה בהרבה בהישגיה המיידיים, מעבר לתקוות הריאליות שתלה בה נשיא מצרים. לימים התברר (ראו בפירוט להלן) פרדוקס מרתק: בטווח הזמן המייד, בסיום המלחמה ומייד אחריה, זכתה מצרים

בהישג קריטי בחשיבותו: שיפור דרמטי בעמדת המיקוח של סאדאת בזירה הבינלאומית, האזורית והפנימית; בטווח הזמן הבינוני, בשנים הראשונות אחריה, כשלה מצרים במימוש יעדה המקורי של המלחמה: לחולל לחצים אמריקאיים שיכפו על ישראל נסיגה בלא תמורה מדינית גדולה; בטווח הזמן הארוך, המתמשך כבר כחצי מאה ונראה שמוסד לאורך זמן, הצליח השילוב בין האסטרטגיה המקורית של סאדאת לבין גמישותו המופלגת ב-1977 בהתאמה ליחסי הכוחות להבטיח למצרים אינטרס חיוני: להינתק מהשתעבדותה לסכסוך ולמלחמות עם ישראל, בבחינת הכלב שזנבו הרדיקלי מכשכש בו. אם לא די בכך, אפשר להצביע על פרדוקס נוסף: בפרספקטיבה היסטורית התברר כי רווחיה של ארצות הברית מן המלחמה היו מרשימים לא פחות, וכי לישראל הייתה תשואתם של התהליכים שהתפתחו במלחמה גדולה חיובית והרת גורל אף יותר מהרווחים שבהם זכו מצרים וארצות הברית.

השלום עם ישראל – משלילה נחרצת לאימוץ מלא

שאלת מעמדם של הערבים בעולם בעידן הפוסט-קולוניאלי נבחנה, כאמור, מאז 1967 בתחום היחסים עם ישראל. מראשית שנות ה-50 עד מלחמת ששת הימים, ההתרסה מול ארצות הברית והמערב והמעמד המכובד בזירה הבינלאומית פיצו בתודעת הערבים על כשליהם בביתם פנימה ועל הפער המתרחב ביניהם לבין החברות המערביות המשגשגות, החופשיות והחזקות. התבוסה והתזכורת היום-יומית לחוסר האונים הערבי, בעצם שלטונה של ישראל בירושלים ושיבתה על גדות תעלת סואץ ובמבואות דמשק, מיקדו את תחושות ההשפלה והנחיתות בכיבוש הישראלי.

השריד האחרון של הכבוד הערבי הרמוס, המחסום היחיד בפני אובדן התקווה לעתיד, היה העובדה שהקולקטיב הערבי "לא נכנע" לדרישתה של ישראל להעניק לגיטימציה לפולש הזר שצרב את תודעתם של הערבים בהישגיו וביהירותו. כל עוד נמשך המאבק הפעיל, כל עוד יכלו הערבים להכאיב לישראלים ולא להודות בתבוסתם ההיסטורית במעשה סמלי של השלמה עם הפלישה לתחומם ורמיסת כבודם – עדיין נותרה תקווה גם לכל היתר. העניין הישראלי לא היה תנאי מספיק להשבת הכבוד הערבי, אך מאז 1967 הוא הפך לתנאי הכרחי בראש סדר הקדימויות.

המבחן אחרי 1967 היה חתימת חוזה שלום וניתוקה של מצרים מהובלת המאבק הערבי נגד ישראל. נאצר אמר את הדברים בפירוש גם במפגשים סגורים עם המלך חוסיין ובכירי המשטר במצרים. למלך אמר:

כל עוד אין אנו חותמים על חוזה שלום עם ישראל, ישראל לא ניצחה במלחמה. חשוב שנהיה סבלנים ולא נתייאש. מאז ימי בן-גוריון, הייתה האסטרטגיה הישראלית מכוונת לכפות הסדר עלינו, אך כל עוד לא כוננו כל חוזה איתה, ישראל לא השיגה את מטרותה.⁹²

למחרת חזר על כך לפני שרי ממשלתו: "ברצוני לחזור שוב כי כל עוד הישראלי אינו יכול לחתום על חוזה שלום איתנו, ישראל לא תראה בכך ניצחון במלחמה".⁹³ ולבכירי מפלגתו הסביר: "לעולם אסור שנשכח שמטרת ישראל הייתה ונותרה לראות את העניין כעניין מצרי-ישראלי ולא כעניין ערבי-ישראלי".⁹⁴

המאבק הזה התמקד במצרים משני טעמים: בשל אישיותו של נאצר ובשל משקלה הסגולי של המדינה המיוחדת הזו. הערבים במצרים ובאזור זכרו לנאצר את חסד ההישגים המשיחיים בשנות ה-50 והבינו את התייחסותו של גיבורם בשנות ה-60, למרות פירוק קע"ם והמלחמה הכושלת בתימן. הם אפילו היו מוכנים להתלכד סביבו שוב, גם אם בהתלהבות פחותה מבעבר, למרות אחריותו המכרעת לתבוסה ב-1967. הם נהגו כך בהנחה שהיה היחיד בין מנהיגי מדינות ערב שהוכיח את יכולתו בעבר להיחלץ ממצוקות בניצחון גדול, וכיוון שמצרים היא המועמדת הטבעית להנהגה, אך גם, ואולי בעיקר, משום שבטחו בו שלא "יכנע" גם אם המחיר יהיה מכאיב. נאצר אכן לא הכזיב. הוא נלחם, נאבק ו"הקריב". אף שנכשל וגרם סבל רב ומיותר, הוא שמר על כבודם של הערבים ועל תקוותם ולא "נכנע" לארצות הברית ולישראל. סופו שמת, מיוסר אך "זקוף", על משמרתו.

סאדאת הבין את האילוץ הזה ואף הזדהה עם הלך הנפש הזה, אך בחן אחרת את אחריותו. הוא הכיר בעובדה שארצו הגיעה

92 בפגישה הראשונה עם המלך לאחר המלחמה, 6 באפריל 1968,

Farid, Nasser — *The Final Years*, p.121.

93 בישיבת הממשלה 7 באפריל 1968. שם, עמ' 94.

94 בוועד הפועל העליון של מפלגת השלטון במצרים 12 בנובמבר 1968.

שם, עמ' 100.

למבוי סתום ולסף חורבן פנימי. הוא השלים כבר לפני המלחמה עם הכורח "להיכנע" בעניין הטאבו המשני בחשיבותו, בנטישת ההתנערות הפאטטית מול ארצות הברית. המלחמה הייתה דרושה לו כדי להשלים עם הצורך הזה "בכבוד", לא כעני בפתח אלא כמי שהוכיח את כוחו לפגוע קשות באינטרסים גלובליים של מעצמת-על ומוכן לחדול מכך, תמורת הכרה במעמדה החשוב של מצרים ובהישגיה בשדה הקרב.

סאדאת הסביר שוב ושוב שהדבר נעשה אפשרי רק בזכות המלחמה ולא יכול היה להתרחש בלעדיה. אחר שש שנים ארוכות של סבל רב ומיותר ולאחר טיפוח הנרטיב של הניצחון המזהיר בחציית התעלה, יכול היה הציבור הערבי לעכל את ה"כניעה" המשנית הזו. בלעדיה סאדאת לא יכול היה לזכות בחילוף אמריקאי מחשיפת תבוסתו האסטרטגית בסוף מלחמת יום הכיפורים ולקבע בתודעה הערבית תדמית מלחמה המתמקדת בלעדית בהצלחתו בימיה הראשונים.

ביטוי צורב וקולע להבדל בין נאצר וסאדאת טבע כדרכו המשורר נזאר קבאני. הוא פרסם שיר נוקב על מה שראה ככניעת הערבים בהסכמי אוסלו (שאותם אפיין קבאני כ"שלוש הפחדנים [...]) יכשו עורקי הגאווה [...] לנשק את נעלי הרוצחים [...] מצאנו את עצמנו במזבלה"). הסופר המצרי נגיב מחפוז הוכיח אותו על שאינו מציע חלופה, וקבאני השיב:

נגיב מחפוז הוא פרי אסכולת סאדאת, שהאמינה בגאונותו של סאדאת, בנבואותיו ובחזונו. אני כל ימיי איש אסכולת הנאצריזם אני, עם כל טירופה וגאווה ומעשיה הפטריטיים וניצחונותיה ותבוסותיה, עם כל חגיה ומכאוביה. אצבעותיו של נגיב מחפוז טובלות במים ואילו אצבעותיי שלי סובבות מעל האש.⁹⁵

אלא שנכונותו של סאדאת להפר את הטאבו המשני בחשיבותו של המשיחיות הנאצרית – לא להיכנע למעצמת-על – הייתה דרושה

95 הציטוטים מתוך השיר והמענה למחפוז מובאים אצל פואד עג'מי, ארמון החלומות של הערבים – אודיסאה של דור [תרגום מאנגלית: ע' זילבר; תרגום שירה וספרות מערבית: ח' עמית-כוכבי], עם עובד, 1998, עמ' 238-242.

לו כדי לקיים את מה שהיכל אפיין, כזכור, כטאבו העליון: לא להיכנע לישראל. מאז 1967 הפך כאמור העניין הזה לנייר הלקמוס של גורל הערבים. מה שנראה לישראלים וגם לאנשי מערב רבים כנורמלי ומתבקש – נסיגת ישראל מן השטח שכבשה ממצרים במלחמת מגן תמורת כינון חווה שלום נפרד עם מצרים, המוציא אותה סופית ממעגל המלחמה – נתפס במצרים כ"כניעה" כזו בשני הקשרים כלל-ערביים משלימים: האחד, לגיטימציה לפולש זר והסתלקות היסטורית מהמאבק המתמיד נגדו כאשר יחסי הכוחות נוטים לטובתו, בהנחה שגם בעתיד לא יהיו הערבים מסוגלים להגן על זכויותיהם הבסיסיות; השני, חיסול תקוותם של הערבים להשיב לעצמם את גדולתם באמצעות איחוד כוחותיהם ומשאביהם, על ידי שליפת אבן הראשה המצרית מן המבנה האסטרטגי כולו. סאדאת עצמו תגבר, באופן חסר תקדים, את המחויבות הלאומית המצרית והכלל-ערבית לטאבו הזה גם בעומק אסלאמי, בהציבו (ראו להלן ובנספח 5, בנאומו ביום ההולדת של הנביא מוחמד) את השפלת היהודים למקום שהועיד להם אללה בקוראן כמבחן לעמידתם האיתנה של הערבים בהנהגת מצרים מול ישראל. הוא גם זה שהעניק לטאבו הזה, יותר מאחרים, עומק היסטורי בהתייחסות רבות (ראו להלן) לאופייה הצלבני של "הפלישה הציונית".

נטישת הטאבו העליון לא עמדה כלל על הפרק לפני 1977, גם לא אחרי מלחמת יום הכיפורים ושינוי האוריינטציה הגלובלית של מצרים, ובוודאי לא לפני. כל האסטרטגיה של סאדאת הייתה בנויה על הנעת ארצות הברית, באמצעות השילוש שהוצג כאן בפירוט רב ומתועד – האיום, הפיתוי והריסון – לכפות על ישראל נסיגה מן השטחים, לפחות מכל סיני, בלא שמצרים תיאלץ להעלות תרומה מדינית דרמטית הרבה מעבר לאי-לוחמה משודרגת,⁹⁶ ובוודאי לא

96 בניתוח שלאחר מעשה הגדיר קסינג'ר את "סיום מצב הלוחמה" כמו שהופיע בהצעות המצריות עד 1977 כ"מחווה הפיכה, פחות משלום"

:(a revocable gesture, short of peace)

Henry Kissinger, *Years of Renewal*, Simon and Schuster, 1999, p. 38.

הסדר נפרד. כאשר הועלו במצרים באופן ספקולטיבי אפשרויות של מפנה משמעותי בתחום היחסים עם ישראל, הותנו הדברים במהרה בהבטחת "זכויות העם הפלסטיני" באופן שעיקר אותם מכל משמעות. בעניין זה נדרש דיון שאינו בתחום הדיפלומטי, שבו ניתן לחבר באופן מלאכותי מושגים עמומים בלא הקשרם המלא אלא בזירה המכרעת של הלגיטימציה הציבורית. סאדאת הצליח בדוחק לבנות לגיטימציה לסטייה משמעותית מדרכו של נאצר, שעיקרה הסתלקות מן הטאבו המשני בחשיבותו באמצעות דבקות מופגנת ושלמה בטאבו העיקרי. בהמשך התברר בעליל שכאשר סאדאת התכוון לשבור את הטאבו העיקרי הזה כעבור שנים (נובמבר 1977), הוא פתח את המהלך בדרימה מתוכננת היטב במערכת הלגיטימציה הציבורית.

פסילת השלום עם ישראל לפני המלחמה

חשוב להמחיש, באמצעות הצגת הרציונל הערכי והפוליטי, את עומק המחויבות הציבורית של סאדאת בראשית שנות ה-70 לדה-לגיטימציה של ישראל ולפסילה עקרונית של חוזה שלום איתה, בוודאי פסילת חזיון האימים של חוזה שלום נפרד; הוא דבק בכך גם לפני המלחמה וגם בשנים הראשונות אחריה. בעודו מטפח במערב תקוות לשינויי עומק בעמדה המצרית כלפי שלום עם ישראל, ולו בלוליינות טרמינולוגית שנועדה לאחז עיניים, העמיק סאדאת את מחויבותו האידיאולוגית למאבק היסטורי נגד עצם קיומה של המדינה היהודית שפלשה אל האזור, והציג אותה כאיום על עתידם של הערבים באשר הם.

בפברואר 1971 היו במערב וב ישראל מי שראו מפנה מרחיק לכת בתשובתו של סאדאת לשליח האו"ם גונאר יארינג, שבה דיבר על נכונותו "להיכנס להסכם שלום עם ישראל".⁹⁷ בראיון שהעניק

97 ראו תיאור והסבר התשובה המצרית בספרו של שר החוץ מחמוד ריאד

Mahmoud Riad, *The Struggle for Peace in the Middle East*, Quartet Books, 1981, pp.187-189.

בפברואר לארנו דה בורגייב, שהתפרסם בניו־זוויק,⁹⁸ הוא דיבר אפילו על "שלום אמת". כאשר התפרסם במצרים מה שהתיימר להיות הנוסח המלא של הראיון התברר שהושמטו התבטאויות של סאדאת שיכלו לרמוז על שינוי מהותי בעמדה המצרית (ואפילו חלקים משאלת המראיין), והוספו ביטויים שלא נכללו בראיון המקורי. למשל במקור: "אם הם רוצים שלום, גם אנחנו רוצים שלום", ובפרסום: "הם לא רוצים שלום"; במקור הוזכרה הנכונות בתזכיר ליארינג "להיכנס להסכם שלום עם ישראל". בפרסום הושמט מדברי סאדאת אזכור המסמך ליארינג. לתנאי של ציות ישראל להחלטות האו"ם נוסף בגרסה המצרית: "בייחוד לגבי זכויות העם הפלסטיני". אותו תנאי של "זכויות העם הפלסטיני" הוסף גם לתביעת סאדאת לנסיגה מכל השטחים שנכבשו ב־1967. כשהמראיין שאל על חוזה שלום, תוקן הנוסח להסכם שלום.

הקטע המשמעותי ביותר שעורר תקווה היה תשובתו של סאדאת לשאלתו של בורגייב: "אני סבור כי חשוב שתבהיר ככל האפשר מה תהיה מוכן לכלול בחוזה שלום". בראיון המקורי סאדאת השיב:

אם תחזיר ישראל את אדמותינו על פי החלטת מועצת הביטחון, יהיו העצמאות הפוליטית והביטחון מפני פגיעות בתחומה של כל מדינה באזור ובכלל זה ישראל, כלולים בהסכם שלום, אנו נותנים בעניין זה את דברתנו החגיגית, אין לנו כל מטרות זדון כלפי ישראל. זוהי ישראל שיש לה מטרות זדון כלפינו. לשלמותה הטריטוריאלית של ישראל בגבולות בטוחים ומוכרים יערבו ארבע הגדולות. ישראל תיהנה מחופש שיט בתעלה ובמצר, שוב, עם ערבויות, אך כדי שכל זה יקרה חייב להיות פתרון צודק לבעיה הפלסטינית.

במקום הקטע הזה מופיע בגרסה שפורסמה במצרים המשפט: "מה שנקבע בהחלטת מועצת הביטחון הוא ברור ומושלם, אולם אני מוסיף להעיר כי זכויות העם הפלסטיני הן עיקר הבעיה". גם חשיבותה של ההצהרה במקור מפוקפקת, כיוון ש"פתרון צודק לבעיה הפלסטינית"

98 ניו־זוויק, 22 בפברואר 1971 (זה תאריך השבועון). נוסח הראיון פורסם קודם לכן).

בטרמינולוגיה הערבית לא התיישב באותו מועד עם קיום המדינה היהודית, אך במצרים של סאדאת לא ניתן היה אפילו לתת מקום להטעיה. כאשר תהה המראיין בדבר "מתן פיצוי כספי הולם לפליטים הפלסטינים יחד עם עריכת משאל עם בגדה המערבית ובעזה, כדי לקבוע אם הם מעוניינים להיות חלק מירדן", הושט מתשובתו של סאדאת המשפט "זו נשמעת דרך הגיונית לפתרון הבעיה – פיצויים ומשאל עם".⁹⁹ בדצמבר 1971 העניק סאדאת ראיון נוסף לאותו כתב, שבו אמר סאדאת: "אם ישראל תסכים לסגת לגבולות בינלאומיים, אני מוכן לשאת ולתת על הפרטים והסעיפים של הסכם השלום". הקטע הזה, יחד עם כל התייחסות למעמד של קבע לשלום, הושמט מן הראיון שפורסם במצרים.¹⁰⁰

גם בנוסח שפורסם במצרים של ראיון שהעניק סאדאת שנה קודם לכן לעיתונאי אמריקאי אחר נשללה כל אופציה של תמורה משמעותית גם לנסיגה שלמה של ישראל. על שאלת ההכרה השיב סאדאת: "מה שאנחנו מוכנים להסכים לו מוגדר בהחלטת מועצת הביטחון. אבל אל תבקש ממני שאנהל עימם קשרים דיפלומטיים, שכן זה לעולם לא יקרה". כשנשאל אם הדבר אפשרי תמורת נסיגה לגבולות ה-4 ביוני, השיב: "לעולם לא, לעולם לא, לעולם לא. הרי זה דבר שאיש לא יוכל להחליט עליו. וגם אין בידי איש הסמכות לקבל החלטה בעניין. עמנו יכה [...] בכל אדם שיחשוב על כך". סאדאת הוסיף כי "מה שנוגע למעבר בתעלה, הרי יש צורך לפתור תחילה את בעיית העם הפלסטיני".¹⁰¹ בנאום בפני מרצים באוניברסיטאות

99 אל-אהראם, 16 בפברואר 1971.

100 ניוזוויק, 13 בדצמבר 1971; אל-אהראם, 6-7 בדצמבר 1971.

101 נוסח הראיון לג'יימס רסטון מן הג'ורנל טיימס, כפי שהופיע באל-אהראם, 28 בדצמבר 1970. בראיון שפורסם בניו יורק אמר סאדאת שאם ישראל תסוג מכל השטחים שכבשה ממצרים ב-1967, "תכיר מצרים בזכותה של ישראל להתקיים כמדינה עצמאית, כפי שהוגדר הדבר במועצת הביטחון של האו"ם, ותקבל בברכה ערבויות של ארצות הברית, ברית המועצות, בריטניה וצרפת לגבי כל הגבולות במזרח התיכון ובכללם ישראל. ערבויות אלה מצד ארבע המעצמות הגדולות עשויות להיות צעד ראשון לקראת הסכם שלום".

אמר סאדאת "האם השלום פירושו שאנחנו נשב עם ישראל לשולחן אחד? זה אינו שלום, זו כניעה".¹⁰²

גם בחוג הסגור והפנימי בבית פנימה, במפגש הקריטי עם המפקדים הבכירים ביותר של צבאו שבו הכין אותם למלחמה, הקפיד סאדאת להבחין בין הסכנה של חוזה שלום לבין הסכם שלום ממשפחת הסכמי שביתת הנשק. לאחר דיווח מפורט על העיכובים המתסכלים במשלוחי הנשק מברית המועצות שהיו דרושים לקראת המלחמה, הוסיף:

ואני אמרתי, ארוויח קצת זמן, אבל מכאן תשתנה המדיניות לגבי הסוגיה כולה, וישראל תאמר שאין אף אחד בין הערבים שישכים להסכם שלום (Peace agreement) אמיתי. כלומר אם הייתה אומרת peace treaty. לו הייתה אומרת חוזה [מעאדה] שלום זה היה נשאר מסוכן, אבל כאשר היא אומרת הסכם [אתפאק] שלום, אז [אתנחתא] טוב, מה הוא הסכם שביתת הנשק 1949, כאשר חזרנו וקראנו לו הסכם שלום. לכן אמרתי: הסכם שלום – אין מניעה.¹⁰³

בנאומו בכנסת חידד סאדאת עצמו את ההבחנה הקריטית בין שלום של ממש כפי שנחתם לבסוף ב-1979 לבין סיום מצב המלחמה, שהציע תמורת נסיגה ישראלית מלאה לפני המלחמה ושנים אחריה: "לא באתי אליכם כדי לחתור להשגת שלום חלקי, דהיינו לסיים את מצב המלחמה בשלב זה ואחר כך לדחות את הבעיה בשלמותה לשלב הבא".¹⁰⁴

102 אל-אהראם, 9 בינואר 1971.

103 פרוטוקול ישיבת המועצה העליונה של הכוחות המזוינים בראשות הנשיא א-סאדאת בארמונו באל ג'יזה, 24 באוקטובר 1972. המושגים באנגלית מופיעים במקור. פרוטוקול המפגש המובא בספרו (בערבית) של מפקד חיל הים המצרי: מחמוד עבד אל-רחמן פהמי, דף מתוך ההיסטוריה: זיכרונות. דוקי, קהיר, הספרייה האקדמית, 1996. הציטוט מעמ' 433. הפרוטוקול כולו בנספח א' בעמ' 439-486. הפרוטוקול פורסם גם בספרו של מוסא צברי, מסמכי מלחמת אוקטובר, מעמ' 439.

104 ראו הנאום במלואו בנספח 10, עמודים 317-336.

סאדאת אישר את הדברים לאחר ששינה מן היסוד את עמדתו ומדיניותו. במלאת עשר שנים לשלטונו שאל אותו עיתונאי ישראלי אם חזה את השלום עשור לפני כן. סאדאת השיב:

למען האמת לא חלמתי על כך. כאשר שר החוץ האמריקאי ויליאם רוג'רס ביקר אותי במאי 1971, הייתי נכון לחתום עם ישראל על הפסקת אש אך לא על הסכם שלום. באותה עת יצאה הגברת גולדה מאיר לארצות הברית והעמידה בפני אתגר כמו בפני מנהיגים ערבים אחרים, להגיע לכלל הסכם שלום עם ישראל. אמרתי אז לרוג'רס שאהיה נכון לחתום על הסכם שלום, אך נורמליזציה אוכל להתחיל בעוד חמש שנים.¹⁰⁵

התפיסה שאליה התחייב סאדאת בפני עמו ואומתו מעוגנת בקוטב ההפוך לרושם שניסה ליצור בתקשורת המערבית. נאומו של סאדאת במאי 1971 מעניין במיוחד, כיוון שהוא משבץ את הדה-לגיטימציה של ישראל בהקשרה ההיסטורי והתרבותי הרחב:

אני הסברתי את עניין ההסכם [הפדרציה המשולשת – ד"ש] ואמרתי כי אני רואה בזה חלק בלתי נפרד מהמערכה ואף חלק בלתי נפרד מקיומנו ומגורלנו אנו ומגורל הדורות הבאים שלנו. שכן אזור זה שלנו, שאנו חיים בו, היה נתון במשך כל ההיסטוריה לפלישות [...] כאשר אזורנו היה נתון לפלישת הטורים, השיירות והגייסות שלהם הגיעו והציפו את מרכזי אסיה, באו והציפו את בגדאד והעלוה באש והגיעו אף עד לסוריה – אי אפשר היה להציל את האזור מפלישה זו, אלא על ידי התלכדות מצרים וסוריה, זה היה בעבר ההיסטורי. הפלישה השנייה שלה היה נתון האזור, שהיא הפלישה הצלבנית, נמשכה 80 שנה בארצנו כאן ובאזורנו. פלישה זו נשאה אז את שם "הצלב" רק בתור תירוצ, שכן לאמיתו של דבר הייתה זו פלישה אימפריאליסטית לשם כיבוש האזור. גם כאן אירע אותו דבר. ההיסטוריה ציינה וספרי ההיסטוריה עדיין מציינים כי לולא התלכדות סוריה ומצרים בהנהגת צלאח אל-דין, אי אפשר היה להציל את האזור מפלישת הצלבנים [...] אנו נתונים עתה בפלישה השלישית, היא

הפלישה הציונית, עד מתי נמתין? אלוהים לבדו הוא הידוע. אולם מחובתנו אנו להכין את עצמנו, לא רק את עצמנו, אלא גם את הדורות הבאים [...] [עלינו לפעול] קודם כול עם סוריה עצמה; מדוע? בגלל הלקח שאותו למדנו מההיסטוריה ומשום שסוריה ומצרים, כפי שבין-גוריון אמר בזמנו, הן שתי זרועות של מלקחיים ביחס לישראל. ישראל דומה ביניהם לאגוז שבין שתי זרועות של מלקחיים.¹⁰⁶

סאדאת הקפיד להדגיש את שני הרכיבים הפוסלים מעיקרו חוזה שלום נפרד: גם את הפרספקטיבה ההיסטורית, שעניינה מאבק קיומי הרבה מעבר לשאלת 1967, וגם את הצורך החיוני באחדות כדי להבטיח את גורלם של הערבים. בהקשר ההיסטורי קבע:

הכיבוש הציוני הפוקד אותנו לא יבוא לקיצו על ידי החזרת השטחים הכבושים. זוהי מלחמת צלבנים חדשה שתימשך בדורנו ובדורות הבאים. שומה עלינו, בטרם נמסור את האחריות לבאים אחרינו, לחמש את הדור החדש ולחשלו על ידי עוצמה, כדי שיוכל להמשיך את המערכה אחרינו.¹⁰⁷

לדבריו, עתיד הערבים בסכנה:

איני רוצה שצאצאינו יאמרו: אבותינו ואבות אבותינו לא הלכו בדרך הנכונה, לא הכינו עבורנו את הבניין, לא סיפקו לנו את המעשים ואת הדרך ואת הכלים הנכונים, כדי שנגיב [...] מדוע? מאחר שקיימת התוכנית מהנלוס ועד הפרת. כלומר אם לא נתעורר ונלך בדרך הנכונה, אזי חלק מבנינו ובני בנינו יהיו פליטים, כי התכנון הציוני הולך בדרכו נכוחה. לנו אין תכנון.¹⁰⁸

¹⁰⁶ רדיו קהיר, 14 במאי 1971.

¹⁰⁷ סאדאת בפני מועצת העם המצרית. סוכנות הידיעות המזרח התיכון **מקהיר**, 2 ביוני 1971.

¹⁰⁸ הודעת סאדאת לאומה. **רדיו קהיר**, 30 באוגוסט 1971. באותו נאום ובדבריו חודש קודם לכן חזר סאדאת שוב ושוב על אותם מסרים: "כל עוד לא נתלכד בינינו, אנו הערבים – הפולשים הבאים מבחוץ יכולים לבוא ולקחת את אזורנו ולהשפילנו. ביום שרצוננו יהיה מלוכד וביום שיהיה לנו רצון אחד וכוח אחד – אנו מסוגלים להכחיד כל

סאדאת הדגיש את הסכנה המיוחדת הנשקפת מישראל לעתיד הערבים, בצירוף ניחוח אנטישמי: "היום אנו עומדים בפני פלישה ציונית אכזרית יותר מהפלישה הצלבנית, כי מאחוריה עומדת הציונות העולמית אשר בידה מפתחות הכספים והתעמולה, הטלוויזיה וההסברה והעיתונות בכל העולם". בצירוף שכיח אצל בעלי עמדה כזו ייחס סאדאת ליהודים לא רק רשע וזדון גם חוכמת ביצוע:

היהודים הולכים בדרכם, כפי שציינתי, מאז 1897 ועד עצם היום הזה, בשנת 1971 – צעד אחר צעד, מבלי לטעות. הם מתקדמים בה שלב אחר שלב: הצהרת בלפור, הקמת ישראל, ההתפשטות הראשונה ב-1948, ההתפשטות שלאחר ההפוגה הראשונה, ההתפשטות השנייה, כיבוש אזורי שביתת הנשק; מלחמת 1967. הם מתקדמים בצורה מסודרת בביצוע תוכניתם: מהנילוס עד הפרת.¹⁰⁹

מעבר לזירה הפוליטית ולפרספקטיבה ההיסטורית, שבהן התחייב לערבים באשר הם לא להשלים עם ישראל, פנה סאדאת באפריל 1972 לתודעתם ולרגשותיהם של בני אומתו האסלאמית ברובד העמוק ביותר של זהותם הדתית. הוא לא הסתפק בשיבוצו של העימות עם ישראל במאבקו של הנביא מוחמד עם היהודים בחצי

פלישה [...] ביום שרצוננו יתלכד, כך קובעת ההיסטוריה, אנו נעלה על הדרך הנכונה, בכיוון חרותנו ושחרור אדמתנו". ביום המהפכה המצרית קבע: "השאלה [של אחדות העולם הערבי – ד"ש] אינה [רק] שאלה של גורל, של שפה אחת, של היסטוריה אחת ושל גורל אחד. לא. יש בה יותר מכך, יש בה ישראל. ישראל היא בלב האזור ואם לא נתלכד לגוש אחד, לא נוכל לעולם לעמוד בפני ההתקפה המרושעת של הציונים. לצלאח אל-דין לקח 80 שנה עד שחילץ את האזור מהצלבנים. לפנייהם היו הטטרים. למדנו לקח מתקופת הטטרים ומתקופת צלאח אל-דין, כי מצרים וסוריה היו חייבות להיות ביחד למען אחדות ערבית. בלעדי זאת לא היו הערבים מנצחים" (רדיו קהיר, 23 ביולי 1971).

האי ערב, אלא הדגיש את המהות הפסולה שדבקה ביהודים מאז. סאדאת הבטיח כי המוסלמים ישחררו את ירושלים

מידי אלה שעליהם נאמר: 'נכתב עליהם שיהיו מושפלים ומסכנים'. ממתי היו אלה בעלי ערך? רק אחרי שהתייצבו מאחוריהם כוחות האימפריאליזם. ואולם כוחות האימפריאליזם לא יוכלו להתגרות ברצון האל [...]. אני מבטיח לכם כי ביום ההולדת הבא של הנביא מוחמד נחגוג במקום זה לא רק את שחרור ארצנו אלא גם את הדיפת הגאווותנות וההשתוללות הישראלית, כדי שהם ישוּבו ויהיו – כפי שנאמר בקוראן – 'נגזרה עליהם ההשפלה והמסכנות'. לא נוותר על זאת. העניין שוב איננו עניין של שחרור ארצנו בלבד, אלא זהו עניין הקשור בכבודנו ובייעוד שאנו מאמינים בו. אנו נחזיר אותם למצב שבו היו, ואם הם חשבו פעם בהיסח הדעת כי השיגו מידת מה של כוח, הרי אנו נחזיר אותם למצבם¹¹⁰

לדבריו מדובר במאבק גורלי עם ישראל המנסה לקעקע את אמונתם של המוסלמים, אך אלה מסוגלים לעמוד בו, כפי שנביאם גבר על אויביו:

הם רוצים לזעזע את אמונתנו, מנהלים מלחמה פסיכולוגית נגדנו, שלפיה אין אנו יכולים לעמוד כנגד הישראלים ועלינו להיכנע להם ולתנאיה של ארצות הברית. זוהי מתקפת ייאוש שדורשת מאיתנו להתייאש, ולפיה אין לנו ברירה אלא להגיע להסכם עם ישראל וארצות הברית ולקבל את תנאיהן [...]. הם מדברים עתה על ניהול משא ומתן ישיר [...]. הם היו שכניו של הנביא מוחמד באל-מדינה, הם היו שכניו והוא ניהל איתם משא ומתן והגיע עימם להסכם. ואולם לבסוף הם הוכיחו שהם אנשי שקר ובוגדנים, היות שהם כרתו ברית עם אויביו כדי להלום בו באל-מדינה ולתקוף אותם מבפנים. והדבר המפואר ביותר שעשה הנביא מוחמד היה שהוא גירש אותם מחצי האי ערב כולו. זה מה שעשה שליח האל, מוחמד. לעולם לא ננהל איתם משא

110 נאום סאדאת במסגד אל-חסיין בקהיר לרגל יום הולדתו של הנביא מוחמד, רדיו קהיר, 25 באפריל 1972. ראו נוסח מלא של הנאום בנספח 5, עמודים 260–265.

ומתן ישיר. אנו מכירים את ההיסטוריה שלנו ואת ההיסטוריה שלהם עם הנביא מוחמד. הם עם של אנשי שקר ובוגדנים, עם שרוקם מזימות, עם שנברא למעשי בוגדנות.

דבקות בפסילת השלום אחרי המלחמה

אחרי תום המלחמה חזר סאדאת במשך שנים לאותם מוטיבים. הוא הקפיד להבהיר את הפער בין השימוש במונח שלום (סלאם) המקובל עליו במונח המצומצם של הפסקת המלחמה, מעין שביתת נשק משודרגת, לבין סיום הסכסוך (צלח), הכרוך בהתפייסות ובהשלמה עם מדינת הלאום היהודי והלגיטימיות של מקומה באזור.¹¹¹ על המתכונת הרחבה הזו אמר סאדאת שרק הדורות הבאים יוכלו לדון

111 החלטות מועצת הליגה הערבית מיום 1 באפריל ו-13 באפריל 1950 אוסרות על כינון שלום נפרד – עקד צלח מנפרד – עם ישראל. לא במקרה בחרו מנהיגי ערב בוועידת ח'רטום בביטוי "לא צלח" במסגרת "שלושת הלאוים" לדחיית ההשלמה עם ישראל (אחמד שוקיירי טען שהביטוי התקבל בזכות הכרעתו של נאצר, בניגוד לדעתו של המלך חוסיין, ונכלל כבר בעקרונות אש"ף שנוסחו ביולי 1965. ראו אחמד שוקיירי, "זיכרונות מוועידת הפסגה בח'רטום", בתוך יהושפט הרכבי (עורך), **ערב וישראל 1 – קובץ תרגומים מערבית**, עם עובד והאוניברסיטה העברית, 1974, עמ' 100–106). אותו ביטוי מופיע גם ב"עשר הנקודות" של אש"ף מיוני 1974 (בנקודה השלישית). דיון אידיאולוגי שיטתי בהבחנה בין צלח לסלאם מופיע אצל פאז צאיע' (סאיג), "חופן ערפל – מחקר על משמעויות ה'בורג'יזם' ו'סיסמאותיו'", יהושפט הרכבי (עורך), **ערב וישראל 5 – מאמרים על הסכסוך**, עם עובד והאוניברסיטה העברית, 1975, עמ' 23–38. ראו במיוחד עמ' 32–33. פרופ' ששון סומך, חוקר מובהק של השפה והספרות הערבית טען (מעריב, 27 במארס 1979) כי ההבחנה בין סלאם וצלח אינה אלא פלפול תעמולתי. הדעת נותנת כי כדבריו, אין להבחנה זו שורשים בקוראן, בספרות הדתית והמשפטית הקדומה של האסלאם ואף לא בספרות החדשה, בעת שפרסם את מאמרו. אלא שבישמוש הפוליטי ביחסים עם ישראל, כפי שהוכח גם בציטוטים שהובאו כאן וברבים אחרים, יצרו מעצבי הפוליטיקה הערבית הבחנה שיטתית

בה, והדגיש את התנאי המכשיל את האפשרות הזו מעיקרה: "זכויות הפלסטינים". סאדאת ראה את אחריותו כמנהיג של הדור הנוכחי – למסור לדור הבא את דגל הדבקות העקרונית בפסילת ישראל כשהוא "נקי ומורס",¹¹² גם כאשר הוא ממתן את הגילויים האלימים של הסכסוך. לשון אחר: חיוב הסדרי ביניים, כל עוד הערבים חלשים, ללא "כניעה" במיסוד קבלתה של ישראל כגורם לגיטימי באזור. חשוב לציין שאת התפיסה המגובשת הזו הוא הציג אחרי המלחמה גם כלפי עמו שלו וגם לכלי תקשורת בינלאומיים.

בעניין ההבחנה בין שני המובנים השונים מאוד של מה שמכונה בעברית ובשפות אירופיות שלום, חשוב כמובן להביא מקורות ערביים: סאדאת טען ש"זה 27 שנה שכנעו [מנהיגי ישראל] את עמם בתאוריית הביטחון שאין מנוס מלכפות את השלום [צלח] על הערבים בכוח".¹¹³ כאשר הוא שמו סאדאת ומצרים, בגילוי דעת של מפלגת הבעת', ב"נכונות לכרות ברית שלום [מעאדהת צלח] עם האויב", הגיב סאדאת: "למרות טענת הטוענים, הרי התברר שההסכם [הביניים] אין בו צלח ולא סיום מצב המלחמה".¹¹⁴ הוא הדגיש שוב כי "העם [בישראל] עדיין מדמה לו שהזריקות אשר הזריקו לו במשך 25 שנים על מדיניות הכוח וכפיית צלח וכפיית סלאם על הערבים בכוח [יש בהן ממש]".¹¹⁵

סאדאת העביר את אותו מסר לאירופה בלא הבדלי המינוח בערבית: "אני מוכן לחתום על הסכם שלום ולא על חוזה שלום [...]. הסכם שלום יסיים את מצב הלוחמה וייתן לנו פרק זמן לתקופה חדשה".¹¹⁶ ובאותו עניין: "לועידת ג'נבה היא הדרך היחידה להשגת

כזו והסבירו שוב ושוב את ההבדל העמוק, המכשיר את האחד ופוסל לשיטתם, את משנהו.

112 כפי שנאמר בראיון לאל סיאסה, על פי אל אהראם, 9 בספטמבר, 1975.

113 למושבה המצרית בווינה, אל גומהוריה, 1 ביוני 1975.

114 נאום למועצת האומה, אל אהראם, 5 בספטמבר 1975.

115 אל אח'באר, 2 במאי 1975.

116 הטלוויזיה הרנית, רדיו דנמרק, 15 ביולי 1976.

הסכם שלום, אך אני איני יכול לקבל חוזה שלום, הסכם שלום פירושו שאנו הולכים לסיים את מצב הלוחמה. לאחר חתימה על חוזה שלום רבין עשוי לבקש ממני להחליף שגרירים, אך אני אינני יכול לעשות זאת".¹¹⁷ ושוב בעקביות:

השלום אינו עניין של כינון יחסים וקשרי מסחר. אלה שרידים מן המנטאליות של ה-5 ביוני 1967 [...] תפיסתי את השלום היא כי נשב בוועידת ג'נבה ונדון זה עם זה [...] ונגיע בסוף לדבר שאני סבור שעליו להיות מטרתנו – סיום מצב המלחמה שנמשך 26 שנים. בשעה שיסתיים מצב המלחמה, תתחיל בלא ספק תקופה חדשה שעל כל הצדדים להוכיח בה את נאמנותם.¹¹⁸

העברת ההכרעה לדורות הבאים, המדגישה את העובדה שגם תמורת נסיגה מלאה לא מדובר בשלום של ממש, הוצגה אף היא לתקשורת הזרה ולציבור הערבי בהלימה מלאה:

אני חייב לומר במלוא הכנות בשמי ובשם דורי – איני יכול לחתום על חוזה שלום עם ישראל. הבה ניתן לדור הבא לעשות כן, אך מה שאני יכול לעשות זה לסיים את מצב המלחמה באופן רשמי ובפני העולם כולו.¹¹⁹

אין זו האחריות של דורנו אנו, אולם האחריות של דורנו מסתכמת בכך כי מצב המלחמה הקיים בינינו לבין ישראל חייב להסתיים וכל האדמה הערבית צריכה לחזור לבעליה. כמו כן קיימת החובה להחזיר לעם הפלסטיני את זכויותיו. הדור הבא ינהג לפי התנהגותה של ישראל.¹²⁰

מאבקנו הוא מאבק דורות בצורותיו המדיניות, הצבאיות והחברתיות; דורנו ממלא את חובתו כדי להציל אותנו מחרפת התבוסה [...] ולמסור את הפיקדון לדורות הבאים.¹²¹

117 סנדיי טיימס, 28 בנובמבר 1976.

118 בי.בי.סי, 28 במארס 1974.

119 ראיון לטלוויזיה הדנית, רדיו דנמרק, 15 ביולי 1974.

120 למשלחת גרמנית, אל אהראם, 23 באפריל, 1974.

121 כנאום בחלואן, רדיו קהיר, 1 במאי 1974.

בהסבר מנומק יותר הבהיר סאדאט עניין זה בראיון לעיתון כוויית. הוא הכיר בכך שישאל היא עובדה קיימת וכי חיסולה והשלכתה לים אינם מציאותיים, אך העביר שוב את שאלת סיום הסכסוך לדורות הבאים. על השאלה "כיצד אתה רואה בעתיד את המאבק הציוויליזטורי בינינו לבין ישראל?" השיב:

אתה דורש ממני לחסל בדור אחד את מורשת השנים שעברו ואת מה שאני רואה כפשע נגד בעיית פלסטין במשך חמישים השנים שעברו. אתה דורש ממני לחסל בדור אחד. הלוואי והיה ביכולתי[...] [צריכה] להיות לנו המודעות וההבנה שזוהי בעיה ארוכה וזקוקה לזמן ותפקידנו להשקיע מאמצים ככל שביכולתנו, בתנאי שנמסור את הדגל לדור הבא נקי ומורם.¹²²

סאדאט הבהיר גם אחרי המלחמה כי השעיית המאבק הצבאי אינה בהכרח סופית:

לפני מלחמת אוקטובר היה הכרח במלחמה להבטחת הצלחת הפעילות הפוליטית, אך עתה אנחנו בשלב הלא-צבאי. אנו נמשיך בדרך הפתרון המדיני ונבנה את עוצמתנו הצבאית לקידום כל האפשרויות עד שיוכח שמיצינו שלב זה של פתרון דיפלומטי, כי אז תהיה חזרתנו אל שלב הפתרון הצבאי טבעית והגיונית ותתקבל על דעת הקהל העולמית.¹²³

מדובר באמצעים צבאיים ומדיניים, המופעלים על פי התנאים המשתנים במאבק היסטורי:

קיימת תמימות דעים כי הדרך הצבאית תהיה הדרך העיקרית במגע עם האויב. עם זאת, הרי זו מחייבת הגברה והרחבה של מסגרת הפעולה המדינית והדיפלומטית בכל הזירות. ישראל אינה זזה מעמדתה[...] עם חלוף הימים אנו נעשים יותר תקיפים

122 ראיון לאל סיאסה, על פי אל אהראם, 9 בספטמבר, 1975.

123 לאל חואדת', על פי סוכנות הידיעות המזרח התיכון מקהיר, 3 בפברואר 1976.

בדעתנו כי קיימת רק דרך אחת, היא דרך הכוח. כישלון הפתרון המדיני מוכיח כל יום כי אין תחליף למלחמה.¹²⁴

בשלב הנוכחי נדרשת אפוא הפוגה קצרה, ודאי לא "כניעה" של שלום קבע, קל וחומר "בגידה" בדמות הסדר נפרד תמורת נסיגה מסיני, תוך הפקרת ירושלים והפלסטינים:

המצרים התעייפו והם רוצים לשאוף אוויר כדי לשוב ולבנות את ארצם ואת כלכלתם. מה שהתבצע עד כה עם הישראלים היה עניין טקטי ולא אסטרטגי, מכיוון שיש בכוחה של מצרים לחדש את מלחמתה עם ישראל בכל עת, כאשר כלכלתה תהיה חזקה ומסוגלת לעימות.¹²⁵

הצורך בהתמדת העימות נגזר מחומרתו של האיום הציוני:

ההתקפה הציונית, כמו הצלבנית, היא התקפה אשר מתכוונת להשמיד את האישיות הערבית, או, לפחות, להחלישה ולהורידה ממסלול ההתפתחות [...] לפיכך אני נגד הציונות, המהווה סכנה מתמדת, לא רק לגבי העם הפלסטיני כי אם לגבי כל העמים הערביים, לרבות מצרים.¹²⁶

קשה לא לייחס את המשקל הראוי למגוון עשיר ומתועד כל כך של התבטאויות ציבוריות, המגדירות את ליבת המחויבות של סאדאת לעמו שלו ולאומה הערבית, בדבר המאבק ההיסטורי בסכנה הציונית לחירותם של הערבים, הרבה מעבר לכיבוש סיני. העדויות שהובאו כאן מוכיחות בעליל שלא מדובר בשלילת "נורמליזציה" או בהסתייגות מ"שלום חם" במובנו העממי הרחב אלא בפסילה של השלמה מלאה ונפרדת עם המדינה היהודית מעיקרה, בוודאי בתמורת לנסיגה מחצי האי סיני בלבד. בביקורו בירושלים (ראו להלן) הדגיש סאדאת את אופיו המהפכני של המפנה שחולל ב-1977. בהצהרותיו ובמסמכים שחתם מאז יוזמתו יצא ידי חובתו בהצהרות בדבר שמירת זכויות

124 לנציגי מערכות ההסברה במצרים, אל אנואר, 4 בדצמבר 1975.
125 שיחה בין סאדאת לפייר ג'ומייל, על פי אל חוארת', 22 בפברואר 1974.

126 רוז אל-יוסף, 25 במארס 1975.

הפלסטינים, שהובנו בעיני כל הצדדים – ישראל, דעת הקהל הערבית, מדינות ערב והפלסטינים עצמם – כחסרות ערך אסטרטגי, כיוון שסאדאת הסתלק מאחריותה של מצרים להוביל את המאבק נגד ישראל כדי לממשן. עיקרו של דבר: לפני 1977 אין כל עדות אמינה לנכונות מצרית לחתום על חוזה שלום מלא ונפרד תמורת נסיגה חלקית מכיבושי 1967, ברמת בהירות, עומק ומשקל ציבורי דומים למה שהובא כאן לשלילתה הקטגורית.

עדות בעלת משקל ציבורי כזה להסתלקות מן המחויבות הציבורית העמוקה הזו אינה קיימת גם אחרי מלחמת 1973, קל וחומר לפנייה. מי שרואה צורך להכחיש את המציאות הזו, חשוב שיבחן מעבר להתבטאויות פומביות שני מסמכים חשובים, אחד מלפני המלחמה ואחד אחריה: את מסמכי "פדרציית הרפובליקות הערביות" ב-1971 ואת "נייר אוקטובר" ב-1974.

בהודעה על "כינון פדרציית הרפובליקות הערביות והוראות היסוד של הפדרציה" בין מצרים, סוריה ולוב, שנחתמה בכנוני במאי 1971, הסכימו שלושת הנשיאים פה אחד כי "לא יהיה צלח, לא משא ומתן עם ישראל ולא ויתור על אף שעל מהאדמה הערבית הכבושה"¹²⁷. באוגוסט 1971 נפגשו שלושת הנשיאים בדמשק ופרסמו הודעה משותפת, שהרחיבה את הנוסח שנתקבל בכנוני וקבעה כי "אין צלח ולא משא ומתן עם האויב הציוני ושום ויתור על שעל מן האדמה הערבית הכבושה, ואין ויתור ולא מיקוח לגבי הבעיה הפלסטינית". באותו מסמך עצמו מובהרת שוב גם הסוגיה הטרימינולוגית: שליטי שלוש המדינות מצהירים, לצד שלילת ה"צלח" על כוונתם להכריע את המערכה נגד ישראל "לטובת הצדק והסלאם".

חוקת הפדרציה הובאה למשאל עם בספטמבר 1971 יחד עם חוקי היסוד הללו, והם אושרו ברוב עצום. הודגש כי "חוקה זו שואבת את עקרונותיה מחוקי היסוד של פדרציית הרפובליקות הערביות [שבה נשלל ה"צלח" – ד"ש] והיא תפורש לאורם"¹²⁸. נשיא לוב

127 אל אהראם, 18 באפריל 1971 ו-30 באפריל 1971.

128 ההודעה המשותפת ונוסח החוקה לפי הנוסח ששודר ביום 20 באוגוסט 1971 ברדיו דמשק.

מועמר קדאפי נשאל אם עמדתו בדבר "מאבק נגד הציונות [ה]קשור בגורלה של האומה הערבית" ולא ב"שאלות משניות של גבולות או עמדות אסטרטגיות" אינה סותרת את מה שהמראיין תיאר כ"עמדת מצרים שהסכימה במפורש לעקרון ההכרה במדינת ישראל". קדאפי השיב: "לא, שכן מצרים מעולם לא אמרה שתחתום על חוזה שלום [צלח], אלא רק על הסכם שלום [סלאם]". קדאפי הדגיש: "הבדל זה הוא מהותי".¹²⁹

ב"נייר אוקטובר" הגדיר סאדאת עצמו באפריל 1974 את זהותה של מצרים בהנהגתו, בעקבות הניצחון שזקף לזכותו במלחמת רמאן. מדובר במסמך יסוד המקביל לאלה שגובשו בימי נאצר – "אמנת הפעולה הלאומית" מ-1962 ו"תוכנית ה-30 במאוס" מ-1968. הנייר נועד לגייס את החברה המצרית להתמודדות עם בעיותיה המבניות, בזכות שיקום ביטחונה העצמי בעקבות הניצחון הזה. ההבדל הבולט הנוגע לענייננו בין מסמכי היסוד של נאצר לזה של סאדאת הוא העברת הדגש מן "האדם הערבי" אל "האדם המצרי" ושורשיה בת שבעת אלפי השנים של "האישיות המצרית" באופן שהזיקה ללאומיות הכלל-ערבית מתיישבת עם הזהות המצרית. בצומת הקריטי הזה, המגדיר את אחריותה של מצרים, קבע נשיאה תחת הכותרת "הכלל-לאומיות" ("קומיה") הערבית:

עמנו מאמין בהשתייכותו העמוקה לאומה הערבית, והוא יודע כי גורלו ההיסטורי הוא כי יישא בנטל הגדול יותר כל אימת שהמולדת הערבית הגדולה תהיה נתונה לפלישה זדונית. היה זה תפקידה של מצרים בעימות עם הטורים והיה זה תפקידה בעימות עם מסעי הצלב והיה זה תפקידה בעימות עם הפלישה הציונית, כפי שהבהרתי קודם לכן [ובהמשך]: "העם המצרי נשא, כדי להדוף את התוקפנות, ביותר מעשרת אלפים מיליון לירות מצריות, וזאת מלבד האבדות בחללים שנפלו, ושאין להעריךם בכסף. העם המצרי לא שילם מחיר זה כהגנה על עצמו בלבד

אלא כהגנה על האומה הערבית כולה, העומדת בפני איום של הפלישה הציונית.¹³⁰

אין כל אפשרות ליישב את הטענה שסאדאת חתר לשלום מן הסוג שנחתם ב־1979 בעת שעיצב את מסמך היסוד הזה עם תוכנו של "נייר אוקטובר". מי שמתכנן תפנית כה מהפכנית באתוס של החברה שאותה הוא חפץ להנהיג ומגדיר את פסגת מפעל חייו בעבר (ניצחון רמדאן), את אתגר ההווה (מצרים המשתלבת בהצלחה בעולם) ואת המורשת שלו לעתיד, אינו מדגיש במסמך היסוד פרספקטיבה היסטורית המציגה את המהפכה הזו כבגידה. אם הפלישה הציונית מאיימת כמו הטטרית והצלבנית, ואם גורלה ההיסטורי של מצרים הוא להגן על המולדת הערבית מפניה, הרי אי אפשר לתרץ חוזה שלום נפרד, שמשמעותו לגיטימציה בדיעבד של הפלישה והתחייבות שלא להילחם נגד השתלטותה על מדינות ערב.

130 נייר אוקטובר, מוגש על ידי נשיא מצרים אנואר אל־סאדאת, נספח לאל־אהראם, 1 במאי 1974.

המפנה ההיסטורי לשלום

האתגר של ממשל קרט

במהלך 1977 התברר לסאדאת בהדרגה טיבה של הסכנה שאיימה להביא חורבן גמור על הישגיו הדרמטיים במלחמת רמדאן, ועל כל האסטרטגיה המדינית שאפשרה אותם והחלה לתת את פירותיה באמצע העשור. את הסכנה הזו הציבו חובבנותו וציפיותיו המופרכות של הנשיא האמריקאי ג'ימי קרט, שנכנס לתפקידו בראשית אותה שנה. קרט הונע על ידי חזון בעל מאפיינים אמוניים בדבר היחסים הבינלאומיים, תוך המעטה מרחיקת לכת במשקלה של המלחמה הקרה בין המזרח למערב ודגש על הפערים בין ה"צפון" השבע וה"דרום" העני והמקופח. הישגיו המופלאים של קיסינג'ר במזרח התיכון, בעקבות המדיניות האחראית והזהירה בממשלי הנשיאים ג'ונסון, ניקסון ופורד, נראו בעיניו מוגבלים ופגומים כיוון שלא פתרו את בעיות היסוד בין ישראל לערבים, קל וחומר את הבעיות המבניות של האזור.

מדובר בשתי תפיסות עולם שונות: קרט התמקד במה שראה כדרוש לבני האזור. הוא המעיט באופן דרמטי ממשקלם של החסמים התרבותיים והניסיון ההיסטורי, שהצביעו על הפער בין מה שדרוש לחלק מהם לבין מה שהחברה והמערכת הפוליטית באזור בשלים, באותה עת, לעכל ולאמץ בפומבי. קיסינג'ר התמקד בדחיפת המעטפת של האפשרי, תוך השלמה מתוסכלת עם העובדה שמה שרצוי בעולם נטול אילוצים אינו אפשרי, לעיתים קרובות, בשלב נתון בעולם האמיתי, מטעמים תרבותיים ופוליטיים. קרט חתר לעבר פתרון קבע אזורי המחייב שינויים מהפכניים בסדרי העולם של המלחמה הקרה והמערכת הבין-ערבית; קיסינג'ר חתר לתהליך אבולוציוני,

המניח את היסודות לשיפור מתמיד באמצעות מסמוס חסמים ועידוד מתמשך של מגמות חיוביות. קרטל חיפש מתכונת המשרתת את כלל הגורמים העיקריים; קסינג'ר הבין שחיזוקם של בעלי בריתו אפשרי רק על חשבון יריביו. קסינג'ר ראה את הישגו הגדול בעיצוב מתכונת המשרתת את צורכיהן של ארצות הברית, מצרים וישראל, הדוחקת את ברית המועצות מן האזור ומקשה את עוקצם של הרדיקלים; קרטל הציע מתכונת המעניקה למעשה לסובייטים, לסורים ול"אש"ף זכות וטו על ההסדר, בהנחה שניתן להשביע את רצונם במידה ובאופן שלא יעשו בו שימוש מזיק.

האסטרטגיה של סאדאת התיישבה היטב עם זו של קסינג'ר, תוך השלמה מפוכחת עם אילוצי המציאות באזור ומעבר לו. הוא הבין ואף ביטא בגלוי את הצורך הדוחק של מצרים להינתק, לפחות באותו שלב, מהעוימות הצבאי עם ישראל. סאדאת ידע שמתכונת "ההסדר הכולל" שרקח קרטל באמצעות ועידת ג'נבה תאפשר לסוריה ול"אש"ף, בתמיכת ברית המועצות, להכשיל את המתכונת שהוא עצמו עיצב עם ארצות הברית להינתקות הזו. הוא זכר היטב את התהליך הטראומטי של היגררות מצרים ב-1967 למלחמה שהיא לא רצתה בה באותו מועד, ולתבוסה המשפילה והמתמשכת בעקבותיה, בשל הזנב הרדיקלי של סוריה (והפלסטינים) שכשכש בכלב המצרי. הוא עצמו העביר ממוסקבה לקהיר במאי 1967 את הפיקציה הרוסית בדבר "ריכוזי הכוחות של צה"ל בגליל, לקראת התקפה על סוריה", שתרמה להסלמה אשר הוליכה למלחמה.

באוקטובר 1973 תרמו סוריה וברית המועצות בפועל ובניגוד לרצונן לקידום מהלכיו של סאדאת. ברית המועצות סיפקה כמויות נשק עצומות בעצם ימי המלחמה,¹³¹ ואיומי המעורבות הרוסית בסיומה תרמו לדרבון ארצות הברית להפסיק את המלחמה לפני שישראל

131 שאולי העיד כי ב"רכבת האווירית הכבירה בתולדותיה", שלא תוכננה מראש והחלה שלושה ימים אחרי פרוץ המלחמה, העבירה ברית המועצות למצרים כ-15 אלף טונות ציוד מלחמתי למצרים ולסוריה, באמצעות יותר מ-900 טיסות של מטוסי אנטונוב-12 ואנטונוב-22. **חציית התעלה, עמ' 200.**

תכריע את מצרים; סוריה קיימה את החזית השנייה, שהייתה חיונית כדי לזעזע את ישראל. אחרי שששתי המדינות "עשו את שלהן" שלא בטובתן, הצליחו סאדאת וקיסניג'ר לגרום להן "ללכת". תפיסת השלום הכולל – comprehensive peace של קרטור איימה להשיבן. חרדתו של סאדאת משיבת המנגנונים שדחקו את מצרים אל ספו של חורבן הטתה את הכף וכפתה עליו מהלך מהפכני – חוזה שלום נפרד עם ישראל – כאמצעי האחרון לסיכולם.

האיום שהציבה מדיניותו של קרטור על מצרים לא זכה למשקל ולהערכה הראויים לו בדיון על התפנית הדרמטית שחולל סאדאת בבואו לירושלים. יועצו של קרטור לביטחון לאומי, זביגניב בז'יז'נסקי, העיד שכאשר סאדאת הודיע לארצות הברית על כוונתו, "הדבר למעשה חיסל את האסטרטגיה שלנו להליכה לג'נבה". הוא הודה שלארצות הברית לא הייתה ברירה אלא לתמוך במשא ומתן ישראלי-מצרי אך טען שעליה "למנוע שלום נפרד, שיהיה בלתי יציב מיסודו", ורצה להביא את הפלסטינים לשיחות ולערב בשלב מאוחר יותר גם את הסורים והסובייטים.¹³² ויליאם קוונדט, שהיה אחראי לנושאי המזרח התיכון והסכסוך הישראלי-ערבי במועצה לביטחון לאומי של ארצות הברית, העיד שמהלכו של סאדאת "קטע את תוכניות ארצות הברית ביחס לוועידת ג'נבה".¹³³

משה דיין סיפר על שיחה באסמאעיליה ב-4 ביוני 1979, לאחר חתימת חוזה השלום, שבה שאל את סאדאת מדוע החליט על ביקורו בירושלים, ואם שיחותיו של דיין עם חסן תוהמי במרוקו תרמו לכך. סאדאת השיב:

שלחתי את תוהמי להיפגש איתך בגלל סיבה אחרת. באותה עת נערכו הכנות לוועידת ג'נבה ועל תוהמי היה להבטיח שאנו ואתם נשיג הסכם כלשהו לפני שתתכנס הוועידה, על מנת

Zbigniew Brezinski, *Power and Principle — Memoires of the* 132
National Security Adviser 1977-1981, Farrar, Straus, Giroux,
1983, 1985, pp. 111-113.

133 ויליאם ב. קוונדט, *קמפ דייוויד – השלום והמשחק הפוליטי* [תרגום:
י' שרת], כתר 1988, עמ' 133.

שג'נבה לא תסתיים בכישלון. כזכור לך, ארצות הברית רצתה בתקופה ההיא לכנס את ועידת ג'נבה [...] אני רציתי במשלחות נפרדות. אסד, נשיא סוריה, עמד על כך שכל הערבים יופיעו במשלחת מאוחדת. קרטור דרש ממני לקבל את הצעת אסד. מכיוון שהאמריקאים תבעו זאת נמרצות, נאלצתי להסכים למשלחת ערבית מאוחדת, אך לאחר שהסכמתי לכך הודיעה סוריה שהיא בכלל מתנגדת לכינוס ועידת ג'נבה.

דיין סיפר כי אמר באותם ימים לקרטור כי מדיניות ארצות הברית תחזיר את ברית המועצות למזרח התיכון, וכי לדעתו גם מצרים אינה רוצה בכך. קרטור השיב כי עליו לפעול בשיתוף עם הרוסים כדי לפתור את הסכסוך הערבי-ישראלי. דיין סיפר באותה שיחה באסמאעיליה לנשיא מצרים שבמעמקי ליבו קיווה שסאדאת לא ייתן את ידו לכך. לדבריו השיב לו סאדאת: "אני מסכים איתך".¹³⁴ מדיניותו של קרטור הטתה אומנם את הכף, אבל עוד לפני הסתמן מבוי סתום במרכיב קריטי באסטרטגיה של סאדאת, שתרם רבות לתפנית המהפכנית של המסע לירושלים. סאדאת אומנם חתר בכל מאודו להינתקות מן המלחמה הפעילה בישראל, אך לצורך זה הייתה ישראל אמורה, כתנאי הכרחי, לסגת לפחות מכל סיני, בלא שמצרים תיאלץ לשבור את "הטאבו הגדול": חוזה שלום נפרד עם ישראל. הטאבו הזה היה כזכור משותף לנאצר ולסאדאת, היה מרכיב חיוני בלגיטימציה של משטריהם ואפשר לקיים את מנהיגותה של מצרים בזירה הערבית. לולא דבקה מצרים בטאבו הזה היא יכלה לקבל את כל סיני, על פי החלטת ממשלת ישראל, שבוע אחרי מלחמת ששת הימים (ראו בפירוט להלן). בלעדיו אפשר היה למנוע את מלחמת ההתשה, את חסימת התעלה, את פינוי עריה ואת מלחמת רמדאן, ועשור שלם של סבל נורא למיליוני מצרים.

כפי שהוכח כאן בטעונוים מתועדים, התמקדה כל האסטרטגיה המצרית לפני המלחמה, במהלכה ולאחריה בתביעה ובהנחה שלחץ אמריקאי, תולדת הזעזוע של המלחמה והפיתוי לשינוי אוריינטציה

134 משה דיין, **הלנצח תאכל חרב: שיחות השלום – רשמים אישיים**, ידיעות אחרונות-עידנים, 1981, עמ' 87-88.

במהלכה ומימושו בעקבותיה, יכפה על ישראל את הנסיגה בלי שמצרים תיאלץ לשבור את הטאבו העליון הזה. קיסניג'ר היטיב כרגיל לאפיין את גישתו של נשיא מצרים גם באמצע שנות ה-70: "סאדאת חשב שלארצות הברית יש היכולת להבטיח את השלמתה של ישראל (command Israeli acquiescence) עם כל תוכנית שאנו נעדיף".¹³⁵ אחרי המלחמה, כמו לפניה, בנה סאדאת את הלגיטימציה שלו בעולם הערבי על דבקות בטאבו הזה, ובדרך כלל גם לא יצר ציפיות בלתי ריאליות בזירה העולמית לשבירתו.

נחישותה של ישראל

מה שהתברר בארבע השנים אחרי מלחמת יום הכיפורים היה נחישותה וכושרה של ישראל למנוע מסאדאת את מבוקשו, גם לאחר הפגיעה הקשה בעמדת המיקוח שלה. למרות הוכחת עליונותה האסטרטגית גם בתנאים קשים עד מאוד, נקלעה ישראל למצוקה קשה ומתמשכת בעקבות המלחמה: משבר אמון עמוק בין הציבור וההנהגה, פגיעה בביטחונה העצמי, חדרה מפגיעה בהרתעה, נסיגה כלכלית, מצוקה בזירה הבינלאומית ומצב רוח לאומי ירוד. למרות כל אלה שררה בישראל הסכמה לאומית רחבה מאוד על כך שאין לסגת מכל סיני בלא תמורה מדינית דרמטית, מהסוג שמצרים הייתה נחושה לא להציע. המאמץ האמריקאי הנמרץ, לרבות סנקציות ביטחוניות "נושכות" (במסגרת "ההערכה מחדש – reassessment") שנדרשו לשם הבטחת נסיגה מוגבלת מאוד מסיני במסגרת "הסדר הביניים" ב-1975, הצביע על הפרמטרים של הלחץ שארצות הברית מוכנה להפעיל ועל מגבלות יעילותו מול ישראל. בנושא הקריטי הזה – נסיגה כוללת ללא תמורה של ממש – לא הביעה ממשלת רבין הראשונה (בגיבוי פנחס ספיר) נכונות רבה יותר מממשלת גולדה מאיר לקבל את התכתיב המצרי. הציבור הישראלי נע דווקא אל עבר מי שנתפס כקשוח יותר מן הממשלה הקיימת (ממשלת בגין) ולא אל עבר המיעוט, שהיה מוכן להונות את עצמו לנוכח העמדה הערבית באותה עת.

ב־1975 התברר שוב שפער הציפיות בין ישראל ומצרים על דמות ההסדר בדבר נסיגה מסיני לא היה ניתן לגישור. סאדאת סירב לדרישת רבין לביטול מצב המלחמה תמורת נסיגה משמעותית לקו אל־ערי־ראס־מוחמד והציע אי־לוחמה כזו תמורת נסיגה שלמה מכל סיני.¹³⁶ סאדאת הדגיש שוב ושוב באוזני קסינג'ר את גבולות נכונותו לתת לישראל תמורה פוליטית תמורת נסיגה חלקית בסיני. קסינג'ר העיד:

כפי שעשה במשך חודשים, הזהיר סאדאת כי בכל רחבי העולם הערבי יתייחסו למחויבות רשמית מטעמו לאי־לוחמה, כאשר אדמה מצרית נותרת בידי ישראל, כאל בגידה.¹³⁷

במסגרת "הסדר הביניים" שהושג בספטמבר 1975, אחרי לחץ אמריקאי נמרץ על ישראל, נסוגה ישראל מרצועה ברוחב 30–40 קילומטרים בסיני, וכוחות מצריים הורשו להתקדם כ־10 קילומטרים מזרחה. אף שהתמורה המדינית המוגבלת שמצרים נתנה לישראל תמורת הנסיגה כללה קביעה שהסכסוך "לא יפתר בכוח צבאי אלא בדרכי שלום", וכי הצדדים מתחייבים "לא לנקוט באיום בשימוש בכוח", אמר סאדאת כוכור לנציגי מערכות ההסברה במצרים לאחר חתימת ההסדר: "ישראל אינה זזה מעמדתה[...] עם חלוף הימים אנו נעשים יותר תקיפים בדעתנו כי קיימת רק דרך אחת, היא דרך הכוח. כישלון הפתרון המדיני מוכיח כל יום כי אין תחליף למלחמה".¹³⁸ הוא ידע היטב שדרך הכוח אינה קיימת.

136 ראו ימימה רוזנטל (עורכת) יצחק רבין, ראש ממשלת ישראל (1974–1977 / 1995–1992) מבחר תעודות מפרקי חייו, כרך שני, גנוז המדינה, 2005, תעודה 191 עמ' 533–535; לתיאור המאמצים המתסכלים לגיבוש הסדר הביניים ראו Kissinger, *Years of Renewal*, pp. 385–459.
 137 שם, עמ' 395.
 138 אל אנואר, 4 בדצמבר 1975.

חשש ממשבר במצרים

נוסף על שני האילוצים החיצוניים הללו ניצב סאדאת בפני משבר פנימי בתחום הכלכלי, שצבר מסה קריטית במשקלו הפוליטי. בדבריו למועצה לביטחון לאומי הצביע סאדאת עוד ערב המלחמה על המצב הנואש:

הגענו היום לנקודת האפס מבחינה כלכלית. פירושו של דבר כי לא נוכל בעוד חודשיים לשלם אפילו מיל אחד מהתשלומים שאנו חייבים לפרוע בראשית השנה, ולא נוכל לקנות אף גרגר חיטה נוסף בשנת 1974, כלומר לא תהיה לעם פת לחם.¹³⁹

לאחר המלחמה העמיק השבר הכלכלי בשל הבעיות המבניות של החברה והכלכלה במצרים, ונזקיו לשכבות העממיות אף החריפו בעקבות מדיניות הפתיחות הכלכלית שהנהיג סאדאת. בשל לחצי קרן המטבע הבינלאומית להקטנת הגירעון הוחלט לצמצם סובסידיות. ב-20 בינואר 1977 פרצו "מהומות הלחם" לאורך עמק הנילוס, אך בעיקר בקהיר ובאלכסנדריה. המתפרעים צרו על תחנות משטרה, בתים של אנשי המשטר נפרצו, חנויות נבזזו ומועדוני לילה הוצתו. המשטרה איבדה שליטה והצבא נקרא, לראשונה מאז 1952, להשליט סדר. בקהיר לבדה נהרגו, לפי נתונים רשמיים, 77 אנשים.¹⁴⁰

139 בראיון לאל-אסבוע אל-ערבי, ב-8 באוקטובר 1974.

John Waterbury, *The Egypt of Nasser and Sadat — The Political Economy of Two Regimes*, Princeton University Press, 1983, pp. 229-230.

ראוי לשים לב למשמעותם הפוליטית של נתונים כלכליים ולקשר ביניהם לבין המתח עם ארצות הברית והעימות עם ישראל. עד 1966 הייתה צריכת החיטה השנתית הממוצעת במצרים 115 ק"ג לנפש. כאשר חדלה ארצות הברית להעניק חיטה למצרים (השעיית PL 480) ובעקבות משבר מאזן התשלומים שלה, ירדה הצריכה ב-1969-1970 ב-33%, לרמה של 72 ק"ג. ברור שהנפגעים העיקריים היו בשכבות הנמוכות.

רגע האמת של סאדאת

מה שעמד אפוא בפני סאדאת בקיץ 1977 היה צירוף בין משבר אקוטי מבית, מבוי סתום בגיוס הלחץ האמריקאי וביעילותו מול ישראל, לבין מדיניות אמריקאית חדשה שאיימה להרוס את כושר הפעולה של מצרים. זה, אף יותר מן ההכרעות הקשות במלחמה עצמה, היה רגע האמת של סאדאת. התרבות הפוליטית במזרח התיכון במאה השנים האחרונות נוטה כמעט תמיד להגיב בצמתים כאלה בהתבצרות בבונקר פוליטי, בבכיינות על אובדן הצדק ובאלימות. סאדאת, מנגד, החליט לא לברוח מהחלטה היסטורית אלא להסתער תוך אימוץ אמצעים מהפכניים.

סאדאת הבין שרק הסתלקות גמורה ודרמטית מן "הטאבו הגדול" תטה את הנשיא האמריקאי ממדיניותו המזקת, תפרוק את ישראל מחשדנותה, תדחק מן הזירה את אויבי מדיניותו – ברית המועצות, סוריה ואש"ף – תשיב לידי סאדאת עצמו את היוזמה האסטרטגית ותאפשר לו לטפל במשבר הפנימי. הוא היה מודע היטב למחיר העצום של מהלך דרמטי כזה – במונחי המחויבות האידיאולוגית שלו עצמו, בתחום הלגיטימיות של משטרו בביתו פנימה, בדעת הקהל הכלל-ערבית ובאיום על מעמדה האזורי של מצרים.

מה שאפשר לקבוע בדיעבד הוא סדר העדיפויות בין שני עניינים קריטיים בחשיבותם, שהכתיבו את דרכו של סאדאת באותו רגע של אמת שבו התברר שלא ניתן לקיימם, ולו באופן שלדי, במקביל. מטבע הדברים יש רכיב ספקולטיבי בהערכת מה שעמד על כפות המאזניים בתודעתו של סאדאת ומה שהכריע את בחירתו. מעקב אחר אישיותו, מדיניותו והכרעותיו כנשיא מצרים מצביע על אפשרות סבירה מאוד: סאדאת החליט לקראת נובמבר 1977 לזנוח את מה שראה כתנאי הכרחי לשיקום מעמדו ההיסטורי של הערבים, כדי להציל את מצרים. לשיטתו, השלמה עם פלישת ממשיכיהם של הטטרים והצלבנים תרפה את ידיהם של הלוחמים לכינון הצדק ההיסטורי של בעלי הארץ האמיתיים. הוא הבין כי חילוץ אבן הראשה המצרית מן המבנה של המאבק הכלל-ערבי נגד ישראל תמוטט, לפחות לזמן לא קצר, את המבנה כולו. אלא שסאדאת

הכיר את מצבה הנואש של מצרים אחרי שלוש מלחמות ועשור של מצוקה מעמיקה. הוא ידע שאינה יכולה לעמוד בחידוש המלחמה עם ישראל, מצד אחד, או עם חוסר מעש מצרי מתמשך, בעת שמעמדם של הגורמים הרדיקליים בתמיכת ברית המועצות משוקם ביוזמתו של נשיא חובבן בבית הלבן, מן העבר השני.

ניסוח מעניין שסאדאת בחר בו בנאומו בכנסת חושף את סדר העדיפויות הזה. הוא הבחין בין אחריותו המוחלטת לעמה של מצרים לבין השתתפותו באחריות לגורלה של האומה הערבית, והציג את רמת השתתפותו באחריות לאומה הערבית כמעט באותה מדרגה הנדרשת ממנו כלפי כל אדם בעולם, לרבות העם בישראל:

אני מדבר אליכם בכל הכנות: קיבלתי את ההחלטה אחרי מחשבה והרהורים ארוכים, ואני יודע שזהו סיכון גדול. אם האלוהים, ישתבח ויתעלה, קבע, שאשא באחריות לעמה של מצרים ואשתתף באחריות לגורלה של האומה הערבית, הרי יוצא מכך, שהחובה הראשונה במעגל אחריות זה היא למצות את כל הדרכים, כדי שארחיק מעל עמי המצרי ומעל כל האומה הערבית את כל השואות הצפויות ממלחמות הרסניות וממיתות, ואשר אין מלבד האלוהים יודע את תוצאותיהן [...] באמרי, שאני רוצה להרחיק מעל כל האומה הערבית את השואות המתחייבות ממלחמות חדשות, מכאיבות ואיומות [...] אני נושא באותה האחריות לכל אדם בעולם, ובוודאי כלפי העם הישראלי. כל נפש המוצאת את סופה במלחמות היא נפשו של אדם, ולא משנה אם הוא ערבי או ישראלי.¹⁴¹

בהקשר זה חשוב להזכיר כי סאדאת הוא שהשיב את השם הייחודי וההיסטורי מצרים לארץ הנילוס, לאחר שנאצר העדיף, בעקבות האיחוד עם סוריה ב-1958, לכנות אותה "הרפובליקה הערבית המאוחדת", באופן ששיקף את חזונו הכלל-ערבי. נאצר סירב להשיב את השם מצרים גם לאחר פירוק האיחוד ב-1961. רק לאחר מותו, באיחור של כמעט עשור, הושב השם שאפיין את חבל הארץ הזה אלפי שנים, הרבה לפני היווצרות האסלאם ועלייתם של הערבים

מחצי האי ערב. כבר הוזכר כי ב"מסמך אוקטובר", המגדיר את מורשת סאדאת, מיסד הנשיא במאי 1974 את ההבדל הבולט בין מסמכי היסוד של נאצר לזה שלו בהעברת הדגש מן "האדם הערבי" אל "האדם המצרי" ושורשיה בת שבעת אלפי השנים של "האישיות המצרית".

במהרה הוכיח סאדאת שוב את מיומנותו האסטרטגית. חתירתו לשלום בילטרלי מלא עם ישראל הורידה מעל הפרק את מדיניות השלום האזורי של קרט, שכן נשיא אמריקאי לא יכול היה לעמוד למכשול בפני שלום של ממש בין ישראל לבין המדינה הערבית החשובה ביותר שנשיאה, הפרו־אמריקאי זה מקרוב, קנה כבר את אהדתו של הציבור בארצות הברית. תוצאות ביקורו של סאדאת בירושלים הוכיחו כי המחווה ההיסטורית הזו, דווקא משום שהעניקה את הנכס ההיסטורי לישראל עוד לפני תחילת המשא ומתן, הבטיחה לו את קבלת כל תביעותיו במישור הדו־צדדי (להבדיל מעלה התאנה הפלסטיני).

בדומה ל"פרדוקס בלעם" גייס קרט בסופו של דבר, בניגוד לכוונתו המקורית, את מלוא כישוריו ודבקותו כדי להוביל את המשא ומתן הביילטרלי לסיום מוצלח, מבלי שניסיונותיו הפתטיים להכניס את אש"ף לעסקה יכשילו את המהלך. קרט, כבלעם התנכ"י בשעתו, עלול היה לקלל את מצרים ואת ישראל במבוי סתום ובעימותים מתמשכים בשירות הרדיקלים, אך נמצא מברך את המזרח התיכון בהתרחקות ממלחמות אזוריות כשדחק את סאדאת לזרועותיו של בגין. התברר גם שדווקא שלטון הימין הקל על גיוס ההסכמה הרחבה בישראל לנסיגה מלאה מסיני.

*

בהסכם השלום שנחתם בין ישראל ומצרים בפברואר 1979 ובהשלמת מימושו כעבור שלוש שנים הסתיימה מערכת יום הכיפורים. עתה ראוי לסכם את הפרק האחרון הזה של המלחמה שהחלה ביוני 1967, אחרי הצגת עובדות ותובנות המעמידות במקומה טענה חסרת יסוד בדבר החמצת הזדמנות לשלום ערב העימות ב־1973.

“החמצת השלום” ערב המלחמה

טיעונים בדבר החמצה

בשולי הדיון הציבורי בישראל מופיע שוב ושוב טיעון בדבר האפשרות שהייתה כביכול בשעתה, למנוע את מלחמת יום הכיפורים ואת כאב אברותיה באמצעות היענות למה שמוצג כיוזמת שלום של סאדאת ערב פריצתה. הדיון הזה התמקד, שלא בטובתו, בתחום האופרטיבי של המהלכים הדיפלומטיים, והוא כרוך בבדיקה יסודית של התיעוד הישראלי והאמריקאי ובהתמודדות שיטתית עם ציטוטים סלקטיביים שהוצאו מהקשרם.¹⁴² במסגרת הדיון האסטרטגי המוצע כאן ראוי להבהיר שתי סוגיות שהוזכרו ותועדו לעיל גם מעבר לתיעוד הדיפלומטי – בהקשרים הרחבים של האסטרטגיה המצרית – באופן המשתלב גם בדיון הפנימי במצרים ובעולם הערבי. הסוגיה הראשונה נוגעת לטענה שלפני פרוץ המלחמה ניתן היה לקבל

142 כך למשל עשה יואב גלבר, שהתעמת עם טיעוניו של יגאל קיפניס. ראו: יואב גלבר, רהב – דרכה של ישראל אל מלחמת יום הכיפורים, דביר, 2021; יזהר באר, “יגאל קיפניס הוא שרלטן. אם זו הצעת השלום של סאדאת”, אז שיבושם לו”, הארץ, 1 בדצמבר 2022. ראו גם: בועז ונטיק וזכי שלום, מלחמת יום הכיפורים – המלחמה שאפשר היה למנוע: כיצד הוכשלו המאמצים להסדר מדיני לפני מלחמת יום הכיפורים, רסלינג, 2012. מאיר בוימפלד, קפיצה למים הקרים: המגעים המדיניים בין ישראל, מצרים וארצות-הברית בשנים שקדמו למלחמת יום הכיפורים, 1970–1973 אפי מלצר, 2017; חגי צורף ומאיר בוימפלד, יבוא יום ויפתחו את הארכיונים: ממשתל גולדה מאיר ומלחמת יום הכיפורים, כרמל, 2022. חגי צורף, “ממשלת גולדה מאיר לפני מלחמת יום הכיפורים – תשובה ליגאל קיפניס”, עיונים בתקומת ישראל, 28 (2018), עמ’ 7–43.

תמורת נסיגה מסיני שלום עם מצרים, על פי המתכונת שהושגה ב-1979. השנייה מתמקדת בניסיונות להסדרים זמניים תמורת נסיגה ישראלית מתעלת סואץ.

הסדר כולל

במאמר שהטיף ב-2004 להיענות ל"קולות ברורים בדבר נכונות סורית לשלום בתמורה להחזרת כל רמת הגולן" ביקר אורי ברייזוסף מאוניברסיטת חיפה "את השתיקה הרועמת ממסדרונות השלטון הישראליים" והתריע ש"כידוע, עד שלא מכאיבים לנו ממש, איננו מוכנים לוותר". לדבריו מדובר בדפוס פעולה מוכר מ-1973:

[גולדה מאיר ומשה דיין] העדיפו מלחמה על פני משא ומתן שיחזיר את ישראל לגבולות 1967. כולנו שילמנו את המחיר. כמה שנים לאחר מכן, ולאחר שלמדנו בדרך הכואבת ביותר את הלקח מסירוב להיכנס למו"מ הכרוך בויתורים כואבים, החזרנו את חצי האי סיני, עד הסנטימטר האחרון, ממש כפי שסאדאת דרש לפני המלחמה. בתמורה קיבלנו, פחות או יותר, את שניתן היה לקבל לפני המלחמה הנוראה ההיא.¹⁴³

בספר שפרסם שנים אחדות לפני כן העלה טיעון דומה:

כאשר עמדה בפניהם [מאיר, גלילי ודיין] הבחירה בין אופציה מדינית מבטיחה למדי – שכבר בעמדת הפתיחה שלה נתנה לישראל כמעט את כל אשר ציפתה לו בהסדר מדיני עם הערבים,

143 אורי ברייזוסף, "מלחמה שאפשר למנוע" הארץ, 28 בספטמבר 2004. אותו חוקר גם קבע, חמש שנים אחרי פרסום טיעונו זה, כי "הדבר ההגיוני ביותר שישאל יכולה לעשות בצוללות הנכונות בעבורה בגרמניה ואמורות (על פי מקורות זרים) לשמש פלטפורמות ליכולת המכה השנייה – הוא להעבירן לידי איראן. כדי שבדומה לאחיותיהן שכבר משרתות בתפקיד זה בישראל, כפי שטוענים הפרסומים בעולם, יוכלו להרגיע את חששות טהראן מאובדן היכולת הגרעינית בשל מכת פתע ישראלית. תהיה בכך תרומה ליציבות". אורי ברייזוסף, "גרעין של קולות אחרים", הארץ, 18 בדצמבר 2009.

לבין אופציית המלחמה אליה, כך הם סברו, ישראל אכן מתקדמת, הם אפילו לא קיימו דיון בנושא.¹⁴⁴

כאשר פירט בר־יוסף במאמר אקדמי כעשור לאחר מכן את מה שנראה לו "כמעט את כל אשר [ישראל] ציפתה לו בהסדר מדיני עם הערבים", שהוא "פחות או יותר" שווה ערך לחוזה השלום המלא והנפרד מ־1979, התברר ההבדל:

במרכז ההצעה – שאת פרטיה העביר לו [לקסינג'ר] יועצו של סאדאת לביטחון לאומי, חאפט' אסמאעיל, בשיחות חשאיות, שנערכו יומיים במדינת ניו יורק בסוף פברואר – עמדה נכונות מצרית לסיים את מצב המלחמה עם ישראל בתמורה להחזרת כל סיני לידיים מצריות. המצרים לא שללו על הסף המשך נוכחות ישראלית בנקודות בעלות ערך אסטרטגי בסיני, אבל דרשו הכרה ישראלית בריבונותם על כל השטח. ההסכם, לתפישתם, ייהפך להסכם שלום מלא, הכולל יחסים דיפלומטיים, מסחר ותיירות, כשתגיע ישראל להסדרים דומים בגדה (המצרים לא שללו את קווי תכנית אלון) וברמת הגולן. היענות חיובית להצעה הייתה יכולה למנוע את המלחמה.¹⁴⁵

לקראת מלאת יובל למלחמה היה בר־יוסף נחרץ פחות בהאשמותיו. הוא עדיין הציג את דברי אסמאעיל לקסינג'ר במונחים של "ההזדמנות הגדולה הבאה למנוע מלחמה הגיעה בהצעת הסדר כולל שהגישו המצרים בסוף פברואר 1973, והמענה הישראלי הברור שניתן לה ב־18 באפריל". אלא שבהסתמכו, כראוי, על פרוטוקול דיוני המועצה העליונה של הכוחות המזוינים ב־24 באוקטובר 1972, אישר בר־יוסף שמדובר בכפייה אמריקאית על ישראל: "החלטת המלחמה של סאדאת

144 אורי בר־יוסף, הצופה שנרדם – הפתעת יום הכיפורים ומקורותיה. זמורה ביתן, 2001. עמ' 179.

145 אורי בר־יוסף, "מלחמת יום הכיפורים והמודיעין: ההיסטוריוגרפיה של מלחמת יום הכיפורים – דיון מחודש במחדל המבצעי והמדיני"; עיונים בתקומת ישראל, תשע"ד, 2013, עמ' 5, 32–33. ראו להלן על הצעת קסינג'ר בדבר "ריבונות תמורת ביטחון", היענותה של ישראל לפניית ארצות הברית בעניין זה וחוסר העניין במצרים.

[שעליה הודיע באותו מפגש] שיקפה יותר מכול את ייאושו מהסיכוי שארצות הברית תפעיל, בלא מהלך צבאי מצרי, לחץ אפקטיבי על ישראל להשגת הסדר מדיני שבמסגרתו היא תפנה את כל סיני".
בר־יוסף גם אישר שבאביב 1973 תוכנית המלחמה המצרית כבר החלה לקרום עור וגידים, וכי לסאדאת לא היה עניין בהסדר חלקי לפתיחת התעלה, כיוון שהגיע למסקנה שזה "עלול להוות מלכודת שתקבע את המשך השליטה הישראלית בסיני – בלא פתרון של הבעיה הפלסטינית – עשר או עשרים שנה". לסיכום הוא אף הודה בקשר המפוקפק בין מה שהוא הציג כבחירתה השגויה של ישראל ב"אופציית ההסדר לאופציית המלחמה" לבין מניעת המלחמה:

בחירתם הייתה ברורה. ואולם, למרות זאת, אי אפשר לקשר ישירות בינה ובין פרוץ המלחמה [...] אין ביטחון שאם גולדה וחבריה היו מאמצים באביב 1973 את נוסחת הפתרון שהציע קיסנינג'ר – שבמרכזה הבטחת הריבונות המצרית על כל שטח סיני תמורת סידורים שיעלו בקנה אחד עם צורכי הביטחון של ישראל – הנוסחה הזאת הייתה מתקבלת גם על דעת המצרים, שהרי גם הם לא קיבלו את המתווה האמריקאי ככתבו וכלשונו.¹⁴⁶

יגאל קיפניס, שהרכה לכתוב על הזירה המדינית ערב המלחמה, בוטה אף יותר בהאשמותיו כלפי ישראל, וצירף אליהן גם ביקורת על התנהלותו של קיסנינג'ר:

לאחר שדחתה ראש ממשלת ישראל את תכניתו לגבש את עקרונות הסכם השלום בין ישראל ומצרים לפני ספטמבר 1973, נענה קיסנינג'ר ללחצה של ישראל והקפיד, בכישרון דיפלומטי רב, לשמר את הקיפאון. ארצות הברית, בתמרונה, התחמקה במתכוון מקידום יוזמת השלום של סאדאת. המהלך הצליח – והמלחמה פרצה. בסופו של דבר, אחרי יותר מ־2,650 הרוגים ישראלים, שבה ונרתמה ארצות הברית ליוזמת השלום

146 אורי בר־יוסף ומוטי גלוסקא, "מלחמה או לא מלחמה? זאת השאלה", בתוך גרעון אביטל-אפשטיין (עורך), **יום פקודה – מלחמת יום הכיפורים – להביט לאמת בעיניים**, ידיעות אחרונות, 2023, עמ' 49–72.

של נשיא מצרים, זו שממנה ברח ממשלת גולדה כמו מאש. לאחר המלחמה נדרשו מלוא כישוריו, מעמדו, רצונו ומרצו של מדינאי קקסינג'ר להנעת היוזמה הזו מחדש, והיא יושמה לבסוף במתווה דומה לזו שהציע סאדאת, באמצעות שליחו, לקסינג'ר לפני המלחמה.¹⁴⁷

מעבר לעיוותים חשובים במרכיבים אחרים של שני התיאורים הללו ניצב בליבם טיעון מופרך בעליל, כאילו הציע סאדאת לפני המלחמה הסדר שכלל כביכול "כמעט את כל אשר [ישראל] ציפתה לו בהסדר מדיני עם הערבים". את מהותו, תוכנו המדיני ומשמעותו האסטרטגית ניתן לתאר כ"פחות או יותר" או "במתווה דומה לזה" שהושג בחוזה השלום הנפרד שנחתם, לאחר משא ומתן ישיר, במאוס 1979. כאן לא מדובר רק באחיד עיניים אלא גם בהתעלמות תמוהה מן ההקשר העובדתי הכולל של המערכה האסטרטגית. מעבר ללהטוטי הציטוטים בלא הקשרם המלא, שקיפניס מביא בטענה שסאדאת הציע מתכונת מן הסוג של 1979, הוא אפילו מודה בספרו בטענה הפוכה, וגם טיעוניו המאוחרים יותר¹⁴⁸ אינם מצליחים להכחיש את ליבת התיאור: מה שקרוי "יוזמת השלום של סאדאת לפני המלחמה" היה בעיקרו מתכונת להסדר כפוי על ידי האמריקאים, על יסוד הסכמות בין ארצות הברית לבין מצרים. קיפניס עצמו קובע:

הנקודה הרביעית שקסינג'ר מיהר לאמץ הייתה מתכונת השיחות שהציע איסמעיל – הידברות מצרית-אמריקנית תחילה. ארצות הברית כמי שמכירה את עמדות ישראל וצרכיה, ולמעשה מייצגת אותם בשדה המשחק המדיני, תגיע להבנה עם מצרים על עקרונות ההסכם ורק אז תוכנס ישראל בסוד העניינים כדי לדון בפרטיו, תוך שארצות הברית תפעיל את השפעתה עליה כדי לקבל את עקרונותיו.¹⁴⁹

147 יגאל קיפניס, 1973 – הדרך למלחמה, דביר, 2012, עמ' 10.
148 במהדורה המחודשת של ספרו משנת 2022, וכן: יגאל קיפניס, "המפנה בחקר הנסיבות לפרוץ מלחמת יום הכיפורים", עיונים בתקומת ישראל, 26, 2016, עמ' 41-80.
149 קיפניס, 1973 – הדרך למלחמה, עמ' 51.

קיפניס גם קובע בצדק שמצרים דרשה אולטימטיבית את הטלת ההסדר על ישראל בלוח זמנים ובתנאים נוקשים: לפני הבחירות בישראל, אף שניקסון הבטיח לסאדאת לחץ נמרץ על ישראל מייד אחריהן. תנאים אלה הכשילו מראש את האפקטיביות של הלחץ האמריקאי ואת הסיכוי שישראל תשלים עם תוצאותיו:

לנקודה החמישית – לוח הזמנים, נודעה בהמשך משמעות גורלית. פעמים מספר במהלך המפגש הדגיש איסמעיל מפורשות שמצרים לא תמתין לבחירות בישראל, שאמורות להתקיים בסוף אוקטובר. ישראל 'לא תוכל להציג את הבחירות כטיעון לדחיית התהליך' ו'מספיק שהמתנו עד אחרי הבחירות בארצות הברית'.¹⁵⁰

קיסינג'ר הבין בדיעבד כי לוח הזמנים שהציב לו אסמאעיל נועד להכשיל את הדיון הדיפלומטי, כיוון שסאדאת כבר הכריע שדרושה לו מלחמה: הוא קבע שסאדאת "התנהל כאילו הוא עוסק בדיפלומטיה, אבל בקצב שמנע כל אפשרות לגבש את הסוגיות, קל וחומר לפתור אותן, בהציבו מועדים קצרים מכדי שיאפשרו לבחון את הדברים".¹⁵¹ קיסינג'ר גם סיכם בראשית שנות ה-80 את המצב ב-1973, באופן המשקף את שיפוטו למהלך כולו: "לו יכולתי באמצע 1973 להבטיח לו [לסאדאת] את גבולות 1967 בלא שייאלץ לעשות שלום, הוא היה מקבל זאת – אך באי־רצון, כמו שאמר לי מאוחר יותר, כיוון שהדבר היה תורם אך מעט לכבוד המצרי". הוא הסביר: "אסמאעיל ידע שסאדאת נחוש בדעתו לצאת למלחמה. רק ערובה אמריקאית שאנחנו יכולים למלא את התוכנית הערבית כולה בזמן קצר יכולה הייתה להניא אותו מכך".¹⁵²

לקראת יובל ה-50 למלחמה חזר קיפניס למה שהוא מכנה "יוזמת שלום של סאדאת" שהוצגה בווישינגטון באמצעות חאפז אסמאעיל בפברואר 1973. קיפניס מאשר כי אסמאעיל "הציג לפרוטוקול עמדות מצריות נוקשות", אך תירץ את הנוקשות בכך שהדבר "מתבקש בשלב

150 שם.

151 Kissinger, *Years of Upheaval*, p. 226-227.

152 שם. ההדגשה הוספה.

זה של התהליך" וטען כי אסמאעיל "השאיר בהן פתח לגמישות ואת הבסיס להמשך הבירור". קיפניס מסכים שסאדאת "היה מודע שיקומם עליו את העולם הערבי אם יפנה לשלום נפרד", אך ציפה כי יוכל לממש את מה שקיפניס מייחס לסאדאת – "הוא כיוון לשלום מלא" כאשר ישראל תגיע להסדרים בזירה הירדנית, הסורית והפלסטינית. מה שנדרש מישראל היה להתחייב עד ספטמבר 1973 לנסיגה מלאה מסיני (למעשה, לממש תכתיב אמריקאי שאסמאעיל תבע) ולהמתין לשלום מלא עם מצרים עד השלמת ההסדרים הללו.¹⁵³

אפילו מן הנתונים שקיפניס עצמו מביא ברור שאי אפשר לתאר מתווה כזה כהסדר מלא ונפרד, מן הסוג שממומש ב־1979; זה היפוכו הגמור, אנטי-תזה מובהקת: ליבתו אולטימטום מצרי להתחייבות מיידית לנסיגה ישראלית מלאה בלחץ אמריקאי, הנענית בהבטחה עמומה של מצרים לתמורה בלתי מוגדרת, במציאות המתקפת ומשמרת את מסגרת המאבק הכלל-ערבי בישראל, כשחורב דמוקלס של המעורבות המצרית כופה על ישראל להיענות לתביעותיהן של המדינות הערביות האחרות שנלחמו נגדה ב־1967.

שמעון שמיר הוא מזרחן בולט שהקים את המרכז האקדמי הישראלי בקהיר, כיהן כשגריר ישראל במצרים (1988–1990) וכשגריר ישראל הראשון בירדן (1994–1997). הוא התמחה במצרים וכתב על מצרים הנאצרית ועל משטר סאדאת גם במהלך כהונתם, לרבות כתיבה פובליציסטית שהאירה את האירועים בראשית שנות ה־70 בעת התרחשותם.¹⁵⁴

153 יגאל קיפניס, "המפנה, המתווה והכאוס", בתוך גדעון אביטל-אפשטיין (עורך), יום פקודה – מלחמת יום הכיפורים – להביט לאמת בעיניים, ידיעות אחרונות, 2023, עמ' 73–85. יגאל קיפניס, "האמת על גולדה (או מה שגולדה ידעה)", הארץ, 21 בספטמבר 2023. יגאל קיפניס, "הג'וק הזה אצל קיסינג'ר – זו לא הקונספציה שלנו – גולדה מאיר על המתווה למשא ומתן לשלום שאותו שללה בתחילת 1973", מעריב, 24 בספטמבר 2023.

154 שמעון שמיר (עורך), ירידת הנאצריות – שקיעתה של תנועה משיחית, מפעלים אוניברסיטאיים, 1978; שמעון שמיר, מצרים בהנהגת סאדאת – הביקוש אחרי אוריינטציה חדשה. דביר, 1978.

שמיר טען כי "היעד העליון" של סאדאת היה להשיב את כל סיני למצרים:¹⁵⁵

כדי להשיג את היעד העליון הזה היה סאדאת מוכן להרחיק לכת והוא כתב בתשובתו ליארינג בפברואר 1971 כי למען סיני הוא מוכן במפורש "לחתום על הסכם שלום עם ישראל". העסקה המתבקשת הזאת נדחתה בישראל על הסף ורק לאחר שנים, במהלך שיחות קמפ דייוויד, הובן סוף-סוף כי היא מהווה את האופציה הטובה ביותר לשני הצדדים. הישראלים, שכאבו את תוצאות מלחמת יום הכיפורים, התפכחו בשלב הזה והשלימו עם מחיר השלום שאין בלתו – חזרה לגבול 1967.

את התביעה הישראלית לשינוי גבול בסיני ייחס שמיר לצירוף בין "אמונה בזמינות הסיפוח", יוהרה, "התיאבון הבלתי נכבש לסיפוח שטחים" ו"הבנה לקויה של עמדות הצד השני", וסיכם: "כך פרצה לבסוף המלחמה", במטרה "לפקוח את עיני הישראלים ולהביאם אל שולחן שיחות השלום". את הטענות הביטחוני בדבר אינטרסים אסטרטגיים חיוניים בסיני שלל שמיר בקובעו: "על טענות אלו אבד הכלח לאחר חתימת הסכם השלום, משהתברר בעליל שהחזרה לגבול הבינלאומי במסגרת ההסכם שיפירה ולא הרעה את מצבה האסטרטגי של ישראל"

לטיעונים שייחס לחברי "האסכולה האפולוגטית" בישראל בדבר תביעות של סאדאת ש"היו מפליגות במידה בלתי אפשרית" לרבות "תנאים מוקדמים נוקשים, התניה בסוגיה הפלסטינית ועוד", השיב שמיר כי דרישות כאלה

במידה שהיו קיימות בכלל, היו שייכות לשלב ההתחלי של קדם-משא ומתן ואין לבלבל ביניהן לבין העמדות המהותיות. עמדתו המעשית של סאדאת נחשפה בקמפ דייוויד שם הוא נכנס לשיחות ללא תנאים מוקדמים ושם הוא הניח לנושאים הפלסטיניים והכלל-ערביים להידחק לשוליים.

155 המרכז למלחמת יום הכיפורים, האם ניתן היה למנוע את מלחמת יום הכיפורים – קובץ מאמרים, ספטמבר 2019.

<https://tinyurl.com/4vczz4sr>

שמיר התעלם לחלוטין מן ההבדל המהפכני, שתועד כאן בפירוט, בין עמדותיו של סאדאת לפני המלחמה ובשנים הראשונות אחריה לבין עמדותיו מאז 1977, מה שסאדאת עצמו אפיין בכנסת כ"נקודת מפנה עצומה, מפנה היסטורי מכריע". את העובדה שישאל הסתלקה מתביעותיה לשינויי גבול בסיני ייחס לכאב מתוצאות המלחמה, אף ששנים אחרי המלחמה, בימי ממשלת רבין, הוסיפה ישראל לתבוע שינויים כאלה בתמיכה מסיבית של הציבור הכאוב. את התנאים הנוקשים של סאדאת עצמו (ולא רק שליחים או דיפלומטים) ששמיר פטר כמאפיינים את ה"שלב ההתחלי של קדם-משא ומתן" בראשית שנות ה-70, הוא הציב מול "העמדות המהותיות" ו"עמדתו האמיתית". אלא ששמיר עצמו אישר שאלה התגלו לאחר השינוי המהפכני בעמדותיו, לקראת סוף העשור. הוא הצביע בצדק על "מפעל הדה-נאצריזציה" של סאדאת, אך התעלם מן ההבדל בין חלקיותו של התהליך בראשית ימי שלטונו לבין השלמתו בוותור על הטאבו העליון, בביקור בירושלים ובחזרה השלום המלא והנפרד, שבע ותשע שנים לאחר מכן.

טיעון שונה במרכז הכובד שלו השמיע ביובל החמישים למלחמה עורך 'הארץ' אלוף בן. הוא לא קבע בפסקנות שסאדאת הציע לפני המלחמה שלום של ממש, או "שהצעתו הייתה דלה ובוסרית", אך טען כי מה שהביא למלחמה היה נחישותה של ישראל לשלוט בחלקים של סיני לאורך זמן:

ההנהגה הישראלית בראשותם [של גולדה ודיין] העדיפה לצאת למלחמה, כדי שלא לדון בנסיגה מהשטחים. מאיר דחתה על הסף את הצעת השלום, שסאדאת העביר לממשל האמריקאי בתחילת 1973, בידיעה ברורה שסגירת הפתח למשא ומתן תוביל את מצרים לצאת למלחמה כדי להחזיר לידיה את חצי האי סיני, שישאל כבשה מידיה במלחמת ששת הימים [...]. אפשר להתווכח אם סאדאת באמת הציע שלום ומאיר סירבה או שהצעתו הייתה דלה ובוסרית, אבל ברור שישאל התכוונה לשלוט בסיני לאורך זמן.¹⁵⁶

156 אלוף בן, "כמו גולדה, גם נתניהו מוביל את ישראל ביודעין לאסון", **הארץ**, 6 בספטמבר 2023.

ישראל אכן עמדה ערב המלחמה על שליטה לאורך זמן בחלקים של סיני. אלא, שכפי שיוכח להלן כלל לא הייתה בשיחות אסמאעיל או בכל נתיב מדיני אחר, "הצעת שלום, שסאדאת העביר לממשל האמריקאי בתחילת 1973". סאדאת וקיסניג'ר אומרים זאת במפורש. לפנייתו של קיסניג'ר לגולדה מאיר באותו מועד ובעקבות אותן שיחות (לאפשר בדיעתה לקדם הסדר במתכונת של "ריבונות תמורת ביטחון") השיבה מאיר בחיוב, ובוודאי לא "דחתה על הסף". ערב המלחמה עמדה על הפרק רק תביעה מצרית שארצות הברית תכפה על ישראל בתוך חודשים אחדים מתווה של נסיגה מלאה תמורת שביתת נשק משודרגת, במקרה הטוב.

ישראל דבקה בחתירתה לשליטה בחלקים של סיני גם שנים אחרי המלחמה והקימה שם תשתיות אזרחיות וצבאיות שהעידו על הכוונה לשהיית קבע.¹⁵⁷ בתנאים אלה, כאשר ישראל עוד הלכה והעמיקה את אחיזתה בשטחי סיני, העלה סאדאת ב־1977 לראשונה הצעה לכווץ עם ישראל שלום של ממש, תמורת נסיגתה המלאה מהם. בעקבות המחווה הדרמטית של הביקור בכנסת ומשא ומתן ישיר בקהיר ובירושלים, שכונן חוזה שלום נפרד והסדרי פירוז מרחיקי לכת, ויתרה ישראל על כל תביעותיה הטריטוריאליות בחצי האי. לו היה תוקף לטענתו של אלוף בן באותו מאמר, כי "הכיבוש היה המניע היחיד למלחמה, וכל השאר הערות שוליים", הייתה התמדתו והעמקתו של הכיבוש הזה בימי ממשלות רבין ובגין צריכה לחולל בשלהי שנות ה־70 מלחמה נוספת, ולא שלום היסטורי. התברר שבעקבות שינוי מהפכני בעמדה המצרית בנושא השלום והפירוז התחולל שינוי מתאים בתפיסת האיום ובתביעות הביטחון של ישראל.

שיחות אסמאעיל-קיסניג'ר

אף שהדיון הקובע חורג הרבה מעבר לשיחות אסמאעיל-קיסניג'ר בפברואר ובמאי 1973, הראויות לבחינה מפורטת בזכות עצמן, חשוב

157 העיר ימית הוקמה ב־1975 בין רפיח לאל־עריש, ומדרום לה נבנה ב־1976 בסיס חיל האוויר איתם.

להביא מתוכן כמה עדויות כדי להתרשם מאופיו של השיח ולעמוד על הפרמטרים המצריים של הדיון. כך למשל שאל קיסנינג'ר: "אם אני מבין אותך נכון, אתה אומר שהסדר בין מצרים לישראל ייצור התקדמות לקראת שלום, אך לא שלום סופי, עד שהבעיה הפלסטינית תיפתר". אסמאעיל השיב: "כן. כיוון שזה היבט, כלומר בעיית הפליטים, וזו בעיה בת 25 שנה. יש כמה החלטות או"ם על כך. אף אחד אינו מאתגר את זכותם של הפליטים לתבוע שיבה לארצם (repatriation) או פיצויים. להפך, הכול קיבלו את העיקרון הזה". אסמאעיל קבע כי תמורת נסיגה כוללת של ישראל מסיני מוכנה מצרים לסיום מצב המלחמה ללא החלפת שגרירים או הסכמי סחר, אך יהיו "אמצעי ביטחון מסוימים בעלי אופי בינלאומי, אולי משקיפים, כוח בינלאומי במקום אסטרטגי אחד או שניים". הוא הסביר את הקושי: "נניח שנשיג הסכם עם ישראל, ואין הסדר של בעיית הפליטים. נצטרך להמתין עד שיהיה הסדר [בעניין זה] לפני שמצרים תרגיש מוכנה לבחון יותר מזה".

המאפיינים שהביא אסמאעיל הזכירו לקיסנינג'ר, כנראה, את הסכמי שביתת הנשק ואת המנגנונים הבינלאומיים שכשלו ב-1967. הוא שאל את אסמאעיל מה לומר לישראלים אם ישאלו במה עדיפה ההצעה על מה שהיה להם ב-1966, כאשר שביתת הנשק סיימה באופן תאורטי את מצב המלחמה. אסמאעיל השיב: "ההבדל יהיה מעבר בתעלת סואץ; תהיה אי-התערבות, שמשמעותה קץ החרם על סחורות צד שלישי. עכשיו אנחנו הולכים ל-ICI ואומרים להם 'אתם מפתחים סחורות בתוך ישראל ואנחנו איננו יכולים לסחור אתכם'. דברים כאלה ייפסקו. לדוגמה, אנו מטילים סייגים על הסכמים בינלאומיים, כך שזהו סוג של הכרה".

קיסנינג'ר נאחז באזכור ההכרה ושאל אם זה רומז שמצרים תכיר אז [אחרי הנסיגה המלאה] במדינת ישראל. בשלב זה נכנס אסמאעיל, לפעמים בעזרת נאמנו של סאדאת, מוחמד חאפז גאנם ממפלגת השלטון במצרים, לשורה ארוכה של התפתלויות לאורך עמודים רבים של פרוטוקולי השיחות, כדי להתחמק מאמירה מחייבת. הוא נשאל על הכרה (recognition) ומשיב במושג חסר מעמד דיפלומטי

או משפטי, מעין מודעות לעובדה (acknowledgement), ואף שם משיב רק שהדבר כלול בהחלטת מועצת הביטחון 242. כשנשאל אם מדינת ישראל בגבולות כלשהם יכולה להתקבל כלגיטימית, התחמק אסמאעיל בתהייה מה יקרה אם ישראל תסרב להסכם עם ירדן או עם סוריה. כשקסינג'ר העיר שגם מדינות שאין ביניהן שלום אינן שוללות את עצם זכות הקיום של היריב, חזר גאנם שוב ושוב אל החלטת האו"ם 242, שם מתייחס הטקסט ל"כל מדינה באזור". בעקבות ניסיון מתמשך של קסינג'ר לחלץ אמירה משמעותית כלשהי אמר אסמאעיל כי הסדר עם סוריה וירדן "יפתח את הדרך לקראת התחייבות ברורה הרבה יותר מטעמה של מצרים".

אסמאעיל הבהיר כי הוא מצפה שארצות הברית תכפה על ישראל לקבל את הסיכומים שיושגו במשא ומתן בינה לבין מצרים: "אם אנחנו נסכים איתכם אזי לפי אותה גישה, התפקיד האמריקאי הוא איך לגרום לישראל לקבל זאת. אם אנחנו נסכים איתכם אין אנו מצפים שתחזרו אלינו ותאמרו שהישראלים לא מוכנים להסכים לכך". כעבור כמה משפטים חזר אסמאעיל ואמר את הדברים שוב. בסוף השיחה בירר קסינג'ר עם אסמאעיל אם הבין היטב את העמדה המצרית: ארצות הברית אמורה להתייעץ עם מצרים וישראל, אחר כך יתנהל משא ומתן בין ארצות הברית לבין מצרים, שיסתיים בהצעות מוסכמות "ואז תהיה זאת אחריותנו לפנות שוב לישראל כדי לברר אם אנחנו יכולים להביא לקבלתן בלא שינוי". אסמאעיל אישר שאכן כך וקסינג'ר אמר שזה מה שחשש.¹⁵⁸

Transcripts of Secret Talks between Egyptian National Security 158 Adviser, Hafez Ismail and US National Security Council Adviser, Henry Kissinger Concerning Egyptian Proposals for Negotiations with Israel-Excerpts Selected by Editor, (25-26 February 1973 and 20 May 1973); Memoranda of Conversations Henry Kissinger, National Security Adviser with Hafez Ismail, Armonk, New York, 25-26 February 1973, National Archives, Box 59, DSR, Kissinger, 1973-77 cat A; Memorandum of Conversation Henry Kissinger with Hafiz Ismail, 20, May, NA, 59, National Archives, NPMP, NSCF, HAK, 135, 1973-77, 25, cat C.

חודש לאחר סיבוב השיחות הראשון בווינגטון דיווח סאדאת לציבור המצרי נאמנה על אופיין:

כדי שנהיה ברורים, חאפט' אסמאעיל לא יצא מכאן ביוזמתנו, ואף לא נסע לשם כדי לשמוע יוזמה מצידם [...] [אלא] כדי לעמוד על הלך מחשבתו של כוח-על זה [...] [בשל] קשריו עם ישראל והשפעתו על בעייתנו [...] אנו לא הלכנו לשם עם תוכנית כלשהי, ואף לא כדי לקבל תוכנית כלשהי [...] עמדתנו, שאותה הביא חאפט' אסמאעיל לווינגטון והעמידה בפני כולם – בפני הנשיא ניקסון, רוג'רס וקיסניג'ר – [...] היא אותה עמדה עקרונית [...] שהסכמנו לה אנו ועמנו [...] שאין בידינו יוזמה וכי עמדתנו היא זו: אין להפקיר אף שעל אדמה, ואין להתמקח על זכויותיו של העם הפלסטיני [...] ישבנו לשמוע את העמדה האמריקאית [...] והיא שעלינו לעשות ויתורים, כדי שאפשר יהיה להזיז את הבעיה – לא מדובר כאן על פתרונה [...] שכן ארצות הברית אינה יכולה ואף אין באפשרותה ללחוץ על ישראל [...] אנו מתכוונים למה שאנו אומרים: אין להפקיר אף שעל אדמה, וריבונותה של מצרים על אדמתה חייבת להיות מלאה. אנו גם לא נסכים לשום פתרון שיהיה בנפרד מאחינו הערבים, ולא נזלזל בשום אדמה ערבית ואף לא נתמקח על זכויות הפלסטינים.¹⁵⁹

סאדאת אישר כבר אז בפומבי את מה שהפרוטוקולים מוכיחים: מצרים לא הציעה יוזמה. היא ציפתה ללחץ אמריקאי לנסיגה ישראלית מלאה, בלא תמורה מדינית של ממש. את ההצעות האמריקאיות הגדיר נשיא מצרים בראיון לניוזוויק כ"הרעיונות המגוחכים של ווינגטון".¹⁶⁰ השיחות נתקעו כאשר קיסניג'ר ניסה, לשווא, לחלץ מאסמאעיל תמורה כלשהי בכיוון של שלום או הכרה – מה שסאדאת אפיין

159 דברי סאדאת ב-28 במארס 1973, במושב משותף של מועצת העם והוועד המרכזי של האיחוד הסוציאליסטי הערבי, רדיו קהיר, 28 במארס 1973. ראו חלקים נרחבים של הנאום הזה בנספח 8, עמודים 284-300. ראו גם בהמשך ציטוטים מאותו נאום בעניין דחיית ההסדרים החלקיים.

160 ניוזוויק, 2 באפריל 1973.

כ"ויתורים רבים המוצהרים בפומבי". המפגש השני עם אסמאעיל רק חיזק את המגמה הזו.

לאחר סיום סיבוב השיחות השני בין קסינג'ר לאסמאעיל במאי 1973, דיווח קסינג'ר לנשיא ניקסון על התנהלותו ותוצאותיה. לדבריו הוא ציפה לשמוע מסאדאת תגובה לשאלות שהעלה בפברואר בדבר אופיו של שלום ישראלי-מצרי, בדבר הקשר בינו לבין שאלת הפליטים והיחסים עם סוריה וירדן ובדבר טיבם של סידורי הביטחון בסיני, אם תושב לשם הריבונות המצרית. קסינג'ר דיווח: "במהרה התברר שאסמאעיל לא היה מוכן הפעם לדון בעניינים אלה שנותרו מפגישתנו הראשונה. הוא רצה לדון בכוונותיה של ארצות הברית. קסינג'ר הסביר לאסמאעיל את התמקדותה של ארצות הברית בגישת צעד-אחר-צעד, להבדיל מהסדר כולל, משום שהיא מעשית מבחינה פוליטית וביכולתה להשפיע על ישראל. קסינג'ר ידע כי סאדאת חושש שארצות הברית תאבד עניין לאחר הצעד הראשון, וניסה להרגיעו שהיא אכן תתמיד במאמציה. קסינג'ר אמר שארצות הברית יכולה להציע ריבונות נומינלית של מצרים בכל סיני עם נוכחות ישראלית חולפת בכמה עמדות מפתח. הוא הוסיף שעמדת ארצות הברית אינה להשאיר את הישראלים בסיני או לשנות את הגבולות בין ישראל ומצרים. הסדר הביניים נועד ל- 1974 וב-1975 אפשר להתקדם להסדר הכולל.¹⁶¹

מעבר לשאלות הספציפיות שעמדו על הפרק, מעניינת תביעתו של אסמאעיל לשינוי אופייה ויעדיה של המדינה היהודית מעיקרם ולהחלשתה. בין היתר דיווח קסינג'ר לניקסון שאסמאעיל התלונן

Office of The Historian, *Foreign Relations of The United States*, 161 1969-1976, Volume Xxv, Arab-Israeli Crisis And War, 1973.

63. Memorandum from the President's Assistant for National Security Affairs (Kissinger) to President Nixon, Washington, May 20, 1973. Subject: Meeting with Hafiz Ismail on May 20. Source: National Archives, Nixon Presidential Materials, NSC Files, Kissinger Office Files, 1Box 132, Country Files, Middle East, Egypt/Ismail, Vol. VI, May 20-Sept. 30, 1973. Secret;

על סיוע אמריקאי לקליטת עולי ברית המועצות כיוון שהדבר מסייע לצמיחתה של ישראל, וכי לחץ אמריקאי על ברית המועצות לאפשר את יציאת העולים, בעקבות לחץ של הקונגרס, מעורר ספקות במצרים בדבר חירותה של ארצות הברית למלא תפקיד במזרח התיכון. בזיכרונותיו דיווח אסמאעיל על התבטאויות בוטות יותר, ולא ברור אם כולן הושמעו בפועל: ישראל עשויה להתקבל בתנאי ש"תכיר בעצמה כמדינה מזרח-תיכונית ותחדל מקשריה הבינלאומיים הבלתי טבעיים". כדי לסיים את הסכסוך נדרשת "הפחתת היקף התמיכה האמריקאית בישראל, כך שמצבה יעלה בקנה אחד עם אי-ההזדהות של מצרים". התחומים שבהם נדרש הדבר הם "נשק מודרני, מתן יכולות של תעשייה צבאית, חילופי מידע טכנולוגי והמדיניות לגבי שימוש בנשק אטומי, וכן שיתוף פעולה בין מנגנוני המודיעין". לדירו של אסמאעיל "ביטחון המדינות הערביות יוגשם בהסתלקות הציונות ממטרותיה באזור ועל ידי טיפול בבעיית הנשק ארוך הטווח של ישראל ומחקריה הצבאיים ופעילותה הגרעינית". לצורך הכרה בישראל נדרש שינוי "הזיקה שלה למטרות הציונות העולמית ולכמה מהמדינות המערביות", פן ישתמע "אישור לגבי האופי היוצא דופן שלה ובכוונות התוקפניות הטמונות בקשרי החוץ שלה".¹⁶²

במהלך השיחות עם אסמאעיל חיפש קיסנינג'ר סדקים בנוקשות העמדה המצרית והתמקד במה שראה כהזדמנויות שיאפשרו לקדם הסדר. בפרספקטיבה של שנים אחדות שוב תיאר נאמנה את מהותן:

אסמאעיל בא פחות כדי לדון בתיווך, ומכאן ובפשרה, ויותר כדי להציב אולטימטום מנומס בתנאים שלא היה באפשרותנו למלא [...] [בדבר] הסכם החייב להתקיים במהלך 1973. הוא קיווה לפחות שניתן יהיה להשיג הסכם עקרוני (ראשי פרקים להסכם) עד ספטמבר [1973] [...] אסמאעיל התנגד להסדר ביניים – הפרדת כוחות בתעלת סואץ – אלא כחלק מתוכנית כוללת שניתן יהיה ליישמה בשלבים בתוך פרק זמן קצר, מה

162 אסמאעיל, הביטחון הלאומי של מצרים, עמ' 256–279. ראו נספח 7, עמודים 269–283.

שהיה כמובן כמעט בלתי רלוונטי. מעל הכול היה על ישראל להסכים, לפני שיקרה כל דבר אחר, לחזור לגבולות 1967 עם **כל** שכניה, אולי עם [תמורה] בשוליים בגדה המערבית. רק על בסיס זה הייתה מצרים מוכנה להצטרף לתהליך המשא ומתן, וגם אז רק כדי לדון בסידורי ביטחון. אלה יכולים היו לכלול למשל שטחים מפורזים, אשר מטעמי כבוד והגינות צריכים [להשתרע] **משני** עברי הגבול הבינלאומי, וכוחות פיקוח בינלאומיים עשויים לפעול בנקודות אסטרטגיות כמו שרם א-שיח' בקצה סיני. בתמורה הייתה מצרים מוכנה לסיים את מצב המלחמה עם ישראל, אבל לא לכוון עדיין 'שלום מלא'. הדבר יפתח נתיבי שיט בינלאומיים לספינות ישראליות ויסיים את התעמולה העוינת ואת החרם על חברות זרות הסוחרות עם ישראל, אך [מצרים] לא תסכים ליחסים דיפלומטיים מלאים או לגבולות פתוחים. רמה **כזאת** של 'שלום מלא' ו'נורמליזציה' יצטרכו להמתין להסדר כולל עם **כל** הצדדים האחרים, לרבות סוריה והפלסטינים.¹⁶³ [כל ההדגשות במקור]

ההקשר האסטרטגי הכולל

ואולם פרטי השיחות בין אסמאעיל לקיסינג'ר אינם כאמור ההקשר העיקרי, ודאי לא המכריע, שבו ראוי לברר את השאלה אם סאדאת אכן הציע "פחות או יותר" או "מתווה דומה" לזה שנחתם ב-1979. חשובות לאין שיעור ומכריעות בהקשר האסטרטגי הקובע הן שורת שאלות המציגות את טענת ההחמצה באור מפוקפק: מדוע הציג נשיא מצרים בזירה הערבית, לכל אורך שלטונו עד 1977, את המתכונת שהוסכמה ב-1979 (חוזה שלום מלא ונפרד, הכרה, שגרירים) ככפירה

¹⁶³ Kissinger, *Years of upheaval*, p. 215; כל ההדגשות במקור. לשאלתו של עיתונאי ישראלי 40 שנה לאחר המלחמה "האם סאדאת היה מסרב להסדר נפרד בין ישראל למצרים? האומנם הדרך היחידה למניעת מלחמה הייתה הסכמה ישראלית לנסיגה מלאה, בכל החזיתות?" השיב קיסינג'ר: "כך בהחלט זה נראה לנו". ראיון של קיסינג'ר לאמיר אורן, **הארץ**, 4 באוקטובר 2013.

בעיקר וכבגידה? אם הציע לישראל בזירה הדיפלומטית יוזמה כזו, מדוע ככל את עצמו אל ההפך הגמור של מה שמתבקש ממדיניותו, במסריו לעמו המצרי ולאומתו הערבית ואפילו לתקשורת האמריקאית והאירופית, בעשרות התבטאויות מפורטות וככל הנראה במאות התייחסויות עקרוניות פחות?

לא זאת אף זאת: מדוע נכנס סאדאת לפני המלחמה למחויבות קונסטיטוציונית בחוקי היסוד של "פדרציית הרפובליקות הערביות", המעוגנים בחוקת מצרים, שלא לטשטש את ההבדל היסודי בין "סלאם" רופף ובלתי מחייב שהוא מציע בהתבטאויותיו לישראל לבין "צלח" עמוק, שהוא נחוש למנוע ממנה? מדוע הכליל אחרי המלחמה, במסמך היסוד המגדיר את מורשתו – "נייר אוקטובר" – את מחויבותו להמשך המאבק ההיסטורי נגד "הפלישה הציונית" (בלי קשר לכיבושי 1967), שאותו הציע כביכול להשליך מאחורי גוו תמורת נסיגה מסיני? מדוע הוסיף לממד הפוליטי וההיסטורי של שלילת המשא ומתן וההשלמה גם ממד אסלאמי עמוק, המציג את היהודים כאויבי הנביא ואת ההשלמה איתם כסטייה מהדרך שהתווה למאמיניו?

ההתמדה הנחרצת בשלילת סיום הסכסוך במשך שבע השנים הקריטיות האלה אינה מתיישבת גם עם טענה בדבר כרסום מתמשך בטאבו עד שנמוג, בשל הגמשת עמדתה של ישראל אחרי המלחמה. מדובר בשבר היסטורי ב־1977–1979, למרות שהיו, אפילו בקבלת החלטת מועצת הביטחון 242 בימיו של נאצר ובאימוץ טרמינולוגיה שונה בימי סאדאת גם לפני המלחמה, גילויים של התרופפות העמדות הנוקשות ביותר. ההתחייבות הפומבית "להיכנס להסכם שלום עם ישראל" עם קבלת תנאיה של מצרים, למרות המניפולטיביות של ההקשר ועיקורה מליבת המשמעות האינטואיטיבית של שלום, לא יכלה להופיע בימיו של נאצר. אחרי המלחמה ננקטו מהלכים תקדימיים אחרים, כולל מפגשים ישירים ופומביים של קציני צמרת משני הצבאות וניסוחים בדבר הימנעות ממלחמה בהסדרי הביניים. הוגים וסופרים מצרים – נג'יב מחפוז, תופיק אל-חכים, מוחמד סיד אחמד ואחרים – קראו באישור המשטר לאמץ גישה פרגמטית יותר

כלפי ישראל, גם אם לוותה בסייגים רבים.¹⁶⁴ המעבר לאוריינטציה אמריקאית וההתרחקות מהעיונות הפעיל הגבירו את המתח בין מצרים לבין הגורמים הרדיקליים בעולם הערבי, ובראשם משטרו של אסד בסוריה.

אלא שכל אלה לא קעקעו עד 1977 את ליבת העמדה המצרית, שעומדה הייתה ישראל חייבת להתמודד; לכל היותר כרסמו מעט בשוליה. אדניה העיקריים עמדו בתוקפם – הנחישות המצרית לחלץ את סיני מידי ישראל באמצעות לחץ אמריקאי, תוך דבקות בדה-לגיטימציה של המדינה היהודית ופסילת חוזה שלום נפרד דה פקטו, שבו מצרים מסתלקת מהנהגת המאבק הערבי נגד ישראל. המחויבות המעמיקה לאתוס הצלבני כאיום על מצרים וכמחייב את הגנתה על עתיד הערבים כולם שיקף את כל אלה מבלי שיתפוגגו, בשל הכרתם של הוגים וסופרים בקהיר בדבר עלותם הקשה, או בשל ניסוחים דיפלומטיים יצירתיים.

שלילת ההשלמה עם ישראל כביטוי למחויבות להגן על מצרים והערבים מפני הפלישה הציונית, כחוליה בשרשרת הטטרית והצלבנית, רק התמסדה אחרי המלחמה עד לאותו שבר ב-1977-1979 כנדרך חשוב במורשת הניצחון של סאדאת. המחויבות הזו התמידה והתמסדה כיוון שהייתה נדבך מרכזי בלגיטימציה של משטר סאדאת. הוא נשא בעולה בראשית שלטונו כדי לבנות את מעמדו כממשיכו של נאצר בתחום "הטאבו העליון", השולל השלמה עם ישראל. הוא התמיד בכך גם כאשר כבר הבין שאינו יכול לדבוק בטאבו המשני – הפסקת ההתרסה הפעילה נגד ארצות הברית, ולבסוף אף חולל מפנה באוריינטציה הגלובלית לעברה. הוא דבק בטאבו העליון אחרי המלחמה כדי לשמר את הלגיטימציה כמי שלא "בגד"

164 ראו מגוון התבטאויות מצריות חשובות אחרי המלחמה: עמנואל סיון (עורך), **ערב וישראל 2 – לקחים ערביים ממלחמת אוקטובר**, עם עובד והאוניברסיטה העברית, 1974; מתתיהו פלד ושמעון שמיר (עורכים), **ערב וישראל, סדרה חדשה 1 (7) – סופרים והוגים מצרים על המטרות הלאומיות**, מאגנס והאוניברסיטה העברית, 1978.

ולא "נכנע" לדרישתה של ישראל מאז 1967 – למסד את הישגיה של "תוקפנות 1948" שנישלה לשיטתו את הפלסטינים ממולדתם. רק מי שאינו מודע למעמדם המרכזי של מיתוסים היסטוריים בתודעתם של הערבים באשר הם ובמשקל המכריע שנועד להם בתחום הלגיטימציה של משטרים ומנהיגים, יכול להקל ראש במחויבות העמוקה של סאדאת עד 1977 להשוואה בין הפלישה הציונית לבין הצלבנים. המאבק לדורות נגד הפלישה הצלבנית עד לעקירתה מן השורש בארצות ערב הוא אתוס מכונן. סאדאת היה נמנע מהעמקת מחויבותו לאתוס זה אילו התכוון מלכתחילה להפנות לו עורף. חוקר מובהק של הסוגיה הזו העיר על חשיבותה המתמשכת:

על התמדתו של העניין, האובססיבי כמעט, במסעי הצלב, ועל התמדתם של קווי האופי האפולוגטיים שלו שנסקרו כאן, תעיד הוועידה הדרשנית של התאחדות ההיסטוריונים הערבים, המאגדת שנים עשר אלף חברים, שנערכה באבו דאבי בפברואר 1987. החלטות הסיכום של הוועידה מדברות על צורך דחוף "לכתיבה מחדש של ההיסטוריה של האומה הערבית, כדי לנקות אותה מהבטים שליליים ולהעלות על נס הבטים חיוביים" [...] תשומת לב מיוחדת מגלה התאחדות, שמרכזת נקבע בבגדד, למסעי הצלב. החלטות ועידת 1987 מוחות נמרצות נגד הפעילויות המתוכננות בישראל לחגוג ביולי שנה זו את מלאת שמונה מאות שנה לקרב חטין [...] זוהי מזימה מרושעת לסלף את משמעותו של קרב היסטורי מוסלמי, שהוא אשר איפשר לסולטאן צלאח אלדין לכבוש את ירושלים בשנים באוקטובר [1187]; תאריך שההתאחדות קבעה כיום ההיסטוריון הערבי.¹⁶⁵

שאלת הלגיטימציה חשובה בכל משטר, וביתר שאת במדינות ערב. היא קריטית ברפובליקות הערביות ובייחוד ב"מהפכניות" שבהן, בהיעדר לגיטימציה מסורתית-שושלתית, וכמובן בהיעדר לגיטימציה דמוקרטית של ממש. ממלא המקום של מי שנחשב בימי זוהרו

165 עמנואל סיון, מיתוסים פוליטיים ערביים. עם עובד, 1988, עמ' 49-50. ראו שם דיון נרחב על משמעותם העכשווית של מסעי הצלב בעמ' 15-52.

למשיח הערביות בדורו נדרש לסטנדרטים ייחודיים. הוא עצמו חסם באותו שלב מימוש מהלכים שנחשבו לבגידה במורשתו של נאצר, באמצעות העמקה ומיסוד מתמשכים של מחויבותו להעמקת מורשת נאצר. מעבר לשפע העדויות הישירות לכך שלא עשה זאת עד 1977, חשוב להביא שתי עדויות נסיבתיות מכריעות במשקלן. העדות הראשונה היא בתחום העובדתי. ישראל לא שינתה את עיקרי עמדתה בעקבות המלחמה, למרות הזעזוע ולמרות הנסיגה הבולטת בעמדת המיקוח שלה. היא עדיין תבעה שלום מלא ונפרד – מה שמצרים כינתה "צלח" – והייתה מוכנה לסגת אך חלקית בסיני בעבור התמורה המפוקפקת של סיום מצב המלחמה – מה שמצרים כינתה "סלאם"; היא עדיין תבעה שינויים טריטוריאליים, ולפחות נוכחות ביטחונית ברם-א-שיח' ובקדמת סיני. לא רק לטענה שישאל קיבלה, אחרי המלחמה ולפני השבר בעמדתה של מצרים, מתכונת הסדר קבע שסירבה לקבל לפניה אין כל יסוד. גם הטענה שסאדאת בא לירושלים והציע בכנסת לקבל בברכה את המדינה היהודית באזור, בעקבות הסתלקותה של ישראל מתביעותיה הטריטוראליות, סותרת את כל המידע האמין.

העדות השנייה מתמקדת בטיפולו של סאדאת בשאלה הקריטית של הלגיטימציה. כאשר החליט על שינוי מהפכני והיסטורי בעמדתו ניהל את האסטרטגיה שלו כולה במישור הציבורי מול עמו המצרי ואומתו הערבית, ומול דעת הקהל הישראלית והאמריקאית. הוא לא התמקד בשליחויות עלומות, בניסוחים כפולי משמעות, בהתחכמויות עיתונאיות וברמזים עמומים. כל אלה (וכמותן פגישות תוהמי וצ'אושסקו, התכתבות עם קרטזר וראיונות לתקשורת העולמית) שימשו אותו היטב בניהול המדיניות, אך המאבק שניהל עד הירצחו התמקד בניסיון הרואי לשכנע את עמו שניצחונו במלחמה מאפשר את התמורה העמוקה, ואחריותו לגורלה של מצרים מחייבת זאת. סאדאת הבין היטב את משמעותו ההיסטורית של המפנה המהפכני, ידע שבעיני הציבור שממנו הוא מצפה לגיטימציה מדובר ברעידת אדמה, ולא ניסה להגניב אותו בדלת האחורית תוך התכחשות לעומק התפנית. קשה להתייחס ברצינות לטענה שסאדאת ניסה לנהוג כך

לפני המלחמה: לשנות מיסודה את ליבת הנרטיב הערבי של היחסים עם ישראל, תוך העמקת המחויבות המוצהרת לנרטיב הנאצרי הקיים ומיסודה, בהנחה שתעבור מתחת לרדאר של הציבור הערבי. די לבחון את התגובה הדרמטית בציבור הזה אחרי הביקור בירושלים וחתימת חוזה השלום, כדי להוציא אפשרות כזו מכלל חשבון.

קיצורו של דבר: מתברר שלקראת המלחמה ב-1973 לא הייתה כלל "יוזמת שלום" מצרית. לא רק סאדאת שולל במפורש את קיומה, לא רק הפרוטוקולים מעידים שבשיחות בווינגטון לא הוצע דבר המצדיק אפיון כזה, לא רק שהלגיטימיות של הסדר מהסוג שהובטח ב-1979 נפסלה מעיקרה כבגידה בלתי נסלחת. אפילו מצרים הרשמית לא האשימה בדיעבד, גם בהקשר פולמוסי שנועד להביך את ישראל, שהייתה יוזמה כזו במועד הזה.

בנייר מדיניות מפורט (255 עמודים) שנועד להדגיש את חתירתו העקבית והמתמשכת של הנשיא סאדאת לשלום, הציג משרד החוץ המצרי את מכלול היוזמות של נשיאותו עד למועד פרסומו ב-1978.¹⁶⁶ בנייר אין כל אזכור ליוזמת שלום מצרית לקראת המלחמה ב-1973 (או ב-1972). עשרות העמודים המפרטים מסמכים, נאומים, החלטות או"ם ואפילו תגובות של ישראל ליוזמות מצריות שלפני המלחמה, עוסקים כולם בשנת 1971. משם עובר הנייר ישירות להתבטאויות ומהלכים במהלך המלחמה ואחריה. מטרת הפרסום, שנכתב בצל החזרת המשלחת הרשמית משיחות השלום בירושלים בינואר 1978, הייתה להצביע על אשמתה הסדרתית של ישראל בהחמצת יוזמות השלום של מצרים. הדעת נותנת שלו הייתה יוזמה כזו ערב המלחמה וישראל הייתה דוחה אותה, היה משרד החוץ המצרי מציב את האירוע במוקד הפרסום הזה.

ב-16 בינואר 1974, עם חתימת הסכם הפרדת הכוחות בין מצרים לישראל, שלח סאדאת באמצעות קיסינג'ר שדר בעל-פה לגולדה מאיר, שבו אמר בין היתר: "כשהצגתי את יזמתי ב-1971 התכוונתי

Arab Republic of Egypt, Ministry of Foreign Affairs, *White Paper on The Peace Initiatives Undertaken By President Anwar Al-Sadat, (1971-1977)*. 166

לכך; כשאיימתי במלחמה, התכוונתי לכך; כשאני מדבר עתה על שלום של קבע בינינו, אני מתכוון לכך". גם נשיא מצרים, כמו משרד החוץ שלו ארבע שנים לאחר מכן, לא התייחס כלל ליוזמה שלו עצמו בשנת 1973.¹⁶⁷

הסדרים חלקיים

אשר להצעות שהועלו לפני המלחמה להסדרים ומגננונים שנועדו לדחות את אפשרות המלחמה או להרגיע את המצב לזמן מה, התברר בראשית שנות ה-70 כי סאדאת איבד בהם עניין גם כאשר ישראל הייתה מוכנה להגמיש מאוד את עמדותיה. קיסינג'ר תיאר את ניסיונות הגישור שלו:

הצעתי אסטרטגיה לפריצה למרחב. היסוד מרובה המשמעות ביותר [...] היה ניסיון לגשר על התהום שבין התעקשותה של ישראל על שינויים בגבולות, לבין הדרישה הערבית לגבולות 1967. הרעיון היה להפריד את סוגיית הביטחון מזו של הריבונות: מצרים תשיב לה את הריבונות על כל סיני, אך ישראל תורשה להחזיק בעמדות הגנה מסוימות ברצועה מוגדרת על אדמה

167 חילופי שדרים בין גולדה מאיר לאנואר סאדאת, 16.1.1974, א"מ 7/763. מובא אצל חגי צורף, "ממשלת גולדה מאיר לפני מלחמת יום הכיפורים – תשובה ליגאל קיפניס", **עיונים בתקומת ישראל**, 28, 2017, עמ' 25. סאדאת אכן התכוון ב-1971 למה שהציע בפועל, לפי עדויותיו שלו עצמו, שהוצגו כאן בהרחבה מתועדת. בתחום ההסדר הכולל מדובר היה בנסיגה ישראלית גמורה תמורת הסדר אי-לוחמה הקרוי "הסכם שלום", שאינו מציג לציבור הערבי והמצרי שינוי מעמיק של לגיטימציה לישראל ואינו מבטיח לישראל את היתרון העיקרי שהושג ב-1979: הסדר נפרד, המוציא את מצרים ממעגל המלחמה. בתחום ההסדר החלקי דובר על נסיגה ישראלית מן התעלה, שעיקרו העברת הכוחות המצריים לסיני, לוח זמנים לנסיגה ישראלית מכל סיני ורצועת עזה, אזורים מפורזים משני צידי הגבול בעומק שווה ו"אם ישראל לא תעמוד בהתחייבויותיה, הכוחות המזוינים של מצרים ישמרו על חופש הפעולה שלהם לשחרור מלא של השטחים הערביים הכבושים".

מצרית. העליתי נושא זה בערוץ הפרטי עם הישראלים. רבין ודיין קיבלו את הגישה הזאת ובתחילת 1972 כבר נקבעו כמה עקרונות: ישראל אמרה שתסכים לסגת אל ממערב למעברי-סיני, תמורת הפסקת אש מוסכמת שתימשך עד ראשית 1974; מצרים תוכל להעביר שוטרים אל מעבר לתעלה אך לא כוחות מזוינים; הקישור להסדר סופי יישאר מעורפל; ישראל לא תפריע לפתיחתה של תעלת סואץ מחדש.¹⁶⁸

בעניין ההצעה להשיב את הריבונות על כל סיני למצרים, חשוב להדגיש כי גולדה מאיר אישרה לקיסינג'ר להעלות את ההצעה ביריעת ישראל.¹⁶⁹ היא התלבטה, כיוון שלא היה מדובר בתמורה מדינית של ממש ובממשא ומתן ישיר, ומשום שנשלל שנוי טריטוריאלי.¹⁷⁰ מצרים לא גילתה עניין של ממש בהצעה. קיסינג'ר קבע: "אסמאעיל נותר קריר לתוכנית להפרדת ריבונות מביטחון. הוא כינה זאת 'ריבונות מדוללת' אך אמר שיבדוק עם סאדאת ויודיע לי. מעולם לא שמעתי ממנו".¹⁷¹ סאדאת עצמו פסל את התפיסה בפומבי:

אומנם נכון, הובעה עמדה חיובית מצד הנשיא ניקסון [...] להתאים ולפשר בין הריבונות המצרית על כל האדמות המצריות, לבין צורכי הביטחון של ישראל [...] אנו רוצים לשאול כיצד אפשר לתאם בין הריבונות המצרית על האדמה המצרית לבין צורכי הביטחון הישראלי – והרי בין הנקודות שאותן סקר חאפט' אסמאעיל הוא ציין שאנו לא נפקיר אף שעל אדמה, לא נתמקח על זכויות העם הפלסטיני, לא נסכים לפתרון חלקי ואף

168 קיסינג'ר, **שנותי בבית הלבן**, עמ' 1326.

169 רבין, **פנקס שירות**, עמ' 389.

170 מרדכי גזית, עוזרה הקרוב של גולדה מאיר, מי שהיה מנכ"ל משרד ראש הממשלה, העיר ש"השינוי היסודי בעמדת ראש הממשלה" בעניין זה הופיע משום שקיסינג'ר סיפר לרבין שאסמאעיל הוא שהעלה את הנוסחה של ריבונות תמורת ביטחון, במסגרת "גישה מצרית חדשה" שתאפשר נוכחות צבאית ישראלית בסיני, לא רק בשרם א-שיח'. מרדכי גזית, **תהליך השלום 1969-1973**, הקיבוץ המאוחד, 1984, עמ' 136-137.

Kissinger, *Years of Upheaval*, p. 227. 171

לא נסכים להסדר נפרד [...] במסגרת צורכי הביטחון הישראלי
הרי דרושים דברים רבים מאוד במסגרת הוויתורים הרבים
שעליהם סיפרתי לכם: פירוק הנשק [פירוז], זהו דבר שאנו
דוחים אותו ואני חוזר ומדגיש אותו בפניכם, ואין חדש בעניין
זה. הענקת זכות כלשהי לישראל על אדמתנו – בכל צורה שהיא
במסווה של ריבונות מגבוה [נומינלית] – אף דבר זה אנו דוחים
[...] וכאשר אנו אומרים שאין להפקיר שעל מאדמתנו, פירוש
הדבר שאין ויתור בכל צורה שהיא בעניין זה! אין אנו מתפתים
להגדרות כמו ריבונות מלמעלה ואחר כך מלמטה – והרי זה
כמו משחק – לא ולא! אנו מתכוונים למה שאנו אומרים: אין
להפקיר אף שעל אדמה וריבונותה של מצרים על אדמתה
חייבת להיות מלאה. אנו גם לא נסכים לשום פתרון שיהיה
בנפרד מאחינו הערבים, ולא נזלזל בשום אדמה ערבית ואף
לא נתמקח על זכויות הפלסטיני.¹⁷²

כידוע אפשר חוזה השלום עם מצרים ב־1979, בין היתר, ליישב את
ריבונות מצרים על אדמת מצרים עם צורכי הביטחון של ישראל,
למרות שהצרכים הללו חייבו ויתורים מצד מצרים על מימוש מלוא
ריבונותה, בדמות מגבלות צבאיות מרחיקות לכת.
מרטין אינדיק כיהן כשגריר ארצות הברית בישראל וכעוזר מזכיר
המדינה לענייני המזרח התיכון. גישתו כלפי עמדותיהם ומהלכיהם
של ישראל ושל קיסנינג'ר ערב מלחמת יום הכיפורים ביקורתית
מאוד, והוא מציג את הצעותיו של אסמאעיל בפברואר 1973 כפתח
להסדר שהוחמץ. אפילו אינדיק אינו מתכחש לתשובתה החיובית
של גולדה מאיר:

ערב הפגישה שלה עם ניקסון היא הסכימה שרבין ימסור
לקיסנינג'ר שהיא מוכנה שהוא יבדוק עם איסמעיל את הרעיון
לפיו "ישראל תצטרך להסכים לריבונות מצרית על כל סיני,
אבל שמצרים בתמורה תצטרך לקבל נוכחות צבאית ישראלית
בעמדות אסטרטגיות מסוימות כמו שארם א־שייח" [ההדגשה

172 דברי סאדאת ב־28 במארס 1973, במושב משותף של מועצת העם
והוועד המרכזי של האיחוד הסוציאליסטי הערבי.

של אינדיק]. זה היה קרוב לעמדתו של איסמעיל במידה מפתיעה. בפגישה בחדר הסגלגל היא הציעה שהמאמץ עם מצרים יתרכז בהסדר ביניים להפרדת כוחות בתעלת סואץ. היא אמרה לניקסון שישראל תהיה מוכנה להתרחק אל מעברי הגידי והמיתלה באמצע סיני, נסיגה גדולה משמעותית ממה שהייתה מוכנה לספוג קודם לכן. היא גם אמרה שהמטרה המצרית תוכל לחצות את התעלה אל השטח שישראל תפנה. עם זאת, אמרה בנחרצות: הנושא יידון רק לאחר תחילת המשא ומתן.¹⁷³

בתוקף הרציונל הבסיסי של האסטרטגיה הכוללת שלו דחה סאדאת על הסף בראשית שנות ה-70 גם הצעות להסדרים חלקיים אחרים, שנועדו לדה-אסקלציה בניסיון להימנע ממלחמה, ובראשם הצעות להסדר חלקי המבוסס על פתיחת התעלה לשיט ושיקום עריה. הוא הסביר את הרציונל הזה בפירוט ובגילוי לב למפקדי צבאו באותה פגישה קריטית שכבר הוזכרה ב-24 באוקטובר 1972. ראשית הוא פירט את תוכן יוזמתו וטען שארצות הברית עיוותה אותה:

כשאני אהיה בתוך הסבב הבא, אני חייב לנצח, ומדוע? אמריקה מסבכת אותה [את היוזמה המצרית] כדי לעשות ממנה פתרון חלקי, שלא כמו שאני אמרתי. מה שאני אומר זה ש[תוכן] היוזמה [הוא], שהנסיגה היא בשלב הראשון, במשך שישה חודשים, הפסקת אש רשמית שאנחנו נכריז עליה, מעבר כוחותינו ללא מגבלה וללא תנאי, ובסיום שישה חודשים, אם לא יהיה פתרון קבע, יישאר לכוחותינו להשלים את חובתם לשחרר את האדמה, ואנחנו – לא תישאר לנו שום [התחייבות ל] הפסקת אש וגם התעלה תיפתח, וזה הכול, אלה דברינו.

173 מרטין אינדיק, בתחבולות תסיים מלחמה – הנרי קסינג'ר והחתירה לשלום במזרח התיכון, ידיעות אחרונות, 2023, עמ' 100–101. אינדיק טוען באופן בלתי משכנע כי גולדה מאיר "הסכימה לכך כיוון ש"חששה שניקסון לא יאשר את בקשות הנשק של ישראל והיא תחזור הביתה בידים ריקות לישראל, שעומדת בפני תקופת בחירות", וכי סאדאת דחה את הסדר הביניים בנאומו בסוף מארס, כיוון שניקסון אישר את עסקת המטוסים.

סאדאת הסביר כי למרות שישראל צפויה להסכים למעבר כוחות מצריים לתוך סיני, הרי פתיחת התעלה עלולה למסד לעשרות שנים לא רק את אובדן פלסטין אלא גם את שליטתה המתמשכת של ישראל בירת סיני, כיוון שארצות הברית, אירופה ודעת הקהל העולמית יאבדו את עניינם:

הדיבורים של אמריקה היום [...] [ש]היחזמה שאנחנו הכנו [תביא ל]פתיחת תעלת סואץ, מעבר הכוחות שלכם [של צבא מצרים], וישראל מוכנה למעבר של כוחותיכם, ומה נותר לי לומר? קביעת הפסקת אש. בסדר, כל עוד אנחנו נכנסים לתוך שלום. הישראלים נכנסו [נסוגו מזרחה] למרחק גדול בתוך סיני, וזה הפיתוי – ואתם תפתחו את תעלת סואץ. טוב, לא נניח לתהליך של פתרון הקבע במשא ומתן בשלב השני, שייתכן שנשב שנתיים ו־10 שנים ו־15 שנה ו־20 שנה, ועדיין [התוצאה תהיה] שאיבדנו את פלסטין ופתחנו את תעלת סואץ וכל הסוגיה הלכה לגמרי. הם יקבלו את היחזמה ויעשו ממנה פתרון חלקי. הדיבור הזה ימצא אוזן קשבת באירופה המערבית, [...] [כי] פתחנו את תעלת סואץ למעשה ועצרנו באמצע סיני למעשה – עדיין יישאר חצי סיני השני, אבל הסוגיה מתה. ודעת הקהל בעולם תאבד את התעניינותה לגמרי.¹⁷⁴

סאדאת הסביר כי גם ברית המועצות אינה צפויה לסייע. באווירת ההסכמה בין מעצמות־העל היא לא תילחם על העניין הערבי כפי שארצות הברית מסייעת לישראל. מכאן שאסור למצרים להיכנס לדיון המדיני לפני שתנקוט פעולה צבאית דרמטית, שתכפה על המעצמות, אירופה וישראל להיענות לדרישותיה:

אנחנו צריכים להיות ברורים וכן עם עצמנו. אין דבר כזה שנקרא פתרון. זה נחמד אבל אנחנו רוצים להרוויח זמן ונחכה להזדמנות שתבוא, וגם רוצים לחץ בינלאומי. אבל ממחר ולאחריו מהיום בכל עת, אין דבר כזה שנקרא פתרון של שלום.

174 פרוטוקול המפגש המובא בספרו (בערבית) של מפקד חיל הים המצרי: מחמוד עבד אל־רחמן פהמי, *דף מתוך ההיסטוריה: זיכרונות*. דוקי, קהיר, הספרייה האקדמית, 1996, עמ' 462–464.

פתרון של שלום משמעותו כניעה מוחלטת, ומדוע? משום [...] [שלקראת] סיום המלחמה הקרה ומדיניות ההסכמה בין שני הגושים [...] אמריקה נותנת לישראל הכול [...] והיא זאת שפותרת ותפתור. לברית המועצות אין שום תפקיד בתהליך הזה [...] הפתרונות שיבואו מאמריקה אחרי ההסכמה יהיו בברכתה של ברית המועצות [...] לכן אמרתי לגנרל צאדק באוגוסט שעבר שההחלטות לא יתבצעו אלא כשאנו, בסבב שיבוא אחרי הבחירות באמריקה, אנחנו לא ניכנס ממצב של השקט שאנחנו נמצאים בו, משום שזה מצב של חולשה. חייבים להניע את הסוגיה מבחינה צבאית. ומה היא התמונה? נתמך כמה שנוכל עם מה שיש לנו.

גם בפומבי דחה סאדאת ב־1973 הסדר חלקי בתעלה:

במשרד החוץ עם מר רוג'רס אין להם אלא הסדר חלקי בסואץ, כראשית פתרון הבעיה בשלבים. דעתנו בעניין זה היא דחייה מיסודה, לא נסכים להסדרים חלקיים ולא להסדרים חלקיים בנפרד משאר אחינו הערבים.¹⁷⁵

משקלה של תביעת ישראל לשינויי גבולות בסיני

בדיון על סיכויי ההסדר בין ישראל למצרים מאז מלחמת ששת הימים, ערב מלחמת יום הכיפורים ולאחריה, חשוב לברר את משקלה של התביעה הישראלית לשינויי גבול בסיני כמכשול מוביל בחתירה לשלום עם מצרים. בהחלטתה של ממשלת ישראל ביוני 1967 הוצעה למעשה תמורת "כריתת חוזה שלום בין ישראל ומצרים" שיבה אל הגבול הבינלאומי בין רפיח לטאבה (אף שבנוסח הרשמי נאמר "על בסיס הגבול הבינלאומי וצורכי הביטחון של ישראל"). העמדה הזו השתנתה באוקטובר 1967 בעקבות החלטות ועידת הפסגה הערבית בח'רטום, ששללו שלום (צלח) עם ישראל, הכרה בה ומשא ומתן עימה, ועמדו על "דבקות בזכות העם הפלסטיני במולדתו". החלטת

175 בנאום שכבר הוזכר ממארכ 1973, שבו דווח לפרלמנט על שיחותיו של אסמאעיל בוששינגטון. ראו נספח 8, עמודים 284-300.

הכנסת ב-30 באוקטובר קבעה כי ישראל תוסיף "לקיים במלואו את המצב כפי שנקבע בהסכמי הפסקת האש ותבצר את מעמדה בהתחשב בצרכים החיוניים של ביטחונה והתפתחותה". בישיבת הממשלה כעבור שבוע (7 בנובמבר) הוחלט כי "קביעת גבולות בטוחים ומוסכמים יכולה להיעשות רק במסגרת חוזי שלום".

עמדתה של ישראל בשאלת הנסיגה מסיני אכן השתנתה בהדרגה כבר בחודשים הראשונים לאחר מלחמת ששת הימים, והתביעה לשינויי גבול משמעותיים אכן הלכה והעמיקה לקראת מלחמת יום הכיפורים ואף התמסדה אחריה. החרדה המיידית של ההנהגה הישראלית בקיץ 1967 הייתה שיבה אמריקאית אל המתכונת של 1956-1957 לשלילת הישגיה של ישראל במלחמה בלא תמורה מדינית של ממש, בלוויית ערבויות אמריקאיות ובינלאומיות מעורפלות, שערכן האסטרטגי המפוקפק התגלתה במבחן המעשה במאי אותה שנה.

חודשים אחדים אחרי המלחמה כבר התבררו שלושה נתונים מדיניים וצבאיים שתורמו לנסיגה הישראלית מן הנכונות לשוב אל הגבול הבינלאומי. ביחסים עם ארצות הברית התברר שממשל ג'ונסון אינו מתכוון להכתיב לישראל נסיגה מיידית בנוסח אייזנהאואר. בזירה האזורית סגרו מדינות ערב בח'רטום את שורותיהן בפסילה קטגורית של תמורה עמוקה ביחסים עם ישראל, בלא קשר לעומק הנסיגה. בזירה הצבאית שיקמה ברית המועצות, במהירות עצומה ובהיקף אדיר, את הצבאות הערביים (בעיקר הצבא המצרי¹⁷⁶) והכשירה אותם להתמדת המאבק הצבאי עם ישראל. לנוכח אפסותם של ההסדרים המדיניים והבינלאומיים ערב המלחמה הקודמת ולקראת איומיהן של

176 לקראת סוף נובמבר 1967 הכריז נאצר כי מצרים השיגה את "מלא כושר ההגנה" (רדיו קהיר, 23 בנובמבר 1967). דיין העריך שבשלהי 1968 השיבה ברית המועצות למצרים את מלוא העוצמה שהייתה בידיה לפני המלחמה, וכוחות האוויר והשריון אף הוגדלו (משה דיין, אבני דרך – אוטוביוגרפיה, עידנים דביר, 1982, עמ' 512). ראו דיין מפורט אצל שיפטן, התשה עמ' 121-136.

המלחמות הצפויות בעתיד, חתרה ישראל להרחבת שולי הביטחון שלה בנכסים פיזיים בצמתים אסטרטגיים.¹⁷⁷

מלחמת ההתשה העמיקה את ההכרה בחשיבותם של הנכסים הללו. התברר כי המחויבות הכלל-ערבית בהנהגת מצרים להתמדת המאבק עם ישראל ולהעצמתו, הסירוב לקבל את הלגיטימיות של קיומה, להכיר בה, ואפילו לנהל איתה משא ומתן, עמוקים דיים להצדיק בקהיר חורבן כלכלי ואנושי מצטבר למיליוני מצרים בערי התעלה ובעורף. המלחמה התמידה גם כאשר מצרים הפכה חסרת אונים בהגנה על שמייה ונזקקה להגנת יחידותיו של הצבא הסובייטי. הסירוב המצרי לשלום והנכונות לשאת בסבל כדי לשלול אותו נגזר מיעדיה הלאומיים של מצרים ונומק במושגים אלה לציבור המצרי והערבי. אלה לא היו בעיקרם תוצר של החתירה הישראלית לשינויים טריטוריאליים.

אף שישראל חזרה בה מהצעתה לנסיגה מלאה מסיני, הניחה מצרים כי נכונות לשלום נפרד תשיב לה את כל סיני. שר החוץ המצרי מחמוד ריאד סיפר כי בנובמבר 1968 דחה על הסף הצעה של דין ראסק, מזכיר המדינה בימי ממשל ג'ונסון, שהתבססה על נסיגה ישראלית מלאה מסיני תמורת אי-לוחמה. במסגרת אותו הסדר, שכנראה הוצע למצרים שלא על דעתה של ישראל, היו פליטים פלסטינים אמורים להישאל אם ברצונם לשוב לבתייהם או להתיישב במדינה אחרת. ריאד הסביר את הדחייה, למרות כריכתה בנסיגה מלאה, בשלילת הסדר נפרד מעיקרו.¹⁷⁸ חסנן הייכל קבע בעיצומה של מלחמת ההתשה כי ישראל ניסתה מאז שנות ה-40 "ואפילו עד עצם היום הזה, לבודד את מצרים מיתר המדינות, על ידי הפיתוי של החזרת כל אדמותיה שאותן איבדה בשנת 1967, ובלכד שתרחק

177 לצד השיקולים האסטרטגיים התמסדו בהדרגה אינטרסים אחרים להתמדת האחיזה הישראלית בסיני, למשל התיישבות, תיירות ונפט. רצוי לא להתעלם מהם, אך גם לא ראוי להתמקד בהם.

Mahmud Riad, *The Struggle for Peace in the Middle East*, 178 Quartet Books, 1981, p. 90-91; Mohamed Ibrahim Kamel, *The Camp David Accords*, KPI, 1986.

מעל יתר המדינות. אך מצרים דחתה זאת בתקיפות מכובדת יותר ובטוחה יותר".¹⁷⁹ ביולי 1970 אמר נאצר למנהיגי ברית המועצות במפגש הפסגה במוסקבה: "ישראל רוצה כי ננטוש את ירושלים, את הגדה המערבית ואת הגולן. לו הייתי מסכים לכך הייתי יכול להשיב את כל סיני ואולי את אזור עזה ב-1968". דברים דומים אמר נאצר כבר ביוני אותה שנה בעצרת המונים בטריפולי.¹⁸⁰

ההנחה הזו בדבר היענות ישראלית, בלוויית לחץ אמריקאי, לנסיגה מלאה תמורת הסדר כזה הייתה מקובלת במצרים גם אחרי מלחמת יום הכיפורים. שר החוץ המצרי אסמאעיל פהמי סיפר כי סאדאת העלה בפניו בסוף אוקטובר 1977 את אפשרות מסעו לירושלים. פהמי השיב לנשיאו כי אם מטרת הביקור היא השבת סיני למצרים, הרי "סיני אינה ולעולם לא תהיה הבעיה. הישראלים ידעו כי לא יהיה שלום באזור אם לא ייסוגו לחלוטין משטח זה. שלושה ממשלים אמריקאיים היו גם הם מודעים לעובדה זו".¹⁸¹

בין סיומה של מלחמת ההתשה לבין מלחמת יום הכיפורים חלו שינויים אחדים בתנאי המאבק בין ישראל למצרים, שנדרונו לעיל בהרחבה. החשוב שבהם, בעקבות הסתלקותו של נאצר, היה נכונותו של סאדאת לבנות את האסטרטגיה הלאומית של מצרים על שיתוף עם ארצות הברית. מהלכיו בהקשר זה היו כרוכים בהגמשה מוגבלת בניסוחיו בזירה הבינלאומית, גם כאשר החרף והעמיק את האיבה לישראל בדבריו לעמו ולאומתו. ברור משפע העדויות שהובאו כאן בהרחבה שגם בתקופה זו, בלי קשר לעניין הטריטוריאלי בסיני, לא ניתן היה ליישב את תביעות היסוד של שני הצדדים בעניין טיבו של ההסדר ביניהם. לא לפני המלחמה, לא במהלכה וגם לא שנים אחריה.

179 חסנין הייכל, "מאזן האימה והביטחון", אל-אהראם 4 באפריל 1969. ראו נספח 2, בעמודים 215-235

180 Riad, Mahmud, *The struggle for Peace*, p. 143; רדיו קהיר, 22 ביוני 1970.

181 Ismail Fahmy, *Negotiating for Peace in the Middle East*, The Johns Hopkins University Press, 1983, p. 257.

ב־26 בינואר 1972 הגדירה גולדה מאיר את עמדתה בשאלת גבול הקבע שייקבע בחוזה השלום בין מצרים לישראל. עמדתה הוצגה באמצעות מסמך שכתב שמחה דיניץ ליצחק רבין לפי בקשתו, לקראת שיחתו עם קיסנינג'ר. ראש הממשלה הסתמכה על הודעת ממשלת ישראל מיום 31 באוקטובר 1968, שהחליפה את ההחלטה מה־19 ביוני 1967 וקבעה כי "גבול בטוח בין ישראל למצרים מחייב שינויים בגבול הבין-לאומי לשעבר, לרבות, כמובן מאליו, השארת רצועת עזה בתחומי ישראל, המשך השליטה הישראלית בשארם א-שייח' תוך רציפות טריטוריאלית עם מדינת ישראל והסדרי ביטחון חיוניים אחרים".¹⁸²

לגבי שרם א-שייח', ורק שם, מדובר היה בהמשך השליטה הישראלית. במסמך הודגש שחיוני ביותר להבהיר כי אין לפרשה כנוכחות, וכי ישראל לא תסכים לחיל או"ם. הודגש ש"התוכן הממשי המוחשי הצבאי של המשך שליטתנו ברור בהחלט. על הצורה המשפטית טרם נקבעה עמדת ישראל". מדובר ב"שינויים טריטוריאליים ושינויי ריבונות" כדי להשיג גבולות בני הגנה מוכרים. על רוחבם, מערבה מהגבול הבינלאומי, לא הוחלט, אך ראש הממשלה הדגימה בשיחתה עם קיסנינג'ר את השינוי הנדרש "בסדר גודל של 50 ק"מ". בהסדרי ביטחון הכוונה היא לפירוז ולפיקוח. ראש הממשלה קבעה כי הכרחי שקיסנינג'ר יחזור בו "מהתבטאותו המעורפלת והמטעה על דבר הישארות במספר מקומות מעבר ל-Demarcation line", כיוון שזו הגדרה "הנוגדת את מדיניות ישראל ואם היא תשתרש, יהיה קשה להשתחרר ממנה".¹⁸³

באפריל 1973 התקיים דיון חשוב בקרב מקבלי ההחלטות בישראל, שבחן את הרכיב הטריטוריאלי. הקשרו נעוץ בנוסחה שהציע קיסנינג'ר לאסמאעיל בפברואר בדבר "ריבונות תמורת ביטחון", לאחר שסאדאת כבר דחה אותה בנאום פומבי. למרות חששותיה הכבדים אישרה ראש הממשלה, כזכור, לקיסנינג'ר לדרון בה עם אסמאעיל, בידיעת

182 החלטה מספר 95 של ממשלת ישראל, ארכיון מדינת ישראל, 31 באוקטובר 1968, תיק א-3/7040.

183 שמחה דיניץ אל יצחק רבין, 26 בינואר 1972.

ישראל (בהנחה מוטעית שאסמאעיל הוא שהעלה אותה). מקורם של החששות האלה היה דומה בכל ערוצי המגעים עם מצרים, בעיקר אלה שנוהלו באמצעות קיסינג'ר ובאמצעות יארינג: התביעה המצרית הייתה בהירה, מוחלטת, כרוכה בסיכונים מוכחים, פיזית וחד-כיוונית, ואילו התמורה שהוצעה לישראל הייתה עמומה, הפיכה, פתוחה למניפולציות ומועדת לשחיקה.

תשתית הדיון בין ארצות הברית לבין מצרים באותו שלב הייתה סירובה המוחלט של מצרים לחרוג, אפילו תמורת נסיגה ישראלית מלאה אל הגבול הבינלאומי, מפסילה גורפת של שלום של ממש עם ישראל, קל וחומר חוזה שלום נפרד וקבלת ישראל באזור, כמו זה שהושג בפועל ב־1977-1979. לשאלתו המפורשת של קיסינג'ר במה שונה ההסדר המוצע על ידי סאדאת מהסכמי שביתת הנשק השיב כזכור אסמאעיל (ראו עמוד 149), כי מדובר במעבר בתעלת סואץ ובקץ החרם הכלכלי השניוני.

בתנאים כאלה, כאשר שלום של ממש אינו עומד כלל על הפרק ומצרים מנהלת משא ומתן עם ארצות הברית מעל ראשה של ישראל ומאיימת במלחמה, אם ארצות הברית לא תתחייב בתוך חודשים ספורים לסלק את ישראל מכל סיני, נדרשה ישראל להגדיר את תביעותיה בדבר ההסדרים בסיני הנחוצים לכיטחונה. סאדאת אומנם כבר דחה בנאום פומבי (ראו בעמוד 162) את התביעה לסידורי ביטחון בסיני בטענה שאינם מתיישבים עם ריבונותה של מצרים; ישראל חששה מנכונותה של ארצות הברית להוסיף ולשחוק את עמדותיה בהמשך המשא ומתן, כפי שעשתה שוב ושוב בעבר הקרוב בהשלימה למעשה עם "אי-לוחמה", כאשר מצרים פסלה על הסף שלום של ממש. מקבלי ההחלטות בישראל נדרשו באפריל 1973 להגדיר את עמדותיהם כלפי נסיגה מוחלטת מכל סיני ללא שלום, כאשר ארצות הברית מציעה למצרים הכרה בריבונות המצרית על כל חצי האי בצילו של איום מצרי במלחמה, אם הנסיגה הזו לא תיכפה על ישראל בטווח הזמן המידי.

בתנאים האלה בחרה ישראל לדבוק בתביעתה לשינויים טריטוריאליים ניכרים גם לנוכח איומי המלחמה, כיוון שמה שעמד

על הפרק מבחינתה היה מסגרת מדינית ואסטרטגית שאינה מסיימת את הסכסוך אלא משיבה אותו במידה רבה אל המתכונת של שנות ה-60: מצרים אינה מוכנה אפילו לדון עם ישראל אלא מצפה לכפייה אמריקאית שתסלק את ישראל מסיני, ואינה מסתלקת ממחויבותה להנהגת הערבים במאבק עם ישראל (כפי שעשתה בפועל ב-1979). ישראל גם הניחה בצדק כי הדפוס הזה – דחיקתה לגבולות 1967 בלא שלום, בצל איומי מלחמה – יאומץ במהרה גם בזירות האחרות, כפי שקרה בפועל עם תוכנית רוג'רס בשלהי 1969. בהקשר האסטרטגי הכולל העומד בבסיס הדיון של החיבור הזה הייתה נכונותה של ישראל לסגת לגבול הבינלאומי עם מצרים ללא חוזה שלום נפרד, המנתק את מצרים מהנהגת המאבק הערבי נגד ישראל, בגדר תבוסה היסטורית של ישראל, המשתווה בהשלכותיה רק לניצחון ההיסטורי הגדול בדמות אותו הסדר נפרד שהושג בפועל ב-1979 ועיצב את גורלה של ישראל בחצי המאה האחרונה.

המידע שהנחה את התייעצות מקבלי ההחלטות ב-18 באפריל 1973 היה הערכת המוסד שאסמאעיל חזר משיחותיו מאוכזב מעמדת ארצות הברית, וכי סאדאת רוצה במלחמה כדי לחולל תזוזה מדינית. ראש הממשלה סיפרה שמסרה לקיסינג'ר באמצעות רבין, כי [למרות תשובתה החיובית על פי תביעתו] הרי תפיסת "סוברניות למצרים ומעוזים ביטחוניים לנו" היא "לא הקונצפציה שלנו, והוא לא יכול להציע תכנית כזו בשמנו. וקיסינג'ר אמר שהוא יודע זאת". מאיר הוסיפה "אנחנו מדברים על שינוי בסוברניות". באותה התייעצות אמר השר גלילי:

לי נראה שמבחינה פנימית איננו במצב טוב, כלומר: כל המערכה הזאת היא השתלשלות מהעובדה, שאיננו מסכימים לחזור לקו הקודם. **לכאורה**, אם אתה לוקח את מה שחאפז [אסמאעיל] אמר לשאול [קיסינג'ר], והנייר שהשאיר בידו, אז נקודת המוצא מתחילה מכך שהם מוכנים לשלום ולמערכת הסכמים וערבויות בינלאומיות, וכיוצא בזה, וכל זה בתנאי שאנחנו נסוגים באופן מלא לקו הקודם. אני חושב, באופן בסיסי, שאת הדבר הזה צריך להביא לתודעה של הממשלה, כי אני מרגיש שזה מצריך איזה מנדט חדש, כלומר: מנדט חדש אכסקלוסיבי, שמצדנו אין

הסכמה לחזור לקו הקודם ולהתחיל במו"מ על-יסוד היענות שלנו לתביעה לחזור לקו הקודם. אני חושב – בשום גבול, אבל ודאי לא בגבול שבינינו ומצרים.¹⁸⁴

דברי גלילי מתמקדים בחזית הפנים של דעת הקהל הישראלית. הוא היה מודע היטב לכך שאסמאעיל לא הציע מה שישראל ראתה כ"שלום, מערכת הסכמים וערבויות בינלאומיות, וכיוצא בזה" גם בתמורה לנסיגה מלאה. ההתייעצות עסקה בתגובת ישראל להצעת קיסנינג'ר בדבר "ריבונות תמורת ביטחון" שעלתה על הפרק, כיוון שמלכתחילה לא ניתן היה לדון עם מצרים באותה תפיסת שלום. מן ההקשר ולנוכח הקפדתו של גלילי על בהירות ניסוחיו נראה שהוא היה מודאג מכך שבציבור הישראלי ייראו הדברים לכאורה כאילו מצרים מוכנה לשלום מלא ואילו ישראל היא המכשילה את האפשרות הזו, בשל תביעותיה הטריטוריאליות. גלילי הציע לבקש ממליאת הממשלה מנדט מחודש, מעבר לזה שניתן כמעט חמש שנים קודם לכן (באוקטובר 1968), לעמידתה של ישראל על שינויי ריבונות בסיני.

השאלה המכרעת בהקשר של הדיון הנוכחי נוגעת למקומו של המרכיב הטריטוריאלי במבוי הסתום שהביא את סאדאת לפתוח במלחמה. נראה ששלוש עדויות נסיבתיות כבדות משקל מצביעות, בפרט עם שילובן למסכת אחת, על מקומו המשני.

הראשונה כבר הוזכרה. גם כאשר נאצר וסאדאת העריכו, מאז 1967, כי ישראל תיאלץ לסגת מכל סיני, הם לא היו מוכנים בשום שלב עד 1977 להציע חוזה שלום נפרד עם מצרים, גם לא בתמורה לשיבה אל הגבול הבינלאומי. בין שהתנו הסדר משמעותי הרבה פחות במימוש תביעתם לנסיגה שלמה גם בגולן, בגדה המערבית ובירושלים ובין שפסלו את עצם הלגיטימיות של חוזה שלום מלא ונפרד במגוון טעמים אידיאולוגיים ומדיניים, הרי גם עבור נכונות

184 "פרטיכל סטנוגרפי של התייעצות בבית ראש הממשלה", ארכיון צה"ל 383/1975175. לא במקרה בחר קיפניס להשמיט את המילה הבודדת הזו – לכאורה – מן הציטוט שהביא במאמרו יום פקודה (עמ' 79) שהוזכר לעיל (הערה 152).

לנסיגה מלאה מסיני לא הוצעה לישראל תמורה בעלת ערך מדיני-אסטרטגי. מה שהוצע לפני המלחמה היה גרסה משופרת של הסדרי שביתת הנשק בלויית ערכויות בינלאומיות מהסוג שקרס בשעת המבחן, במתכונת שתעוצב בין ארצות הברית ומצרים ותוטל על ישראל. אחרי המלחמה נתקע תהליך הסדרי הביניים כיוון שלהמשך הנסיגה הישראלית לא הוצעה, עד 1977-1979, תמורה מדינית בעלת ערך כזה.

העדות השנייה נוגעת להצעתו של קיסינג'ר בדבר "ריבונות תמורת ביטחון". סאדאת דחה אותה בפומבי כחודש לאחר שהוצעה, בשל התביעה להסדרי ביטחון. קיסינג'ר אומנם הציע כעמדת פתיחה נוכחות ישראלית בסיני, אך הדעת נותנת שבמהלך הדיונים הייתה ארצות הברית מצטרפת למצרים בתביעה נחרצת לדלל את הנוכחות הזו בעומקה, בהיקפה, במאפייניה הבולטים ובתחולתה. לו הייתה מצרים מוכנה להציע לישראל תמורה מדינית מרחיקת לכת אפשר היה לצמצם את הפערים, כיוון שהלחצים האמריקאיים היו מתעצמים ואפילו הנכונות הישראלית להסתפק בפחות הייתה גוברת. לאחר ההכרה העקרונית בריבונותה על כל סיני היה מצבה של מצרים משתפר באופן דרמטי. ב-1973 סאדאת היה נחרץ בדעתו לא להציע תמורה כזו, והחליט לצאת למלחמה שתכפה על ישראל להסתלק מסיני בלעדיה. לאחר שאסמאעיל הבטיח בפברואר 1973 להשיב לקיסינג'ר על ההצעה, לא במקרה דחה אותה סאדאת במאוס, וקיסינג'ר מעיד שאסמאעיל לא השיב ואיבד בה עניין במאי.

העדות השלישית מתבקשת מאירועי 1977-1979 – מביקור סאדאת בירושלים עד חוזה השלום הנפרד בין שתי המדינות. משהכניס נשיא מצרים מהפכה דרמטית ביחסו לישראל, וכאשר הישראלים הפנימו בהדרגה את עומקה ואת משמעותה לעתידה של המדינה היהודית במזרח התיכון, השתנתה המשוואה מיסודה. בפרפרזה על קביעתו המפורסמת של דיין הבינו ההנהגה והציבור בישראל כי שלום כזה עדיף על שרם א-שיח'.

חשוב להדגיש כי המפנה בציבור ובהנהגה הישראלית לא הופיע בעקבות המלחמה ומוראותיה, לא הפציע עם חילופי המשמרות

בצמרת בין גולדה ה"נוקשה" ורבין ה"מתון", לא עם המהפך של ממשלת בגין ובוודאי לא בזכות מתינותו של אריאל שרון באותו שלב (להבדיל מעמדותיו כראש ממשלה). התביעה הישראלית לביטחונות אסטרטגיים קיבלה ב־1977–1979 מענה מדיני שסאדאת עצמו לא העלה על דעתו להציע גם שנים לאחר המלחמה; זה ייתר בעיני ישראל את עיקרו של המענה הפיזי שנדרש עד למפנה המהפכני בעמדתה של מצרים.

המלחמה בפרספקטיבה

התמקדות בפרספקטיבה של יוזמי המאבק

עיקרו של הדיון הוקדש כראוי לפרספקטיבה הערבית ובייחוד המצרית, והתמקד באישיותם ובהכרעותיהם של נאצר ושל סאדאת. ברמת האסטרטגיה רבתי הייתה ישראל מאז הקמתה מרוצה, בעיקרו של דבר, מן המציאות הקיימת, ואילו אויביה הערבים ראו את המציאות הזו כבלתי נסבלת, חרדו ממיסודה וראו צורך בשינוי עמוק במגמותיה. ברמת ההכללה הזו מותר וצריך להתעלם משאיפות בעבר הישראלי של המתרס לפני 1967 "לשחרר" את ירושלים ולשפר את גבולות הביטחון, ומן השאלה אם ההנהגות הערביות השונות "באמת" רצו "לשחרר את פלסטין", או רק לרצות את דעת הקהל הרדיקלית.

בפועל רצה הצד הישראלי אחרי מלחמת ששת הימים למסד ולבצר את המדינה היהודית שנוצרה ב־1948 וחתר להשתמש בהישגי 1967 כדי להבטיח זאת – פוליטית ותודעתית (באמצעות חוזי שלום), לצד רכיב טריטוריאלי-צבאי (באמצעות שינוי גבולות). היה אומנם גם רכיב אידיאולוגי משמעותי – שיבת העם היהודי לצור מחצבתו בשומרון וביהודה – אך למעט בשאלת ירושלים, לא היה השיקול הזה מכריע: בוודאי לא לפני 1967 ואולי גם לא בעשור הראשון אחריה.

אלה שהתיימרו להנהיג את הערבים כבר לפני 1967, בוודאי הגורמים הרדיקליים המובילים בקרבם, תבעו בפועל "לשחרר את פלסטין" מן היהודים. הם גם דרשו לא להסתלק לאחר מכן, ב"כניעה" של חוזה שלום מלא, מן המאבק נגד עצם קיום המדינה היהודית, גם תמורת נסיגה מלאה מן השטחים שכבשה בששת הימים. במאבק "סכום אפס" זה יכול רק אחד הצדדים לנצח, על חשבון תבוסתו של

האחר. מה שקרוי בישראל "פשרה היסטורית", גם אם היא נדיבה מאוד וכרוכה בסיכוני ביטחון קשים, הוא ניצחון ישראלי בביסוס המדינה היהודית ומיסודה. לנאצר כל ימיו, לסאדאת עד 1977, לתנועה הלאומית הפלסטינית ולשושלת אסד עד היום זוהי תבוסה היסטורית ו"כניעה" לפולש זר, שהצליח לכפות בכוח על בעליה המקוריים של הארץ לא רק את קיומו הריבוני אלא גם את ההשלמה ההיסטורית עם הגזל המקורי ועם הרחבתו.

את הדיון בתולדות המאבק של מצרים נגד ישראל, לרבות ובייחוד במלחמת רמדאן (יום הכיפורים), ראוי לכן למקד במוטיבציות, בהערכות, באסטרטגיה, במהלכים ובהנמקות של יוזמיו בקהיר: של נאצר שעיצב את דמותו ושל סאדאת ששינה את פניו והביאו לידי סיום. הם אלה שלא השלימו עם המציאות שנוצרה ב־1948 וב־1967 ונלחמו לשנותה. הדיון הזה הסתיים, ברמה המדינית, בחוזה השלום הנפרד בין מצרים לישראל במאוס 1979. חוזה זה קבע שמצרים השלימה עם המציאות שישראל כפתה ב־1948 והיא מסתלקת למעשה ממעורבות כוחנית בשאלת ירושלים ובמאבק הפלסטיני, הסורי והערבי בכלל, בתמורה להשבה בתנאים מגבילים של שטח שישראל כבשה ממצרים ב־1967.

הפרספקטיבה הישראלית

במלחמת יום הכיפורים ובעקבותיה הצליחה ישראל להשלים את שבירת כושר העמידה של מצרים כמנהיגת הערבים במאבק נגד ישראל. בתחום הצבאי התברר כצפוי כבר בשלהי אוקטובר 1973, שגם במתכונת מתוחכמת ובשילוב נכון של תעוזה וזהירות אפשר לעכב רק בימים אחדים ולעומק של קילומטרים ספורים את העליונות הצבאית של ישראל מלהכתיב את המציאות האסטרטגית בשדה הקרב. בתחום המדיני התברר, שנים ספורות אחרי המלחמה, שגם באסטרטגיה ריאליסטית ורבת השראה, בשילוב מרשים של איום אמין ופיתוי מתמש בזירה הבינ־גושית, אי אפשר היה לחולל בשנות ה־70 לחץ אמריקאי על ישראל לנסיגה מלאה, אפילו מסיני בלבד, בלא תמורה מדינית דרמטית לישראל. באותן שנים התברר בניגוד

לצפוי כי ישראל מסוגלת לעמוד, גם לאחר זעזוע קשה ונסיגה ניכרת במעמדה, על תביעתה להכתיב למצרים את התנאים המדיניים הבלתי נסבלים ביותר על סאדאת (קל חומר על נאצר) כדי לסגת מן השטח הפחות רגיש, מבחינתה, מבין אלה שנכבשו ב־1967.

מייד אחרי שוך הקרבות במלחמת ששת הימים, בעיצומה של ההתעלות שאחרי הניצחון, ניסחה ישראל את תסריט החלומות שלה על תוצאותיה האסטרטגיות-היסטוריות של המלחמה. בהחלטת ועדת השרים לענייני ביטחון ב־15 ביוני 1967, שאושרה במליאת הממשלה ביום 19 ביוני, נאמר:

נוכח מדיניות האיבה והתוקפנות הערבית כלפי מדינת ישראל במשך עשרים השנים האחרונות, נוכח איום ההשמדה שנשקף למדינה עד לפני שבועיים, נוכח האפיקים הרחבים שנפתחו על-ידי ניצחון צה"ל על מדינות ערב קובעת ממשלת ישראל את עמדתה כדלהלן:

(1) ישראל עומדת על חתימת חוזה-שלום עם מצרים רק על-יסוד הגבול הבינלאומי.

(2) כל עוד לא נחתם חוזה-השלום מחזיקה ישראל בשטחים שבחצי האי סיני.

(3) רצועת-עזה נכללת בשטח ישראל בהתאם לגבול הבינלאומי.

(4) התנאים לחוזה-השלום הם:

(א) הבטחת חופש-השיט במצרי טיראן ובתעלת-סואץ.

(ב) הבטחת חופש-הטיסה מעל מצרי-טיראן ומפרץ-שלמה

(ג) ביטול החרם הכלכלי לכל צורותיו.

(ד) פירוז מוחלט של חצי-האי-סיני, אשר תנאיו ייקבעו

בחוזה השלום בין ישראל ובין מצרים.¹⁸⁵

בחוזה השלום ב־1979 קיבלה ישראל הרבה יותר מאשר בתסריט החלומות, שנוסח בשיאה המשכר של אופוריית הניצחון, לרבות הדגשת עמידתו של החוזה על רגליו שלו, עם מאפיינים של שלום נפרד למעשה ויחסים דיפלומטיים. במבחן המעשה בתחום האסטרטגי עמד החוזה אף מעבר למצופה. להבדיל ממאפייני "השלום הקר",

החשובים פחות, עברו היחסים בין הנהגת מצרים לבין ישראל בהדרגה מדו־קיום נסבל לשיתוף פעולה מדיני נסתר, עם סממנים חשובים של שותפות אסטרטגית, היערכות מול אויבים משותפים וגילויים של תיאום צבאי.

סאדאת הבין היטב את יעדיה של ישראל בתחום זה ויצא למלחמת רמדאן, במידה רבה כדי לסכל את מימושם. בהנחיית הנשיא סאדאת אל המפקד הראשי של הכוחות המזוינים של מצרים אסמאעיל עלי ב־1 באוקטובר 1973 מתאר סאדאת את "האסטרטגיה של האויב" וקובע כי:

עינינו הרואות שהאויב הישראלי בחר במדיניות המבוססת על הטלת אימה, על התיימרות בעליונות שהערכים לעולם אין להם תקווה לבלום אותה. זה הבסיס של תורת הביטחון הישראלית, הנשענת על הרתעה פסיכולוגית, מדינית וצבאית. הנקודה המרכזית בתורת הביטחון הישראלית היא לשכנע את מצרים ואת האומה הערבית שאין טעם לקרוא תיגר על ישראל, וכי על כן אין לנו מנוס מלקבל את תנאיה של ישראל, אפילו הם כרוכים באי־אלו פגיעות בריבונות הלאומית שלנו.

את היעד האסטרטגי שסאדאת העמיד לצבאו באותו שלב כדי לסכל את האסטרטגיה שייחס בצדק לישראל, סיכם בזה הלשון:

לערער על תורת הביטחון הישראלית על־ידי ביצוע פעולה צבאית בהתאם לאפשרויות של הכוחות המזוינים, במטרה להסב לאויב את האבדות הכבדות ביותר ולשכנע אותו שהמשך כיבושה של אדמתנו תובע מחיר שהוא גבוה מדי בשבילו, וכי על כן תורת הביטחון שלו – הואיל והיא מבוססת על הטלת אימה פסיכולוגית, מדינית וצבאית – איננה מגן פלדה שאין להבקיעו ואשר יוכל לגונן עליו היום או לעתיד לבוא.

סאדאת גם העריך את תוצאות ההצלחה הצפויה במלחמה לטווח הקצר והארוך:

הערעור המוצלח על תורת הביטחון הישראלית יניב תוצאות מוגדרות לטווח קצר ולטווח ארוך. לטווח הקצר, יכול ערעור על תורת הביטחון הישראלית להביא לתוצאה ודאית, שתאפשר

פתרון של כבוד למשבר המזרח התיכון. לטווח הארוך עשוי ערעור על תורת הביטחון הישראלית לחולל שינויים, שבבואם זה בעקב זה יביאו לשינוי יסודי בחשיבתו של האויב, במורל שלו, ובמגמותיו התוקפניות.¹⁸⁶

כדי להשלים את התמונה ראוי להביא כאן שוב ציטוט של גמסי, מי שהחליף בעיצומה של המלחמה את שאזלי כרמטכ"ל וקודם ב-1974 לתפקיד שר המלחמה והמפקד העליון של הכוחות המזוינים, כאיש אמונו של סאדאת. דבריו משקפים תפיסה זהה של מטרות המלחמה כפי שהונחלה לכוחות המזוינים:

המטרה האסטרטגית שהציבה ישראל לעצמה, לאחר מלחמת יוני 1967, הייתה למנוע ממדינות ערב לשחרר את אדמותיהן בכוח, כדי שהרצון הערבי ייכנע בפני השאיפות הישראליות וישראל תכפה את המציאות הקיימת עד שיושג השלום, לפי תנאיה של ישראל. פירושו של דבר של ישראל תהיה עליונות צבאית על פני מדינות ערב כולן, שתמנע מאיתנו, הערבים, לחשוב על מלחמה כוללת נגדה ותיצור אצלנו תחושה של חוסר אונים וייאוש מן התועלת שבמאבק מזוין.¹⁸⁷

הפרספקטיבה המצטיירת, בעקבות חוזה השלום שנחתם במאוס 1979, מהשוואת ההגדרות המוסמכות בדרג העליון של ישראל ומצרים, מצביעה על הצלחה ישראלית שלמה וכישלון מצרי גמור: ישראל אכן מימשה את מה שסאדאת הגדיר "הנקודה המרכזית בתורת הביטחון הישראלית". היא הצליחה "לשכנע את מצרים ואת האומה הערבית שאין טעם לקרוא תיגר על ישראל, וכי על כן אין למצרים מנוס מלקבל את תנאיה של ישראל, אפילו הם כרוכים באי-אלו פגיעות בריבונות הלאומית של מצרים". תנאיה של ישראל נוסחו ביוני 1967 כנסיגה מסיני תמורת חוזה שלום (בלווית פירוז שמשמעו, לשיטת סאדאת עצמו, "אי אלו פגיעות בריבונות של מצרים"). הם אכן הוכתבו למצרים.

186 סאדאת, סיפור חיי, עמ' 250-252.

187 זיכרונות אל-גמסי, עמ' 264-267.

תורת הביטחון הישראלית אכן הצליחה ב"הטלת אימה פסיכולוגית, מדינית וצבאית" (ניסוח אחר להרתעה מפני מלחמה מתמשכת) המגוננת על ישראל. המלחמה ב-1973 אכן הסבה אבדות כבדות לישראל, על פי היעד שסאדאת העמיד לצבאו, אך הדבר לא שכנע את ישראל "שהמשך כיבושה של אדמתנו תובע מחיר שהוא גבוה מדי בשבילה": ישראל המשיכה בכיבוש רוב גדול של חצי האי סיני (קל וחומר הגדה המערבית, הגולן וירושלים) גם שנים אחרי המלחמה, עד שקיבלה את כל התנאים שהכתיבה למצרים תמורת נסיגה מסיני בלבד.

מה שסאדאת הגדיר באוקטובר 1973 "פתרון של כבוד למשכר המזרח התיכון" התמקד מבחינתו בכך שלא יהיה חוזה שלום נפרד. אפילו בנאומו בכנסת בנובמבר 1977 עדיין טען סאדאת: "לא באתי אליכם כדי לחתום על הסדר נפרד בין מצרים לישראל". לדבריו אין בכך שלום צודק, וכזה אינו אפשרי "ללא פתרון צודק לבעיה הפלסטינית".¹⁸⁸ במבחן המעשה הוכיחה מצרים, בעשרות שנים של הימנעות מהיגררות לעימותים עזים בזירות הערביות הפעילות של המאבק נגד ישראל, את מה שהיה ברור כבר ב-1979: הנפרדות היא לזו ההסדר.¹⁸⁹

אשר ל"שינוי יסודי בחשיבתו של האויב, כמורל שלו, ובמגמותיו התוקפניות": בעקבות חוזה השלום לא נזקקה עוד ישראל לזיזים שימוש באמצעים אלימים ("מגמות תוקפניות") כלפי מצרים, אך מול אויביה הפעילים הפריכו עשרות פעולות גדולות ודרמטיות

188 סאדאת, סיפור חיי, עמ' 258.

189 הפער הזה בין ההצהרה למעשה מזכיר הצהרה מרוממת רוח אחרת, של מדינאי דגול שמגבלותיה של ארצו כפו עליו לנהל בפועל מדיניות הנוגדת את מחויבותו האידיאולוגית. בנובמבר 1942 אמר צ'רצ'יל "I have not become the King's First Minister in order to preside over the liquidation of the British Empire", אך כבר בשלהי מלחמת העולם השנייה היה ברור שבריטניה אינה יכולה עוד לשאת את מעמדה האימפריאלי, ובפועל אכן התפוגג המעמד הזה כבר בכהונתו הראשונה כראש ממשלה. בכהונתו הנוספת, בשנים 1951-1955, כבר היה הדבר גלוי לעין כול.

של צה"ל – למשל בעיראק (החרבת הכור ב־1981), בחיסול הכור ובמב"ם בסוריה, בהחרבת רצועת עזה, בשלוש מלחמות בלבנון ובעיקר מול הפלסטינים ובירושלים – גם את התקווה לשינוי יסודי בחשיבתה. ישראל כפתה בכוח על עיראק ועל סוריה לנטוש את חתירתן לנשק גרעיני ושברה בכוח את האינתיפאדה השנייה, את צבא הטרור בעזה ואת עיקר כוחו של חזבאללה.¹⁹⁰

המאזן מול הגדרתו של גמסי מובהק לא פחות. ישראל אכן הצליחה, למעט ברצועה צרה לאורך התעלה, "למנוע ממדינות ערב לשחרר את אדמותיהן בכוח". "הרצון הערבי" במניעת לגיטימציה מישראל אכן נכנע בפני לוז שאיפותיה כאשר "כפתה את המציאות הקיימת עד שהושג השלום, לפי תנאיה של ישראל". ישראל אכן הוכיחה, במלחמה ב־1973, בעקבותיה וגם חמישים שנה אחריה, עליונות צבאית על פני מדינות ערב כולן, המונעת מן הערבים לחשוב על מלחמה כוללת נגדה, ואשר יצרה במצרים ובמדינות ערב "תחושה של חוסר אונים וייאוש מן התועלת שבמאבק מזוין". לשון אחר: ישראל השיגה במלואו את מה שגמסי הגדיר "המטרה האסטרטגית שהציבה ישראל לעצמה לאחר מלחמת יוני 1967". היא גם קיבלה מסאדאת עצמו מה שלא העזה אפילו לדרוש בהחלטת הממשלה ביוני 1967.

190 אפילו נשיא ירדיות, במדינה הידידותית והחשובה ביותר לישראל, ראה בפעולה ישראלית חשובה טעם לפגם. לאחר הפגיעה בכור העיראקי בחן הנשיא רייגן אם הייתה הפרת חוק אמריקאי בשימוש למטרות התקפיות במטוסים תוצרת ארצות הברית, כעס שישאל השתמשה בפצצות מתוצרתה והורה לעכב אספקה של ארבעה מטוסי F16. שר החוץ הייג אמר בדיעבד כי לו הייתה ארצות הברית מודעת לכוונותיה של ישראל, הייתה אומרת לה לא לצאת לפעולה. הוא הכין תגובה שבה גונתה הפעולה כצעד שאינו יכול אלא להחמיר את המצב המתוח והמסוכן במזרח התיכון. לדבריו הפעולה הישראלית מזעזעת וייתכנו תוצאות ביחסיה עם ארצות הברית.

Ronald Reagan, *An American Life*, Simon & Schuster, 1990, p. 413; Alexander Haig Jr, *Caveat*, Macmillan, 1984, p. 182-184.

אותו גמסי בירך על המוגמר קרוב לעשור אחרי המלחמה, כאשר ישראל הצליחה בפועל לכפות את "השלום, לפי תנאיה": סיני אכן הושב למצרים, אך הדבר אירע על פי התנאים המדיניים שישאל דרשה ביוני 1967.

ב-25 באפריל [1982] תסתיים המלחמה המצרית הישראלית שהחלה בצוהרי 6 באוקטובר 1973. במלחמה הזו השיגו הכוחות המצריים [...] ניצחון מפואר שפתח את השער בפני מאמצים מדיניים במהלך המלחמה ואחריה, לנצל את תוצאות המלחמה ולהשיג את שחרור סיני מכיבוש ישראלי בן 15 שנה.¹⁹¹

דבריו של סאדאת בכנסת, סמל הריבונות הישראלית בירושלים, כשנה וחצי לפני הסכם השלום, מעידים על עומק התפנית בעניין חשוב לישראל, שאותו לא העזה לדרוש רשמית ביוני 1967. בניגוד קוטבי למה שהתחייב בנקיטת חפץ לא לעשות, גם שנים אחרי מלחמת רמדאן, הציע סאדאת למדינה היהודית מקום לגיטימי באזור: "אתם רוצים לחיות יחד אתנו באזור זה של העולם, ואני אומר לכם, בכל הנאמנות: אנו מקבלים אתכם בברכה בינינו, בביטחון ובבטחה [...] אנו מקבלים בברכה שתחיו בינינו בביטחון ובשלום, באמת ובתמים". כמי שהציג יותר מאחרים את הפרספקטיבה הטטרית והצלבנית של "הפלישה הציונית" המאיימת על עתיד הערבים, הוסיף סאדאת בצדק: "דבר זה כשלעצמו מהווה נקודת מפנה עצומה, מפנה היסטורי מכריע".¹⁹²

עומק המפנה ההיסטורי וגילוייו

אגדה עתיקה קובעת בלא בסיס זואולוגי שברבורים הם אילמים, אך פוצחים בשירה ערבה לאוזן לקראת מותם. מחזור השירים 'שירת הברבור' של פרנץ שוברט, שפורסם בשנת מותו, החזיר את הביטוי למודעות כמטפורה למחווה דרמטית אחרונה לפני הקץ הממשמש ובא. הצלחתה הראשונית של ה"צליחה", הישגיו המרשימים של

191 אל מצוור, 16 באפריל 1982, עמ' 27.

192 סאדאת, סיפור חיי, עמ' 258.

סאדאת בתחום התדמית, שיקום הכבוד העצמי וחילוץ של מצרים מחוסר האונים האסטרטגי שאפיין את מעמדה מול ארצות הברית וישראל לאחר מות נאצר, אכן ראויים להערכה רבה. אלא שכל אלה משניים לשאלה הקובעת את תוצאותיה של "מלחמת שבע השנים" – זו שנבחנה במערכה האחרונה שלה באוקטובר 1973. כל אלה אינם אלא התווים בשירתו המטפורית של הברבור. חשוב להגדיר במפורש מה נפח את נשמתו לקול צליליה הענוגים השירה הזו.

מה שמת בשנות ה־70, לפחות לכמה דורות, הוא הסיוט של ישראל שהוזכר בפתח הדברים – איגום משאבי העתק של העולם הערבי וההינטרלנד המוסלמי שלו על ידי מנהיג כריזמטי היודע לגייס את כולם למאבק נגד ישראל. רק מצרים הייתה מסוגלת להעלות מקרבה מנהיג כזה. נאצר הוכיח כישורים מופלאים, אם לא חד-פעמיים, לתפקיד הזה. מועמדים אחרים, בראשם סדאם חוסיין, לא השתייכו כלל לליגה המתאימה. סדר העדיפויות המעוות של חברות ערביות, שבחרו לבזבז את משאביהן האנושיים והאחרים על מפגני עוצמה חלולים ולא להעמיד בראש סולם העדיפויות הלאומי שלהם מאמץ קונסטרוקטיבי של בניית אומה, התאים למנהיגות כזו. אותו סדר עדיפויות גם הוביל להתמקדות ב"שחרור פלסטין" ולהפיכת המאבק בישראל למבחן העליון לגורלם ולעתידם של הערבים.

תנועתו המשיחית של נאצר נבנתה מכל העיוותים האלה וכשלה במאבק עליהם עד כדי קריסה. סופה שהידרדרה לניסיון לשמור על כבודה המפוקפק באמצעות סירוב להודות בכישלונה המהדהר. נאצר הרגיש שכל עוד אינו מודה בתבוסה הוא אינו "נכנע". סאדאת ניסה – לפני המלחמה, במהלכה ושנים אחריה – לא "להיכנע" לפלישה הציונית בחוזה שלום נפרד, עד שנדחק בדיוק לשם. בלי מצרים כפי שהייתה בשנות ה־50 וה־60, אין "עולם ערבי" המאיים על ישראל באיגום משאביו. ההכרה שמצרים תביא על עצמה חורבן אם תשוב למתכונת הקודמת לא רק לא נשחקה בחצי המאה האחרונה, היא אף העמיקה עד מאוד. מצרים וישראל נתונות בשותפות אסטרטגית פעילה: לא רק נמנעות מלפגוע זו בזו אלא גם זקוקות זו לזו במגוון

עניינים חשובים. מה שנפח את נשמתו הוא כאמור המלחמה הכלל-ערבית שרק מצרים יכולה להוביל.

איראן עשויה אומנם לחדש איום אזורי כזה, אך סיכוייה לאחד את הערבים בתמיכה במשטר המהפכה האסלאמית בטהראן זעומים; אילו נותרו 'האחים המוסלמים' בשלטון בקהיר ב־2013 הייתה מצרים עלולה לגלוש מחדש למדיניותה הרדיקלית ולעימות עם ישראל. בפועל הצליחה ישראל לקיים לאורך קרוב לחצי מאה את המפעל הקונסטרוקטיבי שלה בלא איום קיומי. המפעל הקונסטרוקטיבי הזה עשה אותה למעצמה אזורית מרשימה, שיכולה לא רק להציע לבניה חיים של סיפוק וגאווה אלא גם להתמודד עם איומים אחרים, בראשם האיום האיראני, בתנאים נוחים יחסית. ההישג הזה הובטח בחוזה השלום עם מצרים. ההישג הזה היה בעיקרו תולדה של כושר העמידה הישראלי ושל התמיכה האמריקאית בשש השנים שלאחר תום המלחמה, אך המסד הונח בשלהי אוקטובר 1973 בהעדפתה של גולדה מאיר את הסיכוי לעתיד על פני הסיפוק המיידי של הכרעה צבאית.

*

שתי אפיזודות שאירעו במצרים סמוך ליובל החמישים למלחמה מעידות על עומקו והתמדתו ההיסטוריים של המפנה החיובי. מדובר במעשה שהיה, במעשה שלא היה ובניצניה של מגמה מבטיחה. שלושתם מעידים על תמורה בתחום התודעה.

מעשה שהיה: בכנס של אנשי צבא ב־2018 לציון 45 שנה למלחמת אוקטובר העלה נשיא מצרים עבד אל-פתאח א-סיסי על נס, בנאום חגיגי בפני קהל ענק של קציני צבא ובכירי המשטר, את גבורתם של חיילי מצרים במלחמה בעצם נכונותם להתעמת עם כוחו העדיף של צה"ל: "פערי הכוחות הגדולים לא הרתיעו את מצרים או את הצבא שלה. זה היה כמו אחד שנוהג בסיאט והשני במרצדס. האמת שהיה ברור שהמרצדס תנצח. מי בכלל מעלה על דעתו להתחרות במרצדס עם סיאט, חוץ מגברים אמיתיים?", אמר א-סיסי והוסיף "תוצאות המלחמה הן בגדר נס [...] הצבא המצרי הצליח לעשות

זאת בעבר והוא יצליח לעשות זאת שוב".¹⁹³ המסר ברור: לישראל עדיפות מבנית ואין מקום למלחמה.

מעשה שלא היה חשוב לעיתים לא פחות: בספרו 'זיכרונות שרלוק הולמס' (1892) מביא ארתור קונן דויל את פרשיית Silver Blaze, שאותה מפענח הבלש המהולל בזכות מה שלא קרה: כיוון ש"הכלב לא נבח". הביטוי the dog didn't bark התקבל לציון מסקנה תקפה גם מהיעדרו של אירוע צפוי. בשנת 2020, במלאת חמישים שנה למותו של המנהיג המרשים ביותר של הערבים בעת החדשה, שתנועתו המשיחית הבטיחה להשיב לערבים את גדולת העבר והסעיר את בני דורו "מהאוקיינוס עד המפרץ", עבר יום השנה בעולם הערבי בקול דממה דקה.

לאחר שבימי מובארכ נדחק זכרו של סאדאת מתודעת בני עמו והנשיא א-סיסי נזקק לדמותו של נאצר כדי להעניק לגיטימציה לשלטונו, התחולל בעשור האחרון מפנה מתמשך בהשראת המשטר, שמיסד את ההסתייגות ממורשתו של נאצר. באל-אהראם הוצגה המדיניות שעליה הייתה תפארתו כשרשרת אסונות. כותב המאמר, אני ע'וראבה, קבע שסאדאת הציל את מצרים ממלחמה שנמשכה שלושה עשורים, מכלכלה שוקעת ומתפוררת ומבידוד בינלאומי, בשל העימות הפוליטי עם המערב. לדבריו נאצר הימר על חיי תושביה, חייליה וקציניה כאשר שיגר, בשם האידיאולוגיה הפן-ערבית, את צבאה ללחום במלחמות לא להם (תימן, 1962), ויצא למלחמה חסרת אחריות בישראל.¹⁹⁴ הנשיא א-סיסי עצמו הוביל את חגיגות מאה השנים להולדתו של סאדאת בנאום ב-25 בדצמבר 2018, שבו שיבח את סאדאת על הפטריוטיזם הריאליסטי שלו ובכללו הסכם

193 עבר אל-פתאח א-סיסי, "السيسي عن حرب أكتوبر: كانت مثل سباق بين مرسيديس وسيات" [א-סיסי על מלחמת אוקטובר: זה היה כמו מרוץ בין מרצדס לסיאט], TeN TV, 11 באוקטובר 2018, סרטון, YouTube, <https://youtu.be/LUQu-B6HPd4>.

194 אל אהראם, 23 בינואר 2013, מצוטט אצל מיה צורף, "ריהביליטציה לגיבור המלחמה והשלום" בעידן אל-סיסי, צומת המזרח התיכון 8:9, אוגוסט 2019, עמ' 1-7.

השלום עם ישראל, כמי שהעמיד את האינטרסים המצריים בראש סדר העדיפויות שלו.¹⁹⁵

לערבים תודעה היסטורית מפותחת מאוד. הם זוכרים את גיבוריהם ומתרפקים על הישגיהם. צלאח אל-דין הוזכר בהקשר זה שוב ושוב, גם על ידי סאדאת עצמו. אף שנאצר הביא בראשית דרכו את הניצחונות שנראו בשעתם המסעירים ביותר, הרי בדיעבד התברר שהם העלו את התקוות לפסגות כה גבוהות של איגרא רמא רק כדי להתרסק לבירא עמיקתא של חוסר אונים וחורבן משפיל. למעט חסידים מובהקים, מצרים וערבים לא רבים, הציבור אינו מתגעגע לדמותו ומעדיף לשכוח את האכזבה ממפעלו. התפוגגות הזיכרון הזה בתודעתם של הערבים מעידה על עומקו ההיסטורי של השבר.

חריג מעניין הם פעילי מפלגת בל"ד הישראלית הנושאים בגאון את דמותו של נאצר, כשתומכיהם מוגנים על ידי הדמוקרטיה הישראלית וקצבאות הביטוח הלאומי מן הסיכונים של המסר הנאצרי. ביולי 2005, במלאת 53 שנים למהפכה במצרים, הגיעו תומכי המפלגה לאירוע בכפר כאבול, שבו הוצגו סרטים על נאצר ונמכרו ספרים עליו ועל מהפכת "הקצינים החופשיים". חנין זועבי, שהייתה באותה עת חברת הוועד הפוליטי של בל"ד, אמרה שהאירוע מעניק לה "זיכרון של מהפיכה שהביעה בכנות ובשיא האומץ ובגאווה מקסימלית חלומות של אומה, חלומות אנושיים, טבעיים ומובנים מאליהם של חירות, ריבונות וצדק, שהם ההיפך המוחלט ממה שעובר על אומה זו עכשיו". בניגוד לכל תאריכי האזכור כגון הנכבה, יום האדמה, ואירועי אוקטובר 2000, "אני צריכה זיכרון של ניצחון, של נחישות ושל עוצמה. אני מחפשת, בעבר ובהווה, אלמנטים שמעצימים אותי ומנסה להימנע מאלמנטים שמחלישים אותי".¹⁹⁶

195 מיה צורף, "ריהביליטציה לגיבור המלחמה והשלום", וראו גם: דוד גוברין, **שותפות בצל יריבות – היחסים עם ישראל מבעד לעיניים מצריות**. אופיר ביכורים, 2023, בייחוד עמ' 325–332.

196 איתמר ענברי, "כבל"ד זוכרים את נאצר", **NRG** מעריב, 23 ביולי 2005. <https://tinyurl.com/5n8j7jxx>

החלטה מפתיעה ומרתקת במשמעותה ההיסטורית התקבלה בפרלמנט המצרי בשנה החמישים למלחמת רמדאן: להשמיט את שמו של נאצר מן האקדמיה הצבאית. ביוני 2023 נתן הפרלמנט את הסכמתו לנוסח החוק שהגישה הממשלה – לשנות את חוק 128 שקבע את שמה של 'אקדמיית נאצר הצבאית ללימודים גבוהים' ולהשמיט את שמו של נאצר ממנה. הנימוקים שניתנו היו לכאורה ענייניים (לאור החידושים בתחום, לשמור על רמת החניכים, להעלות את רמת הלימודים לרובד האסטרטגי) אך השינוי בחוק, שאושר בפרלמנט, כלל רק את שינוי השם ל'האקדמיה הצבאית ללימודים גבוהים ואסטרטגיים'. האלוף אחמד אלעוודי, ראש ועדת הביטחון וההגנה הלאומית בפרלמנט, אמר אומנם שהכוונה היא לקדם את הלימודים האסטרטגיים, אך העיתון המצרי החשוב שדיווח על כך לא הביא הסבר לשאלה מדוע הדבר מחייב את השמטת שמו של נאצר.¹⁹⁷ משמעות ההחלטה באשר למקומה של מורשת נאצר במצרים של היום ברורה.

ניצניה של מגמה מבטיחה: רכיב חשוב אחר של אותה מורשת נוגע למסר של החברה המצרית לבניה ובנותיה על אודות ישראל ומקומה במזרח התיכון, כפי שהוא משתקף בספרי הלימוד. באיחור מצער ובעומק שאינו מספיק אך בנחישות מרשימה, החליפה מצרים בשנים האחרונות את ספרי הלימוד לבית הספר היסודי. מחקר שיטתי של ספרי הלימוד מעלה ממצאים מעוררים. אף שמסרים אנטישמיים עדיין מופיעים בהם, ניכר מיתון בולט. בספרים לבית הספר היסודי הוחלפו אפיונים שליליים של היהודים – בוגדנות, הונאה, חמדנות והפרת הסכמים – במסרים של סובלנות ודו-קיום בין אסלאם ויהדות. אחד הספרים שנכתבו מחדש החליף ספר לימוד לכיתה ה', שקשר את מלחמת רמדאן ב-1973 כמלחמת דת עם מלחמות הנביא מוחמד ביהודים.

השינויים בתדמיתה של ישראל אינם מהפכניים אך חשובים. התנועה הציונית עודנה מוצגת כחסרת לגיטימיות ומסוכנת וישראל

197 אל אהראם, 14 ביוני 2023. ראו גם: אל קודס אל ערבי, 14 ביוני 2023.

עודנה מוצגת כאיום אפשרי על מצרים, אך ספרי הלימוד קובעים שישראל אימצה את הבחירה בשלום בעקבות המלחמה ב-1973 והיא שותפה לגיטימית לשלום. החוקרים מצאו עשרות שינויים חיוביים בדבר השלום עם ישראל. בתחום הכלכלי מוצג השלום כדרוש להתחדשותה ושגשוגה של הכלכלה המצרית. התלמידים נדרשים לשנן את סעיפי חוזה השלום ב-1979, ולפעמים מדובר בהם על יחסים "ידידותיים" בין מצרים וישראל.¹⁹⁸

198 מכון המחקר IMPACT-SE בדק 271 ספרי לימוד מצריים בין השנים 2018-2023, במסגרת פרויקט של משרד החינוך המצרי האמור להחליף עד 2030 את כל ספרי הלימוד ל-25 מיליון תלמידיה של מצרים. בינתיים הוחלפו הספרים לחמש שנות הלימוד הראשונות, ובהדרגה נוספת כל שנה כיתה. <https://tinyurl.com/fuxr69yt>

סיכום ולקחים

סיכום אסטרטגי שלם של מערכת אוקטובר 1973 – מלחמת יום הכיפורים – בפרספקטיבה היסטורית רחבה יובל שנים אחריה חייב להציע מענה משכנע בשישה תחומים: על מה התנהל המאבק הכולל (1955–1979); מי ניצח בקרב (מערכה) ב־1973; מי ניצח במלחמה של 1967–1979; מהי המשמעות ההיסטורית של תוצאות המאבק והמלחמה; אם יש בסיס עובדתי לשני טיעונים מפוקפקים שהתקבלו בחלקים חשובים של הציבור, בדבר אופייה ונסיבותיה; והצורך להבחין בין לקחים רדודים ולקחי אמת.

מבחינתם של הערבים השתבץ המאבק עם ישראל בניסיונם להתמודד עם הפער בין ציפיותיהם לשיבתה של גדולת הערבים בעבר הרחוק לבין מעמדם הנרפה וכשליהם המתמשכים בעידן החדש. את תקוותיהם להיחלץ ממצוקתם קשרו למנהיגות כריזמטית ומאחדת, שתגייס את משאביהם כולם. באמצע המאה הקודמת התמקדו התקוות האלה במצרים ובתנועתו המשיחית של נאצר, שנזקקה למאבק נגד ישראל ("שחרור פלסטין") כתנאי הכרחי למיסוד מנהיגותה. מה שעמד על הפרק, הרבה מעבר לשאלת ישראל, היו תקוותיהם של הערבים וייעודה של מצרים. מבחינת ישראל הייתה אחדות ערבית כזאת – הנבחנת בדבקותה במאבק במדינה היהודית – בבחינת סיוט. אם יאוגמו המשאבים הערביים (וחלק ניכר מאלה של ההינטרלנד האסלאמי) תחת מנהיג כריזמטי אחד ויופנו נגד ישראל, הרי אין לה תקומה: גם אם תשרוד בעור שיניה, היא תיאלץ להפנות את כל משאביה להגנה על עצם הקיום ותיכשל ביעודיה הקונסטרוקטיביים. הצורך החיוני של הערבים בהקשר הזה היה האיחוד בהנהגת מצרים ונאצר, בעוד הצורך החיוני של ישראל היה למוטט את המבנה המשותף הזה, כל עוד הוא מגויס למאבק נגדה. את היעד

הישראלי – הוצאת אבן הראשה המצרית מן החזית הכלל-ערבית – אפשר היה להשיג רק בשבירת כושר העמידה של מצרים וכפיית הסדר נפרד עליה, שיפקיר את שאר אויביה הערבים של ישראל לגורלם. הסדר כזה נתפס במצרים ובעולם הערבי כולו עד שלהי שנות ה-70 ככניעה היסטורית משפילה וכבגידה בזויה.

בשלהי שנות ה-40 הצליחה ישראל לשרוד בזכות שבירת האחדות הערבית באמצעות שותפות היסטורית עם המלך הירדני עבדאללה הראשון, בעיקר על חשבון הפלסטינים. היא הצליחה לשבור את כוח העמידה המצרי במלחמת 1948 ולהוציא את מצרים מן המלחמה בהסדר שביתת נשק נפרד, שהותיר את שאר צבאות ערב לגורלם מול כוחה העדיף של ישראל. נאצר ויורשו היו נחרצים במחויבותם לא לאפשר זאת שוב. בלי הרקע הזה – הצורך של מצרים להוכיח את מחויבותה למאבק הכלל-ערבי למען פלסטין – אי אפשר להבין את היגררותה למלחמה ב-1967.

אחרי מלחמת ששת הימים התמקד המאבק הזה – 'משחק סכום אפס' מובהק – בשאלה בינארית: האם תצליח ישראל לכפות על מצרים עסקה של "1948 תמורת 1967", או שמצרים תצליח לכפות על ישראל, בעזרת לחץ אמריקאי, "הסדר בנוסח 1957"? ישראל דרשה 48/67, שמשמעו נסיגה מסיני תמורת שלום נפרד, המוציא את מצרים מן העימות. מצרים תבעה שיבה אל המתכונת של 1957, שסילקה את ישראל מסיני בלחצה של ארצות הברית בהסדר בינלאומי חלול, שאפסותו התגלתה כעבור עשור. מתכונת 48/67 נחשבה במצרים לכניעה ובגידה בייעודה; מתכונת 1957 נתפסה ככל החוגים החשובים בישראל כשיבה אל הדינמיקה שכבר הוכחה כמסכנת את קיומה. המאבק התנהל על כושר העמידה של שתי החברות. אחת מהן הייתה חייבת להישבר כדי שהשנייה תבטיח את צרכיה החיוניים.

במערכה שהתנהלה באוקטובר 1973 זכה סאדאת בניצחון בקרב, כיוון שבסיומה השתפרה מאוד עמדת המיקוח של מצרים ונפגעה באופן קשה ומכאיב זו של ישראל. מצרים זכתה בניצחון הזה בזכות תוכנית אסטרטגית רבת השראה ותחכום, שבמוקדה בהירות מטרות המלחמה שהציב סאדאת לעצמו. הוא למד מן האסונות שהביא

נאצר על מצרים מאז המעורבות הכושלת בתימן, דרך התבוסה ביוני 1967 ועד הסבל העקר של מלחמת ההתשה, כי עליו לחלץ את מצרים הכושלת מחורבן מניה וביה באמצעות הינתקות מהמלחמות המתמשכות עם ישראל. הוא הפנים במלוא עומקם את שלושת האילוצים המגבילים את אפשרויותיו: את הטאבו העליון, האוסר "בגידה" ו"כניעה" בנוסח 48/67, את העליונות האסטרטגית המבנית של ישראל ואת הכורח להינתק מן המדיניות האנטי-אמריקאית הבוטה, שהכשילה את הסיכוי לגייס את הלחצים החיוניים של ארצות הברית להסדר בנוסח 1957.

האסטרטגיה של סאדאת במסגרת אילוצים אלה הופנתה בעיקר לוושינגטון. היא חייבה מלחמה רב-זירתית ומשבר כלכלי, שנועדו להעלות את עניינו לראש סדר היום העולמי; היא חייבה זעזוע עמוק בארצות הברית כדי להמחיש את האיום על האינטרסים החיוניים של המערב; היא חייבה נכונות לשינוי האוריינטציה הגלובלית של מצרים כדי להציע לניקסון ולקסינג'ר פיתוי לבלימת ישראל; היא חייבה גם מתווה צנוע מאוד בתחום הצבאי – קילומטרים ספורים וימים אחדים – פן יובס הצבא המצרי במרחבי סיני. המלחמה הסתיימה אומנם במצוקה צבאית עמוקה של מצרים, אך במבחן האסטרטגי הקובע הושגה אותה מטרה מוגבלת של הקרב הזה שהוזכרה: שיפור דרמטי בעמדת המיקוח של מצרים, החלשתה של ישראל והגברת תלותה בארצות הברית.

בדיון הזה חשוב להבחין בין שלוש רמות. ברמה האופרטיבית של המערכה באוקטובר 1973 סיימה ישראל את המלחמה גם בזירה הדרומית (קל וחומר בחזית הסורית) ביתרון מובהק מבחינת היכולת הצבאית למוטט חלק גדול מהכוחות המזוינים של מצרים. ברמה האסטרטגית של המערכה שהתנהלה באמצע שנות ה-70 הצליח סאדאת לשפר במידה רבה מאוד את עמדת המיקוח שלו מול ארצות הברית וישראל, וחולל תהליך במעורבות אמריקאית נמרצת לחילושה של מצרים מן המבוי הסתום שהייתה נתונה בו. ברמת האסטרטגיה רבתי של המאבק על הוצאת מצרים מהנהגת העימות הערבי נגד ישראל הצליחה ישראל לממש את יעדה ההיסטורי. היא הצליחה

לסכל את האסטרטגיה של סאדאת לכפיית נסיגה ללא תמורה מדינית באמצעות לחץ אמריקאי על ישראל. ב־1979 מוסד הניצחון הישראלי בהסדר שקיבע את מעמדה במזרח התיכון.

כאשר נבחנת אפוא שאלת הניצחון במלחמה, זו שהתנהלה מאז עלייתו של נאצר והוכרעה בחוזה השלום, משתנה התמונה של המערכה ב־1973 מיסודה. בהקשר הרחב הזה נבחן כושר העמידה של שתי החברות: מי מהן תדבק בעמדתה באותו משחק סכום אפס שהוזכר. אחרי שהטילו למערכה במשך יותר מעשור את כל משאביהן – הצבאיים, המדיניים, הכלכליים והחברתיים – איזו מתכונת תתמוסד לדורות: האם ישברו מצרים והערבים את ישראל בעזרת לחצים אמריקאיים ויכפו עליה הסדר "בנוסח 1957", או שישאל תכפה עליהם הסדר בנוסח 48/67?

בהצגת התיעוד המתאים הוכח כאן כי בתסריט החלומות של ישראל, בשיא האופוריה של ששת הימים, היא קיוותה להשיג ביחסיה עם מצרים פחות ממה שהשיגה בפועל בחוזה השלום הנפרד תריסר שנים אחריה; זאת למרות הנסיגה הזמנית בעמדת המיקוח שלה מייד לאחר המלחמה ב־1973. על יסוד השוואה בין מובאות מפורשות מדבריהם של סאדאת ומפקדיו הבכירים לבין חוזה השלום והמציאות שהתמסדה אחריו הוכח גם כי היעדים האסטרטגיים ארוכי הטווח שמצרים ביקשה למנוע מישראל אכן הושגו בפועל.

המפנה העמוק בגישתו של סאדאת הופיע ארבע שנים לאחר המלחמה, אחרי שנכח בכושר העמידה של ישראל למרות הזעזוע שעבר עליה במלחמה ובעקבותיה, אחרי שהפנים את עומק המשבר הפנימי במצרים ואחרי שנחרד מן האפשרות שנשיא חובבן בבית הלבן עשוי להשמיט את הקרקע תחת ההישגים שהבטיח סאדאת למצרים במלחמת רמדאן ב־1973. כאשר נאלץ לבחור בין הצלתה של מצרים מחורבן קרוב לבין הזנת תקוות הגדולה של הערבים, אזור עוז להפר את "הטאבו העליון" ולכונן חוזה שלום נפרד עם ישראל, העומד על מכונו ומעמיק במשך עשרות שנים. ישראל מצידה הבינה כי לנוכח השינוי המהפכני בעמדתה של מצרים, מיתרת המציאות האסטרטגית החדשה את תביעתה לשינויי גבול בסיני.

את המשמעות ההיסטורית של הניצחון הזה ראוי להעריך על פי הצלחת ההתמודדות עם הסיוט ההיסטורי של איגום המשאבים הערביים ועל פי המגמות שהתפתחו בחמישים השנים האחרונות. התברר שישראל נבנתה כמעצמה החזקה והמפותחת באזור, שהבטיחה לעצמה מקום בשורה הראשונה של מדינות העולם שסיגלו להן מאפיינים המתאימים להתמודדות עם אתגרי המאה ה-21. המדינות שנלחמו בישראל ב-1973 הביאו על עצמן חורבן (סוריה, עיראק) או נקלעו למבוי סתום (מצרים). הישגיה ההיסטוריים של ישראל (מעבר להספרים היסטוריים בשל המשבר, הרציני אך החולף, שפקד אותה ב-2023) הם במידה רבה תוצר של היעדר מלחמה של ממש, מאז הוסרה אבן הראשה המצרית מן המבנה של הסכסוך הישראלי-ערבי. לא זו בלבד שלאויב העיקרי של ישראל בטהראן אין סיכוי לאיגום כלל משאבי הערבים למאבק נגדה; רוב מדינות ערב רואות בישראל נכס אסטרטגי נגד האויב האיראני המאיים לכונן את ההגמוניה שלו באזור, וחלקן מקיימות איתה שותפות ביטחונית אינטימית.

בדיקה שיטתית ומתועדת של שתי טיעונים מפוקפקים שהתקבלו בחלקים חשובים של הציבור, בדבר אופייה ונסיבותיה של המלחמה, מעידה באופן מובהק שהן משוללות כל בסיס עובדתי. הראשונה מאפיינת את האיום שישראל התמודדה איתו במלחמת יום הכיפורים כקיומי. מצירוף הכוונות, התכנון והביצוע בפועל בחזית המצרית ברור שהגיגונה של המלחמה ומימושו בידי צבא מצרים התמקד בקילומטרים ספורים ממזרח לתעלה ובימים אחדים שבהם תוכל מצרים לעמוד מול העליונות הכוללת שסאדאת ומפקדי הכוחות המזוינים שלו ייחסו, בצדק, לצה"ל.

האפשרות שכוחות מצריים ישעטו אל גבול הנגב, יחצו מאות קילומטרים כשהם חשופים לעליונות של ישראל בתחום האווירי ובקרבות תנועה משוריינים ויקיימו את הקווים הלוגיסטיים הדרושים לכך הייתה הזויה מכדי שתישקל ברצינות. זו גם דינה של ההנחה שצה"ל יבחר לכלות את עיקר כוחו בהתרסקות מתמשכת על המערכים המחופרים בתעלה עד שיאבד את כוחו להגן על ישראל. כוחות מצריים הוכו שוק על ירך אפילו בניסיון מינורי וחסר היגיון צבאי

להתקדם מזרחה מעבר לרצועת ההגנה הנייחת של טילי הנ"מ. בחזית הסורית הצליחה ישראל לבלום ולהסיג את התוקפים כבר בימים הראשונים, אך אפילו במקרה הקשה שהיו כובשים את צפת או את טבריה, אין מדובר באיום קיומי.

הטענה השנייה, זו המספרת על החמצת יוזמת השלום של סאדאת ב-1973 או דחיית ההסדר החלקי שעשוי היה למנוע את המלחמה, הופרכה כאן בעליל בהתבסס על עשרות עדויות מהימנות ומוסמכות, ישירות ועקיפות, המוכיחות באופן מובהק שאין בה בדל בסיס עובדתי. גרסה תמוהה במיוחד של הטענה הזו קובעת כי סאדאת הציע לפני המלחמה הסדר שאת מהותו, תוכנו המדיני ומשמעותו האסטרטגית ניתן לתאר כ"פחות או יותר" או "במתווה דומה לזה" שהושג בחוזה השלום הנפרד שנחתם לאחר משא ומתן ישיר במאוס 1979, או כמציע "כמעט את כל אשר [ישראל] ציפתה לו בהסדר מדיני עם הערבים".

סאדאת עצמו קבע, כדי למנוע כל אי-הבנה, כי חאפז אסמאעיל לא הלך לווינגטון "עם תוכנית כלשהי" מטעמה של מצרים וקבע כי "אין בידינו יוזמה". הוא אף חשף בנאום פומבי, חודש לאחר השיחה, תיאור מהימן בעיקרו של מה שהתגלה בפרוטוקולים המפורטים על שיחותיו של אסמאעיל עם קיסינג'ר. סאדאת העיד שוב ושוב, בשיחות סגורות ובפומבי לפני המעשה, במהלך קבלת ההחלטות וברטרופקט, כי הגיע למסקנה עוד ב-1972 שעליו לצאת למלחמה כדי לאפשר למצרים עמדת מיקוח שתמנע את מה שראה ככניעה לדרישות אויביו. בשיחות עם קיסינג'ר הציע לכונן מנגנון שיבטיח כפיית הסדר על ישראל באמצעות לחץ אמריקאי לנסיגה (לפחות) מכל סיני במתכונת הקרויה אי-לוחמה, השונה אך מעט משביתת נשק משודרגת.

את המתכונת הזו דרש סאדאת מארצות הברית בפברואר 1973 – לכפות על ישראל עד ספטמבר אותה שנה, מבלי להמתין אפילו, בלחץ האמריקאי על ישראל, לבחירות בירושלים שנועדו לאוקטובר. קיסינג'ר מעיד על כך במפורש והפרוטוקולים מאשרים את המתכונת, באופן שאי אפשר לטעות בו. זה ההיפך הגמור מחוזה השלום הנפרד,

שניתק את מצרים מן העימות האלים בין ישראל לאויביה הפעילים ומנע מלחמה אזורית במשך חצי המאה האחרונה.

במישור חשוב לאין שיעור מן הזירה הדיפלומטית – בתחום הלגיטימציה של המשטר – הגדיר סאדאת, לפני המלחמה ואף שנים אחריה, את החוזה שלו עם עמו המצרי ועם אומתו הערבית במחויבות ציוויליזטורית ופוליטית עמוקה – למנוע בכל מחיר את מה שקיבל עליו באותו הסדר נפרד ב-1979. הוא העניק, בעשרות התבטאויות ומעל כל במה, עומק היסטורי ודתי לפסילת ההשלמה עם המדינה היהודית, וקשר את המאבק נגד "הפלישה הציונית" לגורל הערבים ואפילו לשרידתם. את קבלת המתכונת שישראל הציעה כבר ביוני 1967 – נסיגה מסיני תמורת הסדר נפרד – הציג עשרות פעמים בפומבי ובחוגים סגורים כ"בגידה" ו"כניעה".

את האפשרות שנשיא מצרים יצהיר בפרלמנט של המדינה היהודית, בעוד כיבוש סיני נמשך, "אנו מקבלים בברכה שתחיו בינינו בביטחון ובשלום, באמת ובתמים" סאדאת לא העלה בדעתו לפני המלחמה ושנים אחריה. זו הייתה אכן, כדברי סאדאת עצמו, "נקודת מפנה עצומה, מפנה היסטורי מכריע". הוא עשה זאת כאשר התברר לו כי למרות הישגיו במלחמה אין לפניו דרך אחרת להציל את מצרים מהתמדת העימות, שהיא אינה יכולה עוד לעמוד בעלויותיו. אין דרך ליישב את כל אלה, לאחר שהוכחו כאן בשלל עדויות אמינות, עם הטענה כי מתווה מסוג זה הוצע לישראל לפני המלחמה תמורת נסיגה מסיני.

גם טענה מוגבלת יותר ותמוהה פחות, כאילו ניתן היה למנוע מלחמה באותו מועד בהסדרים חלקיים ומוגבלים נסותרת מניה וביה מפי סאדאת עצמו, בלוויית הסבר מפורט על חששו מפני הפיכת החלקי והזמני לקבוע באופן שאינו עומד בשני תנאיו: נסיגה מלאה מסיני והיעדר תמורה מדינית עמוקה. בעניין הנסיגה למעברים אישר קיסינג'ר כי "בתחילת 1972 כבר נקבעו כמה עקרונות: ישראל אמרה שתסכים לסגת אל ממערב למעברי סיני תמורת הפסקת אש מוסכמת שתמשך עד ראשית 1974; מצרים תוכל להעביר שוטרים אל מעבר

לתעלה, אך לא כוחות מזוינים; הקישור להסדר סופי יישאר מעורפל; ישראל לא תפריע לפתיחתה של תעלת סואץ מחדש".¹⁹⁹

סאדאת תבע "מעבר כוחותינו ללא מגבלה וללא תנאי" אל המעברים, הפסקת אש לשישה חודשים ואפשרות לחידוש המלחמה בהיעדר פתרון קבע בסיומו ("יישאר לכוחותינו להשלים את חובתם לשחרר את הארמה"). למפקדי צבאו אמר כי "ישראל מוכנה למעבר של כוחותיכם", ואת דחיית ההצעה הסביר בסכנת הקיפאון בעקבותיה, שיגרם לכך "שאיבדנו את פלסטין ופתחנו את תעלת סואץ וכל הסוגיה הלכה לגמרי" מחוסר עניין בינלאומי. את ההצעה של קיסנינג'ר בידיעת ישראל, לריבונות מצרית בכל סיני תמורת סידורי ביטחון לישראל, דחה סאדאת בנאום פומבי בטענה שהגבלות חימוש אינן מתיישבות עם ריבונות שלמה, והנחה את אסמאעיל שלא להשיב לקיסנינג'ר במאי 1973 להצעה שהגיש בעניין זה בפברואר.

הטענות בעניין החמצת הסדרים חלקיים, זמניים ועוקפי סוגיית השלום מסוג זה מתעלמות מן העובדה שבין ישראל למצרים התנהל גם בתחום זה משחק סכום אפס של יעדי ההסדרים הללו: ישראל רצתה בהם כדי להרגיע את המתח ולדחות – ואם אפשר, למנוע – את סכנת המלחמה. סאדאת חשש שהתפוגגות איומי המלחמה בשל התמסדות ההסדרים החלקיים תכפה עליו בחירה בלתי נסבלת בין קיפאון תוך התמדת כיבוש אדמתו לבין תמורה מדינית לסיומו, שסאדאת ראה ככניעה לישראל וכבגידה בעניין הערבי. ישראל וארצות הברית רצו לשכך איומים ולהרחיק את סכנת העימות; סאדאת אמר בפירוש לעמו ולמפקדי צבאו שהוא נחוש להעצים את האיום ולצאת למלחמה.

כישלונותיה של ישראל בשלבים הראשונים של המלחמה והטראומה שפקדה רבים מלוחמיה ומבני דורה העלו לדיון הציבורי שורה ארוכה של לקחים. מטבע הדברים גייסו רבים לקחים שייחסו למלחמה ולמכאוביה כדי לקדם טיעונים שאותם ניסו להנחיל הרבה לפני; אך גם לקחים כנים עשויים לא לעמוד במבחן הניסיון ההיסטורי. שלושה לקחים רווחים במיוחד שייכים למכלול הזה: בהערכת

199 קיסנינג'ר, שנותי בבית הלבן, עמ' 1326.

האויב ראוי לבחון את היכולות, תוך המעטה בהערכת הכוונות; "אסור לזלזל בערבים"; היעד העליון הוא מניעת המלחמה. לצד הלקחים המפוקפקים הללו עולים מן המאבק המתמשך, בפרספקטיבה היסטורית, שני לקחים אסטרטגיים חשובים. האחד נוגע להבנת סדר העדיפויות השונה של בני תרבות אחרת והשני לחתירה אל עבר האיזון הנכון, בכל מקרה ושלב במאבק, בין ריסון וגמישות לבין כושר עמידה וחתירה להכרעה.

התמקדות ביכולות היריב תוך המעטה בחשיבותן של כוונותיו
לא תמנע טעויות מודיעין אלא תעצים את נזקיהן הלאומיים. מצרים של הימים האלה היא דוגמה טובה: ברשותה יכולות צבאיות ניכרות. בלא ההערכות בדבר היעדר כוונה בקהיר להתמודד עם ישראל, היה צה"ל חייב לקיים סדר כוחות גדול הרבה יותר ולבנות אותו באופן שונה לחלוטין, במקום להתאימו למלחמה נגד איראן ושלוחיה ועל חשבון הכלכלה והחברה בישראל. באוקטובר 2023 טעתה ישראל בהערכת הכוונות לא פחות משטעתה בהערכת היכולות של חמאס. התעלמות מהכוונות בטהראן, בביירות ובעזה לא הייתה מסייעת להערכה מאוזנת של מכלול האיומים ולהכנת המענה מולם.

אכן אסור לזלזל בערבים, או באחרים, בתחומים שבהם הוכיחו יכולות מרשימות; עם זאת חובה להמעיט בהערכת יכולותיו של גורם כלשהו, אפילו ערבי, בתחומים שבהם הוכיח באופן מתמשך ועדכני כשלים עמוקים ומבניים. מפקדי הצבא המצרי עצמו "זלזלו". באוקטובר 1973 העריך הרמטכ"ל המצרי בצדק שחיל האוויר שלו סובל מ"חולשה כה יסודית, שבכל תכנוני הקפדתי לא לחשוף את חיל האוויר שלנו לעימות ישיר עם מטוסי האויב". הוא גם העריך שכוחותיו המשוריינים אינם מסוגלים להתמודד בקרב תנועה מורכב עם אלה של ישראל. כאשר בחר סאדאת ב־14 באוקטובר 1973 להתעלם מהערכתו ה"מזלזלות בערבים" של מפקד צבאו ("פריצות בזק של טורי שריון בסיוע אווירי צמוד כנגד אנשים מופתעים, זו הייתה המלחמה שישראל הצטיינה בה"), איבד 250 טנקים ואפשר לצה"ל להביא את הצבא המצרי למצב שהרמטכ"ל שאזלי הגדיר "כלאחר ייאוש". לעומת זאת חלק, כראוי, מפקד החזית הדרומית

חיים בר-לב שבחים לרוח הלחימה של החי"ר המצרי, שאינו בורח למרות שחייליו נהרגים באלפיהם.²⁰⁰ בכך אכן אסור לזלזל.

מי שמטיף לראות בכל מצב את מניעת המלחמה כיעד העליון צריך להתמודד עם המציאות שהייתה נוצרת אילו הסכימה ישראל, בספטמבר 1973, לקבל את התכתיב המצרי ולסגת מכל סיני בלא סידורי ביטחון, תמורת מעין שביתת נשק משודרגת בדמות אי-לוחמה. המלחמה באוקטובר אותה שנה הייתה כנראה נמנעת. הדעת נותנת כי דינמיקה דומה לזו שהתפתחה בעשור שבעקבות הנסיגה באותה מתכונת ב-1957 הייתה מוליכה להסלמה מחודשת גם בלא עניין מצרי להיגרר למלחמה. הדבר היה צפוי, בתוקף התחייבותה של מצרים להוביל את הערבים נגד ישראל גם כאשר הרדיקלים שבהם, כמו סוריה באמצע שנות ה-60, יוצרים פרובוקציות שנועדו להביא למעורבותה. בלא השלום הנפרד, בעקבות הטראומה המצרית ב"מלחמת שבע השנים", קשה לראות את מצרים עומדת מן הצד כאשר ישראל נאלצה להשמיד את הכור הגרעיני בעיראק, לדכא בכוח את הטרור הפלסטיני באינתיפאדה השנייה, להשמיד את הכור הסורי או להביא חורבן על רצועת עזה. מניעת המלחמה ב-1973 בכל מחיר הייתה מסכלת את החתירה המוצלחת למניעת המלחמות, שהוכטחה לדורות בחוזה של 1979. עם כל הזהירות הנדרשת בהשוואות היסטוריות, ראוי להזכיר כי ב-1938 אכן נמנעה מלחמה בעניין חבל הסודטים, ואת ההשלכות של אותו מהלך.

בין לקחי האמת החשובים אפשר להדגים במאבק הממושך עם נאצר ויורשו את החשיבות הקריטית הנוגעת להבנת סדר העדיפויות השונה של בני תרבות אחרת. לבני התרבות המערבית קשה להבין את עומק העלבון בקרב הערבים כשהם ניצבים בפני הפער הבלתי מגושר בין תפיסתם העצמית כמי שנועדו לגדולה ולהכרת ערכם, בתוקף עברם המפואר, לבין חולשתם וכשליהם – פער המועצם בשל הזלזול ולפעמים הבוז שהם חווים בעידן החדש. מי שמתקשה

200 צורף ובויםפלד, יום ויבוא ויפתחו את הארכיונים, עמ' 303. הכותבים מסתמכים על יומן לשכת ראש הממשלה ועל פגישותיה ביום 23 באוקטובר 1973.

להבין את עומק העלבון הזה תוהה כיצד הצליחה הבטחת תנועתו המשיחית של נאצר להשיב את הגדולה הגזולה להלהיב עשרות מיליונים ולהתמכר למדיניות חסרת אחריות מול המערב וישראל, שרק העמיקה את מצוקתם. בלעדיה קשה להסביר כיצד נגרר נאצר למלחמה בלתי רצויה בעליל, בניסיון להוכיח לדעת הקהל הערבית ולמערב שאסור לזלזל בו ("אם מדינות המערב מתכחשות לנו ומזלזלות בנו, עלינו ללמדן לכבדנו ולהעריכנו").

בלא אותו ממד תרבותי והיסטורי קשה גם להסביר מדוע ראו נאצר, וסאדאת עד 1977, את ההשלמה עם המדינה היהודית כטאבו עליון ששכירתו היא בגדר כניעה ובגידה. קשה להסביר מדוע הציג סאדאת שוב ושוב, לפני המלחמה ואחריה, את "הפלישה הציונית" בעצם קיומה של מדינת ישראל כחמורה מן הפלישה הטטרית והצלבנית וכמסכנת את קיומם של הערבים. קשה להבין מדוע מצא סאדאת לנכון להדגיש את חובתה של מצרים להבטיח שהיהודים "ישוּבו ויהיו – כפי שנאמר בקוראן – 'נגזרה עליהם ההשפלה והמסכנות'". בלא הממד התרבותי הזה קשה להבין מדוע יצא נאצר למלחמת ההתשה וסאדאת למלחמת הרמז כדי למנוע השלמה עם ישראל, כאשר שניהם יכלו להבטיח נסיגה מלאה מסיני תמורת השלמה כזו ולחסוך למצרים יותר מעשור של סבל מיותר.

כדי להסיר על הסף אי־הבנה רווחת: לא מדובר בטענה ממשפחת הקלישאות של "הערבים לא רציונליים ופועלים משיקולי כבוד". בני תרבויות שאינן מערביות מסוגלים לא פחות (ולעיתים יותר, הדוגמה הסינית תוכיח) לחשיבה אסטרטגית בחתירתם למימוש יעדיהם. סאדאת אימץ בשנות ה־70 אסטרטגיה מבריקה שהצליחה, לזמן מה, להוציא את ישראל וארצות הברית משיווי משקלן. בתחום האמצעים למימוש מטרותיו יש לבחון את מהלכיו בכלים אוניברסליים של מבחני כוח. אלא שבתחום היעדים, בתחום הנכונות לשאת בעלויות למימושם ובתחום סדר העדיפויות הלאומי, החברתי והערכי יהיה כל ניתוח חסר מאוד אם לא ייחד לתרבות, לכל תרבות, את המקום המרכזי הראוי לה.

לקח האמת השני נוגע לאיזון בין ריסון וגמישות לבין כושר עמידה וחתירה להכרעה. את האיזון הנכון ראוי לבחון על פי שיקולים ענייניים בכל מקרה ובכל שלב במאבק. במלחמת יום הכיפורים ובמהלכים שחוללה בעקבותיה מודגמים השיקולים הללו בשלושת הצדדים העיקריים של מאבקי הכוח שהתנהלו בה. קיסניג'ר הדגיש את ארוכה, בתוקף שיקוליו הגלובליים והאזוריים, את העמידה האמריקאית נגד ניסיונותיה של מצרים לדחוק את ארצות הברית, באימוי מלחמה ובצל סכנת העימות הבין-מעצמתי שהיא מחוללת, לכפות על ישראל הסדר "בנוסח 1957". ניקסון וקיסניג'ר הבינו שמדיניות פייסנית תחזק את ברית המועצות ואת הגורמים הרדיקליים והאנטי-אמריקאיים במזרח התיכון, כפי שעשתה באמצע שנות ה-50. בשל כך הפגינו עמידה איתנה והכשילו, בראשית שנות ה-70, את ניסיונו של נאצר במלחמת ההתשה לחולל תהליך כזה, ונמנעו מלתת לו יד גם לקראת המלחמה באוקטובר 1973.

בראשית המלחמה ב-1973 התברר לנשיא וליועצו לביטחון לאומי כי הגיעה העת לגמישות, לשיקול מחדש של סדר העדיפויות ולניצול הזדמנות היסטורית. ישראל לא הצליחה, כמצופה, להביס את המהלך המצרי-סורי בעודו באיבו, ונדחקה לתלות קריטית בסיוע אמריקאי. מצרים מיצתה את יכולותיה הצבאיות בעשרת הימים הראשונים למלחמה. לשם הצלתו מפני תבוסה צבאית משפילה בסוף המלחמה נזקק סאדאת לריסון אמריקאי של ישראל, ותמורתו הציע שינוי של האוריינטציה הגלובלית שידחק את ברית המועצות ממעמדה האיתן במזרח התיכון. בתנאים האלה הצליח קיסניג'ר, במתכונת שניצלה את תלותן של מצרים וישראל בשירותיו, לקדם באופן דרמטי את יעדיו הגלובליים והאזוריים – דחיקת הסובייטים והרדיקלים ממעמדם ומיסוד מעמדה של ארצות הברית כגורם הקובע באזור.

סאדאת הפגין אף הוא עמידה איתנה, למרות שהוכח בדיעבר שלא ניתן היה לעמוד ביעד הכולל שבחר. הוא האמין בכל ליבו שאסור לנטוש את הטאבו העליון של חברתו ורקח אסטרטגיה מתוחכמת, ששילבה מלחמה ופתיחות מול ארצות הברית; זו הצליחה לשפר באופן דרמטי את עמדת המיקוח שלו בזירה הבינלאומית, במערכת

הבין-ערבית ובביתו המצרי פנימה. כאשר התברר לו, שנים לאחר המלחמה, שעל אף כל הישגיה הוא נקלע למבוי סתום המסכן את גורלה של מצרים, נטל על עצמו סיכון הרקוליאני בשבירתו של הטאבו הזה. עכשיו כבר אפשר להוכיח שהוא לא רק הציל את ארצו אלא גם שימר לאורך זמן את מעמדה בזירה האזורית. מצוקתה העמוקה של מצרים היום היא תולדת הצטברותם של גורמים מבניים שאינם קשורים להכרעתו של סאדאת. בלעדיה היה מצבה קטסטרופלי.

בישראל השתלמה בדיעבד גם הנכונות לשלם מחיר גבוה על עמידה איתנה במשך עשר השנים בעקבות ששת הימים, וגם הריסון המופלג שנדרש באוקטובר 1973. עשר שנים סירבה ישראל לסגת, אפילו רק מסיני, בלא תמורה של שלום מלא שיחייב את מצרים לנטוש את המתכונת שבה הובילו נאצר וסאדאת את העולם הערבי. בירושלים ידעו היטב עד כמה נחרצת מצרים לסרב ל"כניעה" כזו והעריכו שהמאבק עלול להיות ממושך מאוד. מנהיגיה, בתמיכה רחבה של הזרם המרכזי בציבור, היו מוכנים להסתכן בשתי המלחמות שמצרים יזמה כדי לכפות על ישראל נסיגה כזו מבלי "לבגוד" בייעודה של מצרים ובעתיד הערבים. הנחישות הישראלית לתבוע שלום מלא ונפרד כזה הביא עליה לא רק מלחמות קשות אלא גם ביקורת בזירה הבינלאומית, ואפילו חיכוכים קשים ומסוכנים עם מדיניות החוץ האמריקאית (למשל תוכנית רוג'רס ב-1969).

גם אחרי מלחמת יום הכיפורים, למרות כאבה ופגיעה, למרות ההמחשה האולטימטיבית של עלות העמידה הזו על התביעה לשלום נפרד ולמרות השחיקה בעמדת המיקוח של ישראל, עמדה גם ממשלת רבין על התביעה הזו. העמידה עלתה לה בעימות חסר תקדים עם ארצות הברית ("ההערכה מחדש" הידועה) בעניין נסיגה צנועה יחסית, שמומשה בסופו של דבר בהסדר הביניים ב-1975. זה המחיש לסאדאת ולקיסניג'ר עד כמה חסרת סיכוי תהיה נכונות ישראלית לנסיגה מלאה מסיני בלא תמורה מדינית מרחיקת לכת. הדעת נותנת שההמחשה הזו, גם בתנאים הקשים לישראל ב-1975, השפיעה על המפנה הדרמטי של סאדאת כשנתיים לאחר מכן.

הביטוי הבולט לנכונות ישראל לריסון ולנטילת סיכונים באוקטובר 1973 לא זכה לתשומת הלב, לתהודה ולהערכה שהוא ראוי לה, כיוון שנבלע בשיקולים חשובים אחרים ומשום שאובדן האמון בהנהגה הישראלית צבע בעיני ישראלים רבים את כל שיקוליה בגוונים לא מחמיאים. בסוף המלחמה החליטה ישראל למעשה, מבלי שגולדה מאיר ושותפיה הקובעים להנהגה הגדירו כך את הכרעתם, לוותר על שיקולי ההרתעה המסורתיים של ישראל לטובת הימור מחושב על מאזן שיקולים שונה ביסודו. מסד הביטחון הלאומי שהיה מקובל ללא עוררין עד אוקטובר 1973 דרש, ובצדק, כתנאי מוקדם לכושר ההישרדות של ישראל באזור הבסה צבאית שלמה של הצבאות הנלחמים בה ומניעת הישגים שיעודדו את האויבים הללו לנסות את כוחם במלחמה נוספת.

הרמטכ"ל המצרי קבע כי מצב צבאו בסוף העימות ב־1973 היה "בשפל המדרגה [...] כלאחר ייאוש". סגן הרמטכ"ל הישראלי קבע שביכולתו לבצע (והמליץ לא לממש) "מהלך התקפי להשמדה של שני שלישים מהצבא המצרי". השמדה כזו אכן הייתה מחזקת את ההרתעה בהקשר הישראלי-ערבי המסורתי (ומשיבה למנהיגים הישראליים חלק מהמעמד הציבורי שאיבדו). אלא שישראל הבינה שבמציאות הטריטוריאלית החדשה עשויה אוריינטציה אמריקאית של מצרים לפצות על ויתור בתחום ההרתעה הישירה. היו גם סיבות אחרות להימנע מהכרעה – לחצים אמריקאיים עזים, איומים סובייטיים ותשישות ישראלית – אך נראה שהשיקול האסטרטגי הכולל מילא תפקיד חשוב.

בפרספקטיבה היסטורית רחבה אפשר לקבוע בחלוף חמישים שנה כי בשילוב נכון (גם אם לא מושלם) בקרב שלושת הגורמים העיקריים בין עמידה איתנה, כשלא היה ממנה מנוס, לבין גמישות מרחיקת ראות כאשר נוצרה הזדמנות ובשלה שעתה, נמנעה לדורות מלחמה אזורית מתמשכת ונוצרו התנאים ליציבות יחסית בעימות בין ישראל לבין המכלול הפאן-ערבי. באזור הסוער ורב התהפוכות הזה מדובר בהישג לא מבוטל.

אפילוג

שאלת המפתח, גם כאשר אינה מודעת, המכריעה את כושר העמידה בסכסוכים קשים המתמשכים לדורות ומעוגנים עמוק באתוסים תרבותיים היא "לטובת מי פועל הזמן". הזמן כשלעצמו אינו "פועל", כמובן; השאלה היא למי מן הצדדים יש הצדקה עניינית לפתח תקווה לעתיד על יסוד הצטברות הישגיו בעבר, כושרו המוכח להתמיד במאבק והמגמות המחזקות בהתמדה את עמדת המיקוח שלו ואת כוחו. בעקבות מלחמת יום הכיפורים רווחה בזרם המרכזי של החברה הישראלית מרה שחורה. לא היה מדובר רק בזעזוע ההפתעה, בכישלון המודיעיני, בטעויות הקשות בהתקפות הנגד בימים הראשונים, בכאב האבדות הקשות, באכזבה ובאובדן האמון בהנהגה. לכל אלה נלוותה חרדה לגורלו של המפעל הלאומי כולו, על רקע ההערכה שכל המגמות – המדיניות, הכלכליות והצבאיות, בזירה הפנימית, האזורית והבינלאומית – נוטות לרעת ישראל, וכי הנחות היסוד בדבר יכולתה של ישראל להתמודד איתן היו מבוססות על יהירות חסרת כיסוי של ישראל ובזז חסר יסוד ליכולתם של אויביה הערבים.

בחלוף חמישים שנה אפשר כבר להציב את כל החרדות האלה בפרספקטיבה ולקבוע שלחלק הארי שלהן לא היה כיסוי. הכישלונות הישראליים בראשית המלחמה עודם כישלונות, הכאב עודנו כאב, הכעס על האחראים על מה שהיה אפשר למנוע עודנו מוצדק, אך לחרדה הקיומית לא היה מקום. המדינות שנלחמו בישראל לפני יובל שנים נתונות במצוקה חסרת תקדים בהיסטוריה המודרנית שלהן, חלקן מתפוררות, מדממות וכושלות בסיפוק הצרכים הבסיסיים של אזרחיהן, אחרות זקוקות לסיוע של ישראל במאבקן נגד אויבים אחרים. בכולן רווחת מאוד תחושה קשה ואין הרבה תקווה לעתיד.

ישראל נחשבת גם בעיניהן, למרות כשליה הממוקדים הרבים, להצלחה מסחררת בהתמודדות עם אתגרי המאה ה־21, ואזרחיה מעידים על חייהם הטובים גם כשהם כועסים על עיוותים והחמצות ונתפסים מדי פעם לחמיצות, לאכזבה ואפילו להיסטריה. חשוב לראות את מלחמת יום הכיפורים גם בפרספקטיבה הזו.

נספחים

207	מבוא
	נספח 1. קטעים מנאום נאצר לחברי המועצה המחוקקת
209	בעזה, 22 ביוני, 1962
	נספח 2. חסנין הייכל, "מאזן האימה והביטחון" –
215	מאמרים באפריל 1969
	נספח 3. עמדת מצרים ב־1971 בעניין פתיחתה של תעלת
236	סואץ
	נספח 4. הודעה מדינית של רזה"מ מאיר בכנסת,
243	26 באוקטובר 1971
	נספח 5. נאום הנשיא סאדאת לרגל יום הולדת הנביא
257	מוחמד, 25 באפריל 1972
	נספח 6. חילופי אגרות בין המזכ"ל ברז'נייב לנשיא
262	סאדאת, אוגוסט 1972
	נספח 7. קטעים מספרו של היועץ לביטחון לאומי
269	אסמאעיל על פגישותיו עם הנרי קיסינג'ר,
	בפברואר ובמאי 1973
	נספח 8. קטעים מנאום הנשיא סאדאת במועצת העם,
284	26 במרץ 1973
301	נספח 9. חסנין הייכל, "דוקטרינת הביטחון הישראלית"
312	נספח 10. נאום הנשיא סאדאת בכנסת, 19 בנובמבר 1977
331	נספח 11. פרספקטיבה בדיעבד של הנרי קיסינג'ר
	נספח 12. קטע מדברי הנשיא אל־סיסי במלאת 45 שנים
339	למלחמת 1973 באזני מאות קצינים ובכירי ממשל

מבוא

אוסף המקורות המובא כאן מוקדש, ברובו המכריע, להתבטאויות מצריות – הנשיאים נאצר, סאדאת וסיסי, האסטרטג הייכל, היועץ לביטחון לאומי אסמאעיל ומסמכי משרד החוץ המצרי. גם החריגים המעטים – דבריהם של גולדה מאיר, הנרי קסינג'ר ולאונרד ברז'נייב – מובאים כאן, בעיקר כדי לספר על התנהלותם מול יוזמותיו של סאדאת, מראשית נשיאותו ועד לחתימת חוזה השלום. הבחירה בהתבטאויות הללו משקפת את ההכרה שההכרעות העיקריות בשנות ה-70 שיקפו את השינויים הדרמטיים שהכניס סאדאת באסטרטגיה הלאומית שעיצב נאצר בשנות ה-50 וה-60. אין בכך כדי לגרוע מתרומת מדיניותן של ישראל וארצות הברית לעיצוב המזרח התיכון באותו עשור חשוב שבו פרצו המלחמה והשלום ולהשלכותיו החשובות של המפנה החיובי שהתחולל באזור בחצי המאה שחלפה מאז; אין בכך אלא להדגיש כי המחולל העיקרי של השינויים הדרמטיים במהלכו היה סאדאת, וכי הישגיהן של ישראל ושל ארצות הברית הובטחו באמצעות ניצול נכון של ההזדמנויות שנשיא מצרים פתח בפניהן. המקורות האלה מתארים, בלשונם ובסגנונם של המצרים שהובילו אותו, את ההתמודדות עם מורשת המאבק עם ישראל, בליבתו של המסד האידאולוגי והפוליטי המהפכני שחולל נאצר. נאצר יצר, כמעט יש מאין, "עולם ערבי", שהושתת על התגייסות נלהבת של הציבור הפוליטי שגיבש, תחת מנהיגותו הכריזמטית, בכל המרחב המשתרע "מן האוקיאנוס עד המפרץ". בשורתו הבטיחה להשיב לערבים את גדולת עברם ולפצותם על השפלת המפגש עם המערב ועל כישלונם בהתמודדות עם אתגרי העידן המודרני. הישגים במאבק עם ישראל, לפחות התמדתו בלא כישלונות מצטברים, היו תנאי הכרחי להזנתה של התקווה שעליה בנה נאצר את בשורתו ואת מעמדו הייחודי. אלא שמהפכתו התמוססה מראשית שנות ה-60 בסוריה ובתימן והגיעה למבוי סתום בתבוסתו מול ישראל ב-1967 ובמאמציו הכושלים להיחלץ ממנה, עד שנפטר בשברון לב ב-1970.

סאדאת למד חלק חשוב מלקחי הכישלון ויישם אותם לקראת המלחמה ובמהלכה; הוא הביא את תובנותיו לידי ביטוי בניהולה מלא-ההשראה האסטרטגית, תוך שילוב מהלכים צבאיים ותמרונים מדיניים, ששיפרו באופן דרמטי את עמדת המיקוח של מצרים מול ארצות הברית וישראל. בשלב הראשוני משקפים דבריו, המובאים כאן בהרחבה, את חתירתו לשדרג ולפתח את מורשתו של נאצר, תוך שימור מעמדה של מצרים כמנהיגת העולם הערבי, גם במאבק נגד ישראל. רק שנים לאחר שמיצה את הישגי המלחמה, הבין סאדאת כי גם ממעמדה המשודרג של ארצו, אין בידו לקיים את המורשת הזו, וכי ייאלץ לנטוש את החתירה למימושה, כדי להציל את מצרים. ההכרה הזו הביאה אותו לירושלים ב-1977 ולחווה השלום הנפרד עם ישראל פחות משנתיים לאחר מכן.

לקט המקורות מציג, בהגיונם, בלשונם ובסגנונם של מעצביו, את תקוותיהם, את הישגיהם, את אכזבותיהם ואת כישלונותיהם של מעצבי המורשת הנאצרית, כמו גם את השינויים, ולבסוף את המהפכה, שנאלצו יורשיה להכניס בה. מנאצר נחסך, במותו המוקדם, כאב הצפייה בהשלמת החורבן של מפעל חייו; הייכל כאב את התפוגגותו. וסאדאת קיבל על עצמו את האחריות להציל מה שאפשר מחורבותיו.

נספח 1.

קטעים מנאום נאצר לחברי המועצה המחוקקת בעזה, 22 ביוני, 1962¹

נאצר דיבר אל הפלסטינים חברי המועצה בעזה, בעיצומו של השבר במערכת הבין-ערבית, בעקבות פירוק האיחוד בין מצרים לסוריה בספטמבר 1961. ב-1959 יצאה מצרים בתכנית שנועדה להחיות את הישות הפלסטינית. במרס 1962 חתם נאצר על חוקה לרצועת עזה, כפיקדון בידי מצרים עד לשחרור פלסטין. בעקבות פירוק קע"ם התחזקה ההכרה, שנאצר היה ער לה כבר בשלהי שנות ה-50, בדבר חולשתם הצבאית של הערבים לקראת מאבק ה"שחרור". זו השתקפה במאמציו בשנות ה-60 להתעצם, כדי לסגור את הפער הזה, אך המלחמה בתימן הבליטה שוב את הפערים במאזן הכוחות לטובת ישראל.

את נאומו של נאצר בעזה ראוי להבין בהקשר הבין ערבי שבו נאלץ להתמודד עם גורמים רדיקליים ממנו, בעיקר משטר הבעת' בסוריה, שגייסו את ענין פלסטין כדי להטיל את אשמת פירוק האיחוד על נאצר, בהקשר הרחב של הימנעותו מעימות עם ישראל. הסורים התגרו בנאצר בתחום "שחרור פלסטין", בידעם שאינו מוכן לעימות צבאי עם ישראל וכי הוא חושש מן החורבן שיביא על הערבים עימות בטרם עת. הנאום נועד להסביר לפלסטינים, בעלי העניין הישיר ב"שחרור", ולמיליוני תומכיו הנלהבים ברחבי הקהילה הפוליטית הערבית שיצר, מדוע ראוי להפגין איפוק עד להשלמת ההתעצמות הערבית, במועד בלתי מוגדר. נאצר ניסה לשדר להם שילוב מסרים מורכב וקשה לעיכול: מצד אחד – מצרים נחושה להיאבק למען הפלסטינים והגורל הערבי, רק היא יכולה להוביל את המאבק ורק נאצר יכול לאחד תחת מנהיגותו את הערבים כולם; מצד שני – התנאים אינם בשלים עדיין ופעולה בטרם עת תביא על הערבים תבוסה ועל הפלסטינים אסון.

1 נאומו של נאצר בעזה 22 ביוני 1962. אל אהראם 27 ביוני 1962. התרגום מובא בתוך תכנית הפעולה הערבית נגד ישראל 1949–1967 חלק א' מקראות לשיעור של ד"ר י. הרכבי. אקדמון, ירושלים 1972. עמ' 1–4.

נאצר גייס לצורך העברת המסר הזה את טראומת 1948. הערבים כולם היו מודעים לטרגדיה הפלסטינית הזו, להשלכותיה ארוכות הטווח ולקושי העצום להביא לה מזור. נאצר סיפר על חוויותיו האישיות הקשות באותו אירוע דרמטי, תיאר את הכאב ותחושת הבגידה של מי שנשלח למלחמה בלא להבטיח את התנאים שהיו יכולים לאפשר ניצחון; בהקשר זה הסביר מדוע לא יפקיר לתבוסה טראומטית נוספת את קציניו, את חייליו, את הערבים שהוא אמור לגייס למשימת ה"שחרור" בתוקף מנהיגותו הכלל-ערבית ואת הפלסטינים עצמם. מבלי לנקוב בשמם, הפנה נאצר את תשומת הלב אל הציניות, חוסר האחריות וההפקרות של מבקריו הרדיקלים.

*

מבקש אני מאללה, כי יפגישנו תמיד בנסיבות ברוכות יותר. [אללה] יפגישנו כאשר כל זכויות עם פלסטין ישובו אל העם הפלסטיני. בעיית עם פלסטין היא בעייתו של כל ערבי בן-חורין. העם פה, בקע"ם, חש כפי שחשים בני פלסטין כלפי פלסטין. כאשר הייתי מדבר על-אודות פלסטין ועל-אודות הבעיה הפלסטינית והאחדות הערבית, יצא העם מגדרו. כזה הוא העם הערבי בכל מקום של המולדת הערבית. אולם התנאים שבהם התנסתה אומתנו, גרמו למה שקרה בשנת 1948. תנאים אלה לא נולדו ב-1948 אלא ממלחמת העולם הראשונה, מהצהרת בלפור ומן הדיונים השונים עד שנת 1948.

כאשר הגעתי ב-16 במאי לרפיח, לא היה שם צבא אשר ילחם. יתכן שהצבאות הערביים נכנסו כדי לבצע את החלוקה וזו הסיבה מדוע נע הצבא המצרי לאורך החוף עד אשרוד כדי להגשים את התוכנית הקיימת לחלוקה. אני חושב, שהערבים הם גורמי השואה בשנת 1948 יותר מן היהודים.

בשנת 1948 איבדנו עמדות ללא לחימה ואיבדנו את אלה שנמצאו באל-פאלוג'ה או בעראק אל-מנשיה או בבית-ג'ברין. בית ג'ברין אבדה ללא קרב. קו החזית מד'כרין לדיר-אל-דבאן, לדיר אבאן ולביר-ג'מאל ולכל האזור הזה אבד ללא קרב ולא נורתה שם ירייה אחת. גם אל-דואימה נפלה ללא קרב. בכל האזורים הללו לא ארע כל קרב שהוא. היהודים השתלטו על כל אלה בלא קרב והם עתה אלה אשר טוענים קבל העולם כי נלחמו וניצחו במלחמת 1948.

בשנת 1948 לחמנו נגד המצור על חלק מן הצבא המצרי באל-פאלוג'ה ובעראק אל-מנשיה. בעראק אל-מנשיה ראיתי את הפלסטינים שם היה עימנו השיח' ח'אלד מח'תאר אשר בנוי נפלו על קידוש השם לצדי, אולם הוא לא נתן דעתו אף לאחד מבניו. באותו יום הוגר הדם הפלסטיני והמצרי כמים, ומספר הנופלים על קידוש השם הגיע ל-150 מן הפלוגה המצרית. כן נהרגו פלסטינים רבים. היהודים נכנסו והשתלטו על שני שלישים מעראק אל-מנשיה אולם הם לא יכלו להחזיק מעמד, בעוד שאנו יכולנו להשתלט שוב על עמדותינו. היהודים ספגו באותו היום, 29 בדצמבר 1948, אבדות בשיעור של 400 הרוגים ואנו קברנום. אני הלכתי בינואר 1950, לאחר המלחמה ולאחר שביתת הנשק אל עראק אל-מנשיה, בתיווכם של אנשי שביתת-הנשק, כדי להראות ליהודים את קברות החיילים האלה, משום שהם לא יכלו להכירם וביקשו מאנשי שביתת-הנשק לשלוח את אחד המצרים כדי שיראה להם את מקום הקברים. הצבא המצרי שלחני משום שהיינו מחליפים בינינו את הגוויות.

מערכת 1948 נמוגה כעשן, וישראל לא נלחמה במערכה הזאת. מי שנלחם בה היה האימפריאליזם ובמלחמת 1948 לא היינו בני-חורין ולא היינו אדונים לרצוננו. נכנסנו למלחמה בשנת 1948 כשלא היה ברשותנו טנק אחד. גם ליהודים לא היו טנקים, אולם לאחר תקופת זמן השיגו היהודים טנקים, פגזים וכלי-נשק מן המדינות המערביות בעוד שתחמושתנו התמעטה בהתמדה ולא יכולנו להשלימה. היהודים לעגו לנו, ואין הם רק ישראל, אלא גם העומדים מאחוריה. זהו האויב אשר עמו חייבים אנו להסדיר את חשבוננו. אנו הערכים היינו אחראים לשואה הזאת, ואין היא תוצאת 1948 בלבד, אלא תוצאת 1948 ומה שקדם לה.

המנהיג אשר אינו מוכן ומנסה לעורר בקרב האנשים מחשבה כוזבת בדבר כוננותו, והמנהיג, אשר אינו מפקפק בניצחון ומנסה להחדיר מחשבה בדבר הניצחון הקרוב – בוגד בעניין ארצו ומולדתו – "והשיבו להם ככל יכולתכם". אין מנוס מכך שנבטיח לעצמנו, כי לא נכריז הכרזות מדיניות, וכי לא נציף את הציבור במחשבות שווא ובתקוות בעוד אנו איננו מוכנים. אין מנוס מן ההתכוננות בעוצמה

ובמוסר כאחד. ואם דנים אנו בעובדות עם פלסטינים והשבת זכויות עם פלסטין, הרי שהאמצעי לכך אינו המוסר של פלסטין או של רצועת עזה בלבד, אלא של כלל המדינות הערביות. העם הערבי נכון להקרבת ממון, רוח ודם.

התווכחנו פעם על נושא פלסטין במועצת השרים על יסוד בקשה שלי. נושא הדיון לא היה נהר הירדן. אמרתי שישראל תהיה נכונה להטות נהר הירדן ב־1963, וכי יש צורך להיכון ולהתוות תכניות מאז שנת 1959. [אמרתי] שחייבים אנו לדרון במצב המדיני ובצד הטכני באותה עת. הקימונו ועדה לבחינת הנושא הזה, ומטרתה הייתה לשלול מישראל את מקורות המים הערביים משום שאלה מים, הנשללים מסוריה ומלבנון בזרימתם לנהר הירדן. אנו יכולים להטות את המים האלה כדי לנצלם באדמותינו, ובדרך זו נשלול מישראל את המים הערביים. זו היא פעולה טכנית ראשונה, שאחריה יבואו פעולות מדיניות אחר-כך נחשוב על הבחינות הצבאיות. כאשר נבצע את הפעולות הצבאיות, אין לנו מנוס אלא להיות נכונים לבצען. אם אין אנו נכונים, חובה עלינו לפעול באורח מחושב עד שנהיה נכונים, באופן שלא יארע לנו שוב מה שארע בשנת 1948.

כאשר אקבע החלטות, אהיה חייב להיות בטוח, כי אוכל לכפות דעתי על כוחותיי וכי אוכל לכפות את כוחותיי על בן-גוריון ועל אלה אשר מאחורי בן-גוריון. כן אהיה חייב שלא להמר בגורל ארצי ולא להיכנס לשואה שניה ברומה לשואה של שנת 1948...

לו חשבנו בשנת 1948, לא היה קורה לנו מה שקרה בשנת 1948. אולם אף אחד לא שקל את הדבר, ובמצרים החליטו על המלחמה שבוע או עשרה ימים לפני. בגבולות פלסטין לא הייתה אלא חטיבה אחת באל-עריש ולא היו שם תחמושת וקווי אספקה, והייתי הולך לעזה כדי לקנות לחיילים גבינה וזיתים משום שלא הייתה לנו אספקה טרייה. זהו מזונם של חיילים, אשר עתידים ללכת לקרב, וראוי יותר לצבא במצב כזה, שלא ילחם וכי יסרב להיכנס למלחמה, או יניח את העם הפלסטיני לעצמו ויספק לו כלי-נשק ותחמושת כדי להלחם. העם הפלסטיני ראה שבע מדינות ערביות, אשר נכנסו לקרב, והיה שאנן, בחושבו ששבע המדינות עם שבעה מלכים ונשיאים ועם שבעה מטות מלחמה יוכלו להגן על פלסטין. אולם תקוותו נכזבה.

אנו, הדבקים בערכי המוסר והזנחים את שיטותיהם וערכיהם של תגרני המדיניות – על שום מה חלוקים אנו בדעותינו? חייבים אנו להתאחד ולנטוש את הריב, משום שלפנינו הקשה שבבעיות. מי שיאמר לכם, כי בעייתכם קלה – יטעה אתכם, שכן בעיית פלסטין היא הקשה שבבעיות העולם, משום שהיא עוסקת לא רק בישראל אלא גם בתומכיה – אולם אללה גדול יותר מן התומכים בישראל ואנו מאמינים. כי באמצעות האמונה נוכל להגשים את מטרותנו. טבעי שהאחדות הערבית הייתה גורם מסייע. בהקשר לכך-גוריון היא הייתה האסון הגדול ביותר. יום-יום הנני קורא את מה שמשדרת תחנת הרדיו של ישראל. שידורים אלה מכוונים להפיץ ספקות בקרב הערבים.

בשנת 1948 הפסדנו אולם ההפסד עורר את העם הערבי ואת האומה הערבית למילוי חובתם כלפיכם – הגשמת מטרותיכם להחזרת זכויותיכם בפלסטין. האימפריאליזם והציונות ינסו בכל האמצעים לפורר את האומה הערבית, משום שהאחדות הערבית היא האמצעי אשר מאפשר לנו להגשים את מטרותנו להחזרת זכויות בפלסטין. זו היא רוח הערבים ותכונותיהם, שכן אנו לא נשכח את חובותינו. דרכנו לכך היא כי נתאחד ונהווה יד אחת, שכן כל ניגוד לא יביא אלא אסון ונזק לילדינו, וראוי שיקריב כל אחד חלק מעצמו למען נתאחד ונקבץ את העם הפלסטיני. זו היא חובתכם ועליכם ללכת לכל עיר בפלסטין ולקבל על עצמכם את האחריות: תאספו כספים לכינון בתי-ספר ולא תסמכו על כספי הסעד, משום שהם יפסקו באחד מן הימים. עליכם לדרוש כספים, לבנות וליצר, בעוד שאנו נכונים לשיתוף-פעולה עמכם משום שזו חובה ולא עזרה, כי אתם הוקרבתם בשנת 1948 למען האומה הערבית כולה. זכויות פלסטין דורשות פעולה מתמדת וממושכת ואיחוד מוחלט ונכונות, ועליכם לבוא במגע עם כל הפלסטינים בכל ארץ כדי שיפעלו למען בעייתכם וילדיכם. עליכם לשים קץ לניגודים בקרבכם לא למען ג'מאל עבד אל-נאצר אלא למען פלסטין.

מי אשר מנצל את הבעיה הזאת למטרות אישיות – הרי הוא חורג מעקרונות המוסר ומן המטרות, משום שאי-אפשר לנצל את

בעיית פלסטין למטרות מדיניות או אישיות, וכבר אמרתי שהבעיה הזאת היא הקשה שבעולם. האומר כי התווה תכנית לפתרונה – רק מטעה אתכם, שכן לפנינו בעיה מסובכת, ומחובתנו להיכון לה בכל הכוחות הנפשיים והחומריים. יסודות הכוח הנפשי הם המוסר והאחדות: – אחדות הדעה ואחדות השורה. הכוח החומרי פירושו כי נפעל ככל האפשר כדי שלא נפגע, כשם שנפגענו בשנת 1948. בשנת 1956 סיכלנו את התוקפנות האנגלית-צרפתית-ישראלית ואני לא היססתי להוציא פקודות נסיגה, משום שחובתי כפתה זאת. המצב הצבאי חייב, כי אוציא החלטות בדבר נסיגת הצבא המצרי מסיני אל מערב התעלה, וכי אנטוש את אנשי אל-עריש, עזה ואל-טור. ופרוש הדבר כי הוצאתי פקודה בדבר אי-לחימה, כדי לשמור על אנשי עזה מפני מוראות הקרב, שלא הייתה לו כל מטרה צבאית. הם נלחמו בחאן-יונס ובמספר אזורים אחרים, בעוד שתכניתנו הייתה כי לא ילחמו, וכי ימסרו אזור זה. המלחמה היא הגנה, נסיגה ותקיפה, והמפקד המנצח יודע, מתי לתקוף ומתי לסגת...

בהקשר לבעיות הללו חייבים אנו לדעת מתי נעמוד ומתי נתקוף ואימתי ניסוג, אולם ראוי לנו בכל המצבים הללו להיכון בהתמדה ולחזק את עצמנו, הן מבחינה חומרית והם מבחינה רוחנית. אם ירצה האל, יצליח את דרכי הערבים, את אחדותם ואת האחדות הצבאית, אשר נכונה בשנת 1957 – היא האחדות המשותפת בין סוריה, ירדן ומצרים.

נספח 2.

חסנין הייכל, "מאזן האימה והביטחון" – מאמרים באפריל 1969²

חסנין הייכל הוא, ללא ספק, ההוגה האסטרטגי הערבי החשוב והמשפיע ביותר של תקופת נאצר וראשית תקופת סאדאת. מדובר בצרור בין כישוריו האישיים, קרבתו לנאצר, מעמדו הציבורי במצרים ותשומת הלב המוערכת בה זכו התבטאויותיו בעולם הערבי, בישראל ובארצות הברית. כעורך העיתון הממסדי אל אהראם וכמי שעמד בראש מוסד המחקר שלו, נחשבו מאמריו השבועיים לעיתים קרובות כגילויים של מעשה מדיני, הרבה מעבר לתרומתם העיתונאית.

הייכל שיקף והזין את העניין הערבי בישראל בממשל ובציבור הערבי, בניסיון ללמוד את דפוסי התנהגותה האסטרטגית ובעיקר לזהות את נקודות התורפה שלה. לצד השכנוע העמוק בעדיפות כוחם הכולל של הערבים, משעה שיגייסו את מכלול משאביהם, הכירו הייכל ושותפיו המעטים שעסקו ברצינות בנושא, ביכולתה של ישראל לכוון ולשמר, בצמתים מרכזיים בין אמצע שנות החמישים ואמצע שנות השבעים, אותה עליונות אסטרטגית שנדונה כאן בהרחבה וחטיפשו דרך להבינה, לעקוף אותה ולסכל את הישגיה. מאמריו של הייכל מיד לאחר ראשית התנופה במלחמת ההתשה באביב 1969, מתאר את השתקפותה של העליונות הישראלית הזו בתודעת הצדדים לעימות. לאחר דיון נרחב בשיטותיו של ההישג הישראלי, מציג הייכל בסופו תקווה צנועה בדבר ראשיתו של תהליך קשה וממושך, העשוי לחלץ את הערבים מן העיוות, הזמני לשיטתו, ביחסי הכוחות.

נקודת המוצא היא, כאמור, עדיפות כוחם הכולל של הערבים, משעה שיגייסו את מכלול משאביהם; זו אמורה להשתקף ב"מאזן האימה והביטחון" בתודעת הצדדים לעימות. העיוות התודעתי משתקף בעובדה שלמרות עליונותם המובנית של הערבים, דווקא הישראלים שלווים, בעוד הערבים הם אלה החווים פחד. ישראל חוללה את העיוות הזה במערכה פסיכולוגית, שבמהלכה שכנעה את בניה כי כוחה יונק מארבעה מקורות. בכל אחד מהם יש, לדברי הייכל, גרעין של אמת, לצד הגזמה רבה. הראשון,

2 אל אהראם, לפי סוכנות הידיעות 'המזרח התיכון', 3 באפריל 1969; 12 באפריל 1969.

המשענת הפיננסית של יהודי העולם ושליטתם באמצעי התקשורת; השני, קשרי הידידות האישית שפיתחו היהודים לדורותיהם עם מנהיגי המערב – בלפור, צ'רצ'יל, טרומן וג'ונסון – וגיוס תמיכתן של המעצמות הגדולות – בריטניה, ארצות הברית וצרפת; השלישי, כוחו של צה"ל, כפי שהשתקף במלחמת ששת הימים; הרביעי, נחשלותם המדעית והטכנולוגית של הערבים. בה בעת הנחילה ישראל לערבים את הפחד על ידי אלימות מופלגת: בשחיטה בדיר יאסין, בפצצות נפלם, בהרג ובהשפלה. לדבריו הבינה ישראל כבר בשנות ה-40 שעליה לבודד את מצרים מן העולם הערבי בשל משקלה הסגולי המיוחד והתמידה בכך, תוך ניצול המתחים הפנים-ערביים, גם בשנות ה-50 וה-60, כדי להכחיש את אחדותה של האומה הערבית "מהאוקיאנוס עד המפרץ".

היכל מתאר את האתגר המנהיגותי של מצרים "להרגיע את הערבים ולהפחיד את הישראלים", כדי להחזיר את מאזן האימה והביטחון למצבו הטבעי וההגיוני. לדבריו הוכח בשנתיים שמאז יוני 1967 כי מלחמה זו לא שמה קץ לכל המלחמות והשלום רחוק מתמיד. העם הפלסטיני התקשח והטרור ("התנגדות") הוא "גורם חרדה ישירה לחיים בישראל". קרבות הארטילריה בתעלה מעידים על שיקום הצבא המצרי; החזית המזרחית מול ישראל מתעוררת ומדינות הנפט מתגייסות לסיוע פיננסי.

לדברי היכל מדובר עדיין ב"תנודה, זעזוע או התחלה, אך כלל לא יותר מכך" במאזן הכולל, אך הוא מדאיג את ישראל ועלול לדחוף אותה "להנחית מהלומה על הערבים" כדי לבלום את התהליך. לדבריו היכל מהלומה כזו "לא תהייה זריקת פחד, אלא זריקת חיסון נגד גורמי הפחד", והיא משקפת בישראל "מסווה לחולשה יותר מאשר גילוי של עוצמה". הוא מסיים, בפתח מלחמת ההתשה, את מאמרו באזהרה מאופטימיות "שכן הדרך סלעית וקוצנית, יוקדת כלהב וקרה כקרח".

במאמר נוסף, שבוע אחרי כן, מסביר היכל את תקוותו ארוכת-הטווח לתיקון מאזן הכוחות המעוות, באמצעות "הנחלת תבוסה בלתי מעורערת לצבא הישראלי במערכה צבאית אחת". הוא עומד על ההבדל בין מה שאינו אפשרי באותו שלב: הבסת צה"ל במלחמה בדרך מפתיעה של "יוני 1967 במהופך", לבין מערכה שתהיה אמנם צנועה ומוגבלת בהיקפה, אך תסתיים באופן שלא יהיה ספק בתבוסת ישראל באותה מערכה. היכל מקפיד להבהיר שתבוסה כזו לא תושג בקרבות הארטילריה בתעלה או בפעולות הטרור הפלסטיניות שכבר התקיימו באותם ימים. כדי שצה"ל

ינחל תבוסה, נדרש הרס של שתיים-שלוש אוגדות, השמדת 10–20,000 חיילים, ודחיקת כוחותיו לפחות לטווח של קילומטרים ספורים לאחור. השלכותיה העמוקות של תבוסה כזו ייגזרו, לשיטתו, מהזמנת האגדה בדבר הצבא הישראלי הבלתי מנוצח: כיוון שהצבא הוא "עמוד השדרה של החברה הישראלית", הרי בעקבות סדיקתו, ייגזר החלום הציוני, ישראל תהייה לחיל מצב מיותר, החברה תפקפק ביכולתו של הצבא להגן עליה, כוחו של הממסד הצבאי יתערער והדוקטרינה האסטרטגית שנועדה לכפות שלום על הערבים תוכר כמבוי סתום. הייכל ציפה שערעור כזה של עמדת הכוח הישראלית יוליך לשינוי במדיניות האמריקנית באזור, כיוון שישראל לא תוכל עוד לתרום להגנת ארצות-הברית מפני זעמם של הערבים.

הייכל הציג את היעדים מרחיקי הלכת הללו כאפשריים, בזכות מה שתיאר כחולשתה המובנית של החברה הישראלית ש"אינה יכולה ולא תוכל לעולם לחיות באופן עצמאי", והדגיש כי ב-1967 הכשילו הערבים את ישראל במיסוד הישגי הקרב באמצעות סיום הסכסוך. הוא הציג שורה של מגבלות המקשות על צה"ל לפעול במתכונת העדיפה בעיני ישראל: היערכותה החדשה על הירדן, בתעלת סואץ ובגולן גובלת באזורים צפופי אוכלוסייה, שאינם מאפשרים קרבות תנועה ויחייבו עימותים סטטיים, בעוד הריחוק בין חזיתות העימות מקשה על הלוגיסטיקה ועל העברת כוחות מחזית לחזית, לצורך ריכוז כוחות להכרעה.

נוסף למגבלות הצבאיות, הצביע הייכל גם על תחושת מצוקה שייחס לציבור הישראלי, לנוכח החלטות בינלאומיות ביקורתיות, לנוכח תמיכתה הצבאית של ברית המועצות בצבאות הערביים, לנוכח הסתלקות צרפת מברית עם ישראל ולנוכח דיוני ארבע המעצמות, בצל החשש מפני עימות גרעיני.

המסר שביקש משטרו של נאצר להעביר באמצעות הייכל לציבור הערבי המשכיל במצרים ומעבר לה, מעוגן בהכרה בדבר התמדתה של עמדת המיקוח הקשה של מצרים ובעלות בריתה בעקבות מלחמת ששת הימים, גם כשנתיים אחריה. המסר הזה הדגיש את הצורך במאבק נחרץ ומתמשך, שייביא לידי ביטוי את הפוטנציאל הערבי בגיוס מכלול משאביו, כדי לשנות את מאזן הכוחות. רכיבים חשובים בתפיסתו של הייכל אכן מומשו והשלכותיהם עמדו למבחן במלחמת יום הכיפורים ובעקבותיה. ראו בהרחבה בנספח 9 להלן.

אם לא טעיתי בהבנת המנטליות הישראלית ובמעקב אחרי הלך מחשבתה, הרי שלא מן הנמנע כי במטכ"ל של צה"ל – המהווה מבצרו של הממסד הצבאי השליט בישראל – חושבים עתה ומרכזים מחשבתם בשאלה אחת, והיא: כיצד הם יוכלו להנחית על הערבים מהלומה, שבאמצעותה הם יעצרו את השינוי, שהתחיל לחול במאזן, שהוא מחשובי מאזני הכוח בסכסוך הערבי-ישראלי הוא המאזן שאכנהו "מאזן האימה והביטחון" אותו אני מחשיב כמאזן החשוב ביותר בסכסוך זה מיד אחרי מאזן הנשק.

לכל סכסוך בעולם – באופן כללי ובאופן ספציפי – שני צדדים: האחד, צד חומרי – הוא הכוח על כל מרכיביו המעשיים: צבאיים, כלכליים וכיו"ב; השני, צד מוראלי, בו כלולים האמונה במטרת הסכסוך, המצב הנפשי של צדדי הסכסוך וכיו"ב. המצב הנפשי בקרב צדדי הסכסוך הערבי-ישראלי – זהו בדיוק הציר של מאמר זה, וזה מה שאנו מכנים בד"כ ענף "המלחמה הפסיכולוגית" במכלול ענפי המלחמה הכוללת במובנה המודרני.

ביחס לאויב – באופן ספציפי – הרי המלחמה הפסיכולוגית משחקת תפקיד בולט, אולי התפקיד הראשי באסטרטגיה הישראלית כולה, וזאת בשל אופי מצבה של ישראל, על כל הכרוך בו. אופי זה והכרוך בו מספקים לנו מיד שתי עובדות, שלא יתכן להתעלם מהן או לחלוק עליהן: האחת – ישראל היא אי, אשר בו חיים שני מיליונים של ישראלים; השנייה – האומה הערבית סביב לאי זה היא ים המקיף אותו, ובו חיים בין 80 ל-100 מיליון ערבים. משתי עובדות אלו באופן הגיוני נובעים, מבחינה פסיכולוגית, שני מצבים: (1) מן הדין, כי הישראלים יפחדו... (2) מן הדין, כי הערבים יהיו שלוים. כלומר "מאזן האימה והביטחון" – מן הדין באופן טבעי והגיוני שהוא נגד ישראל ולטובת הערבים, אלא שישראל מנסה באמצעות גורמי לחץ חיצוניים לכפות על המאזן פעולה המנוגדת לטבע ולהגיון, וזה אשר היא ניסתה למעשה, ניסתה בהצלחה והיא עדיין מנסה.

מכאן, שישראל – בכל מה שעשתה ובכל מה שהיא עושה – רוצה להעניק לישראלים מנה כפולה של ביטחון מעושה, מכיוון שהוא מלאכותי ומנוגד לטבע ולהגיון... בכל אשר ניסתה ותנסה

רוצה ישראל להאכיל את הערבים מנה קטלנית של אימה מעושה, כיוון שאף היא מנוגדת לטבע ולהגיון. אם נשאל, מה עשתה ישראל לישראלים ומה היה הרכב המנה הכפולה של הביטחון אותה הזריקו להם – נמצא:

א. שכנועם [של הישראלים], כי אין הם לבדם באדיאולוגיה הציונית וביישומה בפלסטין. שכן הם ראשונים ליהודי העולם, על כל אפשרויות השליטה הפיננסית שיש להם [ליהודי העולם]: כמו הבנקים ומוסדות ההשקעה הגדולים, חברות הביטוח וכן אמצעי ההסברה כמו: העיתונות, הרדיו, הטלוויזיה והקולנוע. וזאת נוסף להזדמנויות שאפשרויות אלה מעניקות, לשם טיפוח קשרי ידידות הדוקים עם אישים רבים, הממלאים עמדות חשובות במדיניות העולמית. משפחת רוטשילד הייתה מקור מימון עיקרי ליושבים הישראלים הראשונים בפלסטין. יתר על כן: ההשפעה היהודית על אמצעי ההסברה בארה"ב, למשל, אינה מצריכה פירוט יתר. גם קשרי הידידות ההדוקים עם מדינאי העולם החשובים, מילאו את הנדרש מהם, ואף למעלה מכך. לידידותו של ויצמן עם צ'רצ'יל ועם בלפור הייתה השפעה גדולה ביותר לפרסום "הצהרת בלפור". גם הידידות עם טרומן ועם ג'ונסון מילאה את הנדרש ממנה, ואף למעלה מכך, ב-1948 וב-1967.

ב. שכנועם [של הישראלים], כי מאחוריהם ניצבת בהתמדה מעצמה גדולה או מדינות (מעצמות) גדולות מגינות, שלא תסכמנה לעמוד בחיבוק ידיים, אם תהיה נשקפת להם סכנה. וזאת הן אם סכנה זו הינה ממשית או אפשרית; וכי המעצמה הגדולה או המדינות הגדולות המגינות מוכנות להתערב לטובתם, בדרכים עקיפות, הווה אומר: באמצעות פעולה צבאית, בעת הצורך. בתקופה שבין שתי מלחמות העולם הייתה זו בריטניה הכוח המגן. בתקופה זו ניתנה "הצהרת בלפור" ומספר הישראלים בפלסטין גדל מ-7% ל-37% מכלל האוכלוסייה. ארה"ב הייתה הכוח המגן בתקופה שלאחר מלחמת העולם השנייה. בתקופה זו, ב-1947, פורסמה ההחלטה לחלוקת פלסטין תחת השפעה אמריקנית. ב-1948 קמה

בפועל המדינה הציונית והתפשטה מעבר להחלטת החלוקה, והגיעה לקווי שביתת הנשק של 1949.

בתקופת נשיאותו של אייזנהאואר לא היו בידי היהדות והציונות אפשרויות להשפעה רבה על הנשיא. ישראל הרגישה צורך לכוחות מגן נוספים [ש]סייעו לה לצאת להרפתקה שנראתה אז בעיניה כהכרחית, לאור עסקת הנשק הראשונה שנכרתה בין מצרים לבריה"מ וכך מצאה לה ישראל את בריטניה, שבה הייתה ממשלת אנטוני אידן ואת צרפת שבה הייתה ממשלת גי מולה. ביום ה-29 באוקטובר 1956 התקדמה ישראל לעבר מדבר סיני ושימשה חיל חלוץ לפלישה הבריטית-צרפתית שבאה לאחר מכן. זאת במסגרת מזימת קשר משולשת שאין היא כיום בגדר סוד.

במערכת 67 פנו לבן-גוריון: שר הביטחון משה דיין, הרמטכ"ל יצחק רבין ואיתם כמה חברים של המוסד הצבאי ושאלו אותו מה דעתו בקשר להתקפה העתידה על מצרים. בן-גוריון ענה להם בשאלה אחת: האם יש לנו ערכות של מעצמה גדולה? איני יודע בוודאות מה הייתה תשובתם לבן-גוריון אך אני מאמין אמונה שלמה שמפקדי ישראל פעלו בשנת 1967 תחת "מטריה" של עמדה אמריקנית – ואחת היא אם עמדה זו מצאה את ביטויה בכתב: או על ידי דיון מפורט או אם הרמזים החשאיים באו במקום הדיון המפורט.

בבואי לסקור עמדה אמריקנית זו שתחת מטריית פעלה ישראל, אני נזכר בשיחה שהתנהלה ביני לבין אמריקני מפורסם שבתוקף עבודתו יודע הרבה מן העניינים העדינים ביותר בושינגטון. היה שם גם עד נוסף לשיחה זו שהיה רחוק משדה המדיניות ודרכיה הנפתלות... בין הדברים שאמר אותו אמריקני מפורסם בשיחה שהתנהלה ביננו – למען הדיוק – ביום ה-1.6.67 כאשר הסערה התקדמה במהירות ובעוז בשמי הים התיכון היו דבריו אלה: אם תפרוץ מלחמה ביניכם לבין ישראל, תעמוד אחת משתי האפשרויות: או שהם יתקדמו לתוך אדמתכם או שאתם תתקדמו לתוך אדמתם. אם הם יתקדמו לתוך אדמתכם זהו ענין שלכם אך אם אתם תתקדמו לתוך אדמתם זה יהיה העניין שלנו, כלומר עניינה של ארה"ב שלא תעבור על כך בשתיקה.

לא עניתי דבר. הצהרה זו על כל המרירות שהייתה בה, לא הייתה עבורי בדרג של הפתעה, אך אותו עד לשיחה שהיה רחוק משדה המדיניות ודרכיה הנפתלות, לא יכול היה לשתוק ואמר תוך התרגשות עמוקה: האם זהו צדק? האמריקני המפורסם ענה, בהתעלמו מכל חישובים של צדק ועושק: אמרתי את האמת, זוהי אחת מהעובדות הקיימות ואין צורך להתאמץ כדי להסביר אותה או להצדיק אותה. היא מאותן עובדות קיימות שיש להתייחס אליהן כמות שהן. ואמנם כל זה קרה בפועל בקרבות יוני '67 ולאחריהם, והדבר נמשך עד עכשיו, עת ארה"ב עומדת להשתתף בשיחות שאותן ינהלו 4 המעצמות בניו-יורק לדיון במשבר המזרח התיכון. תפקיד ארה"ב בדיון זה הוא תפקיד של כוח גדול המגן על ישראל מבחינה צבאית על-ידי אספקת נשק, ומבחינה מדינית על-ידי אימוץ העמדה הישראלית לאורך כל הקו.

א. הישראלים משוכנעים בחשיבותו של צבאם ובאפקטיביות שלו בהגנה על ישראל. השתכנעותם עוד העמיקה שורשים לאחר קרבות 1967, אז היה נראה לישראלים כי צבאם חולל את הפלא בעצמו והביס את צבאותיהם של שלוש מדינות ערביות תוך ששה ימים, נשא את הדגל הישראלי לגדה המערבית של הירדן, לגדה המזרחית של סואץ ואל פסגת רמות הגולן הסוריות, וכן לירושלים. ביטחונם של הישראלים בצבאם הרקיע שחקים לאחר קרבות יוני '67. תפקידו של המוסד הצבאי בישראל הגיע לדרגה שאין כדוגמתה, עד כדי כך שישראל אינה עם שיש לו צבא המשרת אותו. היא הפכה לצבא שהעם משרת אותו.

ב. הישראלים משוכנעים כי הערבים, אפילו אם יתקבצו [יחד], אינם שקולים כנגדם. זאת בגלל נחשלותם בתחום הטכנולוגיה, כלומר היישום בפועל של המדע החדש, ומכאן שהעליונות תהיה תמיד בידי ישראל. על מנת לנהוג ביושר עלינו לומר כי תערובת של כל הגורמים האלה לא הייתה רק המצאה של דמיון. חלק מהגורמים נכונים וחלק אחר הם רק חצאי אמיתות, ויש בעניין זה סדקים שכיסו אותם בכזבים. תפקידה של הלוחמה הפסיכולוגית היה להגזים ולהפחיד. שעה שמתנהלת לוחמה פסיכולוגית אין

מסתפקים בהמצאת גורמים והרצאתם של גורמים אלה. מגזימים, מפחידים משנים ומפחיתים בערכם של דברים – תוך כדי ניצול עובדות או חצאי עובדות ואחר כך שקרים, בצורה מחושבת.

נעבור לשאלה השנייה, שהינה החלק השני של הנושא, והיא: מה עשתה ישראל לערבים ומה המייחד את המנה הכפולה ומכופלת של אימה ופחד שהגישה לערבים? כשנשאל שאלה זו נמצא: שישראל, למן היום הראשון של המאבק, השתמשה בנשק ההפחדה נגד הערבים, וזאת ע"י אלימות מופרזת. זוהי השיטה העתיקה ביותר בהיסטוריה, בה נקט הלוחם הראשון בהתקיפו יריבו; באמצעות צריחות אימים התכוון להטיל אימה בלב יריבו בטרם ישלח בו את חיצו, בטרם יגיע אליו ויערוף את ראשו בסכינו וישלח אותו [את הראש] לשבטו, כדי לשמש לקח לאחרים מקרב היריבים ולצנן את התלהבותם.

בית הספר לאלימות בהיסטוריה הציונית הוקם עם קום היישוב הראשון בפלסטין והוא ממשיך להתקיים עד עצם היום הזה. לבית ספר זה היו פילוסופים החל בגולד סטרים [?], וכלה בז'בוטינסקי, באברהם שטרן, במנחם בגין, בדוד בן-גוריון ובמשה דיין. החינוך בבית ספר זה הוביל לטבח המפורסם של דיר יאסין, מקום שם נשחטו גברים, נשים וטף וגופותיהם שוסעו על מנת ששמע הדבר יגיע לכל מקום ויסופר על כל לשון ויעבור כברק המחשמל ליתר כפרי פלסטין וידחוף את התושבים לברוח בטרם תשיגם זוועת האימה. החינוך של אותו בית-ספר הוא הוא שהתיר את הפצצת מאהלי הפליטים בפצצות נפלם והוא הוא שהכתיב את השיטה בה נהגו כלפי החיילים המצרים בסיני בעקבות מתן צווי הנסיגה. ההוראות לכל הכוחות הישראליים היו, כפי שמסופר ב"שיח לוחמים", שיצא לאור לאחרונה בישראל, היו: הרגו כמה שתוכלו להרוג, וללא היסוס, ואת אלה שאינכם הורגים עליכם להשפיל. מן ההכרח שהפחד והאימה יגיעו עד עומק נפשם [של החיילים המצרים] בכדי שלא יעלה על דעתם לשוב להילחם בכם פעם נוספת.

ישראל המשיכה באותו קו, שהונח ע"י האימפריאליזם, והוא, שיש להתרכז במצרים, בכדי לבודדה מן האומה הערבית, או להכניס ייאוש בלב האומה הערבית בכדי להרחיקה ממצרים. ישראל ניסתה

בכל האמצעים, עוד לפני מלחמת יוני 1967, לפני מערכת סיני ב-1956 ולפני מלחמת פלסטין משנת 1948 ואפילו עד עצם היום הזה, לבודד את מצרים מיתר המדינות, ע"י הפיתוי של החזרת כל אדמותיה, אותן איבדה בשנת 1967 ובלבד שתרחק מעל יתר המדינות. אך מצרים דחתה זאת בתקיפות מכובדת יותר ובטוחה יותר.

ישראל חוזרת שוב על ניסיונה נגד מצרים בפנותה הפעם אל האומה הערבית ובנצלה את תוצאות מלחמת יוני 67 גדי לשכנע את יתר מדינות ערב שמצרים לא יכלה בעבר ואף לא תוכל בעתיד [לנצח]. על כן מתרכזת ישראל נגד הצבא המצרי, דבר שקדמו לו תעמולה אימפריאליסטית. ברם, האומה הערבית דחתה ניסיון זה מצד ישראל כפי שדחתה ניסיון כזה בעבר מצד האימפריאליזם, משום שהוצאת מצרים מן המערכה, פירושה שלא תהיה יותר מערכה, וזאת בשל הסיבה הפשוטה, והיא, שמצרים מהווה 35% מכלל הכוח הערבי (יותר מ-30 מיליון מצרים מתוך פחות מ-100 מיליון ערבים) ו-60% מהכוח הערבי הסובב את ישראל, במישורין, המסוגל ליטול חלק במערכה.

ישראל ניצלה בצורה מכסימלית את הניגודים בהתפתחות הערבית, לרוע המזל הייתה תקופת ההכנה לקום מדינת ישראל, תקופת קיומה והתקופה בה הכתה ישראל שורשים או ניסתה לעשות זאת – תקופה זו הייתה גרושת ניגודים משום שהייתה רבת התפתחות. המוזר הוא שכל אימת שהניגודים בקו ההתפתחות הערבי הגיעו לשיאם, צעדה ישראל צעד נוסף להגשמת מטרתיה.

היה ניגוד בין רעיון החליפות האסלאמית וריבונותה על כל מדינות ערב, לבין רעיון העצמאות הלאומי של כל מדינה ערבית. ניגוד זה הגיע לשיאו לפני מלח"ע הראשונה ואף לאחריה. בשיאו של ניגוד זה הצליחה הציונות להשיג את הצהרת בלפור. היה ניגוד בין רעיון הלאומיות הערבית, לבין רעיון העצמאות הלאומית של כל מדינה ערבית. למרות שניגוד זה היה מזויף, כי האחדות הערבית עולה בקנה אחד עם העצמאות הלאומית, תומכת בה ואף מרחיבה רעיון זה. בשיאו של ניגוד זה, פורסמה החלטת החלוקה של פלסטין בשנת 1947. לאחר מכן היה ניגוד בין שיטות הפיתוח השונות של

החברה הערבית. היו כאלה שראו בשיטה המהפכנית פיצוי לנחשלות רבת שנים. בשיאו של ניגוד זה פרצה מערכת יוני 1967. במשך כל התקופה הזו וע"י ניצול הניגודים בדרך ההתפתחות, הייתה מטרת ישראל לשכנע את הערבים עצמם וגם את עמה שלה, כי אין אומה ערבית אחת, כי אם חלקים מפורדים וסדוקים ורסיסים מפורזים מהאוקיינוס עד למפרץ.

תוצאות מלחמת יוני היו מחוזה מעציב ומצער. ישראל הגיעה למקסימום שיכלה להשיג כדי לבסס את כל אשר ניסתה ע"י השפעה על מאזן הפחד והביטחון בסכסוך הישראלי-ערבי. מה נשאר כדי להפחיד את הישראלים ולהרגיע את הערבים, או נשאל אחרת מה נשאר כדי להרגיע את הערבים ולהפחיד את הישראלים. נראה כי מאזן הפחד והביטחון בסכסוך הערבי-ישראלי, מבלי שים לב לטבע ולהגיון, התייצב באופן סופי לטובת ישראל ונגד הערבים. לטובת ישראל – ואין תושביה שם, אלא חיל חלוץ של היהדות העולמית, ארה"ב היא מטריית הגנה המסוככת עליהם, צבאם בלתי מובס ועל עליונותם הטכנולוגית אין חולקים. נגד הערבים – האלימות תלויה מעל ראשיהם ואין הם יכולים להדפא או להשיבה אחור. ממצרים מוקז דם והעולם הערבי מפורז לרסיסים. אלה הם תוצאות מערכת יוני הלכה למעשה.

מאז יוני 67 עברו שעות, ימים, וחודשים, אני יכול לומר כמעט שנתיים. יחידות זמן אלה לא חלפן לשווא, למרות הייסורים והמתח שאנו חשים. זאת משום שהטבע יכול להירדם אך לא ימות: ההיגיון יכול להתחבא אך לא יאבד. כך קרה שמאזן האימה והביטחון בסכסוך הערבי-ישראלי החל לרחוץ, ואחר הזדעזע, אחר כך החל לנוע. כל זה באיטיות רבה ואולם זה מתרחש. על מנת שנוכל להבחין בתוזה של מאזן הפחד והביטחון בסכסוך או לפחות לחוש בכך, היה רצוי להשקיף על התמונה [של המצב] מהצד הישראלי. ישראל חשבה שכל המאזן נטה לצידה בצורה שאינה ניתנת עוד לשינוי.

אני יכול לומר בפשטות בהקשר זה, כי לכל אחד מתושבי ישראל ישנן שאלות, שהוא אינו יכול למצוא להן תשובה פשוטה, משכנעת, חזקה ומכריעה בו זמנית כמו אותה התשובה שהייתה לו בעקבות

קרבות יוני 1967. אינני מטיל ספק, ואין זאת הסקת מסקנה גרידא, כי כל תושב מישראל כיום שואל עצמן מספר שאלות :

1. ההנחה הייתה, כי מלחמת יוני '67 היא המלחמה ששמה קץ לכל המלחמות, ישראל לא ניצחה בצורה כזאת אף פעם לפני מלחמה זו, וספק הוא אם היא תנצח בצורה זו לאחריה. צפוי היה שיבוא השלום, אך השלום כיום רחוק יותר ממה שהיה בכל זמן שהוא. ומדוע?

2. מדוע לא עלה בידו של הצבא הישראלי לחסל את ההתנגדות הפלסטינית, שהפכה להיות גורם של חרדה ישירה לחיים בישראל.

דיין נהג לומר לפני שנה ולפני חצי שנה, כשהחלו פעולות ההתנגדות: קבוצה זו של חבלנים – כמוה כביצה בידי – אלחץ עליה והיא תתבקע. אם כן מדוע לא עלה בידי דיין לקיים את הבטחתו, שנראתה בוודאית לידו, ומדוע הפכה הביצה לפצצה, וכשהחזיק אותה בידו – היא התפוצצה בפניו? חשוב יותר מכך הוא, שעם פלסטיין בכללותו, אשר הסברה הייתה שהוא נשנק תחת משא המאורעות ועולם ושנמוג, הופיע שנית, התלכד במהירות ורכש סגולה של קשיחות, שלא הייתה כדוגמתה אפילו לפני קום המדינה הציונית, ומדוע?

1. קרבות הארטיילריה והאוויר בחזית המצרית מצביעים, שפעולת בניינם מחדש של הכוחות המזוינים המצריים התקדמה כברת דרך נכבדת; צבא סוריה חזק יותר ממה שהיה; צבא ירדן – מצבו טוב בהרבה ויחידות מהצבא העיראקי נמצאות בסוריה ובירדן. כמו כן ישנן שיחות על מפקדה מזרחית, שביכולתה למלא תפקיד משפיע ואפקטיבי לצד החזית המערבית המוחזקת ע"י הצבא המצרי, ועמו יחידות סמליות מאלג'יריה ומסודאן. יחידות המצביעות בראש ובראשונה על המשמעות של השיתוף, של האמונה באחדות הגורל ואף למעלה מזאת. המדינות הדוגלות בהתפתחות בדרך המסורתית הן אותן מדינות אשר מחזקות מבחינה כספית את עמידתן האיתנה של המדינות אשר דוגלות בהתפתחות בדרך המהפכנית, ומדוע?

2. לבסוף, דבריו של ג'מאל עבד אל נאצר בפתיחתה של הועידה הלאומית של האיחוד הסוציאליסטי הערבי ובנעילתה נשאו נימה של ביטחון, בעל צליל שלא יתכן שהאוזן תחטיאו.

סיכומו של דבר: קיימים תנודה, זעזוע או התחלה של תזוזה ב"מאזן האימה והביטחון" במאבק הערבי־ישראלי. למען אדייק בדברי אוסיף: הכוונה שלי היא, ש"מאזן האימה והביטחון" במאבק הערבי־ישראלי היה לטובת ישראל לאחר קרבות יוני 1967, וזאת למשך זמן ארוך. הדבר נראה מוחלט וסופי, עתה קיימים תנודה, זעזוע או התחלה של תזוזה במאזן זה, אך כלל לא יותר מכך.

אולם למרות שעדיין קיים מרחק רב [במאזן זה], הרי מצב זה רחוק ביותר מלהיות לרצון הממסד הצבאי הישראלי השליט. אי-לכך ציינתי כבר בראשית מאמרי כי איני מוציא מכלל אפשרות שיהררו עתה במטה של הצבא הישראלי, וירכזו את מחשבתם בשאלה אחת והיא: כיצד יכולים הם להנחית על הערבים מהלומה, שבאמצעותה יפסיקו את השינוי, אשר החל לתת אותותיו על "מאזן האימה והביטחון" במאבק הערבי־ישראלי – מאזן הנשק.

לבסוף ברצוני לומר, כי איני מוציא מכלל אפשרות הנחתת מהלומה קשה מצד האויב. יחד עם אמונתי באפשרות התגובה עליה, הנני מוסיף: חלף הזמן מכדי שתוכל מהלומה כזו [להגשים] את מטרתה. הווה אומר: כל מהלומה, שתונחת עתה לא תהיה בבחינת זריקת פחד אלא זריקת חיסון נגד גורמי הפחד, כך מלמד הניסיון האנושי, כשמדובר הוא באלימות ובהתמדה בה. האלימות אינה בהכרח ביטוי של עוצמה. קיים הבדל בין עוצמה לבין אלימות. שכן העוצמה הנה של ממש כאשר היא נותנת אותותיה ללא הזדקקות לאלימות. מאידך גיסא, הרי יתכן שהאלימות היא מסווה לחולשה יותר מאשר גילוי של עוצמה. הדבר אמור במיוחד במאבקים, שאי-אפשר להכריעם באמצעות מהלומה ניצחת אחת; ואם הדבר נוגד את חוקי הטבע וההיגיון – הרי חרף זאת: זהירות! זהירות מפני אופטימיות מצדנו שכן הדרך סלעית וקוצנית, יוקדת כלהב והקור שלה כקרח.

חסנין היכל: הצבא הישראלי והמניעים הדוחקים להבסתו במערכה³

שומה על האומה הערבית, לדעתי, להשקיע מירב מאמציה כדי להטות את "מאזן האימה והביטחון" לטובתנו, במאבק הגורלי הניטש עתה על ארמת המזרח התיכון.

"מאזן האימה והביטחון" שימש נושא שיחתנו בשבוע שעבר. היינו תמימי דעים שמאזן זה הוא החשוב ביותר במאזני המאבק הערבי-ישראלי לאחר מאזן הנשק. לשם תזכורת: אמרנו שמאזן האימה והביטחון חייב להיות הגיוני וטבעי, לטובת הערבים ונגד ישראל, שהיא בבחינת אי, שבו חיים שני מליון ישראלים, בתוך ים ערבי, בו חיים כ-80 עד 100 מיליון ערבים; אך ישראל ניסתה באמצעים מלאכותיים, עליהם דיברנו בפרוטרוט, להפוך את המאזן והצליחה בכך במידת מה. היא קנתה לעצמה בטחון והותירה את האימה לערבים, בניגוד לכל חוקי ההיגיון והטבע.

אף כי קיימת תזוזה, או, ליתר דיוק, ראשיתה של תמורה, ב"מאזן האימה והביטחון" במאבק הערבי-ישראלי, לעומת המצב שאליו נטה המאזן בעקבות קרבות יוני 1967 – בכל זאת המניעים והצרכים מחייבים, כאמור, שהאומה הערבית תעשה מירב מאמציה כדי שהמאזן יטה לטובתה; כדי ש"הבטחון" יהיה בצידה ואילו "האימה" – בצד ישראל. זוהי שאלה חיונית, אפילו ימשך המאבק אחריה עשרות שנים, שכן המצב הנפשי של הצדדים בכל מאבק הוא מחצית הדרך של תוצאת מאבק זה, בין אם המדובר בניצחון ובין אם מדובר בתבוסה. יתכן שהגורם החשוב ביותר, שיש בו כדי לסייע למאמץ הערבי האפשרי בכיוון זה, הוא שמבוקשם אינו נוגד לחוקי ההיגיון והטבע כי אם, בהיותו בר-ביצוע, משקף נאמנה חוקים אלה. לפי דעתי קיימת דרך ראשית, אשר אין להתעלם ממנה, אם ברצוננו להטות את מאזן הפחד והביטחון בסכסוך הערבי-ישראלי לטובת הערבים. דרך זו תואמת את כל הגורמים והצרכים ועולה בקנה אחד עם חוקי ההיגיון והטבע. הדרך העיקרית להטיית המאזן לטובתנו, או

ליתר דיוק לתיקון המאזן, היא הסבת תבוסה בלתי מעורערת לצבא הישראלי, במערכה צבאית אחת.

ברצוני להבהיר את דברי, מאחר שהמצב אינו מאפשר לדבר דברים בעלמא, לפיכך אעמוד על הנקודות הבאות:

אינני מדבר על תבוסת האויב במלחמה, אלא על תבוסת האויב במערכה, שהרי הדרך עדיין ארוכה עד להסבת תבוסה לאויב במלחמה והסיכויים לכך לא נראים לנו כיום. אולם הבסת האויב במערכה – דבר זה ניתן להשגה לפני (התחלת) הדרך הארוכה של גמר המלחמה. אינני מדבר בהיקף ה־5 ביוני 1967, כלומר מערכת ה־5 ביוני במהופך, במוכן זה שתהיה יוזמה ערבית ושישראל תופתע. זאת, מאחר שקרוב לוודאי שה־5 ביוני לא יחזור, לא בצורתו ולא בתוצאותיו. בפעולה הבאה איש לא יופתע: לא אני ולא האויב.

הדבר הגרוע ביותר במערכת ה־5 ביוני 1967 היה שהצבאות הערביים לא נלחמו, אולם אויבנו לא יוכל להתיר לעצמו לנהוג כך [שלא להילחם] ויהיו הנסיבות אשר יהיו. לאור זאת, המערכה אשר אני מדבר עליה, ואשר הגורמים והצרכים מחייבים את קיומה, כדי לתקן את מאזן הפחד והביטחון בסכסוך עם ישראל, יהיה מערכה פחות אמביציוזית ויותר צנועה ממערכת ה־5 ביוני. אני מדבר על מערכה אשר עשויה להיות מוגבלת בהיקפה, אולם זו צריכה להיות מערכה שאחריה לא יהיו עוררין על הניצחון הערבי בה, ולא יהיה כל ספק בתבוסת הישראלים, במסגרת אותה מערכה, כמובן.

בין הגורמים והצרכים אשר אני מדבר עליהם ואשר מחייבים קיום מערכה צבאית, אין כל התחשבות במה שניתן לכנות בשם נקמה על הכבוד הערבי הפצוע. שיקולים של נקמה אינם צריכים לשמש גורם המניע אומות גדולות בסכסוכיהן הגורליים, שהרי האומות הגדולות חיות עפ"י עקרונותיהן ולמען האינטרסים שלהן ולא על-פי יצרים הגועשים או סערות רגשות שלהם.

ביחס למערכה שאני רואה אותה כהכרחית וחיונית, עמדתי על שלוש הסתייגויות וברצוני להוסיף עליהן כמה הבהרות, שיצליחו אולי לתת תמונה בהירה וקרובה יותר לתוכנם של דברי:

1. קרבות הארטילריה המתנהלים כיום בחזית המצרית אינם אותה מערכה שאותה אני מתאר לעצמי ומרגיש שהגורמים והצרכים יכפו אותה. מה שהנני מתאר לעצמי, הוא דבר גדול ומקיף הרבה יותר. קרבות הארטילריה לא רק שהם חשובים, אלא שהם חשובים ביותר. אך אין הם מהווים אותה מערכה העשויה להגשים את המטרה, שהיא הבסתו הצבאית הבלתי מעורערת של הצבא הישראלי.

2. פעילות ארגוני ההתנגדות, בהיקפם ובממדיהם הנוכחיים, אינם גם אותה מערכה שהנני מתאר לעצמי ומרגיש שהגורמים והצרכים יכפו אותה. ארגוני ההתנגדות הפלסטינים והמצרים מבצעים פעולות נפלאות ובתנאים מחרידים. אך כל מה שביכולתם לבצע, במסגרת הנוכחית ובהיקף הנוכחי, אינו יכול להסב תבוסה צבאית בלתי מעורערת לצבא הישראלי. יהיה אשר יהיה, הרי קרבות הארטילריה בחזית המצרית ופעולות ארגוני ההתנגדות הפלסטיניים והמצריים הם התחלות לגישוש הדרך למערכה.

3. אם לומר את הדברים כללית ובפשטות, הרי שהמערכה שבה אני דן ושאותה אני מתאר לעצמי על גורמיה וצרכיה, היא צריכה להסב לצבא הישראלי תבוסה צבאית בלתי מעורערת. זוהי מערכה שתאפשר לכוחות הערבים המשתתפים בה, להרוס, למשל, שתי דיביזיות או שלוש דיביזיות מהצבא הישראלי, להשמיד לו בין 10 ל-20 אלף חיילים ולאליץ אותו לסגת מהעמדות שהוא יושב בהן לעמדות אחרות מאחוריהן ולו בקילומטרים מועטים.

אני דן, אם כן, במערכה ולא במלחמה כולה, אני מדבר על מערכה מוגבלת – והמערכה אמנם באופייה היא מוגבלת – אך אני מדבר על מערכה אמיתית, שתסב לצבא הישראלי תבוסה בלתי מעורערת. אם תתרחש מערכה אמיתית כזו, אזי עשויה השפעתה הפסיכולוגית, בנוסף לתוצאותיה החומריות, לתקן את "מאזן האימה והביטחון" במאבק הערבי-ישראלי לטובת הערבים ולרעת ישראל בצורה ודאית, ואולי מכרעת.

אם נעבור לתוצאותיה של מערכה כזו, אם תתחולל [בצורה] מוגבלת ואמיתית, אזי נוכל להיווכח שחלק מתוצאותיה מהוות

בעצמן את הגורמים והצרכים שכפו את המערכה הזו, על מנת לתקן את "מאזן האימה והביטחון" במאבק הערבי־ישראלי. קבוצת השפעות אלה היא:

1. מערכה זו תזים האגדה שישאל מנסה להשרישה עמוק. אגדה זו אומרת שצבא ישאל לא ינוצח. אגדה זו הינה בעלת השפעה פסיכולוגית מסוכנת. על אף שאינה קיימת, הרי היא גורמת למעשה להשפעה שאין להסתירה. זכורני, פעם שאלתי את מרשל מונטגומרי, המצביא המפורסם ביותר במלחמת העולם השנייה, על הניסיון הקשה ביותר בפניו עמד במלחמה הנ"ל. תשובתו הייתה: "הניסיון הקשה ביותר בפניו הועמדת, עת קיבלתי את הפיקוד על המחנה השמיני, לפני קרב אל-עלמיין, היה לשבור אגדה זו [קרי: אגדת הקורפוס הגרמני המדברי]. המחנה השמיני היה חזק מהקורפוס המדברי הגרמני, עליו פיקד רומל, הן בצידוד והן בכוח אדם. ברם, התעמולה הגרמנית מחד, ומחדלינו אנו מאידך, עשו מהקורפוס המדברי הגרמני וממפקדו רומל את האגדה המפורסמת. לאחר לימוד המצב, הגעתי לידי הכרה שהמערכה הראשונה שעלי לעמוד בה היא, המערכה נגד האגדה. והיה אם הצלחתי לשבור את האגדה הזו וביטלתי את השפעתה, הרי שניצחתי במלחמה". הניצחון במערכות קטנות (!) הוא המוביל לניצחון במלחמה".
2. הצבא הישראלי הינו עמוד השדרה של החברה הישראלית. ניתן לומר שההישג הגדול ביותר של ההתנגדות הערבית לצינונת – ולו רק ע"י הדחייה בלבד – הוא שחלומותיה הגדולים של התנועה הצינונית נגזרו, והמדינה הישראלית הפכה להיות, נוכח הדחייה הערבית, למעין חיל מצב. החברה הישראלית הפכה למעין מבצר מכותר, היינו לחברת חיל מצב. בחברה זו, הכוח המזוין הנו עמוד השדרה. אפילו אם המערכה, כפי שהנני מתארה, לא תשבור את עמוד השדרה של החברה הישראלית, הרי היא לפחות תגרום לסדק בעמוד השדרה שלה.
3. מערכה כזו תגלה לתושבי ישראל עובדה, שיש בה כדי לערער את הרושם שהשאירו עליהם מערכות יוני 67. רושם זה ניתן לסכמו

בכך, שהחברה הישראלית, אחר מערכות אלה, החלה להאמין ביכולתו של הצבא הישראלי לגונן עליה. במידה ואמונה זו תזום או אף תעורר – היינו אם החברה הישראלית תחל לפקפק ביכולת צבאה לגונן עליה – הרי תתהווה שרשרת תגובות שאיש אינו מסוגל להעריכה כיום.

4. לזאת יש להוסיף, כי מערכה זו תביא לערעור השפעת הממסד הצבאי השליט. ממסד זה הוא אשר קובע בהכוונה ובביצוע של המדיניות הישראלית, בנימוק שרק היא תגן על מדינת ישראל ועל התכנית הציונית.

5. המערכה תביא לכישלון הפילוסופיה האסטרטגית הישראלית, אשר היא האסטרטגיה הקוראת לכפיית שלום על הערבים ולמעשה זהו ביטוי מזויף, שפירושו עשיית מלחמה.

6. מערכה כזו וכל הכרוך בה, תחולל שינוי במדיניות ארצות הברית כלפי משבר המזרח התיכון ובמזרח התיכון עצמו באורח כללי, בעקבות המשבר הנוכחי.

קיימות שתי תפיסות בולטות עתה במדיניות ארצות הברית: תופעה הקשורה במשבר המזרח התיכון, ואשר תוכנה הוא שאין ארצות הברית נחפזת למצוא פתרון למשבר זה. עם כל מה שדובר על סכנות וסיכוכים, הרי ארצות הברית תמשיך לנהוג באיטיות, כל עוד ישראל נמצאת בעמדת כוח מבחינה צבאית. מצב זה ישתנה בהכרח, אם תתערער עמדת הכוח הישראלית. תופעה שניה נוגעת למזרח התיכון עצמו, לאחר המשבר הנוכחי. תוכנה הוא שארצות הברית רואה בישראל מכשיר להגשמת כל מטרותיה באזור.

ככל שתהייה התמרדות הערבים נגד ההשפעה האמריקנית וככל שתהייה עמדתם כלפיה, הרי המטרות האמריקניות מובטחות, כל אימת שישראל מסוגלת להשליט נגדם טרור. אם יתברר שהיכולת להפעלת טרור אינה ודאית, תיאלץ המדיניות האמריקנית למצוא אוריינטציה אחרת.

ישראל, עם כל היותה זעירה, הוכיחה למדיניות האמריקנית, כי היא חשובה יותר לגביה מאשר הערבים, על כל גודלם – לפחות

לטווח הקצר. אם כי האינטרסים האמריקנים במזרח התיכון כולו נעוצים בצד הערבי של המאבק העז המתחולל בו, הרי שארצות הברית מעניקה את כל תמיכתה לצד השני, הוא הצד הישראלי.

בין הפרדוקסים המוזרים השוררים עתה במזרח התיכון, הוא שארצות הברית מגנה על האינטרסים שלה אצל הערבים באמצעות התמיכה שהיא מעניקה לישראל כלומר, שישראל, למעשה, משמשת בתור אקדח המכוון מול האומה הערבית, ואשר, באמצעות הטרור שהוא משליט, מגשימה היא [ארצות הברית] את האינטרסים שלה באזור.

אלה הן כמה מהתוצאות היכולות לנובע ממערכה צבאית, שתנחיל לישראל תבוסה בלתי מעורערת, שאינה משתמעת לשתי פנים.

נותרה עוד שאלה: האם מערכה שכזאת היא אפשרית?

איני מתיימר ליחס לעצמי מומחיות צבאית. עם זאת אני אומר, כי קיימת אפשרות שתתחולל מערכה שכזאת, שבה ניתן יהיה להסב תבוסה בלתי מעורערת לישראל.

מחשבתי מבוססת על השיקולים הבאים:

1. במשטר הישראלי אין סיפורי מעשיות מכל סוג שהוא, פרט לאלה הנוצרים ע"י התעמולה הנועזת, או עזת הפנים, או ע"י הדמיון והאשליות. החברה הישראלית אינה כה מעורערת, כפי שסוברים אחדים מאתנו, אולם היא גם אינה כה איתנה כפי שסוברים אחרים בינינו. עד שנת 1946 הרביתי לסייר בארץ שנכבשה בשנת 1948 וכונתה בשם ישראל. הייתה לי הזדמנות להכיר את רחובות ירושלים החדשה, תל-אביב וחיפה ויכולתי למצוא את דרכי בלב ערים אלה ללא כל קושי. ביקרתי במושבות רבות, וראיתי ושמעתי את מה שביקשתי.

הגם שהתמונה השתנתה בוודאי במשך 23 שנה, הרי יסוד הדברים היה קיים כבר אז. היסוד הוא שהחברה הישראלית אינה יכולה, ולא תוכל לעולם, לחיות באופן עצמאי. מכאן, שזו חברה אשר אינה יכולה לכוון כוח כלכלי או מדיני יציב ומושרש. שהרי כוח יציב הוא כוח של המקור ולא כוח של הגילוי החיצוני. ברוב המקרים הגילוי החיצוני עשוי להוליך שולל, או במקרה הטוב

- ביותר הוא יכול להיות זמני. סיפורי המעשיות אשר אינם מבוססים על כוחו של המקור, אינם אלא אמונה טפלה, אשר הניסיון עתיד להפריכה ובמיוחד אם יימצא מי שיודע לצאת נגדם בכישרון.
2. ההזדמנות הגדולה בחייה של ישראל אבדה לה. לאחר ה-5 ביוני 1967, היה לסיפור האגדה כל הדרוש כדי להשפיע באופן אפקטיבי. באותה שעה הגיעה ישראל לפסגת הישגיה. היא אף עלתה אל מעבר לפסגה, אולם ישראל לא הצליחה להשיג את התוצאה אשר בה רצתה. היא לא הצליחה להפוך את תוצאות הקרב של שנת 1967, מסוף מערכה לסוף מלחמה, או למלחמה שתשים קץ לכל המלחמות. עמידתם האיתנה של הערבים, באותה שעה, הוכיחה כי מערכה אחת הסתיימה, ברם המלחמה עדיין נמשכת. מכאן שהפסגה הישראלית אבדה, מבלי שתחרוץ דבר.
3. בכל מערכה בעתיד, יילחם הצבא הישראלי בנסיבות שונות לגמרי מהנסיבות שבהן נלחם במערכות העבר. הצבא הישראלי לא יוכל להתקדם בקלות מעמדותיו הנוכחיות על נהר הירדן, תעלת סואץ ומרומי הגולן, מבלי שימצא עצמו חודר לאזורים מיושבים בצפיפות ע"י ערבים. הישוב הערבי הצפוף יאיים בהתשת כוח המחץ של הצבא הישראלי ויוכל להסתער על שרידי הצבא הנפוצים לכל עבר, אחד אחרי השני. לפיכך, להוציא את פעילות חיל האוויר, האויב יילחם במערכה שתתנהל במקום אחד, או במערכת הגנה, בעוד שהוא התרגל לנהל מלחמת התקפה, ולהשתמש בטקטיקה של התקרבות בלתי ישירה ותנועות איגוף וכיתור מהירות. קווי התובלה של האויב בין הבסיסים והחזיתות התארכו עתה בצורה קשה מנשוא ובמיוחד בשעה שיתחוללו פעולות צבאיות.
- שוב אין באפשרותו של האויב לנוע בקלות אל עבר החזיתות הערביות, בשל התארכות קווי התחבורה שלו. בעבר יכול היה האויב להלוך במהירות בחזית אחת, כדי להשתחרר ממנה ולנצל את קווי התחבורה הקצרים, כדי להעביר את כוחותיו במהירות לחזית ערבית אחרת ולהלוך גם בה במהירות.

כתוצאה מכך, שוב אין ביכולת הצבא הישראלי לרכז את כל כוחותיו בחזית אחת, כדי להנחית מהלומה מוחצת ומרוכזת, שתהרוס כל התנגדות, כשהוא בטוח ביכולתו לעבור במהירות לחזית אחרת. כלומר, הצבא הישראלי נאלץ עתה, זו הפעם הראשונה, להחזיק כוחות מספיקים בכל חזית עם הערבים. פירוש של דבר, ששוב אין באפשרותו לנצל את ריכוז הכוחות, אשר בעבר היטיב לנצלו. ולבסוף, הארץ שממנה ועליה יכול האויב לנוע לעבר מטרותיו, שוב אינה בטוחה, וזאת בשל הפעולות ההולכות וגוברות של ההתנגדות הפלסטינית ונוכח האפשרות שפעולות אלה יתעצמו עוד יותר, הודות למאמץ מרוכז, במקרה שיפרוץ קרב בקנה מידה נרחב, וכן בהתחשב בפעולות הציבור הערבי בשטחים הכבושים.

4. הצבא הישראלי, במערכה הבאה, יעמוד בפני צבאות ערביים השונים, הן בעוצמת האש ובאופן הפעולה, הן בפיקוד, שהפיק לקחים מן העבר והן במורל הכוחות, המכירים בכך שהם נלחמים על לב ארצות מולדתם ולא רק על גבולותיהם.

בתחילת מאמר זה אמרתי שמערכה – מערכה אחת – בה תוסב תבוסה בלתי מעורערת לצבא הישראלי, הינה הדרך העיקרית לשינוי מאזן האימה והביטחון במאבק הערבי-ישראלי לטובתנו או ולרעת ישראל. אמרתי הדרך העיקרית ולא אמרתי הדרך היחידה, כי ישנן דרכי-משנה שתעזורנה לנו לעבור אותה [את הדרך העיקרית] ביתר ביטחה וביתר יעילות. הפעילות המדינית, בתחומיה השונים, תכשיר דרכי-משנה אלה ותפתח בפניהם פתח למרחקים, דבר שישפיע, לבטח, על מאזן האימה והביטחון במאבק הערבי-ישראלי. דוגמא לכך אפשר לראות בנקודות הבאות:

1. קבלתנו את החלטת מועצת הביטחון לפתרון משבר המזרח התיכון. בהחלטה זו התחייבו כל המדינות [לתמוך]. היה זה צעד בעל ערך, במיוחד לנוכח דחייתה של החלטה זו ע"י ישראל, תוך התגרות בכל המדינות. מבלי שים לב לזלזול של ישראל בכל המדינות, זלזול עליו היא מכריזה מדי יום, יש לומר כי העניין אינו כה פשוט בסופו של דבר; אני מתכוון להרגשתם של

תושבי ישראל שעמדתם מנוגדת לעמדת כל המדינות; הרגשה זו היא גורם אשר משפיע ללא ספק על הרגשתם במאזן האימה והביטחון בסכסוך הערבי-ישראלי.

2. תמיכתה של ברית המועצות בערבים והמשך העזרה שהיא מגישה להם לחיזוק כוחם הצבאי, לאחר הטרגדיה שעברה על כוח זה ביוני 1967; תמיכה זו אף לה השפעה, ללא ספק, על הרגשתם של תושבי ישראל במאזן האימה והביטחון.

3. גם עמדתה של צרפת השפיעה על מאזן האימה והביטחון, ביחס לתושבי ישראל, היודעים כי המקור לחלק גדול ביותר של כוחם הצבאי ב-1967 הייתה צרפת. צרפת הייתה בת בריתה של ישראל והייתה קשורה אליה בקשר מיוחד מאז 1954 ועד 1964 לפחות.

4. שיחות ארבע המעצמות בניו-יורק מעוררות מידת-מה של ספקות אצל ישראל, משום שזהו סימן ברור שמשבר המזרח התיכון אינו יכול להישאר, לאורך ימים, מוגבל במסגרת המזרח התיכון והוא עשוי להביא לעימות גרעיני בין המעצמות. דבר זה מחייב פתרון לבעיה, אשר לא יביא לישראל, לפחות, את כל מה שהיא רוצה וכל מה שהיא מדמה שהוא בהישג ידה. מבלי לשים לב לתוצאות השיחות ומה סבורים הערבים ביחס לתוצאות – יש לזכור כי לשיחות תפקיד, מבחינת השפעתן על מאזן האימה והביטחון של תושבי ישראל.

אני צופה מראש שישראל תיטול מאמר זה ותגיש העתק ממנו למועצת הביטחון, כשם שעשתה לגבי מאמרים קודמים, ותטען: "הביטו! הנה הם מודים שהמערכה היא הדרך העיקרית בה הם רוצים, וכי כל הניסיונות המדיניים הם, לדעתם, דרכים משניות, המסייעות ומובילות לאותה דרך". הריני אומר, תוך שאני מביא בחשבון את כל אותם ניסיונות ישראלים, ועלינו להודות שאמנם ישראל מקיימת פעילות ערנית: "מטרתנו היא חיסול התוקפנות [הייכל אינו משתמש בביטוי השגור עקבות התוקפנות, אלא בביטוי תוקפנות]. הלוואי שכל הדרכים המשניות יוכלו להגשים מטרה זו, אלא שהעובדות ופני הדברים משמיעים באזני כולנו, בכל רגע, את אותה אמרה מאלפת, האומרת ש"אין מנוס מן הבלתי נמנע".

נספח 3.

עמדת מצרים ב-1971 בעניין פתיחתה של תעלת סואץ⁴

במסמכים רשמיים ובנאומי הנשיא סאדאת הציגה מצרים החל ב-1971 עמדה מגובשת בדבר התנאים לפתיחת תעלת סואץ לשייט בינלאומי. הציטוטים להלן הובאו מן התיעוד הרשמי המוסמך של משרד החוץ המצרי, שריכז את ההתבטאויות הללו בספר לבן, שנועד לתעד ולהוכיח את דבוקתה של מצרים בשלום. הם מובאים במקור האנגלי של המסמך או מתורגמים ממנו, כיוון שההדיינות הבינלאומית סביבם, ובמיוחד הדיון על תפקיד המפתח שנועד לארצות הברית בכפיית ההסדר על ישראל, התנהלו בשפה זו.

בהקדמת משרד החוץ המצרי מוסברת המלחמה שבה פתח נשיא מצרים ב-1973 כ"מלחמה למען השלום", לאחר עשרות שנים של סכסוכים באזור ולמרות שסאדאת יזם תהליכים אחדים להסדר בדרכי שלום במזרח התיכון. לדברי משרד החוץ "מלחמה זו איפסה [איינה] את התיאוריה שטענה זמן רב שהעליונות הצבאית הישראלית הייתה הערובה היחידה לביטחון" [עמוד 3]. המסמך מביא מיוזמתו של סאדאת "לנסיגה חלקית ופתיחת תעלת סואץ, כצעד לקראת הסדר כולל" בנאומו באספה הלאומית ב-4 בפברואר 1971. הוא הודה שמצרים הפסידה באופן מכאיב בקרב ביוני 1967, אך קבע שהיא נחושה שלא להפסיד במלחמה, "כיוון שהדבר מנוגד לטבע, להיסטוריה ולקדמה". הוא הדגיש: "אנו לא נהייה הדור שיוותר על זכויות העם הפלסטיני. אם לא יהיה בכוחנו להשיב יותר מהן, הרי, לפחות, לא נישא באחריות לויתור על מה מזכויות אלה מבחינה לאומית, היסטורית או מצפונית" [6].

הנשיא קבע כי מצרים לא תחדש אוטומטית את הפסקת האש עם ישראל, מחשש שהקווים שנוצרו בעקבות המלחמה ב-1967 "ייהפכו לעובדה מוגמרת, או אפילו לגבולות פוליטיים, כפי שקרה בקשר לקווי שביתת הנשק של 1949" [11]. להתמודדות עם המשבר העלה סאדאת

4 Arab Republic of Egypt, Ministry of Foreign Affairs, *White Paper on The Peace Initiatives Undertaken By President Anwar Al-Sadat (1971-1977)*.

"יוזמה מצרית חדשה" לביצוע החלטת מועצת הביטחון 242, בדרישה לקיים במהלך הפסקת האש "נסיגה חלקית של כוחות ישראל בגדה המזרחית של תעלת סואץ, שתמומש כצעד ראשון בלוח זמנים, שנועד לממש את סעיפיה הנותרים של החלטת מועצת הביטחון". הוא הדגיש כי הבעיה אינה חידוש הפסקת האש, אלא "שחרור האדמות הערביות השונות והשבת הזכויות הלגיטימיות של העם הפלסטיני" [14]. סאדאת סיים את נאומו בתפילה לאללה שלא יכפה על מאמיניו "את אשר אין לנו כוח לשאת" [16].

העמדה המצרית הרשמית מפורטת בקובץ המסמכים של משרד החוץ בקהיר, על יסוד מובאות מנאומו של סאדאת ב-1 במאי 1971 ומסמך שהוגש למזכיר המדינה של ארצות הברית ימים אחדים אחר כך (5 במאי), המפרט את התפיסה המצרית בעניין לוח הזמנים לנסיגה מלאה והסדרי הביטחון. במסמך לארה"ב מדובר ב"תפיסה המצרית הנוגעת ללוח זמנים לנסיגה מלאה והסדרי ביטחון" שעל פיה יחל, בשלב ראשון, תהליך הכשרת התעלה, אחרי נסיגת ישראל לקו אל-עריש – ראס-מוחמד ובעקבותיהם יחצו הכוחות הצבאיים של מצרים את התעלה. בשלב השני ייסוגו כוחות צה"ל מכל סיני ורצועת עזה. כוחות האו"ם יפקחו על הנסיגות ויוצבו ברצועת עזה ובשארם אל שיח'. אזורים מפורזים ישתרעו משני עברי הגבול במרחקים שווים ממנו. הפסקת אש תכנס לתוקף במהלך מימוש השלב הראשון, אך "אם ישראל תפר את התחייבויותיה, הכוחות המזוינים של מצרים ישמרו על חופש הפעולה שלהם, על בסיס המחויבות המצרית, המשפטית והעקרונית כאחד, לשחרור כל האדמות הערביות הכבושות". מדובר, למעשה, בהשבת המצב לזה שהתקיים לפני 1967, בצל איום מצרי בחידוש המלחמה.

בקטעים המובאים מנאום סאדאת ימים אחדים קודם לכן ופרשנותם הרשמית, מודגש כי הנסיגה הישראלית החלקית "אינה מהווה פתרון נפרד או חלקי; זהו צעד מנהלי, הקשור פיזית אל הפתרון המלא, על יסוד מימוש החלטת מועצת הביטחון, על כל סעיפיה, כשהעיקרי שבהם הוא הנסיגה מכל האדמות שנכבשו אחרי ה-5 ביוני 1967". בהמשך הובא פירוט לכך: "נסיגה מלאה מכל האדמות הערביות, בסוריה, ירדן, עזה וסיני". הפסקת האש נועדה לאפשר ליארינג להכין את לוח הזמנים למימוש זה. סאדאת חזר פעמיים, לצורך הדגשה, על קביעתו שצבא מצרים יחצה את התעלה כדי "לשאת בחובתו הלאומית". בהעדר התקדמות מוחשית

לקראת היעד הזה, יזכה הצבא לחופש פעולה, כדי להבטיח את השחרור המלא של כלל האדמות הערביות הכבושות. הוא הוסיף כי, למען השלום, מצרים מוכנה "לקבל סידורים מעשיים למימוש הפרדת הכוחות העוינים במהלך הפסקת האש הקצובה", אך הדגיש את הסירוב המוחלט של מצרים "לכל דיון הנוגע לפירוז סיני", לצד נכונות לכונן אזורים מפורזים משני עברי הגבול. הוא ציין ספציפית את הדחיה הגמורה של נוכחות ישראלית בשארם אל-שיח' "בכל אופן שהוא", ופסל את ההצעות "החשודות" שהועלו בדבר חכירת המקום למועד מוגדר, או להשתתפות חיילים ישראלים בכוח החירום של האו"ם שם. עצם העלאת הנושא לדיון הוא, לדידו, בגדר חוסר אחריות בלתי מקובל ובלתי נסבל, כאשר מדובר במדינה במעלת החשיבות של מצרים, המקיימת מורשת ארוכה של מאבק לאומי איתן.

*

The Egyptian concept regarding the time-table for total withdrawal and security arrangements presented to U.S. Secretary of State May 5, 1971

1. It is imperative that Israel respond to Ambassador Jarring's memorandum of February 8, 1971. Israel's reply should contain the commitments called for by Ambassador Jarring including the withdrawal of its troops to the international border between Egypt and mandated Palestine.
2. Withdrawal from the Egyptian territory and the Gaza Sector shall be effected in two stages.

The First Stage :

- A. The Israeli forces shall withdraw to a line extending from Al Arish to Ras Mohamed.
- B. Clearing of the Suez Canal shall start.
- C. Egyptian Armed Forces shall cross the Suez Canal.

- D. Specific date will be designated for the completion of the first stage.

The Second Stage :

- A. Israeli forces shall completely withdraw to the international Egyptian border and from Gaza Sector.
- B. Administrative conditions in Gaza shall be restored to their status prior to June 5, 1967.
- C. Specific date will be designated for the completion of the second Stage

3. United Nations:

- A. The United Nations shall ensure and supervise the withdrawal of Israeli troops during the two stages.
- B. United Nations forces shall be stationed in the Gaza Sector and Sharm El Skeikh.

4. Demilitarized Zones:

The United Arab Republic accepts the establishment of demilitarized zones provided they are astride the border and on equal distances.

5. Cease-fire:

A cease-fire shall come into force upon the initiation of the practical implementation of the first stage.

- 6. Should Israel violate its obligations, Egyptian Armed Forces retain freedom of action on the basis of Egypt's commitment from both the point of view law and principle to the overall liberation of all occupied Arab territories.

**Excerpts from President Mohamed Anwar
Al-Sadat's speech of May 1, 1971, in which he
defined the concept of the initiative**

First. The basic principle which the United Arab Republic upholds, and will continue to uphold under all circumstances, is that no peace is possible with the continued Israeli occupation of the Arab lands and the existence of aggressive, expansionist tendencies. Such tendencies are plainly demonstrated in the whole comportment of Israeli policy documents issued by the directors of this policy. The harmful effect of these tendencies was not limited to the Arab situation and Arab right alone, but went so far as to infringe upon the United Nations itself — upon its Charter and resolutions.

Second. The United Arab Republic has opened, and continues to open, every way before peace. This has been demonstrated in two specific stands:

- I. The United Arab Republic's acceptance of Ambassador Gunnar Jarring's proposals; whereas Israel refused even to answer his proposals.
2. President Anwar Al-Sadat came forward with an Egyptian initiative, in his speech on February 4, indicating the possibility of reopening the Suez Canal to world navigation in return for a partial withdrawal of the Israeli forces.

Third. The Egyptian initiative still stands; but it should be understood by all parties that the proposed partial withdrawal, according to that initiative, does not constitute either a separate

or a partial solution; it is a procedural move which is physically tied up with the full solution on the basis of implementing the Security Council Resolution, with all its items, foremost among which is the withdrawal from all Arab territories occupied after June 5, 1967.

Fourth. So that matters may be well-defined when putting this proposal into effect, it is important, so that we may be clearly understood, that the United Arab Republic reaffirms its conception as follows:

1. As soon as the partial withdrawal, which is the first stage of the all-out withdrawal, starts, the United Arab Republic is ready to start clearing the Suez Canal.
2. With the practical application of this, the United Arab Republic will accept extending the cease-fire for a definite period during which Ambassador Gunnar Jarring would be able to put the time-table for implementing the Security Council Resolution.
3. The U.A.R. Armed Forces will cross the Suez Canal to undertake their national responsibility on the eastern bank of the Canal. I repeat it again, so that they may hear it there: the U.A.R. Armed Forces will cross the Suez Canal to undertake their national responsibility on the eastern bank of the Canal. But the United Arab Republic, being solicitous for peace, is ready to accept practical arrangements realising the separation of the belligerent forces during the defined ceasefire term.

That is the period availed to Ambassador Gunnar Jarring to work out all items for resolving the crisis along with the time-table for implementing them foremost among which is

the complete withdrawal from all Arab territories in Syria, Jordan, Gaza and Sinai.

If this period should expire without achieving any tangible progress, the Egyptian Armed Forces would be entitled to maintain the freedom of action with complete adherence, so far as principles and laws are concerned, to the necessity of the complete liberation of the entire occupied Arab territory.

Fifth. The United Arab Republic absolutely rejects any discussion concerning the demilitarisation of Sinai; but it is fully prepared, in accordance with the Security Council Resolution, to accept demilitarised areas, provided that these be established on both sides of the borders.

Sixth. The United Arab Republic would not allow any party whatever, to raise the question of any Israeli presence at Sharm El Sheikh, whatever its form may be. It considers that the suspect proposals which have been propagated by some parties, regarding the lease of Sharm El Sheikh to Israel for a definite period, or the participation of Israeli troops in the U.N. Emergency Force at Sharm El Sheikh — are tantamount to irresponsible talk which is neither permissible nor acceptable when a crisis of such dimensions as the Middle East crisis is tackled nor when it comes to the calibre of a nation — such as the United Arab Republic — which has long annals of staunch national struggle.

I am repeating it so that our stances should be quite definite and clear because, as I have told you, I welcome him and I will open a dialogue with him.

נספח 4. הודעה מדינית של רה"מ מאיר בכנסת, 26 באוקטובר 1971⁵

הצהרתה המדינית של ראש הממשלה גולדה מאיר בכנסת ב-26 לאוקטובר 1971 נראית, במבט ראשון, כדיון משמים ומפורט מדי בדבר עמדות ישראל וקובלנותיה נגד היבטים של המדיניות האמריקנית באזור. אלא שבחינה שיטתית של הטיעונים הללו חושפת את מתכונת הפעולה המדינית במשולש המצרי-אמריקני-ישראלי, כפי שהוכתבה על ידי מצרים כבר מראשית כהונתו של סאדאת ואפינה, עד 1977, את יחסי ישראל-מצרים. מתיאוריה של מאיר עלתה פרקטיקה מדינית בעייתית לישראל: ארצות הברית קיבלה, למעשה, על עצמה לנהל עם ישראל את המשא ומתן שמצרים סירבה לקיים עמה. בתחום ההסדר הכולל התמקד סאדאת במאמציו לשכנע את ארצות הברית לקעקע את עמדת המיקוח של ישראל ולכפות עליה את תכתיביה של מצרים, על רקע הזהויות אמריקנית מלאה עם העמדה המצרית בעניין הגבול. בשאלת הסדר הביניים לפתיחת התעלה, הציבה מצרים את תנאיה; ארה"ב דנה בנושא עם ישראל והציגה את המענה המוגמש של ישראל למצרים. לאחר שמצרים עמדה על תנאיה המקוריים, ביקשה ארצות הברית הגמשה נוספת מישראל, וחוזר חלילה, בעוד ההתבטאויות האמריקניות הפומביות התקרבו בהדרגה לעמדה המצרית וישראל הואשמה בהכשלת התהליך.

הרציונל המדיני של מצרים ושל ארצות הברית היה ברור, וישראל התקשתה להתמודד עם הביטוי שלו בפרוצדורה המדינית שתוארה כאן. סירובה של מצרים למשא ומתן עם ישראל לא שיקף רק הימנעות אידאולוגית ופוליטית מהענקת לגיטימציה למדינה היהודית, אלא בעיקר את ההכרה בעמדת המיקוח הנחותה של מצרים ביחסיה הבינלאומיים עם ישראל מאז 1967. זו נבעה לא רק מעליונותה הצבאית של ישראל, אלא גם מן העובדה שבמישור המדיני התקיים ביניהן, בכל הרמות, "משחק סכום אפס": ברמת ההסדר הכולל, חתרה ישראל להסתלקות מצרים מהובלת המאבק הערבי נגד ישראל, תמורת נסיגה בסיני, בעוד מצרים עמדה על קיום האיום הצבאי בחידוש המלחמה, כאמצעי מיקוח עיקרי עד לנסיגת

5 דברי הכנסת, "שיבה רכ"ב חוברת א', עמודים 10-14; 42-43.

ישראל לגבולות 1967, בלא סיום הסכסוך ההיסטורי עמה מאז הקמתה; ברמת ההסדר החלקי, חתרה ישראל לפתוח את התעלה, כדי להסיר את איום העימות הצבאי, בעוד מצרים חותרת לשמר את האיום הזה כמכשיר העיקרי להבטחת המשך הנסיגה. לארצות הברית היה צורך בהרגעת העימות הישראלי-מצרי, מחשש שיגלוש למתיחות מסוכנת בין מעצמות העל ובתקווה לחלץ את מצרים מן המחנה הסובייטי. מכאן התבקש הצורך האמריקני לרצות את מצרים, באופן ששחק את עמדת המיקוח של ישראל. בעניין פתיחת התעלה הציגה גולדה מאיר נאמנה (ראו נספח 3 לעיל "העמדה המצרית ב-1971 בדבר פתיחת התעלה") את העמדה המצרית הבלתי-נסבלת לישראל: נסיגה ישראלית ניכרת מזרחה לתעלה, כניסת הצבא המצרי לסיני וכעבור ששה חודשים – לגיטימציה לחידוש המלחמה, אם ישראל לא תקבל עד אז את התכתיב המצרי לנסיגה כוללת. היא סיפרה על תביעותיהם של ראשי מחלקת המדינה להגמשת עמדותיה של ישראל בעת ביקוריהם בירושלים, בלא להבטיח שמצרים תיענה גם לעמדה המוגמשת. אף שהסכימה לנסיגת כוחותיה מן התעלה בלא תמורה מדינית, עמדה ישראל על הפסקת אש שאינה מוגבלת בזמן, בעוד שנציגי ארה"ב השלימו בפומבי עם מגבלה כזו.⁶ בהדרגה נשחקה העמדה האמריקנית גם בעניין הכוחות המזוינים של מצרים שיורשו לחצות את התעלה. ארצות הברית אימצה, גם בפומבי ובאופן רשמי, את הגישה המצרית כי "הסכם תעלת סואץ הוא רק צעד לקראת ביצוע מלא ושלם של החלטת מספר 242 תוך תקופה סבירה ואינו מטרה בפני עצמו". מאיר הדגישה כי ארה"ב גם חרגה מתפקידה כמגישה שירותים טובים, בהציגה את עמדותיה שלה בדבר נסיגת ישראל לגבול הבינלאומי בסיני. מכל אלה עולה שמשמעות העמדה האמריקנית הייתה קבלת עיקרי הגישה המצרית שישראל אינה יכולה להשלים עמה. מאיר הדגישה, עם זאת, שישראל אינה שואפת להנציח את המצב הקיים, מוכנה לסגת מן התעלה ולדון בנסיגות נוספות.

6 בהיענות לפניות אמריקניות, אכן הסכימה ישראל להגמיש מאוד את עמדותיה. קיסינג'ר קבע כי "בתחילת 1972 כבר נקבעו כמה עקרונות: ישראל אמרה שתסכים לסגת אל ממערב למעבר-סיני, תמורת הפסקת אש מוסכמת שתמשך עד ראשית 1974; מצרים תוכל להעביר שוטרים אל מעבר לתעלה אך לא כוחות מזוינים; הקישור להסדר סופי ישאר מעורפל; ישראל לא תפריע לפתיחתה של תעלת סואץ מחדש". הנרי קיסינג'ר, **שנותי בבית הלבן**, עמוד 1326.

מה שעמד על הפרק, כאמצעי הלחץ האמריקני העיקרי וכמוקד המדיניות המצרית, הייתה שאלת האספקה של הנשק האמריקני לישראל. מאיר הגדירה בבהירות את העמדה הישראלית: "חשיבות כוחנו המרתיע ברורה מאלה: כוחנו המרתיע הוא הגורם החשוב ביותר למניעת חידוש האש, וחיזוקו הוא תנאי המאפשר המשכת מאמצינו המדיניים, לקראת שלום ללא תכתיבים צבאיים או פוליטיים." סאדאת, מצדו, דרש מארצות הברית להפסיק את אספקת הנשק לישראל, כדי להכתיב לה, בצל האיום בחידוש המלחמה, נסיגה שלמה בלא תמורה פוליטית. מאיר הלינה על ההפסקה באספקת המטוסים לישראל באמצע 1971, למרות משלוחים מאסיביים של נשק סובייטי למצרים ולסוריה. היא ציינה כי מאז הפסקת האש באוגוסט 1970 סופקו למצרים למעלה מ-120 מטוסי קרב וציד צליחה חדיש וכי ברשותה למעלה מאלפיים טנקים ויותר מ-500 מטוסי קרב. היא הציבה את היחסים המתהדקים בין מצרים לברית המועצות מול ההפסקה במשלוחי המטוסים לישראל וטענה כי מדובר בערעור מאזן החימוש באזור, המעודד את מצרים לפתוח במתקפה צבאית על ישראל, בניסיון להכתיב את תנאיה.

מאיר זיהתה את מוקד האסטרטגיה המדינית של סאדאת. לדבריה, הוא "חוזר ומדגיש שאין הוא מעוניין כלל בעמדתה של ישראל, אלא בעמדתה של ארצות הברית, שכן כל מטרתו היא להגביר את הלחץ האמריקני עלינו, כדי לאלצנו לקבל את תכתיביו". היא טענה נגד שימוש אמריקני באספקת הנשק כמנוף לחץ מדיני והתריעה בפני ארצות הברית לא רק כי "אין שום יסוד להנחה כי אפשר לזכות בויתורים מדיניים מצדנו על ידי מניעת אספקת אמצעים החיוניים לביטחוננו", אלא שישאל גם תדחה תנאים מדיניים המערערים את ביטחונה תמורת אספקתם. בתשובתה לחברי הכנסת בסוף הדיון קבעה ראש הממשלה, לצד ההכרה בידידותה של ארצות הברית, כי "יותר והכרחי גם לעמוד אתה בוויכוח" כאשר קבלת העמדה האמריקנית "עלולה לגרום לנו לדברים חמורים מאוד בדבר הרגיש ביותר: בביטחוננו ובקיומנו", והדגישה את ייחודה של ישראל כמי שאינה מבקשת שחיילים אמריקנים יילחמו בשבילה.

חברי הכנסת, עם פתיחת מושב החורף, רואה אני לנכון לסקור לפני הכנסת כמה התפתחויות מדיניות הנוגעות לנושאים המרכזיים במערכתנו המדינית....

זכור, בתשובה להודעת נשיא מצרים, הודעתי בכנסת ב־9 בפברואר כי "ישראל מוכנה, היום כבעבר, לדון עם מצרים על הסדרים לפתיחת התעלה גם בנפרד מסעיפים אחרים. "למרות שלא קיבלנו תגובה מצרית לפנייתנו זו, נענינו ב־19 באפריל לבקשת ארצות הברית והעלינו לפנייה בצורה מפורטת את עמדתנו בדבר הסכם לפתיחת תעלת סואץ. לנגד עינינו היה אינטרס השלום והרצון לבסס את הפסקת האש, שהיא תנאי לשלום.

ואכן, בתגובה להצעתנו, אמר דובר מחלקת המדינה ב־20 באפריל, שהשקפת ישראל יכולה לשמש בסיס להמשך השיחות על הסדר שמטרתו להביא לפתיחת התעלה. במאי השנה, כאשר ביקר אצלנו מזכיר המדינה האמריקני מר רוג'רס, מצא לנכון, לאחר בירור מפורט עמנו, לשגר את עוזרו מר ססקו לקהיר כדי לקבל תגובות מצריות להצעותינו. פירושו של דבר שהצעותינו לא נראו בעיניו כבלתי סבירות כשלעצמן. בקהיר הובטח למר ססקו כי תוך שבועיים ימים תימסר תגובה מצרית עניינית לווינגטון. מאז ועד היום לא קיבלנו תגובה מצרית זו. במקום זה שמענו ואנו שומעים עד עצם היום הזה, הצהרות מצריות פומביות השוללות מעיקרו כל הסכם מיוחד על פתיחת התעלה. ההצהרות המצריות המוסמכות אומרות במפורש שאין זה מעניינה של מצרים לעסוק בפתיחת תעלת סואץ, אלא שכל כוונתה להביא לנסיגת ישראל מהתעלה, כשלב ראשון לנסיגה מוחלטת של צה"ל לגבולות 1967: ולא זו בלבד, אלא שהצבא המצרי יחצה את התעלה מזרחה; כי הפסקת האש תקוים רק במשך שישה חודשים, ואם עד תום מועד זה לא תסכים ישראל ללוח זמנים לפינוי מוחלט של כוחותיה, תראה עצמה מצרים חופשית לחדש את האש. מצרים אינה מסווה את עמדותיה. לפי מיטב ידיעתנו, הצהרות פומביות ומוסמכות אלו תואמות לחלוטין את עמדותיה של מצרים כפי שהן נמסרות לידיעת גורמים מדיניים. פעם בפעם מלוות הצהרות בתאריכים אולטימטיביים לפתיחה באש, ותוך כדי כך קוראים

שליטי מצרים לממשלת ארצות הברית להשתמש בכל השפעתה כדי להשיג מישראל הסכמה לווייתורים נוספים בלחץ אמברגו על אספקת הכלים הדרושים להתגוננותנו. לא אלאה את הכנסת בציטוט קטעים מהודעות מצריות אלו. אסתפק בהודעתו האחרונה של הנשיא סאדאת לוועד המרכזי של הארגון הסוציאליסטי הערבי ב־16 באוקטובר, עם שובו ממוסקבה. סאדאת חזר ואמר: "כל צעד הכרוך בשלב כל-שהוא חייב להיות כלול בפתרון הכולל. כוחותינו צריכים לעבור לגדה המזרחית של התעלה, כדי למלא חובתם הלאומית בשחרור האדמה, אם לא יושג פתרון כולל. לא קיימת הפסקת אש מתמדת כל עוד נמצא חייל זר אחד על אדמותינו. אדמותינו וגבולותינו הבין-לאומיים אינם נושא לוויכוח ולא נפקיר אף שעל, ודין אחד לגבי סיני, הגולן, עזה וירושלים וכל אדמה ערבית"

באוגוסט השנה ביקר בישראל עוזר מזכיר המדינה האמריקני, מר סיסקו. לצערנו הרב, מכל מה שנמסר לנו התברר לנו כי אין כל תזוזה שהיא, אפילו הקטנה ביותר, בעמדותיה של מצרים. מר סיסקו, מצדו, העלה מחשבות ורעיונות כיצד ניתן לקרב את עמדות הצדדים אך הבהיר שגם אם ישראל תסכים לסעיף זה או אחר מרעיונותיו, עדיין אין הוא בטוח שיוכל להשיג לכך הסכמה מצרית. אילו קיבלנו רעיונות אלה, היה בכך משום ויתור מצדנו על כמה מעמדותינו החיוניות ביותר, וזאת מבלי שתהיה מובטחת הסכמה מצרית. מכאן ברור כי לו הלכנו בדרך זו, היו הווייתורים הללו נהפכים במהרה לנקודת מוצא לווייתורים נוספים מצד ישראל למצרים.

בעוד עמדתה של מצרים נשארה קשוחה, ואיך בידי האמריקנים למסור לנו כל ידיעה מוסמכת על שינוי בעמדתה של מצרים, נמצאים אנחנו בוויכוח עם האמריקנים על המלצותיהם לווייתורים מצדנו בנקודות החיוניות לנו ביותר.

חברי הכנסת, למרבה הצער עלי לציין כי מאז מארס ועד עתה, חלו שינויים מדאיגים בגישתה של ארצות הברית לכמה מסעיפי הסדר התעלה וקיימת סכנה שמצרים עלולה לראות בכך עידוד לעמדתה הקשוחה, דבר העלול להכשיל את עצם ההסכם. אין בדעתי לעמוד בפומבי על הדיונים הארוכים, הרציניים והמפורטים, שנתקיימו

בינינו לבין נציגיה של ממשלת ארצות הברית, אלא להביא דוגמאות אחדות – הפסקת האש, חציית הכוחות והקשר בין הסדר חלקי להסדר כולל.

למן הדיון הראשון על הסדר לפתיחת התעלה, בו הבאנו בחשבון נסיגה מסוימת של כוחותינו מקו המים, הבהרנו כי אנו מוכנים לשקול תזוזת צה"ל, בתנאי שהדבר יהיה מותנה בהסכמה מצרית לאי חידוש הלחימה, לשון אחר: הפסקת אש בלתי מוגבלת. ברור כי הפסקת האש דרושה לשם תפעול התעלה ולמניעת הדרדרות אל מלחמה. אני מצטערת לקבוע כי לאחרונה משמיעים נציגי ארצות הברית בפומבי דברים העלולים להתפרש על ידי המצרים כהתקרבות לעמדתם בסעיף חיוני זה. ארצות הברית התבטאה בזכות הפסקת אש לזמן מוגדר, בהנחה שבעבור הזמן הזה עומד ההסכם כולו – ובכלל זה הפסקת האש – לבחינה מחודשת. המשמעות הברורה היא כי אחרי זמן מוגדר תהיה אפשרות לכל צד לחדש את האש, וזה לאחר שישאל התרחקה מקו הביצורים של התעלה.

באשר לחציית כוחות מצריים אל מזרח התעלה, גרסו נציגי ארצות הברית בראשיתו של הברור, כי כוחות צבא, סדירים או בלתי סדירים מכל סוג שהוא, לא יוכנסו לשטח ממזרח לקו הפסקת האש של התעלה שממנו ייסוגו כוחות ישראל. במהלך הברורים הועלתה על ידי האמריקנים האפשרות של חצייה סמלית ואף ננקבו מספרים; ולאחרונה, בעצרת האו"ם ב-4 באוקטובר, ציין מזכיר המדינה כי הצדדים – זאת אומרת ישראל ומצרים – חלוקים בנושא של חצייה, והוסיף "כי אנו האמריקנים מאמינים שיש אפשרות לפשרה בנושא זה. "אני מוכרחה להגיד שנבצר ממני להבין כיצד אפשר לפשר בין תביעה מצרית לחציית כוחות מזוינים, לבין התנגדות ישראלית לכל חציית כוחות מזוינים. מוצדק להניח כי פשרה בין שתי עמדות אלו, פירושה כי על ישראל להסכים לחצייה, אם כי מוגבלת, של כוחות מצריים. גישה אמריקנית זו, גם אם אין בה הסכמה לחציית כוחות צבאיים בעוצמה הנדרשת על ידי המצרים, הרי יש בה משום השלמה עם העיקרון המצרי של חציית התעלה על ידי כוחות צבא.

ישראל מתנגדת עקרונית לכל חצייה צבאית, באשר ההיגיון הבסיסי של הסדר זה צריך להיות הפרדת הכוחות המזוינים ולא קירובם זה לזה בצד המזרחי של התעלה.

בעניין הקשר שבין ההסדר החלקי והחלטת מועצת הביטחון (242) מנובמבר 1967, בעת ביקורו של מזכיר המדינה בישראל בחודש מאי, הייתה עמדת ארצות הברית כי ההסכם על פתיחתה של תעלת סואץ הוא הסכם שאינו כרוך בהתחייבויות אחרות והוא הסכם נפרד, העומד על רגליו שלו. עתה שמענו מפי מזכיר המדינה מר רוג'רס, בנאומו באו"ם, ב-4 באוקטובר, כי "הסכם תעלת סואץ הוא רק צעד לקראת ביצוע מלא ושלם של ההחלטה מספר 242 תוך תקופה סבירה ואין הוא מטרה בפני עצמו". נציגי ארצות הברית טענו וטוענים כי במסגרת הסדר בעניין התעלה, אין מצרים רשאית לתבוע מישראל להתחייב לנסיגה כוללת לגבולות 1967. ואמנם, מזכיר המדינה מר רוג'רס, בנאומו האחרון בעצרת, חוזר על התנגדות אמריקנית זו. זוהי הדגשה חשובה וחיונית, אך עם זה ראה מזכיר המדינה להוסיף כי לגבי ההסדר הסופי נשארת מדיניות ארצות הברית כפי שהובעה בהודעתו מ-9 בדצמבר 1969, דהיינו נסיגה ישראלית אל הגבול הבין לאומי. יש פה אמירה מפורשת באזני הערבים והעולם, מצד ארצות הברית, בזכות התביעה לנסיגת ישראל אל הגבול הבין-לאומי בשלבים, שתחילה תהיה נסיגה ישראלית חלקית ללא התחייבות מוקדמת לגבי הגבול הסופי, ולאחר פרק זמן צפויה תמיכה אמריקנית בנסיגת ישראל אל הגבול הבין-לאומי במסגרת ההסדר הכולל.

מכל רעיונות הפשרה שמניתי לעיל, מצטיירת בעינינו התמונה שלהלן: תקוים הפסקת אש לתקופה מוגבלת ובסופה יכחנו הצדדים את ההסכם מחדש. נמצא שאם במשך תקופה זו לא ימצאו המצרים שישראל מתקדמת לביצוע ההחלטה מספר 242 לפי פירושם ולפי תכנית רוג'רס משנת 1969, יהיו רשאים לפתוח באש, וזאת כאשר צה"ל נמצא מרוחק מקו הביצורים של התעלה וכאשר יחידות מצריות כבר חצו את התעלה ונמצאות בעברה המזרחי.

אינני באה לאמור שזוהי אמנם כוונתה של ממשלת ארצות הברית, אבל אין להתעלם מכך שרעיונות הפשרה שלהם עלולים להביא למצב כזה.

בכל מגעינו עם מחלקת המדינה, חזרנו והדגשנו שעל ארצות הברית להימנע מלהגיש הצעות משלה, לכל ייפגע תפקידה כמגישת שירותים טובים. חריגה מגדר שירותים טובים, אף שלא במתכוון, עלולה להביא לקיפאון ולפגוע בסיכויי המשא ומתן. זוהי סיבה נוספת לביקורתנו על שש הנקודות של מזכיר המדינה מר רוג'רס ועל פרסום עמדתו זו.

חברי הכנסת, בדברי בכנסת ב־9 ביוני פירטתי את עיקרי עמדתנו בנושא ההסדר החלקי, אך מאחר שעקרונות אלה מנחים אותנו עד עצם היום הזה, אני רואה לנכון לשוב ולהדגיש את העיקר: מתוך מגמה לאפשר השגת הסכם שלום בר קיימא בין ישראל ומצרים, מוכנה ישראל לבוא לכלל הסכם מיוחד עם מצרים בדבר פתיחת תעלת סואץ לשיט בין לאומי, על בסיס אי חידוש הלחימה, דהיינו שמירת הפסקת האש ללא הגבלת זמן. בתנאים מוסכמים תהיה הממשלה מוכנה להציע לכנסת להחליט על הצבת צה"ל במרחק מה מזרחה לתעלת סואץ.

הודענו שההסכם המיוחד בדבר פתיחת תעלת סואץ צריך לכלול, בין השאר, את הנקודות הבאות: מצרים תנקה, תפתח ותפעיל את תעלת סואץ לשימוש ומטענים של כל המדינות, לרבות ישראל, תוך שישה חודשים מיום היכנס ההסכם לתקפו; ישראל ומצרים יקיימו הפסקת אש ללא הגבלת זמן; צה"ל יוצב מזרחה לתעלה במרחק מה, כפי שייקבע בהסכם; טכנאים אזרחיים מצריים הדרושים לניקוי התעלה, לפתיחתה ולהפעלתה יחצו מזרחה לתעלה, כדי למלא את תפקידיהם; כוחות צבא מצרי, או כל צבא אחר, סדיר או בלתי סדיר, לא יחצו את התעלה ולא יוכנסו לשטח ממזרח לתעלה שממנו ייסוגו כוחות ישראל; מצרים תדלל כוחותיה מערבה לתעלה כפי שיצוין בהסכם; יוסכם על דרכי ואמצעי פיקוח; הקו שבו יחזיק צה"ל בהתאם להסכם המיוחד לא ייחשב כסופי; כאשר יושג הסכם על גבול סופי במסגרת הסכם שלום, ייסוג צה"ל לאותו גבול; ההסכם

המיוחד לא ימנע מן הצדדים להמשיך במשא ומתן ביניהם, בחסות השגריר יארינג, לשם קידום שלום צודק ובר קיימא.

אלה היו עיקרי גישתנו שהוגשו לממשלת ארצות הברית באפריל 1971. לפי מיטב הבנתנו, יש בעקרונות אלה כדי להקל על פתיחת התעלה לשיט לכל המדינות; לאפשר נורמליזציה של המצב באזור התעלה ושיקום הערים הנטושות; יש בהם כדי להביא הפרדה נוספת בין הצבאות הלוחמים ולמנוע סכנת הרדררות לחידוש האש. ועל כל אלה, יש בהם ליצור אווירה נוחה ומתאימה יותר למשא ומתן לשלום. עקרונותינו אלה מצביעים על כך שאין ישראל שואפת, כביכול, להנציח את המצב הקיים. לפיכך פירשנו ואמרנו כי הקו החדש שנחזיק בו לאחר נסיגת צה"ל מהתעלה, לכשיושג הסדר חלקי, לא ייחשב כקו סופי, וכי הגבול הסופי שאליו ייסוג צה"ל ייקבע בהסכמי השלום. שר החוץ הבהיר עניין זה היטב בנאומו האחרון בעצרת האו"ם, בו הסביר במפורט את גישתנו לעניין הסדר התעלה. זאת ועוד: אנו מציינים במפורש שההסכם המיוחד לא ימנע המשך המשא ומתן בין הצדדים, בחסות השגריר יארינג, לקידום שלום צודק ובר קיימא.

אפשר לומר בפה מלא: כל הרוצה פתיחתה של תעלת סואץ לשיט, כל הרוצה דה אסקלציה שיש בה כדי למנוע חידוש האש, כל הרוצה יצירת אווירה המאפשרת חידוש משא ומתן לשלום, כל הרוצה התקדמות להסדר כולל – בדין שיודה כי בהצעותינו מ-19 באפריל כלולים התנאים להשגת מטרות אלו. אך כל המקווה להשיג מטרות שאינן ממהותו של ההסדר לפתיחת התעלה, מטרות החושפות את ישראל לסיכון בטחונה – הוא מקווה לשווא.

במשך כל הזמן שוקדת ישראל על טיפוח כוח המגן. חיזוק כוחו וציודו של צה"ל מוסיפים לעמוד בראש מעייניה של ישראל. חשיבות כוחנו המרתיע ברורה מאליה: כוחנו המרתיע הוא הגורם החשוב ביותר למניעת חידוש האש, וחיזוקו הוא תנאי המאפשר המשכת מאמצינו המדיניים לקראת שלום ללא תכתיבים צבאיים או פוליטיים. ארצות הברית סייעה לנו מאוד בהשגת הנשק הדרוש להגנתנו ואנו יודעים להעריך תרומתה של ממשלת ארצות הברית

בשמירת המאזן הצבאי. אך לא נוכל להתעלם מהעובדה כי בחודשים האחרונים חלה הפסקה באספקת מטוסים לישראל.

עיקוב זה מתרחש לאור העובדה שמאז הפסקת האש, נמשכת זרימת כמויות ניכרות של נשק וציוד סובייטי, לרבות מטוסים, למצרים ולסוריה, וכאשר גדלה המעורבות הסובייטית באזורנו.

מצרים, בעזרתה הפעילה של ברית המועצות, ממשיכה לפתח באופן שיטתי את כושרה ההתקפי נגד ישראל. ממשלת מצרים מכריזה על כוונתה לחדש את המלחמה, ופעם בפעם היא קובעת לעצמה מועדים לפתיחה בהתקפה צבאית, אם ישראל לא תקבל תכתיביה. המועדים משתנים, אך הכוונה המוצהרת עומדת בעינה וההכנות נמשכות ללא הפסק.

ברשות הצבא המצרי כיום למעלה מ-2,000 טנקים ויותר מ-500 מטוסי קרב. מאז הפסקת האש בלבד, הגיעו למצרים מברית המועצות למעלה מ-120 מטוס קרב. ברשות הצבא המצרי ציוד צליחה וגשרים מתוצרת ברית המועצות, שהם מהחדשים בעולם. כן ממשיכה ברית המועצות לספק למצרים מסוקים להטסת גייסות מונחתים מהאוויר. הצבא המצרי, הכולל כיום, לדברי מנהיגי מצרים, למעלה מחצי מיליון חיילים, עוסק ברציפות באימונים התקפיים, לרבות אימוני צליחה. האימונים מתנהלים בפיקוחם הצמוד של יועצים ומדריכים סובייטים, מהם קצינים בדרגות בכירות ביותר. בהדרכת יועצים סובייטים עוסק הצבא המצרי בהכשרת גישות לתעלה ויישור שטחים לארכה לתכלית של צליחה

פה ושם הילכו שמועות כי היחסים בין ברית המועצות ומצרים נשתבשו במקצת וכתוצאה מכך חל עיכוב במשלוחים מסוימים של נשק. אין כל בטחון באמיתות שמועות אלו ולמעשה קיימת מצד ברית המועצות אספקה צבאית שוטפת והדגש הוא תדיר על המשכיות האספקה.

הקשר הצבאי בין ברית המועצות ומצרים קיבל גושפנקה חוזית בהסכם שנחתם במאי בין נשיאי ברית המועצות ומצרים, והובלט מחדש לאחר ביקורו האחרון של הנשיא סאדאת במוסקבה. בהודעה משותפת שפורסמה בתום הביקור נמסר כי הוסכם על "צעדים

ספציפיים לחיזוק נוסף של עוצמתה הצבאית של מצרים". כלומר, סוכמה עסקה צבאית חדשה, הכוללת אספקת חימוש נוסף למצרים וודאי גם נשק חדש. צעדים ספציפיים אלה, ייתכן שהם מצביעים גם על אפשרות להגביר את הנוכחות הצבאית הסובייטית במצרים. טיסתם האחרונה של מטוסי "מיג 23" לאורך חופי ישראל היא מעין תזכורת לאפשרות זו.

בד בבד עם משלוחי הנשק למצרים ממשיכה ברית המועצות לצייד גם את סוריה בקצב ניכר. לרשות הצבא הסורי עומדים כיום כ-1,200 טנקים וכ-250 מטוסי קרב כולם מתוצרת ברית המועצות. במקביל להתעצמות מתנהלים גם בסוריה אימונים התקפיים, ונשם נעשה הדבר בהנחיה ובהדרכה מצד יועצים סובייטיים.

הסכם הפרדציה שהוקמה לאחרונה מעמיד לרשותה של מצרים משאבים של ציוד צבאי המצוי בידי מדינות הפרדציה, לרבות מטוסי "מיראז" שברשותה של לוב. יחסיה של ברית המועצות עם מצרים עומדים כיום בסימן המחויבות שהצמרת הסובייטית נטלה על עצמה, כאשר חתמה על חוזה הידידות ושיתוף הפעולה עם נשיא מצרים, מחויבות סובייטית זו מבטאת על ידי הגדרת החוזה שנחתם בתורת "שלב עליון ביחסים" בין שתי המדינות. כזכור, בסעיף 8 של החוזה כלולה התחייבות מפורשת לסייע לבניית עוצמתה הצבאית של מצרים, כדי שזו תוכל לחסל בכוח – אני מצטטת – "את תוצאות התוקפנות".

כנסת נכבדה, על רקע זה יש לראות את הפסקת משלוחי המטוסים לישראל ואת משמעותה החמורה מן הבחינה הצבאית והמדינית כאחת. הפסקת אספקת המטוסים לישראל מערערת את מאזן החימוש באזור ואין ספק שהיא מעודדת את שליטי מצרים בהכנותיהם להפר את הפסקת האש ולפתוח במתקפה צבאית על ישראל – אם לא תסכים ישראל לקבל את תכתיביה. אך אין אנו יכולים להתעלם גם מן המשמעות המדינית הנודעת להפסקת משלוחי המטוסים.

כאמור, אנו שומעים את דרישותיו הפומביות החוזרות ונשנות של הנשיא סאדאת אל ממשלת ארצות הברית לבל תספק לנו "פאנטומים". נשיא מצרים אינו מסתיר כי השגת היענות אמריקנית לתביעתו זו

היא, בעיניו, יעד מרכזי. הוא חוזר ומרגיש שאין הוא מעוניין כלל בעמדתה של ישראל, אלא בעמדתה של ארצות הברית, שכן כל מטרתו היא להגביר את הלחץ האמריקני עלינו, כדי לאלצנו לקבל את תכתיביו. והוא חוזר ותובע מארצות הברית להשתמש באמצעי של אי אספקת המטוסים, כדי להחליש את כוחה ועמדתה של ישראל ולסייע בידיו לכפות עלינו את תנאיו.

זה מספר חודשים, אין ארצות הברית נענית לבקשתנו לאספקת מטוסים. עובדה זו איננה בגדר סוד בפני מצרים או ברית המועצות, וגם אם אפשר להניח כי לא ניתנה הבטחה כזאת למצרים, הרי העובדות מדברות בעד עצמן. מצרים עלולה לפרש זאת כהיענות לתביעתה. ישראל דוחה בכל תוקף עמדה המתנה את סיפוק צרכי הביטחון החיוניים שלה באיזה עניין אחר, בין שהתניה זו נעשית במישרין ובין בעקיפין. זכותה של ישראל לסיפוק צרכי ביטחונה אינה יכולה להיות מותנית בנושאים אחרים הנתונים, בדיון זה או אחר, בין ארצות הברית לבין ישראל. או בין ארצות הברית לבין מצרים.

ממשלת ארצות הברית ידעה להבהיר לנו בעבר שאין זה מעניינה שישאל תימצא במצב צבאי נחות, בשעה שאנחנו נתונים בעיצומו של משא ומתן מדיני. זאת ועוד: יש לנו מקום להניח שעקרון המשכיות האספקה הצבאית, בעיקר לגבי אווירונים, הוא עקרון קבוע ועומד ביחסים בין שתי מדינותינו. ישראל אינה מעלה על הדעת שממשלת ארצות הברית אמנם תתעלם מעקרון זה, על כל המשמעויות החמורות העלולות לנבוע מכך לגבי בטחונה של ישראל. ממשלת ישראל פונה אל ממשלת ארצות הברית לאפשר לה לרכוש את המטוסים החיוניים לביטחונה. ואנו מעריכים את ההבנה הרבה שמתגלית בחלקים רחבים של הציבור האמריקני לתביעתנו זו הנוגעת לצרכי ביטחוננו. ב־15 באוקטובר הודיע מזכיר המדינה מר רוג'רס כי לרגל ההודעה הסובייטית־מצרית תבחן ארצות הברית מחדש את עמדתה, במיוחד לאור הבטחת הנשיא ניקסון שהמאזן הצבאי במזרח התיכון לא יופר. הוא גם הביע מורת רוח על ההודעה שבאה ממוסקבה. אנו רוצים לראות בהודעה זו של מזכיר המדינה צעד שיביא לתוצאות ממשיות מידיות. אין אנו רואים צורך בשום בדיקות חדשות, ביחוד מפני

שלדעתנו נמצאו בידי ממשלת ארצות הברית הנתונים הדרושים ללימוד הבעיה ולהחלטה.

חברי הכנסת, אין שום יסוד להנחה כי אפשר לזכות בוותורים מדיניים מצדנו על-ידי מניעת אספקת אמצעים החיוניים לביטחוננו. ישראל לא תהיה מוכנה להסכים לתנאים מדיניים המערערים את בטחונה ועתידה, אפילו תמורת הבטחת כלים הדרושים לביטחונה. עתה מציעים לנו אינטנסיפיקציה של הבירור בנושא ההסדר לפתיחת התעלה, וזאת דווקא בעת שחלה הקשחה בעמדת מצרים. עמדתנו היא, כי הסכם בין ישראל למצרים בנושא זה הוא חיובי, ואף יכול להיות צעד לקראת שלום קבע, אם לא יעניק למצרים יתרונות בבואה לחדש את הלחימה ולא יבטיח לה הגשמת גרסתה בעניין הגבול הסופי. הרי אפשר לפתוח את התעלה גם ללא נסיגה ישראלית, אך מאחר שכורכים פתיחת התעלה בנסיגה מסוימת של צה"ל מקו התעלה, יש הצדקה לישראל לעמוד על קיום התנאים החיוניים לאינטרסים שלה, תנאים שיפחיתו את הסיכון שנטלה על עצמה על-ידי התוזה הזאת.

מכאן ההכרח שרואה הממשלה לקיים בירורים מוקדמים עם ממשלת ארצות הברית, תוך הבהרה מחדש של עמדתנו, כפי שנקבעה בחודש אפריל.

[...]

חברי הכנסת, מנאומיו של נשיא מצרים ניתן להבין אחת מן השתיים: שהוא מבשר חידוש הלחימה ביזמה מצרית עוד במשך שנת 1971; או שהוא מודיע כי במשך שנת 1971 תיפול במצרים הכרעה בנושא המתקפה המצרית, במטרה להשיג את ההכרעה. בנאומו של שר המלחמה לפני יחידות ההגנה האווירית שבחזית ב-24 באוקטובר, אמר צאדק, בין השאר: "המערכה קרובה, קרובה יותר מאשר אתם מתארים לעצמכם". וכאשר סיפר לחייליו על הביקור במוסקבה, אמר כי מארחיו – אני מצטטת – "גילו הבנה למערכה שלנו ונחושה דעתם לסייע לנו".

אם אמנם תחליט מצרים לחדש את הלחימה ב-1971, או בכל מועד אחר, הדבר נתון לשיקולה, לאחריותה ולהחלטתה. ודאי מחוור

לה, לממשלת מצרים, כי מתקפה נגד מדינת ישראל לא תישאר ללא התגוננות ישראלית נועזת. הננו ערוכים להשיב מלחמה שערה, אך הננו חוזרים ומציעים לה למצרים אחת משתי האפשרויות: משא ומתן ללא תנאים מוקדמים על שלום בר קיימא, או לפחות הסכם על הסדר מיוחד בדבר פתיחת התעלה. אין אנו רוצים בחידוש האש, אך הננו משוכנעים שהתוצאות הצפויות מיוזמה התקפית מצרית, תנחלנה כישלון ואכזבה מרה לכל התולה בהן את תקוותיו. הננו חוזרים ומציעים למצרים לצפות אל אופקים אחרים, פחות קודרים, אופקים של שלום, תוך כבוד הדדי.

תשובת ראש הממשלה בעקבות הדיון המדיני

[...]

חברי הכנסת, אנחנו מנהלים ויכוח קשה עם מעצמה – המעצמה הגדולה, הידידה הגדולה של מדינת ישראל. אסור לנו לשכוח את ידידותה, גם כאשר עומדים אתה בוויכוח, אך באותה מידה שאסור לשכוח את ידידותה של ארצות הברית ולהעריך אותה, באותה מידה מותר והכרחי לעמוד אתה גם בוויכוח, כאשר מדינת ישראל חושבת שיש מקום לוויכוח זה, כאשר היא סבורה שאין לקבל גם את דעתה של ידידה גדולה, כאשר, לפי מיטב הכרתנו, עלול הדבר לגרום לנו לדברים חמורים מאוד בדבר הרגיש ביותר: בביטחוננו ובקיומנו. אינני יודעת כמה זמן נעמוד בוויכוח זה עם ארצות הברית, אבל אינני מוכנה להתייאש. זו מדינה דמוקרטית; זו מדינה שיש לה חוש ויחס למדינות, גם קטנות, העומדות על עצמאותן. ואין אולי הרבה דוגמאות בעולם לעם קטן, במצבה של מדינת ישראל, שידע כך לעמוד על ביטחונו, מבלי עזרה של חייל אחד מבחוץ ומבלי שביקשנו אי-פעם שישלחו לנו חייל אחד להילחם בשבילנו. לעמידה ישראלית זו – גם כאשר אומרים לפעמים שהיא נוקשה – יש ערך, יש הבנה ויש יחס. עם מדינה גדולה כזו אנו עומדים עכשיו בוויכוח. אני מקווה לשני דברים: א. שנעמוד על הדברים היסודיים, שאין לנו אפשרות לוותר עליהם; ב. שבסופו של דבר, מתוך הדו-שיח עם ארצות הברית, תראה ארצות הברית בכל זאת את הדרך, את צדקת הדרך שלנו, והידידות הבסיסית בין שתי המדינות לא תיפגע.

נספח 5.

נאום הנשיא סאדאת לרגל יום הולדת הנביא מוחמד, 25 באפריל 1972⁷

נאומו של סאדאת משקף את חתירתו לחזק את עמידת הציבור המצרי במערכה המתמשכת והמיוסרת עם ישראל וארצות הברית, באמצעות הענקת פרספקטיבה היסטורית ואסלאמית למאבק. לשיטתו, מנסות שתי אלה לייאש את הערבים, ולכפות עליהם להיכנע לתנאיהן, בטענה שאינם יכולים לעמוד נגד עליונותו הצבאית של צה"ל. לדבריו מעיד המופת של הנביא מוחמד עצמו, שזכה, לאחר 23 שנים של מצוקה, לקיים את שליחותו, שאין לאבד תקווה. העניין ביסודו, איננו עניין של נשק, כי אם עניין של הפרט המאמין. הערבים הם האומה הנבחרת מכל האומות והם חמושים בסבלנות ובמזל גדול, המבטיחים את הצלחתם.

סאדאת הדגיש כי גורלם ואחריותם של המאמינים לשחרר את ארצם, בעיקר את ירושלים, "רכוש האומה המוסלמית", מידי היהודים, "שעליהם נאמר בקוראן: 'נכתב עליהם שיהיו מושפלים ומסכנים'". אלה נעשו בעלי ערך "רק אחרי שהתייצבו מאחוריהם כוחות האימפריאליזם", אך גם בעזרתם "לא יוכלו להתגרות ברצון האל". יתכן, אמנם, שהערבים יובסו במערכה, אך גם אז לא יאבדו את גורלם, נפשם ואמונתם. הם ניחנו ב"סבלנות המאמין ושתיקה של בוטח בעצמו, עד שתבוא השעה", וזו אינה רחוקה. כאשר יופגן כושר העמידה הערבי, "יחזרו בהם אלה שחשבו כי ביכולתם להשתולל באזור הערבי... מאחר שמעצמה אימפריאליסטית גדולה כמו ארה"ב מגינה עליהם".

סאדאת הטיף ללמוד מניסיונו של הנביא גם בהתמודדות עם האתגרים שנוצרו ב-1967: ישראל תובעת ניהול מו"מ ישיר. הוא מזכיר כי כשניהל אתם הנביא מוחמד משא ומתן כשכניו באל-מדינה והגיע עמיהם להסכם, הרי "לבסוף הם הוכיחו שהם אנשי שקר ובוגדנים, היות והם כרתו ברית עם אויביו, כדי להלום בו באל-מדינה ולתקוף אותו מבפנים". הוא מבקש ללמוד גם משיטתו של הנביא להתמודד עם ההתנהגות הזו: "הדבר המפואר ביותר שעשה הנביא מוחמד היה שהוא גירש אותם מחצי-האי ערב כולו". לכן, קבע סאדאת, "לעולם לא ננהל איתם משא ומתן ישיר.

7 רדיו קהיר, 25 באפריל 1972.

אנו מכירים את ההיסטוריה שלנו את ההיסטוריה שלהם עם הנביא מחמד בעבר. הם עם של אנשי־שקר ובוגדנים, עם שרוקם מזימות, עם שנברא למעשי בוגדנות". ישראל נגועה ב"תאוות הניצחון שהם סבורים שהשיגוהו בשנת 1967 ושישמרו עליו לעולמי עד". כדי לסכלה, "לא נוותר על אף שעל מאדמתנו ולא ננהל מו"מ עם ישראל – יהיו הנסיבות אשר יהיו, ולא נתמקח על אף אחת מזכויות העם הפלסטיני".

סאדאת הדגיש שוב ושוב את הצורך בהשפלת היהודים ומדינתם, כדי להשיבם למעמד הנחות הראוי להם. הוא הבטיח כי ביום ההולדת הבא של הנביא מוחמד יחגגו הערבים "לא רק את שחרור ארצנו, אלא גם את הדיפת הגאווותנות וההשתוללות הישראלית, כדי שהם ישוּבו ויהיו – כפי שנאמר בקוראן 'נגזרה עליהם ההשפלה והמסכנות'". הוא הוסיף: "אנו נחזיר אותם למצב שבו הם היו, ואם הם חשבו פעם בהיסח הדעת, כי השיגו מידת מה של כוח, הרי אנו נחזיר אותם למצבם..."

*

אחים, כשאנו נפגשים היום, כדי לחגוג את יום הולדת הנביא מחמד, אנו צריכים לעמוד ולהתכונן בתקופה שאנו חיים [בה] היום. זוהי תקופה של מבחן אדיר, מבחן זה הוא, בראש ובראשונה, מבחן לאמונתנו. אנו נושאים באמונה שליחותו של הנביא מחמד. ואולם אנו עומדים היום במבחן הקשה ביותר שאנו יכולים לעמוד בו בחיינו. הם רוצים לזעזע את אמונתנו, מנהלים מלחמה פסיכולוגית נגדנו, לפיה אין אנו יכולים לעמוד כנגד הישראלים ועלינו להיכנע להם ולתנאיהם. זוהי מתקפת ייאוש שדורשת מאתנו להתייאש, היות ולפיה אין לנו ברירה, אלא להגיע להסכם עם ישראל וארה"ב ולקבל את תנאיהן. כל אלה שכחו: שכחה ארה"ב ושכחה ישראל, כי אנו נושאים בשליחותו של מחמד, הם שכחו כי מחמד ומשפחתו היו כלואים במשך שנים ולא נכנעו.

הם עשו כל ניסיון כדי להרחיקו ממטרות שליחותו, אך הוא עמד איתן, עד שאללה הרשה לו לקיים את ה"הג'רה", ואז הוא היגר והשלים את שליחותו. הוא נלחם, חרף נפשו, עמד איתן והתנגד, עד שהתגשמה קריאת הצדק, קריאת האמונה וקריאת האסלאם, עד שהונף נס האסלאם לאחר 23 שנה.

ישראל, ארה"ב והדומים להן שוכחים, כי אנו מאמינים באותה אמונה. אנו נושאים היום את השליחות ויעודה. למען חירותנו ולמען העלאת קול הצדק והחירות והאמונה – לא נכנע ולא נסטה מדרכנו. לא יפגעו בנו לא ארה"ב ולא ישראל. ייתכן שיש בידם נשק חדיש. גם אנו מייבאים נשק חדיש. ואולם העניין ביסודו איננו ענין של נשק, כי אם עניין של הפרט המאמין. אנו מאמינים כי אללה לצדנו. אנו מאמינים כי הצדק אתנו. אנו מאמינים, כפי שאמר אללה, כי אנו האומה הנבחרת מכל האומות. אנו מאמינים במה שציונו אללה בספרו, כי יזכו רק אלה שיש להם סבלנות ומזל גדול.

אנו נהייה בעלי סבלנות מתוך אמונה חזקה ולא מתוך אמונה קלה. נהייה בעלי אמונה חזקה. אנו מתכוננים עתה, בכל מה שיש לנו ובכל יכולתנו, כדי להיכנס למערכת הכבוד. זהו הגורל הצפוי לנו. זהו גורלנו, שעלינו להילחם במערכה זאת, כדי שנשחרר את ארצנו, וכדי שנשחרר את הראשון שבשני כיווני התפילה [ירושלים] ונשחרר את השלישי מבין מקומות התפילה הקדושים. הסבורים כי הם יכולים להתמקח וכי ביכולתם לנהל מו"מ, אבל ירושלים איננה בבעלותו של אף אחד, כי אם רכוש כולנו, רכוש האומה המוסלמית, ואין איש יכול לחרוץ את גורל הראשון שבשני כיווני התפילה [ירושלים] רק משום שהינו חסר אומץ או משום שאפס כוחו. לא! זוהי אחריותנו אנו. אללה ישתבח אמר לנו: "זוהי אומתכם, אומה אחת, ואני אלוהיכם, עיבדו אותי". והוא חזר ואמר לנו ואמר זאת כמה פעמים.

אף אחד לא יוכל, לעולם, לחרוץ את גורל ירושלים. אנו נחזיר אותה, בעזרת האל, מידי אלה שעליהם נאמר בקוראן: "נכתב עליהם שיהיו מושפלים ומסכנים". ממתי היו אלה בעלי ערך? – רק אחרי שהתייצבו מאחוריהם כוחות האימפריאליזם. ואולם, כוחות האימפריאליזם לא יוכלו להתגרות ברצון האל. הדבר לא יתכן בשום פנים ואופן. אנו מתכוננים לקראתם, אחים. כפי שאמרתי לכם בעבר, עלינו לעמוד בסבלנות ובשקט. סבלנות של מאמין ושתיקה של בוטח בעצמו. עלינו להיות סבלנים ושקטים, כדי להתכונן.

אין מנוס מהמערכה, כדי שנשחרר את ארצנו ונוכיח לעולם כולו במזרח ובמערב, כי אנו אומה היכולה להגן על זכותה וכי ביכולתנו להחזיר את ארצנו. אנו אומה שאולי תובס ביום מן הימים, יתכן שנפסיד מערכה, אולם לעולם לא נוכל לאבד את גורלנו או לאבד את נפשותינו או את אמונתנו. לעולם לא יוכלו כל כוחות העולם יחד לגרום לנו לאבד את נפשותינו או את אמונתנו. ברצוננו לומר לכל אלה: אנו מחכים עתה בסבלנות, בסבלנות ובשתיקה, סבלנות המאמין ושתיקה של בוטח בעצמו, עד שתבוא השעה, ושעה זאת לא תהייה רחוקה, אם ירצה אללה.

אחים, לרגל מאורע זה עלינו ללמוד לקח מחייו של הנביא מחמד. הוא לחם, נאבק ועמד בסבלנות, הזיקו לו אך הוא לא ויתר מעולם על שליחותו; הוא מעולם לא נשבר, הוא לא סטה מעולם מדרך הצדק והאמונה. בשלב מתוח זה, שבו אנו עומדים בפני המבחן החמור ביותר, עלינו ללמוד מהנביא מחמד לעמוד בסבלנות, בשקט ובהחלטה נחושה, עד שנגשים, בעזרת האל, את כל רצוננו לעמנו ולאוומתנו. ואז יחזרו בהם אלה שחשבו כי ביכולתם להשתולל באזור הערבי, להשתולל באזור זה של העולם, מאחר שמעצמה אימפריאליסטית גדולה כמו ארה"ב מגינה עליהם. אנו נעמוד בסבלנות ובשקט ונתכונן עד שנוכיח להם, כי אנו לא נסכים לעוול, וכי נשחרר את ארצנו בעזרת האל יהיה המחיר אשר יהיה, יהיו הקשיים אשר יהיו ויהיה הסבל אשר יהיה.

ואולם, על ישראל לדעת היטב, כי היא תשלם הפעם את המחיר כפל כפליים [מחיאות כפיים]. הם מדברים עתה על ניהול מו"מ ישיר. הם היו שכניו של הנביא מחמד באל-מדינה. הם היו שכניו והוא ניהל אתם משא ומתן, והגיע עמדם להסכם. ואולם לבסוף הם הוכיחו שהם אנשי שקר ובוגרנים, היות והם כרתו ברית עם אויביו, כדי להלום בו באל-מדינה ולתקוף אותו מבפנים. והדבר המפואר ביותר שעשה הנביא מחמד היה שהוא גירש אותם מחצי-האי ערב כולו. זה מה שעשה שליח האל, מחמד. לעולם לא ננהל איתם משא ומתן ישיר. אנו מכירים את ההיסטוריה שלנו, את ההיסטוריה שלהם

עם הנביא מחמד בעבר. הם עם של אנשי-שקר ובוגדנים, עם שרוקם מזימות, עם שנכרא למעשי בוגדנות.

הריני מכריז כאן, ביום זה, כי חלומותיהם, שהם מדברים עליהם כיום מתוך תאוות הניצחון – שהם סבורים שהשיגוהו בשנת 1967 ושישמרו עליו לעולמי עד – הריני אומר להם היום ממקום זה, כי לא נותר על אף שעל מאדמתנו ולא ננהל מו"מ עם ישראל – יהיו הנסיבות אשר יהיו, ולא נתמקח על אף אחת מזכויות העם הפלסטיני. בשנה שעברה ובמקום זה הבטחתי לכם ואמרתי לכם, כי עד ליום הזיכרון הבא, יהיה לכל אחד מחסה של ביטוחים, כלומר שכל אזרח בארצנו לא יגיע לגיל זקנה, מבלי שהמדינה תיתן לו פרנסה. היום, כפי שקראתם, התקדמה תכנית זאת. בתוך חודשיים בלבד יוצב מחסה של ביטוחים מעל בני עמנו [תשואות].

הבטחתי לכם זאת בשנה שעברה, והשנה אני מבטיח לכם, כי ביום ההולדת הבא של הנביא מחמד נחגוג במקום זה לא רק את שחרור ארצנו אלא גם את הדיפת הגאווותנות וההשתוללות הישראלית, כדי שהם ישובו ויהיו – כפי שנאמר בקוראן: "נגזרה עליהם ההשפלה והמסכנות". זה איננו עניין של שחרור ארצנו בלבד, אלא זהו עניין הקשור בכבודנו אנו ובייעוד שאנו מאמינים בו. אנו נחזיר אותם למצב שבו הם היו, ואם הם חשבו פעם, בהיסח הדעת, כי השיגו מידת מה של כוח, הרי אנו נחזיר אותם למצבם, שכן הכוח, כפי שאמרתי, אינו בנשק. כוח הוא מבפנים: כוח האמונה, כוח הפרט, כוח האמונה בשליחות, כוח האמונה בעיקרון והשבח לאללה. אנו בעלי השליחות החזקה ביותר, אשר למרות שיש בנו סלחנות, הרי היא שליחות הכוח: כוח הפרט, כוח החברה, כוח האמונה כי אללה הוא מלך המלכים, אשר נותן את המלכות כרצונו ולוקח את המלוכה ממי שהוא רוצה. הוא מחזק ידי מי שהוא רוצה ומשפיל את מי שהוא רוצה. הוא הכול יכול.

אלוהים, אתה הוא היודע את מה שאנו מסתירים ואת מה שאנו יודעים ולא נסתיר ממך דבר בעולם. הנחה אותנו בדרכנו, עזור לנו לנצח, אתה הוא האדון הטוב ביותר.

נספח 6. חילופי אגרות בין המזכ"ל ברז'נייב לנשיא סאדאת, אוגוסט 1972⁸

מערכת היחסים המורכבת בין מצרים לברית המועצות הגיעה לצומת מכריע, ולבסוף למבוי סתום, אחרי מותו של נאצר, למרות המעורבות הצבאית המאסיבית של מעצמת העל בהצלת הקליינט האזורי שלה בימיו האחרונים של נאצר, ולמרות חוזה הידידות שנחתם במאי 1971. החששות במוסקבה בדבר מגמותיו של סאדאת הופיעו כבר בראשית נשיאותו. בפגישתו עם ברז'נייב במוסקבה, לקראת הארכת הפסקת האש בראשית מרס, סיפר סאדאת על ניסיונותיה של ארצות הברית לשכנעו שרק היא מסוגלת לעזור למצרים ואת טענתה כי הנוכחות הסובייטית היא המכשול לכך.

סאדאת אמנם הודה שאם האמריקנים ילחצו על ישראל לסגת מן התעלה כחלק מהסדר כולל, יחדש את קשריו הדיפלומטיים עמם, אך הציע "לחתום על כל דבר" שהסובייטים יציעו, כדי להוכיח שהוא רואה את עתידה של מצרים כקשור הדוקות עם ברית המועצות. הוא הצהיר בפני ברז'נייב "אני יודע שאויבי האמיתיים הם ארצות הברית והאימפריאליזם המערבי" וכי "הנוכחות הסובייטית באזור תואמת את האינטרסים של ארצי", אך הוסיף ש"אם האמריקנים הם אלה שיצליחו", הרי "הכול יאמינו שבידם נתון המפתח למצב". סאדאת הלך שלא יוכל, בעת מלחמה, להגיב צבאית על פגיעות של ישראל בעומק מצרים וכי עמו אינו מאמין שלברית המועצות אין מענה למטוסי הפנטום, שחדרו לשם במלחמת ההתשה. הוא הוסיף שעמו מוכן להילחם אפילו עשור ולהקריב מיליונים, "אך בתנאי אחד, שאם האויב יפגע בעומק שטחנו, נגמול לו בפגיעות בעומק שטחו". ברז'נייב השיב את הדיון למרכז הכובד של יחסי הכוחות: "הבעיה שלכם, הוא השטח המדברי החשוף והשטח המשתרע לפניכם [בסנין]. אין כל חיפוי, והדבר מקשה מאוד על כל התקפת שריון".

8 מוחמד חסנין הייכל, **הספינקס והקומיסר, אופקים – עם עובד, עמודים** 255-215. איגרתו של סאדאת מובאת במלואה גם בזיכרונותיו. **סיפור חיי, עמודים** 249-243.

המתח ביחסים העמיק כאשר סאדאת הדיח ועצר, באמצע מאי 1971, את אנשי עלי סברי, שנחשבו מקורבים לברית המועצות. ימים אחדים אחר כך הגיע פודגורני למצרים עם טיוטת החוזה המצרי-סובייטי ומיד אחר כך (27 במאי) נחתם בקהיר. באמצע אוקטובר נפגש סאדאת במוסקבה שוב עם הצמרת הסובייטית. הוא סיפר להם על פגישתו עם מזכיר המדינה האמריקני רוג'רס בקהיר ועל שדר שקיבל מהנשיא ניקסון. סאדאת חזר והעיד כי "גורלנו קשור בגורלה של ברית המועצות" ועל קרבתה וידידותה של מצרים "יותר ממדינות מרקסיסטיות רבות כסין או קובה". לדבריו "מטרת המעצמות האימפריאליסטיות היא לתקוע טריז בינינו לבין ברית המועצות" באופן שישתר "את אמריקה ואת הציונות". לדבריו, האמריקנים רוצים שמצרים "תישאר מדינה אפריקנית מפגרת, שאינה עולה בחשיבותה על גבון". הוא ביקש שברית המועצות "תדאג לכך שמצרים תשמור על עמדת שוויון [צבאי] עם ישראל" תוך הכשלת הניסיון האמריקני לתת לישראל יתרון על פני הערבים.

במפגש עם פודגורני בקהיר, לקראת סוף אפריל 1972, קבע סאדאת כי ארצות הברית ובנות בריתה משתלטות על המזרח התיכון באמצעות חיזוק ישראל וירדן על חשבון הפלסטינים, וביקש שוב אמצעים שיאפשרו לנטרל את יכולותיו של חיל האוויר הישראלי. בראשית יולי דיווח ברז'נ'ניב לסאדאת על פגישתו עם ניקסון וחזר על מחויבותו לתמיכה צבאית למצרים. ימים ספורים אחר כך הורה סאדאת, בלא הודעה מוקדמת, ליועצים ולמומחים הצבאיים הסובייטיים לצאת את מצרים.

*

בתחילת אוגוסט 1972, כחודש לאחר סילוק היועצים הסובייטיים ממצרים, שלח המזכ"ל ברז'נ'ניב איגרת אישית לנשיא סאדאת, בה כתב, בין היתר:

... מגמת מדיניותנו היא שבאמצעות קשרי ידידות אמיצים עם ברית המועצות תישמר עצמאותן של מדינות אפריקה ואסיה ושהן תעלנה על דרך הקדמה. אלה היו פני הדברים בימיו של גמאל עבד אל-נאצר, בנו הגדול של העם המצרי, לאחר שהמהפכה המצרית שחררה את מצרים מכבלי האימפריאליסטים ויצאה בצעד איתן לקראת בניית יחסיה עם ברית המועצות...

לאחר שסקר באריכות את הסיוע הסובייטי למצרים, הוסיף:

... ועם זאת, אדוני הנשיא, נעשה שקר בנפשנו אם נעמיד פנים שלא נפל דבר שטבע חותמו על היחסים בין ארצותינו. הבעיות שהתעוררו בעקבות בקשתך להוציא את הצוותים הסובייטיים עדיין מבקשות פתרון. השלכותיהן של בעיות אלה הן רחבות, מעצם עובדת הוצאתם משטח ערבי של קצינים וחיילים סובייטים, שהיו שם על בסיס זמני, על-פי בקשתו של גמאל עבד אל-נאצר ועל פי בקשה שאתה עצמך חזרת ואישרת פעמים רבות. אלא שההשערות שעורר צעדך עודדו את אויבינו אשר מבינים מה טיבם האמיתי של היחסים בין הערבים והסובייטים. אנו מאמינים שהדבר מערער את ידידותנו ומזיק ליחסים בינינו.

הדבר אינו עולה בקנה אחד עם האינטרסים האמיתיים של מצרים. איננו יכולים להישאר אדישים לנוכח המדיניות שאימצה לעצמה ממשלת מצרים, מדיניות אשר, מבחינה אובייקטיבית וסובייקטיבית כאחת, נוגדת את האינטרסים של שני עמינו. מדיניות זו היא פרי תכניהם של יסודות ימניים, הקשורים במישרין או בעקיפין עם האימפריאליזם ומבקשים לשים מכשול בדרכה של מצרים בדרך הקדמה ולהשיבה לאחור. אנה מועדות פניה של מצרים? לאן מובילים אותה הגורמים הפועלים בתוך גבולותיה ומחוצה להם? מה יהיה טיב יחסינו בעתיד? שאלות אלו הן מקור דאגה לידידיכם ומחזקות את ידי אויביכם. אנו ממתינים לתשובות על השאלות הללו ומקווים ששאלות אלה תיענינה במלוא הכנות...

לדברי הייכל, ניסח הנשיא סאדאת את איגרת התשובה הארוכה והמפורטת בעצמו. הוא כתב, בין היתר:

... "ידידי היקר, הנשיא ברז'נ'יב, המזכיר הראשון של המפלגה הקומוניסטית של ברית המועצות – אני כותב אליך מתוך אמן וברוח רגשות הידידות שחשתי במהלך פגישותינו, שכן אני תקווה שיימצא המוצא ממעגל הקסמים, שלתוכו נקלעו, כנראה, יחסינו. הדבר מוסיף לגרום לאי הבנות וילך ויחמיר, אלא אם יעשה דבר-

מה להבהרת המצב. מסיבה זו בדעתי לכתוב במלוא הכנות, כדי שתיוודע לך במלואה עמדתי בכל הנושאים.

[...]

4. במהלך פגישותינו ובעיקר בפגישה שהתקיימה בפברואר השנה, היינו שווי דעים בהעריכנו שישראל וארצות הברית לא תפתחנה בשום יוזמה לפתרון הבעיה באמצעי שלום, או בכל אמצעי אחר, אלא אם תחוש ישראל שעוצמתנו הצבאית מסוגלת להתמודד עם העליונות שממנה נהנית היא עתה. אז ורק אז תתפוסנה ישראל וארצות הברית שהאינטרס שלהן עצמן מחייבן למצוא פתרון. בדיונינו שבתי והדגשתי לפניכם את הצורך בזרוע צבאית מרתיעה, אשר תגרום לאויב שיהסס קודם שיפשוט לעומק שיטחנו. דבר זה יתאפשר רק כאשר ידע האויב שאף לנו הכוח לפשוט לעומק שיטחו. אך ברור שעדיין חסרים אנו את הזרוע המרתיעה הזאת, וכי בלעדיה איננו יכולים לפתוח בשום יוזמה צבאית. מכאן נובע שאין לישראל כל סיבה לשנות את גישתה ביחס להסכם.

[...]

7. ... קיבלתי לבסוף את מכתבך מיום שמונה ביולי – זאת חרף העובדה שהבהרתי לך שמבחינתי כל יום, כל שעה ואפילו כל רגע עשויים להכריע. המכתב הסב לי אכזבה, שכן הוא התעלם כליל מכל הנושאים שהצגתי בפניכם הן באמצעות המרשל גרצ'קו והן במכתבי מיום ששה ביוני. המכתב חיזק את התרשמותי, כי היחס שממנו סבלנו במשך חמש שנים, למן פעולת התוקפנות הישראלית, יחס המתעלם מכל הדרוש לנו לצורך המערכה, עדיין עומד בעינו. במשך שנה ומחצה ניסיתי להסב את תשומת לבך אל היחס הזה, אך מאמצי עלו בתוהו. כתוצאה מכך נאלצתי לדחות הן את תוכן מכתבך והן את נימתו. חייב הייתי להשיג פסק זמן, כדי שאני וידידי נוכל לבחון את עמדתנו. מבקש אני, ידידי, להבהיר לך את המסקנות שעלו בפרק זמן זה, שכן אני מאמין, שכידידי שמורה לך הזכות לדעת את הסיבות שהביאו אותי להחלטותיי. ברגע זה שורר קיפאון במצב. שום דרך להתקדמות אינה פתוחה לפנינו. האמריקנים טוענים כי אחר שיחותיו של ניקסון במוסקבה המפתח לפתרון מצוי אך ורק בידיהם.

בהעדר גורם מרתיע, נוהגת ישראל במידה גוברת והולכת של חוסר אחריות. ואולם ההודעה המשותפת שפורסמה בתום שיחות מוסקבה, דיברה על תקופת רגיעה שתביא בעקבותיה לפתרון הבעיה. מכתבך מיום שמונה ביולי מתעלם לחלוטין מן ההסכמה שהושגה בינינו קודם לכן, כי יש לספק לנו אמצעים שיאפשרו לנו לפתוח בפעולה צבאית לאחר הבחירות בארצות הברית, במקרה הצורך. אמריקה מציידת עתה את ישראל בחיל אוויר חדש בתכלית. גישתך, המסתברת ממכתבך האחרון מראה כי בחמש השנים האחרונות הוטל עלינו אמברגו נשק חלקי, וכי הדבר אמור גם לגבי נשק ההרתעה שעליו כתבתי לך ואשר התעלמת ממנו לחלוטין. שיקולים אלו הם אשר הנחוני בהחלטתי לסיים את שליחותם של המומחים, דבר שאמור לציין את סיומו של שלב אחד ותחילתו של שלב חדש.

8. [...] אנו זקוקים לפריטים רבים, אף כי באזני עמנו ובאזני העולם אנו מכריזים שההיפך הוא הנכון. אנו מספרים שקיבלנו מכם את כל הדרוש לנו. אך אינני מבקש לשוחח אתך דווקא בעניין דרישות מסוימות שלנו, אלא בהלוך המחשבה האחראי לעצירת המשלוחים. אתם נוהגים בנו כאילו היינו מדינה מפגרת שעדיין לא למדה דבר. אך הקצינים שלנו הודרכו בבתי הספר שלכם וקיבלו בדיוק את אותה הכשרה שקיבלו קציניכם. אנו עוקבים אחר המתרחש בעולם, הן במזרח והן במערב. שום דבר אינו בגדר סוד, שכן סוגי הנשק הללו מתוארים בספרים המופיעים בכל מקום בעולם. אך כאשר אנו מתעניינים בנושאים הללו אצל המומחים הסובייטיים, הם שותקים או מכחישים את דבר קיומם של סוגי נשק אלו בברית המועצות. ואילו אנו יודעים ידוע היטב, שלברית המועצות יש הכל.

9. עליפי הערכתי, ידידי היקר, אנו ניצבים לפני תקופה קשה ביותר ביחסינו. הצד המסוכן ביותר היא האפשרות שיותר משקע של תחושת מרירות כלפי ברית המועצות. יש לך הזכות המלאה לנקוט כל צעד שאתה מוצא לנכון בעקבות החלטתי בעניין המומחים, כדי להגן על האינטרסים שלכם, אך אינני מאמין שהאינטרס האמיתי שלכם הוא להחריף את תחושת המרירות בקרב עמנו. החלטתך להוציא את המטוסים מדגם 500.M לאחר פרסום ההודעה בעת

ביקורו של מרשל גרצ'קו והצהרה כי המטוסים הללו מוטסים בידי טייסים מצרים, תגרום, לדעתי, יותר מכל להחרפת הטינה בכוחותינו המזויינים ובקרב עמנו. לא פחות הרת אסון הייתה ההחלטה להוציא את כל ציוד המיסוך, בעילה שציוד זה סודי הוא ואי-אפשר שאנשינו יפעילו אותו. לכל הדברים האלה יש הסבר אחד, דהיינו, כפיית תנאים עלינו מטעם ברית המועצות. ב־1955 שברנו יחדיו את המונופולין של המערב על אספקת נשק. עלינו לעמוד מול אויב המצויד בסוגי הנשק החדשים ביותר. מה לדעתך מסיק מכך האזרח הפשוט במצרים? אניח לך להשיב בעצמך, אך אבגוד בידידות שבינינו אם לא אציג בפניך את כל העובדות הללו במלוא הכנות.

היכל תרם את תוכנותיו למחלוקת הזו שנים ארוכות לאחר שהיה מודע לתוצאות המלחמה ולהחלטתו של סאדאת לחתום, בניגוד להכרתו של הייכל, על חוזה שלום נפרד עם ישראל.

... בקרב ההנהגה, בפרט בקרב אנשי הצבא, היו רבים שלא ההיבטים האידיאולוגיים עמדו בראש מעייניהם אלא מחויבותה של ברית המועצות כמעצמת על. הם חשו שיש לשמור על מעמדה של ברית המועצות במזרח התיכון בכל מחיר, בשל החשיבות הצבאית, בשל חשיבותם של נתיבי הים ואולי אף של מקורות הנפט, וכמובן מטעמי יוקרה פוליטית. התוצאה הייתה, שכמו מהמר שהפסיד בהטלת קובייה, החליטה הנהגת ברית המועצות להכפיל את סכום ההימור שלה. בפוליטבירו חזרו וטענו אנשי הצבא, ומרשל גרצ'קו בראשם, שאין מוצא קל וכי יש להגדיל את הסיוע הצבאי לערבים. הם חששו שמא ייטשו הערבים את בריתם עם ברית המועצות וכי יטו לקיים שיחות ישירות עם האמריקנים. הבה נספק לערבים נשק במידה שתאפשר להם להסתכן במלחמה חדשה, המשיכו ואמרו. אם אמנם יקרה הדבר ואם ינצחו הערבים, הרי שהניצחון יושג בזכות הנשק הסובייטי. אם יובסו, או אם לא תיווצר הכרעה בלחימה כי אז עדיין יאלצו לפנות לברית המועצות שתשקם אותם מתוצאות המלחמה. נימוקים אלה הכריעו את הכף, ובסופו של דבר אמנם החלה מצרים לקבל חלק מן הציוד שסאדאת כה הפציר לקבלו והמתין לו זמן כה רב. חלק נכבד מן הציוד הזה נקבע בהסכמים שנאצר חתם

עליהם בביקורו במוסקבה זמן קצר לפני מותו. טילי סאם-שלוש וסאם-שש, הנשק החדיש ביותר נגד מטוסים ונגד טנקים (טילי סטרלה ומולוטקה), טנקים עם ציוד טיווח אינפרה אדום, ציוד גישור – כל אלה החלו לזרום לנמלי מצרים בכמויות אדירות. "נדמה", כך אמר סאדאת, "שכל הברזים נפתחו עד הסוף. דומה שהם רוצים לדחוף אותי אל שדה הקרב, הוסיף. וסבור אני שאכן בזאת רצו. אין לי ספק, שאנשי הצבא בתמיכתו של ברז'נייב רצו לאפשר למצרים לפתוח במלחמה מוגבלת. עד לתחילת שנת 1973 הגיעו הסובייטים למסקנה כי מאחר שנחלו תבוסה בזירה המדינית, אפשר שהם יפוצו על הנזקים במישור הצבאי. הם לא הורו לערכים להילחם, אך סיפקו להם די נשק כדי להפוך את רעיון הלחימה למפתה ביותר, בעיקר משום שנראה היה שבמישור הפוליטי והדיפלומטי נחסמו כל האפשרויות להתקדם.

נספח 7.

קטעים מספרו של היועץ לביטחון לאומי אסמאעיל על פגישותיו עם הנרי קיסינג'ר, בפברואר ובמאי 1973⁹

דיווחיו של אסמאעיל על השיחות עם קיסינג'ר ב-1973 משלימים את מה שמוכר מתוך הפרוטוקולים. הם פורסמו בספרו יותר מתריסר שנים אחרי האירועים, אחרי המלחמה עצמה ואחרי הסכם השלום בין ישראל ומצרים. היבטים אחדים ראויים לתשומת לב מיוחדת. הם מאשרים את עיקרי הדברים שהתפרסמו גם בשעתם – בנאומו החשוב של סאדאת בסוף מרס 1973 (המובא כאן בנספח 8), בספריו ובראיונותיו של קיסינג'ר ובפרוטוקולים שנחשפו שנים רבות אחר כך. ראוי להביאם כאן, כיוון שהם מוסיפים את הסבריו של אסמאעיל לעמדות שהציג בשם סאדאת בווישינגטון ובפריז ובזכות כמה הרחבות מעבר למדווח בפרוטוקולים.

למרות מצבה הפנימי והבינלאומי העגום, הופיעה מצרים בפני ארצות הברית ב-1973 כמי שיכולה לתבוע הרבה מעבר לסילוק ישראל מהישיגי 1967, ללא תמורה מדינית של ממש. אסמאעיל הצהיר שכוונתו להכתיב לישראל ולארצות הברית לא רק את מאפייני היחסים ביניהן, אלא גם גימוד והחלשה של ישראל, לרבות הסתלקות מטעם הקיום הציוני של המדינה היהודית. תביעה כזו הייתה יכולה להיות מובנת יותר בשנות ה-50, כאשר היו חוגים במחלקת המדינה שהיו פתוחים לטיעונים כאלה,¹⁰

9 חאפז אסמאעיל, הביטחון הלאומי של מצרים בעידן האתגרים, מרכז אל-אהראם לתרגומים ופרסום – קהיר, מהדורה ראשונה – 1987; (הוצאה שנייה – 2001). תרגום: יצחק ורדי; עריכה צורנית: שלמה גואטה. ההדגשות הוספו. בסוגריים מרובעים – מספר העמוד בספרו של אסמאעיל.

https://www.marefa.org/%D9%85%D8%AD%D9%85%D8%AF_%D8%AD%D8%A7%D9%81%D8%B8_%D8%A5%D8%B3%D9%85%D8%A7%D8%B9%D9%8A%D9%84

10 באפריל 1954 אמר עוזר מזכיר המדינה לענייני המזרח הקרוב הנרי ביירוד: "לישראלים אני אומר, שעליכם לראות עצמכם באמת כמדינה מזרח-תיכונית ולראות את עתידכם בהקשר זה, ולא כמה שאפשר לתאר

אך לא באזני קיסינג'ר, שהבין את ערכה של ישראל לארה"ב בשנות ה-70 (במיוחד אחרי משבר ירדן ב-1970).

אסמאעיל קבע כי מצרים יכולה לקבל את ישראל רק אם "תכיר בעצמה כמדינה מזרח תיכונית ותחדל מקשריה הבינלאומיים הבלתי-טבעיים". הוא הוסיף ש"ביטחון המדינות הערביות יוגשם בהסתלקות הציונות ממטרותיה באזור ועל ידי טיפול בבעיית הנשק ארוך הטווח של ישראל ומחקריה הצבאיים ופעילותה הגרעינית". את הכרת מצרים בנוכחות הישראלית באזור, התנה אסמאעיל בהסתלקות מן "הזיקה של ישראל למטרות הציונות העולמית ולכמה מהמדינות המערביות", כדי למנוע "אישור לגבי האופי היוצא דופן שלה ובכוונות התוקפניות הטמונות בקשרי החוץ שלה". אסמאעיל גם תבע מארה"ב להפחית את היקף התמיכה בישראל "כך שמצבה יעלה בקנה אחד עם אי ההזדהות של מצרים" ופירט באומרו שמדובר ב"נשק מודרני, מתן יכולות של תעשייה צבאית, חילופי מידע טכנולוגי והמדיניות לגבי שימוש בנשק אטומי, וכן שיתוף פעולה בין מנגנוני המודיעין". בפגישה השנייה בפרזי במאי 1973 התלונן אסמאעיל לא רק על אספקת נשק אמריקני לישראל ותמיכה בישראל במועצת הביטחון, אלא גם על "הלחץ על ברית המועצות לפתוח פתח להגירת היהודים, שארה"ב מממנת, ואנחנו רואים בכך דבר 'מסוכן מאד', משום שזה בא על חשבון זכויות הערבים".

מצרים תבעה להגיע עם ארצות הברית עד סוף ספטמבר 1973 להסכמה על "ראשי הנושאים של ההסכם". לשיטתו יאזינו האמריקנים למצרים ואח"כ לישראל, ואז יציבו נוסחת פשרה שתידון עם מצרים. כשיגובש ההסדר בין מצרים לארצות הברית, "יהיה על האמריקאים לדאוג להסכמת ישראל עליהם". הוא אמר לקיסינג'ר שמצרים מאמינה שלארצות הברית יש "יכולות מספקות 'לשכנע' את ישראל, אם היא באמת רוצה להתקדם לפשרה". בשלב ביניים "יתבצע צעד מעשי 'כמקדמה לשלום', שיכלול נסיגה ישראלית ומעבר של כוחותינו [כוחות מצרים] אל הגדה המזרחית [של התעלה] – ופתיחה של תעלת סואץ לספנות". לפני ההסכם הסופי מצרים מצפה "שסוריה וירדן יגיעו להסכם עם ישראל סביב אותם 'ראשי נושאים'". מעבר לתביעתו של אסמאעיל להחלשת ישראל, חזר ספציפית

כמטה או גרעין של התקבצות כלל-עולמית של אנשים בעלי אמונה דתית מסוימת, הראויים לזכויות מיוחדות בתוך המדינה היהודית וכלפיה".

לתנאי שבליבת התפיסה המצרית: אספקת הנשק האמריקנית חייבת לחדול, שכן "לא תהיה פשרה כל עוד לא תהיה ישראל משוכנעת שהיא איננה מסוגלת להחזיק – מדינית וצבאית – בקווים הנוכחיים".

בעניין אופיו של ההסדר עם ישראל בתמורה לנסיגה, הדגיש אסמאעיל כי מימוש השלום יתפתח במשך תקופה ארוכה. עיקרו סיום מצב הלוחמה, בצרוף סיום החרם הכלכלי, מניעת אלימות בגבול, אבטחת השייט בתעלת סואץ ובמיצרי טיראן והקמת הסדרי ביטחון בינלאומיים. לבקשת קיסניג'ר לחרוג מן הגישה המקסימליסטית של מצרים, בתשובה לטענתו שאסור שהלגיטימיות של ישראל תהיה נושא לוויכוח ולתהייתו אם סיום מצב הלוחמה יכלול הכרה בישראל "בתוך גבולות פלסטין", השיב אסמאעיל שהכרה כרוכה במימוש פשרה כוללת, שבה תוגדר "התבנית" של ישראל והוסיף שאישור הסכם סורי וירדני "יפתח את הפתח בפני התחייבות מצרית ברורה יותר".

אסמאעיל התייחס גם לניסיון לפשר בין תביעות הצדדים לריבונות ולביטחון: בתגובה לטיעון הישראלי שקיסניג'ר הציג, שנסיגה כרוכה מבחינתה בויתור ביטחוני עמוק, שכן תעלת סואץ ונהר הירדן עדיפים כקווי הגנה, השיב אסמאעיל ש"הביטחון" צריך להתממש לטובת שני הצדדים, בלא פריבילגיות לצד זה או אחר ובכללם הקמת אזורים מפורזים תחת פיקוח בינלאומי, פרישת כוחות בינלאומיים באזורים מיוחדים ולזמן מוגדר, כמו שרם א-שיח' וערובות של המעצמות ומועצת הביטחון.

אסמאעיל אפיין בספרו את הצעת קיסניג'ר ל"נהלי ביטחון זמניים" כ"נקודה מרתקת". הצעתו של קיסניג'ר חזתה, לדברי אסמאעיל, שלצד השבת הריבונות המצרית על כל סיני, יתקיימו גם נוכחות צבאית ישראלית באזור שרם א-שיח', תחנות התרעה אווירית ופיקוח אווירי ישראלי מעל סיני. קיסניג'ר הבהיר, שמדובר בתקופה שבין סיום מצב הלוחמה והקמת השלום; עם התממשות השלום יסתיימו "כמה הסדרים בלתי הגיוניים" ויימשכו כמה אחרים. מצרים החליטה שלא להגיב בפגישה השנייה עם קיסניג'ר על הצעתו בדבר "הפרדת הריבונות מתפישות הביטחון", כיוון שסידורי הביטחון "הבלתי הגיוניים" לשיטתה – גם אם יהיו זמניים – יהוו פגיעה בריבונות ודעת הקהל הפנימית לא תקבל זאת. במסגרת פשרה כוללת היה על מצרים להסכים, ולו כתנאי-מעבר שאולי יימשכו שנים, להסדרי ביטחון, שהלכה למעשה יכללו המשך נוכחות צבאית ישראלית בתוך השטחים המצריים, לאחר החזרתם ל"ריבונות" מצרית, והמושל

המצרי בסיני יצטרך להתמודד מול המפקד הצבאי הישראלי, באזור שהנוכחות הצבאית הישראלית בו תימשך.

בפגישה השנייה בפריז, במאי 1973, קבע אסמאעיל כי ארצות הברית הציעה הסכם בשלבים, והביע את החשש שיהפוך להיות סופי, בשל היעדר כוח מניע לאחר יישומו. לדידו מדובר בפתרון קבע, שיחייב ויתורים אדירים מצד מצרים, המבוסס על ריבונות מקוצצת, הקרויה ריבונות מלאה. לדבריו התבנית שהציע קסינג'ר לחיבור בין הפתרון בשלבים לבין הפשרה הכוללת, אינה יכולה להתקבל במצרים, אף שקסינג'ר הבהיר שאינו רואה בכך פשרה סופית, אלא צעד לעבר פשרה והסכם סביב גבולות נוספים, הבטיח לדרוש כך גם מיישראל וציפה שישראל תיענה לכך. אסמאעיל קבע כי דחה את הצעותיו של קסינג'ר לניסוחים עמומים, כיוון שהדבר היה מוביל, כמו החלטה 242 בשעתה, לוויכוחים על פרשנות ולקיפאון מדיני וקבע כי "הודעה אמריקאית כפי שהוא [קסינג'ר] מציע לא תהיה לשביעות רצוננו, גם אם הישראלים יתמכו בה. למרות שקסינג'ר הבטיח שבמז"מ אמיתי התמיכה של ארה"ב בשינוי הגבולות תהיה "במסגרת צרה ביותר", בעוד תמיכתה במצרים תהיה "ענקית".

אסמאעיל הלן על שארצות הברית מחויבת, למעשה, להגן על הישגי ישראל, עד שהערבים ייכנעו לדרישותיה, באופן השולל מישראל מוטיבציה לפתרון הגיוני ומאוזן. התנאי שהציב להתקדמות הוא להרשות שמועצת הביטחון תפרסם החלטה שתפרש את החלטה 242, נטישת מדיניות 'מאזן הכוחות' והפסקת הסיוע הצבאי המסיבי לישראל. אסמאעיל דיווח כי קסינג'ר אמנם הבטיח לו כי אם יימצא ניסוח, שאמריקה ומצרים יסכימו עליו ושיהיה בר יישום מבחינה מעשית, או אז היא תלחץ לחץ כבד על ישראל, ואף הזכיר כי במקרה של ווייטנאם הגיע הלחץ האמריקאי עד לגבול של ניתוק הסיוע הכלכלי והצבאי, אך ההבטחה ללחץ אמריקני כבד בעתיד לא סיפקה את אסמאעיל.

למרות שאסמאעיל דיווח כי בפגישה הראשונה הציע הוא עצמו לדון עם קסינג'ר בפגישתם הבאה בהגדרת "סיום מצב הלוחמה", בהסדרים המעשיים למימוש הביטחון ובמועד ההכרה בישראל, הרי אסמאעיל עצמו דווח באותו ספר כי בפגישה השנייה בפריז סרב לדון במהותם של ויתורים מצריים אפשריים כחלק מפשרה, וקבע רק, באופן כללי, כי הפשרה תאפשר "לעבור ממצב לוחמה למצב של שלום".

אסמאעיל סיכם לעצמו כי האמריקאים – בדרג של הבית הלבן – חזרו בהדרגה אל התבנית שאימץ משרד החוץ האמריקאי במשך שנתיים, לכפות מסגרת "רחבה" של פשרה כוללת, שבמסגרתה יושג הסכם בשלבים, שמטרתו פתיחת תעלת סואץ, והוא יהיה כרוך בהודעה אמריקאית, ואולי גם בהודעה ישראלית דומה, שתביע תקוות לפשרה סופית. מסקנתו הייתה ברורה: "ראיתי שאנו פונים לעבר מלחמה. שני הסבבים של פברואר ומאי לא הניבו עמדה מקובלת, שהיינו יכולים לבסס עליה פשרה של שלום מכובד. וכך הפכה המלחמה מחויבת מבחינה מדינית מעבר להיותה מחויבת מבחינה מורלית". כאשר הציע קסינג'ר פגישה ביום המחרת, לא נענה אסמאעיל להזמנה, בקבעו כי השיח לא היה מועיל.

*

[256] ... הוספתי ותיארתי את המזרח התיכון חמש – עשר שנים מהיום בתור מטרה לפעילותנו, שנראה אותו כאזור שיש בו יחידות מדיניות חזקות ועצמאיות, המשתפות ביניהן פעולה ומשוחחרות מכל השפעה חיצונית, עד כמה שאפשר, ומוכנות לשתף פעולה עם מדינות אחרות. במצב זה קבלתנו את ישראל מותנית בכך, שהיא תכיר בעצמה כמדינה מזרח תיכונית ותחדל מקשריה הבינלאומיים הבלתי טבעיים.

[...]

על מנת לממש את הפשרה הכללית לסכסוך, טענתי שיש צורך ב"נייטראליות" של השיקולים החיצוניים. המשמעות היא הפחתת היקף התמיכה האמריקאית בישראל, כך שמצבה יעלה בקנה אחד עם אי ההזדהות של מצרים.

[...]

[257] דיברתי על הסוגיה הפלסטינית בתור מקור הסכסוך וליבתו, והצבעתי על הפתרון שמציעים הפלסטינים, להגיע לניסוח לפיו יחיו הערבים והיהודים יחד בתוך פלסטין, מאוחדים או מפוצלים על פי רצונם. הצבעתי על כך, שהאו"ם והמעצמות אחראים להקמת ישראל, ולכן מוטל עליהם לפתור את הבעיה תוך הצגת המשמעות שלה לגבי "הגבולות" של הנוכחות הזו, ובתנאי שהישות הישראלית לא תעבור על גדותיה" מעבר לגבולות המוסכמים. ועברתי לדבר על

פשרה מצרית, שמטרתה לעבור למצב של שלום, אם נמצא נוסח, שיכיר בריבונות המצרית על אדמותיה, והערכתי שניתן לממש את הפשרה הזו תוך שלב אחד או שניים, ובתנאי שהסכסוך ייפתר במהלך שנת 1973.

לגבי ביטחון ישראל – זה יוגשם בהסכם שלום שייכרת ועל ידי נוכחות בינלאומית באזור. ביטחון המדינות הערביות יוגשם בהסתלקות הציונות ממטרותיה באזור ועל ידי טיפול בבעיית הנשק ארוך הטווח של ישראל ומחקריה הצבאיים ופעילותה הגרעינית. בעקבות כך התפתח דיון מאד נוקב, בו עסקנו בשאלות של נוהל ושל מהות בנושא מימוש פשרה באזור. את תכניתנו הסברתי באופן הבא:

1. מטרתנו בשלב הנוכחי היא להגיע אל "ראשי הנושאים של ההסכם", שיפרשו את החלטה 242 באופן שיהיה מקובל, בעיקר ביחס לאדמות (ריבונות, נסיגה, ביטחון) ולעזה (הגדרה עצמית, הפליטים). אנחנו רואים את סיומו של השלב הזה (לפחות) בסוף ספטמבר.
2. לאחר השלב הזה יבוא שלב של קביעת "ההחלטות הסופיות", אשר יתרגמו את "ראשי הנושאים" לתכנית ביצוע, שתכלול את כל גורמי הפשרה ושלביה ולוחות הזמנים שלה. אני הצעתי, שבמהלך השלב הזה יתבצע צעד מעשי "כמקדמה לשלום", שיכלול נסיגה ישראלית ומעבר של כוחותינו אל הגדה המזרחית [של התעלה] – ופתיחה של תעלת סואץ לספנות.
3. סיום הצבת "ראשי הנושאים של ההסכם" תהווה אולי נקודת התחלה ביחס למגמות האחרות. בעוד אנו דנים בהחלטות הסופיות – ולפני שאנו חותמים על ההסכם הסופי – אנו מצפים שסוריה וירדן יגיעו להסכם עם ישראל סביב "ראשי הנושאים של ההסכם" בשתי החזיתות.
4. לגבי נהלי המו"מ העדפתי שהאמריקאים יאזינו לנו ואחר כך לישראל, ולאחר מכן יציבו נוסחה לראשי הנושאים של ההסכם, (כך) שתגשר בין שתי נקודות המבט, ואם [258] נסכים להם, יהיה על האמריקאים לדאוג להסכמת ישראל עליהם.

אשר לתבנית המו"מ, אנחנו חשבנו שהדרך הקיימת עונה על הדרישות עבור השלב הנוכחי. ואם תוגשם קביעת "ראשי הנושאים" ניתן יהיה לחשוב אז על המשך השיטות "לפחות לא ישירות" עבור שלב קביעת ההחלטות הסופיות.

1. הבהרתי את אמונתנו ביכולת של ארה"ב למלא תפקיד בסיסי בהגעה לפשרה בסכסוך הערבי – ישראלי, ושיש לה יכולות מספקות "לשכנע" את ישראל, אם היא באמת רוצה להתקדם לפשרה.

2. התייחסתי באופן מיוחד להמשך אספקת הנשק מארה"ב לישראל, מה שמאפשר לה להחזיק באדמות, ושלא תהיה פשרה כל עוד לא תהיה ישראל משוכנעת שהיא איננה מסוגלת להחזיק – מדינית וצבאית – בקווים הנוכחיים.

[...]

[260] במהלך יומיים של שיחות, מעבר לשאלות של נוהל עסקנו בשאלות של מהות לפשרה מדינית.

1. השאלה הפלסטינית:

הרעיון שהבענו היה לערוב לזכות ההגדרה העצמית עבור תושבי הגדה המערבית ועזה תחת פיקוח של האו"ם ובתוך קווי שנת 1949, כך שיהיו יחידה מדינית אחת, שתוכל לנהל את יחסיה עם שכניה. דרשתי להגשים פשרה, שתהיה מקובלת גם לבעיית הפליטים, והדגשתי את נחישותנו לכך שירושלים (העיר העתיקה) תהיה ערבית ושאין לוותר על הריבונות עליה.

דעתו של קיסנינג'ר הייתה, שהמלך חוסיין יתמנה לדבר בשם הפלסטינים בנושא השטחים הערביים הכבושים, ושהפשרה "הירדנית" תהפוך להיות בדרך זאת סופית, ושהתלות של הפלסטינים בירדן לאחר מכן תהפוך להיות שאלה ירדנית פנימית. ולא תהיה תנאי מוקדם להכרה בישראל מצד המדינות הערביות. אני אמרתי שאנו לא נציב מכשולים בפני המלך חוסיין, אם יערוך להגדרה עצמית עבור העם הפלסטיני לאחר נסיגת ישראל.

2. השלום:

הרעיון שלנו היה, שהשלום במשמעותו המקיפה יוגשם בפשרה לגבי סוגיית פלסטין, ובמקרה הזה אנו יכולים לחשוב על הקמת קשרים בין ישראל לבין שכנותיה. יחד עם זאת, איננו יכולים לדמיין מימוש שלום בין יום לבין לילה, שכן זה דבר שיתפתח במשך תקופה ארוכה.

מעבר לכך, פשרה מדינית מכילה סיום מצב הלוחמה וביצוע של מספר מהלכים, כמו סיום החרם הכלכלי, הפסקת כל צורות העימות מהשטחים שלנו, אבטחת השייט בתעלת סואץ ובמצרי טיראן והקמת הסדרי ביטחון בינלאומיים.

הדוקטור קסינג'ר התנגד שנקשר את סיום מצב הלוחמה בשאלת הכרתנו בישראל, משום שהלגיטימיות של ישראל אסור שתהיה נושא לוויכוח. הוא דרש מאתנו להוסיף עוד "משיכה" למה שאנו מציעים "כתוכן" לתוצאות סיום מצב הלוחמה, ושמצרים תתנער מתכניתה לגבי "המקסימום", משום שזה איננו מסייע להתקדמות. אני הדגשתי, שהכרתנו בישראל כרוכה במימוש פשרה כוללת, שבה תוגדר "התבנית" של ישראל שבה נכיר. קסינג'ר תהה אם יתכן סיום מצב הלוחמה יכלול הכרה בישראל "בתוך גבולות פלסטין", אבל אני התעקשתי שצריך לדעת כמה אנחנו מכירים, ואת זאת לא נבין (לאשורו) טרם מימוש פשרה כוללת. והוספתי שאישור הסכם סורי וירדני "יפתח את הפתח בפני התחייבות מצרית ברורה יותר". [261]

3. ריבונות וביטחון:

קסינג'ר אמר, שהתיאום בין הריבונות והביטחון הינו "תנאי מוקדם" לפתרון מצרי – ישראלי. נסיגה ישראלית תגרום – להערכתה – נטישה של כמה ערובות לביטחונה, בעוד שהמצב הנוכחי תואם יותר את האינטרסים שלה, שכן מבחינה צבאית אין טוב יותר מאשר תעלת סואץ ונהר הירדן, המשמשים קווי הגנה לישראל.

העמדה שלנו הייתה, ש"הביטחון" צריך להתממש לטובת שני הצדדים ושלא יהיו פריכילגיות לצד זה או אחר בנהלים המוצעים. מבחינת צעדי הביטחון כללו הצעותינו:

- הקמת אזורים מפורזים ממשק תחת פיקוח בינלאומי.
- פרישת כוחות בינלאומיים באזורים מיוחדים ולזמן מוגדר, כמו שרם א-שיח'.
- מתן ערובות של המעצמות להסכם הנכרת וערובה של מועצת הביטחון.

הנקודה המרתקת הייתה מה שהציע קסינג'ר סביב "נהלי ביטחון זמניים", אותה שמענו לראשונה. כוונתה הייתה, שיחד עם השבת הריבונות המצרית על כל אדמותינו, יימשכו כמה הסדרי ביטחון בכמה אזורים, כמו נוכחות צבאית ישראלית באזור שרם א-שיח' ותחנות התרעה אווירית בתוך גבולותינו והמשך הפיקוח האווירי הישראלי מעל סיני. קסינג'ר הבהיר, שמתבקש שנסכים להסדרים "מיוחדים", שניתן לחשוב עליהם, במשך התקופה שבין סיום מצב הלוחמה והקמת השלום, וכאשר יתממש השלום הכולל יסתיימו "כמה הסדרים בלתי הגיוניים" ויימשכו כמה אחרים.

הדגשתי בפני קסינג'ר, שכל כמה שאנו שוקדים להגיע לפשרה כוללת של הסכסוך הערבי – ישראלי, זה – אין משמעותו שלום בכל מחיר. הצעתי שבפגישה הבאה שלנו נשוב לדון בשאלות הבאות:

- זיהוי ההגדרה של מרכיב "סיום מצב הלוחמה".

- ההסדרים המעשיים למימוש הביטחון.

- מועד ההכרה בישראל.

הפגישות הסתיימו ואני הבעתי את התקווה, שנתגבר על הקשיים שעמדו בפנינו. והוספתי שאינני מכחיש שהתנגשות הינה דבר אפשרי, משום שאנשים אינם מוכנים לקבל את המשך הפסקת האש, ואנו מוכנים לקבל אתגרים. [...]

[באפריל 1973] נמשכו ההכנות לנסיעתי השנייה להיפגש עם הדוקטור קסינג'ר בפריס, וכן גם נמשך הדיאלוג סביב כמה שאלות שנתרו תלויות ועומדות מאז פגישתנו בפברואר. בין השאלות

החשובות ביותר שעסקנו בהן היה כל מה שקשור ב – "ביטחון" וב – "לגיטימיות".

דעתנו לגבי נושא "הלגיטימיות", או ההכרה, שזוהי שאלה מדינית וחוקית, ושזה כרוך במימוש פשרה כוללת כך שתובהר מסגרת "הנוכחות" הישראלית באזורנו. אני לא ראיתי הפרדה בין הכרתנו בישראל לבין הזיקה שלה למטרות הציונות העולמית ולכמה מהמדינות המערביות. ההכרה בישראל מבלי לשנות את הזיקה הזאת משמעותה אישור לגבי האופי היוצא דופן שלה ובכוונות התוקפניות הטמונות בקשרי החוץ שלה.

אשר לסוגיית "הביטחון" הרי שזאת שאלה הקשורה בצעדים שיינקטו על בסיס:

- הביטחון הינו נושא החשוב למצרים ולישראל, לכן אי אפשר לקבל צעדים שיפגעו בביטחונה של מצרים, אבל לטובת ישראל.
- הסדרי הביטחון יהיו בעלי אופי זמני (הם אינם קבועים) ובינלאומי (על ידי הקמת יחידות מעקב וכוחות בינלאומיים תחת פיקוח מועצת הביטחון).
- [271] סיום מצב הלוחמה (המתוזמן יחד עם הנסיגה הסופית) וקשרי השלום (הכרוכים בצעדים הללו) בערכות המעצמות יחזקו את "הביטחון" של כל הצדדים.
- העמדות השליליות האמריקאיות גרמו לנשיא סאדאת לתקוף קשות את ארה"ב בנאומו לרגל חג הפועלים, ובו הגדיר את האסטרטגיה שלו.

[...]

[275] הפגישה [בפרברי פריז במאי 1973] לא ארכה יותר מיום אחד. השיח היה עמוק והקצב גבוה, במהלכו נחשפו עמדותיה של ארה"ב, עד כי ביום 20 במאי בערב לא מצאתי סיבה שתניע אותי להמשיך יום נוסף. כאשר נפרדנו מדוקטור קיסינג'ר ובני לווייתו בערב, לא האמנתי כלל שניפגש פעם שלישית. [...]

[276] הצבעתי על ההיסוס של ארה"ב במהלך מרס ואפריל והמטוסים שהיא מעבירה לישראל במסגרת תכנית, שתכסה את השנתיים של 1974 ו-1975, וכן הסיוע הטכנולוגי שהיא מגישה

לתעשייה הצבאית הישראלית, דבר שיקנה לה חופש פעולה בעתיד. במישור המדיני שמנו לב לתמיכה האמריקאית בישראל במועצת הביטחון בדיון על ההתקפה הצבאית שלה על בירות, וכן הלחץ על ברית המועצות לפתוח פתח להגירת היהודים, שארה"ב מממנת, ואנחנו רואים בכך דבר "מסוכן מאד", משום שזה בא על חשבון זכויות הערבים.

ולמרות כל זאת הענקנו כל מה שאפשר במסגרת התוכן ורוח החלטה 242, וכן הסכמנו לחתום על הסכם שלום, בעוד מה שהוצע לנו מצדם היה:

- הסכם בשלבים, שיהפוך להיות סופי בשל היעדר כוח מניע לאחר יישומו.

- סוג של פתרון קבע, שיחייב ויתורים אדירים מצד מצרים. אנחנו לא נרמה את עמנו ולא נכנה ריבונות מקוצצת בשם ריבונות מלאה, גם לא נרמה את שאר העמים הערביים.

אמרתי, שכל עוד איננו מסכימים לזה או לזה, ואיננו מסכימים להמשך המצב הנוכחי, לא יהיה מנוס מלפנות לאמצעים אחרים.

[277] קיסנינג'ר ... הציג תבנית, שחיבר בה בין הפתרון בשלבים לבין הפשרה הכוללת, ואשר מסתכמת בכך שהיא "חלק מפשרה לגבי סואץ, ארה"ב איננה רואה בכך פשרה סופית, והיא מחשיבה את הגבול אליו תתבצע הנסיגה כצעד לעבר פשרה של שלום סופי והסכם סביב גבולות נוספים" הוא פירט והבהיר "אמריקה צריכה להודיע זאת ולדרוש כך גם מישראל" והוסיף "יש לצפות שנשיג ממנה הודעה כזאת".

הוא תהה כיצד ניתן להגיע לפשרה כוללת, תוך שהוא מעריך את הדרך שהצגתי אותה בסבב הראשון (ראשי נושאים שלאחריהם צעד זמני בשלבים בדרך לפשרה סופית). הוא אמר שאיננו שולל את השיטה הזאת כנוהל, אלא שהשאלה היא מה כוללים ראשי הנושאים, ו- "זה המפתח לשיטה הזאת". הוא טען שלא הגיוני שראשי הנושאים יהיו מוגדרים במדויק, משום שזה יוביל לקיפאון ולעצירה. הוא העדיף שהניסוח שלהם יהיה בדוגמת הניסוח של החלטה 242, דהיינו "שישאר מקום לפרשנות", ואמר שזה יהיה

שביל פורה להתקרבות להסכם. בסוף הוא קרא להתחלת התווזה בערוץ במסגרת ההודעה האמריקאית המוצעת והודעה ישראלית דומה, בעקרונות מנחים, שלא יתנגשו עם עמדותינו המצריות. הוא הדגיש שמימוש ההסכם יוליד כוח מניע ולא עצירת התנועה, כפי שאני הערכתי.

ואילו אני דחיתי את הניסוח הגמיש שהציע קיסינג'ר, משום שהוא היה מוביל אותנו לחלוטין למקום שהובילה אותנו החלטה 242, דהיינו לחילוקי דעות על הפרשנות שלה ולעוד שש שנים של קיפאון. אני גם תחיתי מדוע לא ניתן להגיע לעקרונות בסיסיים מוגדרים יותר. הדגשתי בסוף, שהודעה אמריקאית כפי שהוא מציע לא תהיה לשביעות רצוננו גם אם הישראלים יתמכו בה. אין כאן "גבול" אלא "הגבולות הבינלאומיים". [...]

הבהרתי שהצלחת ארה"ב עומדת על כך שתזנח את מדיניות האיזון שהיא נוקטת, משום שהיא מציבה מכשול בדרך להגעה לפתרון... [278] בכך מחויבת ארה"ב להגן על הישגי ישראל, עד שהערבים ייכנעו לדרישותיה של ישראל, ולכן לישראל לא יהיה מה שיניע אותה לפתרון הגיוני ומאוזן, שיעלה בקנה אחד עם האינטרסים הצודקים של הצדדים. אבל אם ארה"ב רוצה לממש התקדמות, עליה להרשות שמועצת הביטחון תפרסם החלטה שתפרש את החלטה 242, ועליה גם לשנות את מדיניות "מאזן הכוחות" שהיא נוקטת כעת. הבהרתי, שתחומי שיתוף הפעולה האמריקאיים-ישראלי שאני מתכוון אליהם הם: נשק מודרני, מתן יכולות של תעשייה צבאית, חילופי מידע טכנולוגי והמדיניות לגבי שימוש בנשק אטומי, וכן שיתוף פעולה בין מנגנוני המודיעין.

קיסינג'ר ... הכחיש שקיים שיתוף פעולה אמריקאי – ישראלי בתחום האטומי, וגם הכחיש שארה"ב מסכימה להישארות ישראל בשטחים ערביים. הוא הדגיש שההסכם הסופי ראוי שיהיה תוצאה של מו"מ בין שני הצדדים. [...]

קיסינג'ר החזיר את התמיהה אודות "הוויתורים" המצריים כחלק מהפשרה, אבל אני לא הייתי מוכן לחזור לדון בכך, והסתפקתי

באומרי, שהפשרה תאפשר באופן כללי "לעבור ממצב לוחמה למצב של שלום".

[279] קסינג'ר אשרר את דבקותם במה שהצהיר ניקסון בנושא הריבונות, אבל הוא סירב לכלול בהודעה האמריקאית התחייבות כלשהי סביב הגבולות הבינלאומיים. אני תהיתי האם שיקפה העמדה האמריקאית את האינטרסים הישראליים או שמא אינטרס אמריקאי מיוחד מכתיב זאת. קסינג'ר הסביר את השקפתו בכך, שבמו"מ אמיתי התמיכה של ארה"ב בשינוי הגבולות תהיה "במסגרת צרה ביותר", בעוד תמיכתה במצרים תהיה ענקית. הוא שב והסביר את עמדתם, המסתכמת בהכרה בריבונות המצרית, דבר שישראל מתנגדת לו, בהשוואה לכמה צעדי ביטחון זמניים עבור ישראל.

הבהרתי שקריסתה של מצרים בשל חוסר יכולת ליישם פשרה או לנצח במלחמה, תגרום לקריסתם של רבים מסביבה, בשל זיקתם אליה והסתמכותם עליה. משום כך אמריקה נושאת באחריות כבדה והיא צריכה להשקיע מאמצים רבים יותר, על מנת שתוביל את האזור לעתיד יציב יותר ולשגשוג... [280] אני הרגשתי שאני נע במעגל קסמים, ולכן כאשר שאל הדוקטור קסינג'ר על פגישה ביום המחרת, לא נענית להזמנה. השיח לא היה מועיל.

ארוחת הצהרים חיברה בינינו, ואני המשכתי את השיחה שלי ושאלתי, מה הם רוצים ממצרים. קסינג'ר אמר, שהיא המדינה הערבית היחידה, שלאמריקה חשוב שיהיו לה קשרים טבעיים אתה וקשרים מפותחים, ושזאת היא המדינות של הבית הלבן ושל הממשל האמריקאי. אבל מול הלחץ היהודי הפנימי המפחיד אמריקה לא יכולה ללחוץ על ישראל כל עוד אין בנמצא "ניסוח", שאמריקה ומצרים יסכימו עליו ושיהיה בר יישום מבחינה מעשית. או אז היא תלחץ לחץ כבד על ישראל. במקרה של ווייטנאם הגיע הלחץ האמריקאי עד לגבול של ניתוק הסיוע הכלכלי והצבאי, אבל לגבי הסובייטים הם אינם מצפים לבעיות מצדם בחמש השנים הבאות, והם יכולים לסדר את היחסים איתם במזרח התיכון. [...]

אני רציתי להגיע לניסוח שיהיה מקובל, כדי לקשור פשרה סופית והסכם בשלבים, אבל קסינג'ר לא הסכים אלא לעקרונות גמישים,

שיאפשרו פרשנות ששני הצדדים יהיו חלוקים עליה, ובלבד שזה יהיה כרוך בהודעה אמריקאית והודעה ישראלית, שהצעד הראשון איננו הצעד האחרון, ושהפשרה בשלבים תוביל לפשרה כוללת. מהלך מעבר לכך משמעותו, לפי הערכתו – מלחמה. זה לא היה מקובל עלינו. מצרים מהמרת על בידוד, שעשוי לגרום לצעד זמני ולמו"מ בלתי סופי, שיבוא אחריו למימוש פשרה סופית.

לגבי תפישתם את "הפרדת הריבונות מתפישות הביטחון" – על זה לא הגבנו, וסידורי [281] הביטחון "הבלתי הגיוניים" – גם אם יהיו זמניים – יהיו פגיעה בריבונות. דעת הקהל הפנימית לא תקבל זאת. [...]

אחר הצהרים חזרנו אל שולחן המו"מ.

קיסניג'ר הדגיש שהם מוכנים לפעול אתנו, כדי להגיע לפתרון צודק לבעיות המזרח התיכון, ביחוד במה שנוגע למצרים ולישראל. הוא [ביקש] לוודא שקיימת הבנה הדדית להמשך הקשר בינינו ולאפשרות לארגן פגישה נוספת לאחר סיום ועידת [הפסגה] בוואשינגטון. אני הגבתי ואמרתי, שהחלפנו השקפות בנושא העמדות של שני הצדדים, וכעת ברור לנו הטווח שהם יכולים ללכת עד אליו בעת הנוכחית. גם עמדותי על החשיבות שאנו מייחסים לפשרה כוללת, שתכלול במסגרתה פשרה מצרית שעולה בקנה אחד עם הריבונות המצרית. ביקשתי שהוא יקיים את הבטחתו לחפש פתרון קונסטרוקטיבי. [על כך] הוא אמר "נהייתם קשים יותר מהווייטנאמיים"!

ישבתי לבדי אחרי שהמשלחת האמריקאית עזבה אותנו, וחזרתי [וחשבתי] על כל השיח שהיה בשעות המעטות. האמריקאים – בדרג של הבית הלבן – חזרו בהדרגה אל התבנית שאימץ משרד החוץ האמריקאי במשך שנתיים, לכפות מסגרת "רחבה" של פשרה כוללת, שבמסגרתה יושג הסכם בשלבים, שמטרתו פתיחת תעלת סואץ, והוא יהיה כרוך בהודעה אמריקאית, ואולי גם בהודעה ישראלית דומה, שתביע תקוות לפשרה סופית.

במסגרת פשרה כוללת היה עלינו להסכים, ולו בתנאי מעבר שאולי יימשכו שנים, להסדרי ביטחון, שהלכה למעשה יכללו המשך נוכחות צבאית ישראלית בתוך השטחים המצריים לאחר החזרתם

ל"ריבונות" מצרית, והמושל המצרי בסיני יצטרך לעסוק מול המפקד הצבאי הישראלי באזור, שהנוכחות הצבאית הישראלית בו תימשך. ראיתי שאנו פונים לעבר מלחמה.

שני הסבבים של פברואר ומאי לא הניבו עמדה מקובלת, שהיינו יכולים לבסס עליה פשרה של שלום מכובד. וכך הפכה המלחמה מחויבת מבחינה מדינית מעבר להיותה מחויבת מבחינה מורלית.

נספח 8.

קטעים מנאום הנשיא סאדאת במועצת העם, 26 במרץ 1973¹¹

בנאום שנשא במועצת העם, בישיבה המשותפת של הוועד המרכזי של מפלגת השלטון, האיחוד הערבי הסוציאליסטי, כחצי שנה לפני המלחמה, פרש סאדאת בהרחבה בפני עמו את היריעה הלאומית. במועד הזה כבר הכריע מזמן על המלחמה במונחים אופרטיביים – לא רק על הצורך העקרוני בעימות מלא (גם אם יעדי מוגבלים) אלא גם על האסטרטגיה המשלבת את המהלכים הצבאיים עם המעטפת המדינית.

קרוב למחציתו, עסק הנאום בנושאי הפנים של מצרים ודברים אלה אינם מובאים כאן. עיקרו של המסר הפנימי הוקדש ללגיטימציה של התבססות סאדאת ומקורביו בשלטון, מול הקבוצות שנדחקו ממנו ובניסיון להתמודד עם גילויים של אי־הנחת ועם כיסים של תסיסה חברתית ופוליטית, שרווחו במצרים באותה עת. בתחום האתגרים הלאומיים מול ישראל וארצות הברית, ניכר ניסיון רציני לשכנע את החוגים הערניים פוליטית ואסטרטגית בכורח לצאת למלחמה והסברת ההיגיון והפרמטרים של המאבק המדיני והצבאי.

סאדאת הציג את המלחמה כצעד נדרש לפריצת הדרך מן הקיפאון והדשדוש, אל התחדשותה של מצרים ולהתמודדות עם מגוון אתגריה הלאומיים. את המפתח להתנהלותה בשלב הגורלי של העימות הכולל העומד על הפרק, הציג סאדאת כמימוש היעדים הכלל־ערביים, מעבר להקשר המצרי הפרטיקולרי: "האחד: אין להפקיר אף שעל אחד של אדמה; השני: אין להתמקח על זכויות העם הפלסטיני". לדבריו ארצות הברית מנהלת נגד מצרים מלחמה פסיכולוגית, באמצעות אספקת נשק, שנועדה להבטיח את עליונותה הצבאית של ישראל, כדי לומר לערבים: "אין דרך לפניכם, אלא להיכנע לתנאי אמריקה וישראל." בעקבותיה "נוצר בעולם הערבי פער באמון [כלפי מצרים], כלומר: אין מאמינים כי יש מישהו שינהל מערכה או שיש לו את היכולת לנהל מערכה". למרות זאת, הצליחה מצרים להשיג הסכמות בזירה הערבית, שיחזקו את מעמדה. בזירה הבינלאומית, התמקד הדיווח של סאדאת במגעים עם החברות הקבועות

11 רדיו קהיר, 26 במרץ 1973.

במועצת הביטחון ובמיוחד בשליחותו של יועצו לביטחון לאומי חאפט' אסמאעיל בווינגטון.

סאדאת קבע כי "חאפט' אסמאעיל לא יצא מכאן ביוזמתנו, ואף לא נסע לשם כדי לשמוע יוזמה מצדם" והדגיש כי "אנו לא הלכנו לשם עם תכנית כלשהי, ואף לא כדי לקבל תכנית כלשהי". אסמאעיל נפגש עם ניקסון, עם רוג'רס ועם קיסינג'ר והציג בפניהם "אותה עמדה עקרונית, שאנו התחייבנו לגביה כאן, ואשר עליה החלטנו בפני עמנו... שאין בידינו יוזמה וכי... אין להפקיר אף שעל אדמה, ואין להתמקח על זכויותיו של העם הפלסטיני". סאדאת דיווח בצער כי "מגעים אלה הצביעו על מסקנה אחת, והיא: שעלינו אנו לעשות ויתורים, כדי שאפשר יהיה להזיז את הבעיה – לא מדובר כאן על פתרונה. ... שכן ארצות-הברית אינה יכולה ואף אין באפשרותה ללחוץ על ישראל". הנשיא ניקסון אכן הביע עמדה חיובית כאשר ניסה "להתאים ולפשר בין הריבונות המצרית על כל האדמות המצריות, לבין צרכי הביטחון של ישראל". אלא שהדבר אינו אפשרי, כיוון "שאנו לא נפקיר אף שעל-אדמה, לא נתמקח על זכויות העם הפלסטיני, לא נסכים לפתרון חלקי ואף לא נסכים להסדר נפרד".

סאדאת הסביר כי במסגרת צורכי הביטחון הישראלי נדרש ממצרים "פרוק הנשק" [פירוז], אך "זהו דבר שאנו דוחים אותו", כיוון ש"הענקת זכות כלשהי לישראל על אדמתנו – בכל צורה שהיא, במסווה של ריבונות מגבוה – אף דבר זה אנו דוחים". שהרי "אין אנו מתפתים בהגדרות כמו ריבונות מלמעלה ואחר כך מלמטה... וריבונותה של מצרים על אדמתה חייבת להיות מלאה... אנו גם לא נסכים לשום פתרון, שיהיה בנפרד מאחינו הערביים, ולא נזלזל בשום אדמה ערבית ואף לא נתמקח על זכויות הפלסטינים". במחלקת המדינה הוצע למצרים "הסדר חלקי בסואץ, כראשית פתרון הבעיה בשלבים". תשובת סאדאת: "דחייה מיסודה. לא נסכים להסדרים חלקיים, לא להסדרים חלקיים בנפרד משאר אחינו הערבים". הוא סיכם את עמדת מצרים בתחום הדיפלומטי בקבעו: "אין לנו כל יוזמות להציע".

סאדאת חזר שוב ושוב על אפיון המדיניות האמריקנית: "דרשו מאתנו שניכנע [לפתרון של] שלבים; או לפתרון חלקי, או לפתרון נפרד, או לויתורים, בהם נפסיד כל דבר, ושיסתיימו כולם בכניעה, בשלב או בשלבים. כן עומדת על כך ארצות-הברית בקשר לעניין אחר והיא משא-ומתן בינינו לבין ישראל... פתרון מעין זה אנו דוחים, אם בצורתו ואם בתוכנו". לדבריו ארצות הברית חותרת לכך, כדי "שאנו נתפוצץ מתוכנו,

נתפוצץ על עצמנו". הלקח ממצבה של מצרים הוא ש"כדי שהעולם ירגיש בכך – מן ההכרח ש[הגורם המצרי] יהיה, בראש ובראשונה, שופע־חיות. אנו נאמר לעולם: אני חי, אני מסוגל לשנות את המצב מבחינה צבאית ומדינית. אז ירגיש בנו העולם ואז תזוז בעייתנו".

בסיום נאומו חזר סאדאת להקשר ההיסטורי הכולל, במונחים כמעט אפוקליפטיים, במטרה לשכנע את שומעיו בצורך לחלץ את מצרים ממצוקתה הלאומית, באמצעות ההתגייסות למערכה העומדת על הפרק, כדי להתמודד עם העליונות הישראלית. הוא הדגיש את ההכרח "שנהפוך מערכה זו לנקודת זינוק לקראת בנייה חדשה. שאם לא כן – הרי נגזר על עמנו אבדון סופי". הוא שאב עידוד מנחישותם של הסובייטים במלחמת העולם השנייה: "בשנת 1941 הייתה העליונות המדעית והטכנולוגית הגרמנית על ברית־המועצות פ־כמה מאשר העליונות הישראלית עלינו... עשר שנים המשיך היטלר לצייד את עצמו. בדיוק כפי שעשתה ישראל במשך עשר שנים, משנת 1957 עד לשנת 1967... הואיל וישנו מישהו שהמשיך לצייד עצמו במשך עשר שנים, בעוד שהשני רדום, יכול היה הראשון לנצל את תקופת הזמן... הואיל ואלה לא שמו לב, בעוד שהגרמנים היו ערים והכינו את עצמם, כפי שאירע בין ישראל לביננו. אני אומר שכל עוד לא תימשך הבנייה, בניית המדינה החדשה לצד המערכה, שתיהן יחד בעת ובעונה אחת – לא יזכה עמנו להישאר".

אם מצרים תתגייס, יש תקדים להצלחת האסטרטגיה הלאומית הזו: "ברית־המועצות נשארה שנים לוחמת מלחמה אכזרית, עד שהוציאה את הגרמנים מעל אדמתה... והפכה את ברית־המועצות כיום ממדינה רגילה לאחד משני הכוחות הגדולים בעולם... אמריקה מגיעה לידי הסכם איתם. ניקסון יצא למוסקבה כדי לבוא לידי הסכם איתם. מדוע? משום שהם כוננו את הבנייה לצד שחרור האדמה... וכתוצאה מכך כל אדם חייב לחשוב מאות פעמים בטרם יתקיף אותם". גם מצרים ניצבת בצומת כזה: "אם המערכה לא תהיה נקודת זינוק של בנייה... אז אנו נותקף שוב וממדי התוקפנות... תהיה גדולה יותר בממדים ממה שאירע לנו, אז התבוסה תהיה ארוכה יותר ממה שאירע בשנת 1967... נהמר בגורל עמנו ואנו לא נגשים את האחריות ההיסטורית שלנו בפני האל ובפני המצפון שלנו וכן בפני עמנו ובפני הדורות הבאים... ומערכה – פרושה קורבנות. אתם חייבים לומר לעולם: אנחנו כאן ויש בכוחנו להכתיב את רצוננו ולהתגרות באויב – או לא?"

בשם אללה ! [...] אתם זוכרים, אחים ואחיות שאנו נפגשנו פעם בצורה זו, בחודש יולי שעבר, כאשר קיבלתי החלטות בנוגע למומחים וליועצים הסובייטים. זה היה ציון דרך בעבודתנו. עלינו לזכור, כי זו לא הייתה פעולה עוינת נגד ברית-המועצות, הואיל ועמדתנו כלפיה הנה עמדה כלפי ידיד, אלא זו הייתה החלטה שקבלנו אנחנו בעצמנו, למען עצמנו ולצורכי האינטרס של מאבקנו הכלל. אתם זוכרים גם, שאנו חזרנו ונפגשנו בצורה זו באוקטובר שעבר, לאחר מגעים שקיימנו עם ברית-המועצות, תוך ניסיון להבהיר את העניינים. היום, לאור ההתפתחויות החשובות בכל התחומים, סבורני שאנו ניצבים בפני ציון-דרך, אשר חייב אותי להזמין אתכם לפגישה זו. זאת משום שקיים ציון דרך במאבקנו וכי מן ההכרח שאנו ניפגש כאן, כדי שנחליט וכדי שתהיה לנו ראייה ברורה על מצבנו.

אתם זוכרים, כי באחד במאי 1971 אמרתי בנאומי בחלואן, בצורה חד-משמעית, כי חובה עלינו להתייחס למערכה זו כאל נקודת זינוק של בנייה חדשה. בזמנו, הבאתי לדוגמא את מערכת ברית-המועצות בשנת 1941 וכיצד היא עשתה מתבוסתה בקיץ 1941, עד הגיעם של הגרמנים למרחק של 15 ק"מ ממוסקבה – נקודת זינוק לשיקומה, בד בבד עם שחרור האדמה. הבאתי דוגמא זו ואמרתי, כי אנו, אפילו אם ננצח במערכתנו ולא נחדש את הבנייה – הבנייה של המדינה הבנייה של העם והבנייה של כל פרט והבנייה בכל תחום ותחום, אם לא תתחדש הבנייה על יסודות, עליהם אמרתי שהם יסודות המדע והאמונה – הרי אנו נפגר אחרי הדור שבו אנו חיים, ובאותו זמן נהייה דבקים ביסודות עיקריים, שאין אנו יכולים להצליח או להגשים הדבר, אם נזניח אותם או ננטוש אותם.

מכאן אתחיל את דברי הממשיים אליכם היום. שכן אם לא נהפוך את המערכה הזאת לנקודת זינוק של בנייה מלאה מחדש בכל הכיוונים, כגון בנייה של הכוחות המזוינים, בנייה של מפעלים ובנייה של הפרט – אם לא תהיה המערכה הזאת נקודת זינוק לבנייה מחדש – הרי לא ייחרץ גורל עמנו להתקיים, ואנו נהייה צפויים בעוד חמש שנים, לאחר עשר שנים או לאחר חמש-עשרה שנים לפלישות דומות, ואנו נוסיף לפגר לגבי אחריותנו ולגבי הדור בו

אנו חיים. דבר זה הינו הדבר הגרוע ביותר שעם יכול להיתקל בו, משום שפירושו כליה או תבוסה מלאה של עם זה.

היום ברצוני לשוחח בפניכם, כשאנו ניצבים בפני אחד מציוני הדרך של המאבק. אני מכנה ציון דרך זה בתואר, המחייב שאנו נהיה דבקים בו כולנו. השלב, אשר נתחיל בו, לפי החלטתכם, היום, הוא שלב העימות הכולל – העימות הכולל לאחר שאנו כולנו נאמין בתוצאה של מה שאני אבהיר ואסקור בפניכם לגבי הפעולה בחוץ ובפנים ולגבי המצב מכל הצדדים. לאחר שנעמוד על הממדים של כל אלה, עלינו להיכנס לשלב זה, שלב העימות הכולל, כשאנו מאמינים בגורלנו כדי שלא נטעה או נהסס, כפי שאירע לאחרים בתקופה האחרונה. השלב הוא שלב העימות הכולל, על כל הנטל שיש בו. בתקופה האחרונה, ומאז התוקפנות בחמש וחצי השנים האחרונות, נכנסנו לשלבים רבים. נכנסנו לשלב העמידה האיתנה ולשלב ההתשה. השקענו מאמץ דיפלומטי בכל כיוון וכיוון. העלינו יוזמות, קיבלנו יוזמות. כל מה שאפשר לעשות בשלב הקודם – עשינו. אך היה עלינו תמיד, ומאז היום הראשון, להיות דבקים בשני עקרונות: הראשון הוא: אין להפקיר אף שעל אחד של אדמה; השני: אין להתמקח על זכויות העם הפלסטיני.

על עקרונות אלה שמרנו בכל השלבים – הן אם העלינו יוזמות והן אם קיבלנו יוזמות, או השקענו מאמץ דיפלומטי, או קיימנו מגע עם הכוחות, עם כל הכוחות בעולם, גדולים כקטנים. לגבי כל זה, ועד לרגע זה, דבקות זו קיימת. זאת משום שדבקות זו הינה מוגדרת. הסכמנו לגביה והחלטנו אודותיה, היות והיא נובעת מתוך מצפוננו של עמנו ומתוך רצונו. אין להפקיר שעל אחד של אדמה ואין להתמקח על זכויות העם הפלסטיני.

בשלב שחלף – מה בוצע? אתחיל במישור החיצוני; משום שבתקופה האחרונה, כפי שראיתם, התנהלה מצדנו ועודנה מתנהלת, פעילות דיפלומטית מרוכזת עם חמש המעצמות, עם מערב אירופה, עם אסיה, עם ידידינו במדינות הבלתי מזדהות – עם העולם בכללותו וגם עם האו"ם. כפי שאמרתי לכם, פעלנו בשלב שחלף בשני קווים מקבילים: הכנה צבאית ופעילות דיפלומטית מרוכזת ונמשכת. כל

זה התנהל, כמובן, במסגרת הבניין הסוציאליסטי, שאנו דבקים בו במסגרת: "האמנה" שלנו; "הודעת ה-30 במרץ"; "תכנית הפעולה הלאומית"; אותה הוספתי אני אל "הודעת ה-30 במרץ".

עתה נסקור את התוצאה של החלק שבוצע עד זמננו זה, במסגרת הדיפלומטית שלנו:

המצב הערבי: ראשית ברצוני לומר, כי כפי שאנו רואים, יש במצב הערבי, למרבה הצער, [תופעות] שליליות רבות, אולם ישנן גם חיוביות. נכון הוא שלא ערכנו ועידת פסגה. יתכן שאין זה הזמן המתאים לכנס ועידת פסגה. שכן לדעתי ובכך הנני סמוך ובטוח, כי כינוס ועידת פסגה ערבית – ללא עשיית הכנה ומבלי שכל הדברים יהיו מוכשרים להצלחתה – יהווה משום הלם ולא ישירת את המערכה כלל וכלל.

הדבר החמור יותר מכל זה הוא, שישנה תוצאה למסע להטלת ספקות וללוחמה פסיכולוגית מורשעת, אשר הסבתי את תשומת הלב אליה ואשר החלה מאז 1972. ב-1 בינואר 1972, כלומר לפני למעלה משנה, ניצב שר החוץ של אמריקה, אשר פתח בלוחמה פסיכולוגית זו, כאשר אמר, כי חרף עליונות ישראל, אנו ניתן לה עוד נשק ונעניק לה יתר עליונות. מאז – ותוך שבועות – החלו הם מדי פעם להדליף ידיעות. ידיעה אחת, המדברת על סירות, שאורכן כך ורוחבן כך וכושרן כך וכך; פעם אודות הסכם תיעוש, אשר נערך ואשר בגלותם כי הוא נערך בנובמבר 1971 בין אמריקה וישראל, לשם יצור נשק אמריקאי בישראל. לוחמה פסיכולוגית זו החלה, כפי שאמרתי לכם, ב-1 בינואר 1972.

מטרתה הייתה להלום בחזית הפנים שלנו. ישראל ניצחה במערכה צבאית ב-1967, אך לא השיגה ניצחון מדיני איזשהו כתוצאה מהתבוסה הצבאית שלנו וכתוצאה מניצחונה הצבאי. הבעיה נשארה סבוכה יותר מכפי שהייתה. החל ב-1 ינואר 1972 הייתה המטרה: להלום בחזית הפנים שלנו, באמצעות לוחמה פסיכולוגית מרושעת, האומרת לכל הערבים: אין תועלת! לישראל יש עליונות ואנו נפעל כדי שתהיה לה עליונות גדולה יותר, הווה אומר: אין דרך לפניכם,

אלא להיכנע לתנאי אמריקה וישראל. אני הסבתי את תשומת הלב למסע זה במשך כל 1972.

הנני חוזר לדבר עמכם אודות המצב הערבי. כתוצאה מהמסע הפסיכולוגי המרושע הזה, נוצר בעולם הערבי פער באמון, כלומר: אין מאמינים כי יש מישהו שינהל מערכה, או שיש לו את היכולת לנהל מערכה. אמריקה וישראל הצליחו ליצור בעולם פער באמון. אי לכך, הנני אומר, כי הקריאה לכינוס ועידת פסגה, לפני שכל הגורמים האלה יבוטלו – והמדובר הן בפער שבאמון, שעליו דיברתי כתוצאה מהלוחמה הפסיכולוגית והן משיקולים אחרים, שעליהם דיברתי עתה ולפיהם אין מנוס מהכשרת כל דבר; ואין מנוס מכך, שוועידה זו לא תהא לרעתנו, כתוצאה מכך, שלא כל דבר מוכן ומוכשר, כדי שנצא בעמדה ערבית מאוחדת. על כן לא כונסה ועידת פסגה ערבית. ברם, כפי שאמרתי, ישנם צדדים חיוביים. מתנהלים מגעים דו-צדדיים. למשל: קיימת מדינת הפדרציה של הרפובליקות הערביות בין מצרים, סוריה ולוב. היא [הפדרציה] עושה את צעדיה באיטיות, אך מתקדמת היא על קרקע מוצקה ומהווה גרעין אמיתי לפעולה ערבית מאוחדת. הנני מנצל הזדמנות זו, כדי לברך בפניכם את העם הסורי ואת הכוחות הסוריים המזוינים שבחזית הצפונית [תשואות]. הם, כפי שהנכם יודעים, מהווים חלק מן החזית ומן המפקדה המאוחדת בין מצרים לסוריה. כן הנני מנצל הזדמנות זו כדי לברך את העם הלובי ומנהיגיו על השתתפותם עמנו במערכתנו. שכן הם ניצבים הלכה למעשה, כדי לעמוד בפני הגורל יחד עמנו [תשואות]. נוסף על כך, ישנם מגעים דו-צדדיים וישנן תוצאות חיוביות, הלכה למעשה. לא זה הזמן כדי לגלות תוצאות חיוביות אלו. מוטב לנו, כי נעשה להמשכיות, כשאף אחד מאויבינו אינו יודע עליהן דבר כלשהו. שכן, הדבר החשוב לנו, בסופו של דבר, הוא המערכה, והמערכה לפני ומעל לכל דבר. ברם, הריני אומר, כי ישנם מגעים דו-צדדיים וישנן [תופעות] חיוביות ביחס למצב הערבי. וזאת חרף (התופעות) השליליות שאנו עדים להן, כמו המערכה שהתחוללה לאחרונה או המצב שנוצר לאחרונה בין כוויית לעיראק, או המצב שבין ירדן להתנגדות והוא הדין לגבי מצבים אחרים. כל אלה הינן

תופעות שליליות במצב הערבי. אולם, כפי שכבר אמרתי ישנן [תופעות] חיוביות, ותופעות חיוביות הלכה למעשה, אשר החלו להניב פירות למען המערכה.

לאחר שסקרתי את המצב הערבי אעבור אל חמשת הגדולים [המעצמות]. כאשר התחלנו במסע לקיום מגעים דיפלומטיים אינטנסיביים, שעליהם סיפרתי לכם ואשר דיברתי עליהם במשך כל התקופה שחלפה, מסע שהוא נמשך עד עתה, אמרנו: נתחיל בחמשת הגדולים, אשר להם יש במועצת הביטחון זכות ווטו ואשר להם יש התחייבות ביחס לשלום, שלום העולם בכללותו, בלי שים לב למגמות של כוח כלשהו מבין כוחות אלו.

התחלנו: החל חאפט' אסמאעיל – היועץ לביטחון לאומי, בביקור בברית-המועצות. כאן חשוב לי לקבוע בפניכם, כי אנו הצבנו, באמצעות ביקור זה ובאמצעות הביקור של ה'פריק-אול' אחמד אסמאעיל – ושני הביקורים נערכו בפברואר שעבר – את קשרי הידידות שלנו עם ברית-המועצות במסגרת הנכונה שלהם ובקו הנכון שלהם לחלוטין. דבר זה היה, כפי שהנכם זוכרים, אחת ממטרותינו עם ברית-המועצות. לאחר שתי ישיבות ארוכות, בין ברז'נייב לבין חאפט' אסמאעיל ובין ברז'נייב לבין 'פריק אול' אחמד אסמאעיל, אני יכול לומר לכם, שאנו העמדנו את יחסינו במסגרתם הנכונה, אשר אנו כולנו מסכימים לה, וזוהי אחת המטרות שלנו.

לאחר מכן נסע חאפט' אסמאעיל ללונדון ונפגש עם האחראים שם: ראש הממשלה, שר החוץ. ובפניו אמרה בריטניה, כפי ראש ממשלתה ושר החוץ שלה, שהם מתחייבים בעמדה שקיבלו בהארוג סט, באשר להחלטת מועצת הביטחון ובאשר לבעיה בכלל – כלומר שאין חדש בעמדת בריטניה.

לאחר מכן יצא חאפט' אסמאעיל – במסגרת מגעיו עם חמש המעצמות – לווינגטון. דברים רבים נאמרו על ביקור חאפט' אסמאעיל בווינגטון, שכן אז ביקר המלך חוסיין בווינגטון וגולדה מאיר עמדה לבקר שם, אך לפני כל זה אנו כבר הכרזנו על תכניתנו ואמרנו, שאנו פותחים בתזוזה ומתחילים עם חמש הגדולות. כדי שנהייה ברורים, חאפט' אסמאעיל לא יצא מכאן ביוזמתנו, ואף לא

נסע לשם כדי לשמוע יוזמה מצדם. חאפט' אסמאעיל יצא לווינגטון בהיותה אחת מחמש הגדולות, שיש להן זכות ווטו וכן כדי לעמוד על הדרך-מחשבתו של כוח-על זה, עם הקשרים שיש לכוח זה עם ישראל, והשפעתו על בעייתנו. אני אומר זאת, כדי שהעניינים יהיו ברורים לכל. אנו לא הלכנו לשם עם תכנית כלשהי, ואף לא כדי לקבל תכנית כלשהי. אנו הלכנו כדי לקיים מגעים עם המעצמות הגדולות, שהן אחראיות לשלום. לגבי אמריקה, בעיקר, היינו חייבים לעמוד על השקפתה ועל מחשבתה, משום שהיא צד עיקרי בבעיה זו. חאפט' אסמאעיל ניפגש עם ניקסון, עם רוג'רס ועם קיסנינג'ר. ברצוני לומר כאן, שעמדתנו, אותה הביא חאפט' אסמאעיל לווינגטון והעמידה בפני כולם – בפני הנשיא ניקסון, רוג'רס וקיסנינג'ר – עמדה זו הרי היא אותה עמדה עקרונית, שאנו התחייבנו לגביה כאן, ואשר עליה החלטנו בפני עמנו, משום שזוהי העמדה היחידה שהסכמנו לה, אנו ועמנו: הוא אמר להם, שאין בידינו יוזמה וכי עמדתנו היא זו: אין להפקיר אף שעל אדמה, ואין להתמקח על זכויותיו של העם הפלסטיני. זו הייתה עמדתנו, כפי שהוצגה בפני ניקסון, רוג'רס וקיסנינג'ר. ישבנו לשמוע את העמדה האמריקאית, ואני מצטער לציין לפניכם, שעיקרם וסיכומם של כל מגעים אלה הצביעו על מסקנה אחת, והיא: שעלינו אנו לעשות ויתורים, כדי שאפשר יהיה להניע את הבעיה – לא מדובר כאן על פתרונה. עלינו לעשות ויתורים בצורות שונות, מגוונות ומוצהרות, כדי שהבעיה תנוע. שכן ארצות-הברית אינה יכולה ואף אין באפשרותה ללחוץ על ישראל. אמנם נכון, הובעה עמדה חיובית מצד הנשיא ניקסון, כאשר אמר לחאפט' אסמאעיל, שהבעיה היא, כיצד נוכל להתאים ולפשר בין הריבונות המצרית על כל האדמות המצריות, לבין צרכי הביטחון של ישראל.

לא היה בדעתי כלל להזכיר זאת, משום שאלו דברים שנאמרו על-ידי הנשיא ניקסון, אך העיתון "ניו-יורק טיימס" פרסם דברים אלה, ולכן אני משיב עליהם כאן ומדבר עתה, שכן, אם דברים אלה פורסמו שם, אני חייב להשיב עליהם.

הוצגה באמת עמדה כזו, והיא: כיצד להתאים ולפשר בין הריבונות המצרית על אדמת מצרים לבין צרכי הביטחון של ישראל. אלו היו דיבורים חיוביים, לכאורה, אך כאשר אנו באים לנתחם ולעמוד על מחשבתם של האחראים האמריקנים – נמצא, שאלו היו דברים זהים לדברים שאמר אבא אבן לאחרונה, לפיהם קיים תאום מלא בין ארצות-הברית לישראל. ארצות-הברית לא הכחישה דברים אלה מעולם, והיא אף הדליפה במתכוון את הידיעה על עסקת הנשק האחרונה, בתום ביקור גולדה מאיר, וזאת כדי להפחיד את הערבים, ולהראות שישאל פועלת בתאום עם ארצות-הברית. דברים אלו לא הוכחו מעולם על-ידי ארצות-הברית. אנו רוצים לשאול, כיצד אפשר לתאם בין הריבונות המצרית על האדמה המצרית לבין צרכי הביטחון הישראלי – והרי בין הנקודות, אותן סקר חאפט' אסמאעיל, הוא ציין, שאנו לא נפקיר אף שעל-אדמה, לא נתמקח על זכויות העם הפלסטיני, לא נסכים לפתרון חלקי ואף לא נסכים להסדר נפרד. אני סבור, שאלו היו נקודות ברורות בתכלית. ואז אנו שומעים את הדיבורים על צרכי-הביטחון הישראלי, במסגרת צרכי הביטחון הישראלי – הרי שדרושים דברים רבים מאד, במסגרת הוויתורים הרבים, עליהם סיפרתי לכם: פרוק הנשק, זהו דבר שאנו דוחים אותו, ואני חוזר ומדגיש אותו בפניכם, ואין חדש בעניין זה. הענקת זכות כלשהי לישראל על אדמתנו – בכל צורה שהיא במסווה של ריבונות מגבוה – אף דבר זה אנו דוחים. אנו עם בוגר ובעל תודעה, וכל דבר חייב להיות ברור בתכלית. וכאשר אנו אומרים, שאין להפקיר שעל מאדמתנו, פרוש הדבר, שאין ויתור בכל צורה שהיא בעניין זה! אין אנו מתפתים בהגדרות כמו ריבונות מלמעלה ואחר כך מלמטה – והרי זה כמו משחק – לא ולא! אנו מתכוונים למה שאנו אומרים: אין להפקיר אף שעל אדמה, וריבונותה של מצרים על אדמתה חייבת להיות מלאה. אנו גם לא נסכים לשום פתרון, שיהיה בנפרד מאחינו הערבים, ולא נזלזל בשום אדמה ערבית ואף לא נתמקח על זכויות הפלסטינים. העמדה האמריקנית היא, בסיכום, ויתורים מוצהרים עבור ישראל, כדי שתסכים להנעת הבעיה. שכן אין לארצות-הברית כוח ואף לא אפשרות ללחוץ על ישראל.

במשרד החוץ עם מר רוג'רס אין להם אלא הסדר חלקי בסואץ, כראשית פתרון הבעיה בשלבים. דעתנו בעניין זה היא – דחיה מיסודה, לא נסכים להסדרים חלקיים, לא להסדרים חלקיים בנפרד משאר אחינו הערבים. העמדה האמריקאית, למרבה הצער, דורשת מאתנו להגיש ויתורים מוצהרים, כדי להניע את הבעיה – ולא לפתור אותה, יחד עם זאת עלינו לדעת כי אמריקה לא יכולה אינה מסוגלת ללחוץ על ישראל.

דומני, כי יש בכך די כדי להבהיר את העמדה האמריקאית. עמדה זו התבהרה היטב אחר ביקורה האחרון של גב' מאיר בארצות־הברית וההצהרה המגמתית של אמריקה בעניין עסקת הנשק. אני מודיע בפניכם, כי עניין זה הינו חמור ועוד תחוש בו אמריקה בעצמה. זהו עניין חמור ביותר ואנו נראה בחומרה יתרה התנהגות ארצות־הברית והודעתה על עסקת רכש לישראל ואספקת נשק וסיוע נוסף ליישוב ולכיבוש ארצנו הוא עניין חמור ביותר, וביחוד כאשר אבא אבן מודיע שאמריקה, בכוונה תחילה ובהסכם עם ישראל, מצהירה על כך, כדי להרתיע בכך את הערבים. עמדתה זו של אמריקה היא מן החמורות ביותר ועליה לשאת בתוצאות. באותו זמן על אחינו הערבים לערוך ריוויזיה במצב זה ולחשב אותו היטב. זהו המצב עם אמריקה.

בשוכו, נפגש חאפט' אסמאעיל עם הקנצלר המערב גרמני ועמדתם נשארה כפי שהיא, דהיינו בין שני הצדדים. הם רוצים לנקוט בניטרליות בין שני הצדדים, תוך נכונות למלא תפקיד אפשרי שיוכלו לבצע. אשר לצרפת – נערכו שם בחירות, ולאחר הבחירות נקיים מגע עמה. כולנו יודעים את עמדת צרפת למעשה, אך ליתר הבהרה – ובהיותה אחת ממעצמות העל – שומה עלינו להתקשר עמה ולהעמיד אותה על המצב לאמיתו, כשם שאנו עושים זאת עם יתר מעצמות העל. אשר לסין: קיבלתי דו"ח מדר"ר זיאת, שהשלים לאחרונה את בקורו בסין. עמדת סין הינה עמדה עקרונית, שלא נשתנתה, דהיינו תמיכה מוחלטת בעמדתנו. לא נותרה, אפוא, מכל יתר המעצמות, אלא צרפת בלבד, וזאת בגלל מערכת הבחירות שם. ראשית כל ברית־המועצות; אחר כך בריטניה; אחר כך ארצות־

הברית; אחר כך סין; ונשארה רק צרפת, כפי שאמרתי, עוד נקיים איתה מגע, כדי לעמוד על הדברים.

מגעים אלה לא קיימנו רק עם חמש המעצמות; ניהלנו מסע דיפלומטי מוגבר וקיימנו מגעים עם המדינות הבלתי מזדהות-יוגוסלביה והודו וכן עם הגוש המזרחי, על-ידי סיד מרעי, שחזר לפני ימים אחדים ממסע שם, שנמשך יותר מ-20 יום. הוא ביקר בכחמש מדינות בגוש המזרחי. ד"ר אל-זיאט משלים גם את סיורו באסיה, אחרי ביקורו בסין, בהודו, פקיסטאן, איראן וכעת הוא בבנגלה-דש. בכך סקרתי בפניכם את העמדה הערבית – את החיוב והשלילה שבה, חמשת הגדולים, וכן המגעים הנמשכים במזרח ובמערב ועם המדינות הבלתי מזדהות. מטרת פעילות דיפלומטית מוגברת זאת היא, כפי שאמרתי: אין לנו כל יוזמות להציע ואין אנו מצפים ליוזמות שיוגשו לנו או שהובטחו לנו. אנו רוצים להעמיד את העולם כולו על התפתחויות של המערכה והשלב, בהם אנו נתונים, וכיצד המצב טעון חומר נפץ ועלול להתפוצץ בכל רגע; וזה למעשה היה תוכן האגירות ששיגרתי במיוחד לחמש המעצמות, והוא: המצב קרוב להתפוצצות ועל כל אחראי בעולם לשאת באחריותו כלפי השלום העולמי. בעייתנו אינה יכולה לשאת עוד יותר מכך. זה מה שנוגע לפעילות הדיפלומטית המוגברת. כפי שאמרתי לכם, אנו הלכנו בשני מישורים והם: הכנות צבאיות בכל הכוח שברשותנו, לצד פעילות דיפלומטית מוגברת בקרב המעצמות הגדולות, כלומר גם בקרב אחינו הערבים השותפים לגורל, לרבות כל מדינות העולם, גדולות קטנות, וכן המדינות הבלתי מזדהות.

אנו יוצאים משלב זה, או מחלק זה מפעילותנו בשלב הקודם, וזוהי פעילותנו הדיפלומטית, פעילותנו שתצטרף בשלב הבא. הפעילות והפעולה הדיפלומטית לא תיפסק לעולם; לא לפני המערכה, לא בעת המערכה ולא אחרי המערכה. זה נמשך ומקבל צורה, כפי שאמרתי לכם, זה מקבל צורה אינטנסיבית בזמן מן הזמנים, כפי שעשינו זאת, וזה נמשך לפי צרכי השלב, אותו אנו עוברים בכל פעם. אבל צריך להיות ברור, כי הפעילות המדינית והדיפלומטית נמשכת לפני המערכה, בעת המערכה, ואחרי המערכה. זוהי פעולה נמשכת.

ברית־המועצות תומכת בעמדתנו ומבינה בהחלט את עמדתנו. היא עומדת לצדנו וכפי שאמרתי, חזרו יחסינו, ושמנו אותם במסגרת הנכונה, שתמיד דאגנו שהם יוכנסו בתוכה. בקשר לארצות־הברית, לאחר מה שאמרתי, נדמה לי שעמדתה ברורה לחלוטין. דרשו מאתנו שניכנעו [לפתרון של] שלבים; או לפתרון חלקי, או לפתרון נפרד, או לוויטורים, בהם נפסיד כל דבר, ושיסתימו כולם בכניעה, בשלב או בשלבים. כן עומדת על כך ארצות־הברית בקשר לעניין אחר והיא משא־מתן בינינו לבין ישראל. זהו דבר המעניין אותי, ואני חוזר בפניכם, שפתרון מעין זה אנו דוחים, אם בצורתו ואם בתוכנו. ארצות־הברית מספקת לישראל, והכריזה שהיא תשמור על עליונות גדולה יותר של ישראל. היא הכריזה והדליפה זאת במתכוון ובמזיד, כדי להשפיע עליה מבחינה נפשית ביחס לקבלת סיוע, ולהמשיך בסיוע לישראל בשלב הבא.

תופעות אלה, אודותן דברתי אתכם, החלו מ־1952, כלוחמה פסיכולוגית על חזיתנו הפנימית, לפיה [אומרת ארצות־הברית] "נשמור על עליונות ישראל, ניתן לה עליונות־יתר. הוי ערבים! התייאשו, אין לאל ידכם כלל לעמוד בפני ישראל!". ארצות־הברית רוצה להגיע לכך, דברים אלה מיועדים, עד שנדע על השלב הבא שבפניו נעמוד. הנקודה וציון הדרך הבולט, שנתגלה בפעילותנו הדיפלומטית הזאת בבירור, היא עמדת ארצות־הברית. זהו גורם יסודי מגורמי המערכה, אותה אנו חיים.

ארצות־הברית מחריפה את המצב כיום, בהסכמתה של ישראל, כדי לזעזע את חזיתנו הפנימית. הם הביסו את כוחותינו הצבאיים בשנת 1967. אנו בנינו אותם מחדש. הפעם הם רוצים להביס את רצוננו מתוכנו – מתוך עמינו, כדי שאנו נתפוצץ מתוכנו, נתפוצץ על עצמינו. כעם אין אנו יכולים. הכוחות המזויינים לא ימלאו, כמוכן, את תפקידם, אם התפוצצנו אנו כעם מבפנים והסתכסכנו ופשטו בנו הספיקות, חילוקי הדעות והאידיאולוגיות. והדברים אשר רצו אחדים, שיהיו להם מהלכים, שכן אם אכן היה מתרחש הדבר, הרי חיי־אלוהים, לא היו – לא ארצות־הברית ולא ישראל – זקוקות למערכה, שהרי אנו נתפוצץ על עצמנו מבפנים, והבעיה מחוסלת.

ואז הם לא היו זקוקים למערכה כלל ולא למלחמה פסיכולוגית נגדנו, לא זקוקים לכלום, שהרי התפוצצנו מבפנים – אין מערכה צבאית, אין מערכה מדינית; די, נגמרנו כעם, ואז התגשמו מטרות ישראל וארצות-הברית. רציתי לצאת עם לקח זה אל העולם.

אני רוצה לומר לכם דבר, שנאמר במערב אירופה, והרי אנו נמצאים בקשר עמם; הם אמרו: או שהעולם מרגיש בכם ומכיר בבעייתכם, או שהעולם אינו שם-לב לדבר, אלא אם-כן תצליחו להניעו להרגיש בכם. הדבר היחיד אשר יכול להניע את העולם להרגיש בכם זה – אתם, עצמכם והפעולה שלכם. לא ארצות-הברית ולא ברית-המועצות.

זוהי תמצית המצב ביחס למגעים הדיפלומטים: או שניטול (בעצמנו) את מלוא אחריותנו ונאמר לעולם, כדוגמת וייטנאם ואחרים: יש לנו בעיה, וזאת בהתאם לפעילות מצדנו – פעילות צבאית רצינית, פעילות מדינית רצינית ופעילות בכל כיוון. כל עוד לא יקרה כדבר הזה, לא ירגיש בנו העולם והבעיה תישאר מוזנחת, כפי שהיא היום. והדבר המקסימאלי שיציגו בפנינו הוא הפתרון החלקי, הפתרון בשלבים, וכן הדברים שאנו שומעים כל הזמן, בשלב זה. שלב, שבקשר אליו אני אומר שהוא ציון – דרך, אתו אנו נפגשים כדי להחליט בו.

הנני אומר שזהו שלב העימות הכולל. היה מתוכנן שאני אפגש אתכם כאן, כדי שנאשר אותו [את השלב] בנובמבר. נובמבר 72 נקבע על פי חישובים שהיו בקיץ. אתם זוכרים, כי בפתיחת מועצת-העם, באוקטובר שעבר, אמרתי לכם שבאוגוסט הלכתי לשר-המלחמה, לראש הממשלה ולמזכיר האיחוד הסוציאליסטי, ומסרתי להם את השקפתי לגבי השלב הבא. אני מדבר אתכם כיום [על השלב] כדי שנחליט עליו ונחליט על ההתחייבויות וההקרבות, שלהן זקוק השלב, וכך נהיה בעניינים. פגישתי זו הייתה צריכה להתקיים בנובמבר שעבר, ברם הנסיבות, כפי שאמרתי בזמן מהזמנים – ואשר עדיין לא הגיע הזמן לגלותן – נדחתה הפגישה ואנו נפגשים כיום, כדי להיכנס לשלב זה.

אני רוצה לומר, כי הדבר הזה היה נלקח בחשבון מאז הקיץ שעבר, אצל כל האחראים הראשיים במדינה. תכנית זאת הייתה מעובדת, כלומר; אנו צועדים לפי תכנית אסטרטגית, שכן הבעיות אינן באות על פי אירועים המתרחשים והמושכים אותנו או שינויים המניעים אותנו לשנות או לסטות ממטרתנו או ממערכתנו.

מה שאירע בשלב הקודם, ביחס לפעילות הדיפלומטית בפני העולם כולו, אשר התחלנו בו, נמשיך בו. והלקח שהפקנו ממנו בבירור הוא כדי שהעולם ירגיש כך – מן ההכרח שיהיה בראש וראשונה שופע חיות. אנו נאמר לעולם: אני חי, אני מסוגל לשנות את המצב מבחינה צבאית ומדינית. אז ירגיש בנו העולם ואז תנוע בעייתנו. וזוהי תמצית פעולתנו בשלב הקודם ואני אומר, שפעילות זו הייתה, עורונה, ותמשיך להיות כך, בעזרת האל.

כעת אני עובר לתחום הפנים. בראשית דברי אמרתי לכם, כי במאי 1971, עמדתי בחלואן ואמרתי כי מן ההכרח שנהפוך מערכה זו לנקודת זינוק לקראת בנייה חדשה. שאם לא כן – הרי נגזר על עמנו אבדון סופי.

אין מספיק, שנצח במערכה. אין מנוס מבנייה חדשה, המושתתת על כל המדע והטכנולוגיה של הדור. לנו לא חסרים מוחות ולא יסודות תעשייתיים, לא קאדרים ולא כל דבר אחר. יש לנו הכול ואנו מסוגלים להיכנס לדור זה שלא כמדינות רבות כמונו; אנו מסוגלים בהחלט. יתרה מזו, חלק מהדברים נמצא ברשותנו כיום. אני אומר, שאם לא נהפוך את המערכה לנקודת זינוק, לא יהיה גורל עמנו לחיות. הבאתי לדוגמא – כפי שצינתי – את ברית-המועצות. בשנת 1941 הייתה העליונות המדעית והטכנולוגית הגרמנית על ברית-המועצות פי-כמה מאשר העליונות הישראלית עלינו. יתר על-כן, גרמניה הפתיעה את העולם כולו, כולל המדינות התעשייתיות הגדולות. עשר שנים המשיך היטלר לצייד את עצמו. בדיוק כפי שעשתה ישראל במשך עשר שנים, משנת 1957 עד לשנת 1967.

היטלר הפתיע את המדינות התעשייתיות הגדולות. בריטניה הייתה מדינה תעשייתית ממדרגה ראשונה. אמריקה הייתה מדינה תעשייתית ממדרגה ראשונה. צרפת הייתה מדינה תעשייתית ממדרגה

ראשונה. אך למרות זאת, הואיל וישנו מישהו שהמשיך לצייד עצמו במשך עשר שנים, בעוד שהשני רדום, יכול היה הראשון לנצל את תקופת הזמן, וכתוצאה ממנה התגברו הגרמנים לא רק על רוסיה, שלא הייתה מדינה תעשייתית ממדרגה ראשונה, אלא מדינה רגילה. הן עלו על המדינות התעשייתיות מהמדרגה הראשונה, הואיל ואלה לא שמו לב, בעוד שהגרמנים היו ערים והכינו את עצמם, כפי שאירע בין ישראל לבנינו. אני אומר שכל עוד לא תימשך הבנייה, בניית המדינה החדשה לצד המערכה, שתיהן יחד, בעת ובעונה אחת – לא יזכה עמנו להישאר. ברית-המועצות נשארה שנים לוחמת מלחמה אכזרית, עד שהוציאה את הגרמנים מעל אדמתה. אך היא לא נעצרה והיא השלימה את הבנייה החדשה, אשר הפכה את ברית-המועצות כיום ממדינה רגילה לאחת משני הכוחות הגדולים בעולם. הרוסים עלו לירח. הנחיתו לוויין על הירח. יש להם טכנולוגיה ויש להם טילים בליסטיים. אמריקה מגיעה לידי הסכם איתם. ניקסון יצא למוסקבה כדי לכוא לידי הסכם אתם. מדוע? משום שהם כוננו את הבנייה לצד שחרור האדמה. אמנם הם שחררו את אדמתם, אך הם הקימו את הבנייה החדשה, המגינה על אדמתם וכתוצאה מכך כל אדם חייב לחשוב מאות פעמים בטרם יתקיף אותם. לזה התכוונתי. אם המערכה לא תהיה נקודת זינוק של בניה חדשה – אפילו אם נזכה במערכה מבחינה צבאית ונשחרר את אדמתנו – נהיה לאחר חמש שנים במצב גרוע יותר ואז אנו נותקף שוב וממדי התוקפנות, נוכח הקדמה המדעית האיומה הקיימת בעולם, תהיה גדולה יותר בממדים ממה שאירע לנו ואז התבוסה תהיה ארוכה יותר ממה שאירע בשנת 1967. זהו פרוש דברי: "כל עוד לא נהפוך את המערכה לנקודת זינוק לבנייה חדשה, אנו נהמר בגורל עמנו ואנו לא נגשים את האחריות ההיסטורית שלנו בפני האל ובפני המצפון שלנו וכן בפני עמנו ובפני הדורות הבאים.

[...]

כפי שספרתי לכם כשסיכמתי את המצב החיצוני, שהמסע שהחל מ־1 בינואר '72 באמצעות אדון רוג'רס וההסלמה היום שחלה בשנת '73 אחרי ביקור גולדה מאיר, באו כדי להדוף את הערבים, כדי לבלבל

את חזיתנו מבפנים, כדי שנתפלג וכדי שנתפורר מבפנים. בחוץ זוהי מטרת האויב, ואנו רואים זאת בבירור, ומבפנים אנו יוצרים אותו ומכינים לו את האווירה; והשבח לאל, שהוא היה מוגבל מאוד. אני מצטער על כל מה שאני מספר לכם, משום שהוא מהווה אות חמור ביחס לשלב הבא, שאני קורא לו שלב העימות הכולל, אשר אינו מאפשר לחלוטין שנעבור שלבים של בלבול, שאנו יצרנו אותו בעצמנו. כפי שאמרתי, הלוחמה הפסיכולוגית המנוהלת נגדנו כל יום והאומרת, כי הערבים אינם יכולים לישראל, וארצות־הברית מקווה להגביר את העליונות הזו, ...

[...]

סיכום המצב החיצוני, כפי שתיארתי לכם הוא, שאנו חייבים לומר לעולם, כי יש לנו בעיה, כלומר עלינו לשאת בנטל הנעת הבעיה. מבחינה צבאית, על כל הקורבנות הכרוכים בכך, כבר קדמו לנו לפני כן, כפי שאמרתי לכם, רוסיה, אשר שילמה כדי לטהר את ארצה – 20 מיליון איש. בעיר אחת בלבד, בלנינגרד, היא שילמה במיליון איש, שכולם קבורים בקבר אחים אחד, וכך השיגה את עצמאותה והפכה להיות מעצמה גדולה. המערכה – פרושה קורבנות. אתם חייבים לומר לעולם: אנחנו כאן ויש בכוחנו להכתיב את רצוננו ולהתגרות באויב – או לאו? זה ברור שזהו סיכום המצב לאחר המגעים הדיפלומטיים.

[...] לסיום אין לי אלא להתפלל ולומר: אלוהים, כך בטחנו ובידך גורלנו. שלום.

נספח 9.

חסנין הייכל, "דוקטרינת הביטחון הישראלית"¹²

לאחר שהציע לקוראיו מסגרת אסטרטגית למאבק הצבאי והמדיני עם ישראל, בתנאים שנוצרו אחרי התבוסה ב-1967 (ראו לעיל בנספח 2), תרם הייכל את תובנותיו גם בשלביה המאוחרים של מלחמת יום הכיפורים. מאמרו פורסם לאחר שכברה התקבעה ההכרה בהצלחתו הראשונית של המהלך הצבאי בתעלה ובגולן, בכישלון התקפת הנגד בחזית המצרית ב-8 באוקטובר, במבוכתה האסטרטגית של ישראל ב-12 לחודש ובמפנה האסטרטגי ששינה את פניה של המלחמה, החל ביומיים שלאחר מכן. הייכל הדגיש כי מבחינת מצרים והערבים לא מדובר בפתרון צבאי, אלא במיצוי מטרותיו המוגבלות של המאבק האלים באותו שלב. הוא הדגיש כי משני עברי המתרס, המלחמה אינה מתנהלת לשם יעדים טריטוריאליים – סיני, הגולן, ואפילו הגדה או ירושלים – אלא על תקפותה של דוקטרינת הביטחון הישראלית.

הייכל הזכיר את מצוקתה של ישראל, לנוכח הפער הדמוגרפי העצום בין שלושה מיליון תושביה לבין מאה מיליון הערבים המקיפים אותה, ואת החשש הישראלי ההיסטורי מאובדן התמיכה המעצמתית, לאחר התפוגגות מעמדה הגלובלי של בריטניה, נטישת צרפת והיחלשות ארצות הברית במזרח התיכון. כדי לפצות על כך ועל חולשת חברתה וכלכלתה, נשענת ישראל, לדבריו, על עליונות צבאית על פני כל צרוף כוחות ערבי ועל חתירתה להכרעה מהירה בכל החזיתות, תוך העברת המלחמה לשטח האויב. היא משיבה ב"איכות ישראלית" על "כמות ערבית", הנדחקת מאחורי "גדר הנחשלות". כל אלה נועדו "להחזיר בלב הערבים פחד וחרדה מפני... ידה המסוגלת להגיע לכל מקום".

הייכל טען כי הצירוף בין גדר הנחשלות, חומת הפחד ותמיכת מעצמה גדולה נועד, מבחינת ישראל, להקפיא את הערבים וכי מטרת המלחמה של מצרים היא "להתגרות בדוקטרינת הביטחון של ישראל", כדי למנוע זאת. הדבר התממש באותם ימים, באמצעות ערעור מרכיביה של התפיסה הישראלית הזו: יוזמה והפתעה, מיטוט חומת הפחד בצליחה, ריכוז כוחות כלל-ערבי, שתי חזיתות במקביל, מלחמה ממושכת, הפגנת "איכות ערבית"

ולחץ על ארצות הברית. כל אלה אמורים לקעקע את דוקטרינת הביטחון הישראלית מעיקרה ומיסודה, שהרי "אם יצליחו הערבים לשחרר בכוח הנשק את אדמותיהם שנכבשו ב־5 ביוני 1967, מה ימנע בעדם לשחרר את פלסטין עצמה".

לזכותו של הייכל יש לזקוף את עקביותו ואת שיטתיותו של הטיעון האסטרטגי. בראשית תנופתה של מלחמת ההתשה באפריל 1969 ובשליה המאוחרים של מלחמת יום הכיפורים, באוקטובר 1973, הוא נאמן לאותם עקרונות. הוא חזה כבר בימי נאצר את היסודות הצבאיים שממש סאדאת, והעריך נכונה לא רק את המגמה האסטרטגית בשדה הקרב, אלא גם כמה מהשלכותיה החשובות על החברה הישראלית. (עם זאת, חשוב לציין בפרספקטיבה היסטורית, כי טעה בהערכת הגורם המכריע: מי מן הצדדים יישבר ויניח לאויבו להבטיח את מטרות־העל שלו).

במלחמת יום הכיפורים הצליחו אויביה הערבים של ישראל, בהנהגת מצרים, לממש חלק נכבד של התחזית האופטימית שהייכל הביא עוד בשלהי תקופתו של נאצר: ישראל אמנם הופתעה במלחמה, בהשתתפות כוחות משלוח ניכרים, בשתי חזיתות מרוחקות זו מזו, באופן שלא איפשר העברת כוחות קרקע מחזית לחזית. ישראל אכן ספגה אבדות קשות (פחות מאלה שלהן קיווה הייכל) נדחקה קילומטרים לאחור ונכשלה בהתקפת הנגד הראשונית, בשל אופיו הסטאטי של העימות. ביטחונה של החברה הישראלית בצה"ל אכן נשחק, מעמדו של הממסד הצבאי אכן נפגע וההנחה בדבר צה"ל הבלתי מנוצח אכן התערערה. עמדת המיקוח של ישראל מול ארצות הברית אכן הוחלשה. למרות כל אלה, התברר כי הדוקטרינה האסטרטגית שנועדה לכפות שלום, בצל התמדת העליונות האסטרטגית של ישראל, התממשה בפועל בחוזה השלום המלא והנפרד שנחתם ב־1979.

*

חרף כל תכניות השלום, הפורחות באוויר, כמו להקות יונים לבנות שפגזי התותחים הפחידון, ולמרות הקו האדום, הפועל יומם ולילה בין הבית הלבן בוואשינגטון והקרמלין במוסקבה, קו המעביר מראש לכל צד את כוונות הצד השני ותנועותיו, מתוך חשש שמישגה בהערכות עלול להשפיע על מדיניות הפשרה; ולמרות הפעילות הנבוכה בארגון האו"ם, המגלה יוזמה אך נעצר בחפשו אחר נוסחה, או אף הצעת נוסחה, היכולה לסייע להפסקת המלחמה במזרח

התיכון – חרף כל אלה אני חייב לומר, שעד לרגע זה אני מתקשה לראות סוף קרוב לקרבות העזים המתנהלים היום ברמה הסורית בצפון ובחולות סיני בדרום.

גם אם יקרה, ואיני סבור שזה יקרה, והקרבות יופסקו באמצע הדרך, הריני אומר כבר עתה ומראש, שישראל לא תחכה זמן רב בטרם תפתח שוב באש, כדי להצית את התבערה. גם אם יש בקרבנו הסבורים שישראל לא תימנע עתה מלהסכים להפסקת האש בעמדות הנוכחיות שכוחותינו הגיעו אליהן ממזרח לתעלת סואץ, תועיל לנו הזהירות ועלינו להסתייג ולדעת שההסכמה הישראלית איננה, מצידה, סימן של קבלת עובדה קיימת וברורה: זוהי רק הזדמנות להרוויח זמן ואפשרות נשימה,

לאחר שישראל הוכתה בהלם ההפתעה ולאחר שסדר החיים בה הופרע, מחמת ההתרחשויות שתכפו בזו אחר זו. תהייה זו חזרה מחודשת, מפחידה יותר וחמורה יותר, על אסון שביתת הנשק הראשון של פלסטין, בקיץ 1948.

מה פירוש הדבר? האם אני קורא להמשיך את הקרב ליזמן בלתי מוגדר? האם שיניתי לפתע את דעתי והפכתי לחסיד של מה שקרוי הפתרון הצבאי, כלומר בכוח הנשק, מהצעד הראשון ועד האחרון? איני סבור כי אני מחסידי המלחמה למען המלחמה. שכן המלחמה הייתה ותהיה, לפי דעתי, שיא הטרגדיה האנושית. איני סבור גם ששיניתי את דעתי באשר לתנאים ולגבולות של השימוש בכוח מזויין בתקופתנו. בנושא זה כבר דנתי במפורט, ואין צורך לחזור עליו עתה. ואולם, אני סבור, כי הואיל שכבר התחלנו במלחמה ונתנו לנשק לעשות את תפקידו כאחד מגורמי הכוח הפוליטי הכולל, הרי אסור לנו בהחלט לעצור לפני שנשיג את מטרתה של המלחמה המתנהלת היום.

לא אתייחס למטרה הסופית של הסכסוך הערבי-ישראלי. זהו סיפור אחר. אך, חשוב להתרכז בשאלה חיונית, הכופה את עצמה עלינו עתה, והיא: מהי המטרה של מלחמתנו עתה נגד אויבנו? מהי המטרה של מלחמת אויבנו עתה נגדנו? מהי המטרה של שלב זה של המאבק? האם המטרה היא חבל אדמה בגולן או כל הגולן? האם

המטרה היא קטע מאדמת סיני או כל סיני? ומה באשר לירושלים, ולגדה המערבית ועזה? ומה בנוגע לזכויות העם הפלסטיני, שאבדו לפני '67 וב-'67?

תשובתי על כך היא: אין זה רק עניין של שטחים אשר ישראל שדדה אותם ושאלנו מנסים להחזירם. הייתי אומר שהמטרה בשלב זה היא דבר אחר, דבר אשר אפשר ששטחי הגולן וסיני הם רק זירה בשביל, אך אינם המטרה העיקרית – לפחות לא עתה. אני רוצה לומר: מטרת המאבק עתה היא נושא אחד, שאנו חייבים להציבו לנגד עינינו, ומוזר שגם ישראל מציבה לנגד עיניה נושא זה. כלומר, בשלב זה של המאבק המזויין, מטרתנו ומטרת ישראל דומות. המטרה היא, לקבוע האם דוקטרינת הביטחון הישראלית נכונה או מוטעית? ועוד: את המתרחש עתה בזירת הקרבות, בצורת מאבק איום של ברזל, אש ודם אפשר לתרגם, מבחינה פוליטית: אנו רוצים להוכיח שדוקטרינת הביטחון הישראלית מוטעית; ישראל מצידה רוצה להוכיח שתאורית הביטחון הישראלית נכונה. זהו גרעין המאבק המזויין בשלב זה. הנשיא סאדאת הצביע על נקודה זו בנאומו הגדול ביום ג' שעבר, ועלינו לעמוד על היבטיה הנרחבים.

תיאוריית הביטחון של ישראל מביאה בחשבון שני שיקולים: (1) ישראל היא אי בתוך ים ערבי רחב ידיים, כברת ארץ מוקפת מרחבים בעלי עומק ערבי מהמפרץ [הפרסי] עד האוקיאנוס [האטלנטי]; היא נתונה במצב של חוסר איזון דמוגרפי כאשר מאה מיליון ערבים עומדים מול שלושה מיליון איש בישראל.

(2) מאזן המצב הבינלאומי איננו בטוח. הוא מתנווד בהתמדה. פעם נשענה ישראל על בריטניה, אך כוחה ירד. אחר-כך נשענה על צרפת, אך זו נטשה את ישראל. אחר-כך נשענה ישראל, ועודנה נשענת, על כוחה של ארצות הברית. כוחה של זו עודנו עצום, אך היא שרויה במשבר וחשופה ללחצים ולהשפעות, שלעתים הם סותרים ומנוגדים.

על יסוד שני שיקולים אלה, מבוססת תיאוריית הביטחון הישראלית על היסודות הבאים:

1. ישראל חייבת להיות בעלת עליונות צבאית מכרעת, שתאפשר לה לחסל כל איום נגדה במהירות מרבית, תוך שעות, ימים או שבועות, כמספר אצבעות יד אחת ולא יותר.
2. דבר זה מחייב שלישראל יהיה צבא שאי אפשר להנחיל לו תבוסה. תהיינה הנסיבות אשר תהיינה והיו האתגרים אשר יהיו, חייב הצבא להוכיח כי הוא חזק מכל הצבאות הערביים המקיפים את ישראל גם יחד. הוא ירכז את עוצמתו נגד כל חזית בנפרד ויכה אותה תוך שעות מעטות ויתפנה לחזית שניה.
3. הודות לעליונותו המכרעת חייב צבא זה ליטול לידיו תמיד את היוזמה, כדי להעתיק את המלחמה, מהשעות הראשונות, אל שטח האויב, השטח הערבי שסביב ישראל, שכן בגלל עומק שיטחה המצומצם אין לישראל חופש תנועה נרחב, כפי שמתחייב במלחמה מודרנית של שריון וחיל אויר. יתר על כן: המבנה הכלכלי החברתי של ישראל, שעודנו בשלבי התפתחות, אינו יכול לשאת את נזקי המלחמה ופגיעותיה הקשות.
4. המלחמה חייבת להיות מלחמת בזק, מפני שפוטנציאל כוח האדם של ישראל והפוטנציאל הכלכלי שלה, אינם יכולים לעמוד במלחמה ממושכת, שתוצאותיה המתישות הן לזמן ארוך. גיוס כללי בישראל פירושו גיוס למעלה ממחצית כוח האדם העובד. במקרה כזה, הייצור הישראלי, כלומר בתי-החרושת והשדות, משותק למחצה. גיוס כללי בישראל פירושו שהחיים הם המלחמה והמלחמה היא החיים. זהו מצב ההופך, אחרי זמן מסוים, בלתי נסבל.
5. פירושו של דבר שישראל חייבת להתמודד עם "הכמות הערבית" הגדולה ב"איכות ישראלית" מובחרת. על ישראל להמשיך, ללא הרף, לפתח ולבסס את איכותה, מבחינת כוח-האדם באמצעות עלייה מארצות מתקדמות, ומבחינה מדעית – באמצעות הפניית חלק חשוב ממשאביה למדעים ולטכנולוגיה. ישראל חייבת גם להדוף את "הכמות" הערבית אל מאחורי גדר-הנחשלות כדי שהכמות לא תיהפך לאיכות. בקיצור, מדיניות ישראל היא: להפוך את הכמות הישראלית המוגבלת לבעלת איכות, ולעומת זאת

- לבטל את החשיבות של מספרם הבלתי־מוגבל של הערבים, כך שאם הכמות תאבד את ערכה – היא תהפוך לנטל ולא ליתרון.
6. לפי דוקטרינת הביטחון הישראלית, יסודות אלה יש בכוחם להרתיע ולהחדיר בלב הערבים פחד וחרדה מפני "המהלומות החזקות של ישראל ומפני ידה המסוגלת להגיע לכל מקום", כפי שהתבטא הגנרל דיין. מדיניות הפחדת הערבים פעלה והם שותקו מפחד, שנים רבות, למן טבח דיר־יאסין ב־1948 ועד המלכודת שהוטמנה לחיל האוויר הסורי מעל טרטוס [הפלת 13 מטוסים סורים בספטמבר 1973], ימים מספר לפני פרוץ הסיבוב הרביעי של המערכה הערבית־ישראלית. לאחר חומות הנחשלות, שהערבים היו כלואים מאחוריהן, בא תורה של חומת הפחד, שתחת צילה הכבד קפאו הערבים.
7. הערובה האחרונה לדוקטרינת הביטחון הישראלית, היא קיומו של ידיד בינלאומי גדול, התומך בישראל ומחזק אותה בלא היסוס. בן־גוריון נכנס להרפתקת סואץ, רק לאחר שהיה בטוח בהסכם שנכתב ונחתם בסבר, על־יד פריס, הסכם שבו התחייבו צרפת ובריטניה להתערב במלחמה 36 שעות אחרי ישראל. כאשר, בימים האחרונים של מאי 67, בא דיין לבן־גוריון לשדה בוקר ואמר שישראל החליטה להלום, הייתה שאלתו הראשונה והאחרונה של בן־גוריון: האם אמריקה אתכם? אם היא אתכם – היכנסו, ואם לא – חכו להזדמנות אחרת.
- זוהי דוקטרינת הביטחון הישראלית ועליה נסוב עכשיו המאבק המזוין בין הערבים וישראל. לדעתי, מטרת הפעולה הערבית – כפי שאנו יכולים לעקוב אחריה, צעד אחר צעד, היא להתגרות בדוקטרינת הביטחון הישראלית. כלפי כל יסוד של דוקטרינת הביטחון הישראלית כוונה פעולה ערבית [באוקטובר 1973]:
1. ריכוז כוח ערבי המסוגל להתמודד עם העליונות המכרעת של ישראל.
 2. מלחמה נגד ישראל, בשתי חזיתות, בבת אחת, כך שלא תוכל להתפנות בנקל מאחת ולעבור לשנייה.

3. יוזמה והפתעה מצד הערבים, לאחר התגרות ישראלית שהייתה, כביכול, הקש ששבר את גב הגמל.
4. מלחמה ממושכת, שישראל לא תוכל להכריעה בשעות ואף לא בימים.
5. "איכות" ערבית, ולא רק "כמות", מול האיכות הישראלית.
6. מחסום הפחד התמוטט אחרי צליחת תעלת סואץ והבקעת קו בר-לב.
7. ארצות הברית נתונה עתה בלחץ, ויוזמה ערבית מינימלית יכולה להיות ניכרת ומשמעותית.

ועתה, מה הן האפשרויות? האם יכולה ישראל להרשות את המשך השפעתן של פעילויות ערביות אלה נגד יסודות דוקטרינת הביטחון של ישראל? תשובתי: לא בקלות, שכן האנשים יכולים לוותר על חלק ממה שבידיהם היום, אך לא בקלות, לא היום ולא מחר, ויותר על פילוסופיה שביססו עליה את החיים.

דוקטרינת הביטחון הישראלית אין פירושה קטע מהגולן או מסיני, קטע מירושלים, מהגדה המערבית או מעזה – היא עמוקה מכך וחשובה בהרבה. זוהי פילוסופיית החיים של חברה, שהעמידה עצמה, בצדק או בטעות, במצב שהביטחון הוא בעייתה הראשונה והאחרונה. הבעיה היא שהשפעתה של התערעורת דוקטרינת הביטחון של ישראל אינה מצטמצמת רק לשלב הנוכחי של המערכה הערבית-ישראלית. השפעתה תתפשט ותחדור עמוק לשלבים הבאים. כיום, אין זה עניין של שיחרור השטחים הערביים שנכבשו אחרי החמישה ביוני 1967, אלא עניין הפוגע קשות בעתיד ישראל, גם אם הדבר אינו נראה עתה לעין. אם יצליחו הערבים לשחרר בכוח הנשק את אדמותיהם שנכבשו ב־5 ביוני 1967, מה ימנע בעדם לשחרר את פלסטין עצמה בכוח הנשק, בשלב הבא? השאלה היא בראש ובראשונה שאלה של מאזן-כוחות, וכאן טמונה הסכנה לישראל.

אילו ניסיתי לתאר כיצד תגיב ישראל אם הערבים ימשיכו להתגרות בדוקטרינת הביטחון הישראלית, היינו רואים כיצד חוליותיה של השרשרת מתקשרות זו לזו, ואולי נפרדות זו מזו, כפי שיוסבר להלן:

1. התגובה הראשונה היא הלם: מה קרה? איך קרה? איפה היינו? אבל, הכול ירגישו שאת השאלות האלה יש לדחות עד לסוף המערכה, כדי שלא תשפענה על מהלך המלחמה. האגדות על העוצמה אינן מתמוטטות בבת אחת ואף לא ביום אחד, גם אם זהו יום הכיפורים, יום התשובה, יום הישועה, לפי התרגומים השונים של המונח העברי "יום כיפור".
2. הניצים בישראל ירימו קולם בצווחות יותר מאשר לפני כן, ויאמרו: האם לא טענו תמיד כי בשום תנאי אין להחזיר לערבים אף שעל אדמה כבושה? מה היה קורה לו פתחו הערבים במתקפה זו מהגבולות שלפני ה-5 ביוני 1967? הלא אז הייתה המלחמה מתנהלת בישראל גופה! קווי הפסקת האש משנת 1967 חייבים להיות גבולות ישראל, שכן גבולות הביטחון של ישראל הם על תעלת סואץ, על נהר הירדן ובמרומי הגולן.
3. הגיליוטינה תתחיל לפעול בישראל ותתז ראשים של רבים וגדולים, ראשים של מי שהיו מופקדים על דוקטרינת הביטחון הישראלית והאחראים לה. ויתכן כי זהו סוד העצבנות האווילית שבאה לידי ביטוי בהצהרות מפקדי הצבא של ישראל, שעות אחדות לאחר פרוץ הקרבות. הם תפשו מה קרה בשישה באוקטובר רק כעבור זמן רב, וכאשר הבינו – הופתעו, וכשהופתעו – היו במשך כמה שעות או ימים במצב של מבוכה. לא אגזים, אולי, אם אומר כי, מבלי להתחשב במה שקרה או יקרה, עתידו הצבאי והמדיני של גנרל משה דיין הסתיים בששה באוקטובר. לא אגזים, אולי, אם אומר, כי הקרקע הזדעזעה מתחת לרגליו של הדור החדש של הממסד הצבאי של ישראל. ראייה לכך היא החלטת ממשלת ישראל לחזור לדור המפקדים הישן, אשר נקרא בדחיפות מהמילואים כדי להציל את המצב, אם יעלה הדבר בידו.
4. אם כל זה ימשך, מה יהיה גורל העלייה לישראל? יתכן שבימים ואולי בשבועות ובחדשים הקרובים יזרמו מתנדבים לישראל, אולם לטווח ארוך זקוקה ישראל לעולים ולא למתנדבים. הקריאה לעלייה התבססה לא רק על המיתוס הדתי, כי אם גם על כך שישראל היא ארץ ההזדמנויות ובטחונה איתן כסלע.

5. סמל זהרה של ישראל בעולם הוא דוד המתגרה בגוליית, הנער שאחזו בחרבו הקצרה והרג את הענק המסוכן, כדברי האגדה. מה נותר מכל זה? זוהר זה העניק לישראל חלק גדול ממעמדה המיוחד בעולם. הודות לזה כל דבר בישראל נראה מזהיר, והעניק לה מזיגה מוזרה של סיפורי יציאת מצרים בתקופה הקדומה וסיפורי הטיסה אל החלל של העידן המודרני, מזיגה של היסטוריה וטכנולוגיה. ולאחר שייעלמו תמיהות ההלם המביכות ויידמו צווחות הניצים, אם הגליוטינה תפעל וראשים ייערפו, אם ייבשו מעיינות העלייה, אם יועם הזוהר – כאשר כל זה יקרה, מה יהיה מצב האוכלוסייה של ישראל? מהו העתיד? איפה הביטחון? – אלה יהיו שאלותיהם. זו היא חברה שהרכבה וחייה היו על יסוד פילוסופיה מסוימת. כל חברה יכולה, בקלות, לאבד חלק מאדמתה או לוותר עליו, אך שום חברה לא תוכל לאבד, בקלות, את פילוסופיית החיים שלה או לוותר עליה.

נותרה חוליה שביעית בשרשרת הרצופה, או המנותקת, אם וכאשר דוקטרינת הביטחון הישראלי תיהרס. אף שחוליה זו מהווה המשך לכל מה שנאמר לעיל ופועל יוצא מכך, הרי מוטב להבדיל אותה בשל חשיבותה: חוליה זו היא הקשר של ישראל עם המעצמה, קשר שהוא חלק חשוב מדוקטרינת הביטחון של ישראל וערובתה האחרונה. אם קריאת התגר [של הערבים] נגד דוקטרינת הביטחון של ישראל תוכתר בהצלחה, יחול שינוי יסודי ביחסים בין ארצות הברית לישראל. תודות להצלחת דוקטרינת הביטחון, ביחוד לאחר שנת 1967, הצליחה ישראל לשנות את יחסיה, מרמה של גרורה של ארצות הברית לרמה של שותפה. שותפה קטנה, אמנם, ובכל זאת שותפה. תפקידה של ישראל באזור גדל, ככל שגדלה מידת ההישענות של מדיניות ארצות הברית עליה. בדרך זו הפכה ישראל לבסיס קדמי, שבכוחו להגן הן על עצמו והן על האינטרסים של ארצות הברית במזרח התיכון. ההצלחה שהערבים נוחלים עתה בקריאת התגר שלהם על דוקטרינת הביטחון של ישראל, גם אם עודנה בראשיתה, כבר הייתה לה השפעה. די אם נבחן באופן יסודי את הצהרותיו האחרונות של הנשיא ניקסון. ריצ'רד ניקסון אמר: "את עמדת ארצות

הברית כלפי המשבר במזרח התיכון מכתיבים השיקולים שקבעו את עמדתה כלפי המשבר בלבנון בשנת 1958, וכלפי המשבר בירדן בשנת 1970. מבלי לפגוע בלבנון או בירדן, איני סבור, כי ישראל הייתה מאושרת מהשוואה זו, המעמידה אותה במצבה של לבנון בשנת 1958, ובמצבה של ירדן בשנת 1970.

ובכן, מה הלאה? דעתי היא, בקיצור, כי ישראל עתידה לפתוח קרב עז וחסר פשרה. גם אם האינטרס שלה יחייב אותה להפסיק קרב זה לכמה ימים כדי להתאושש, היא תנצל את ההזדמנות הראשונה לחדש את הקרב. מטרתה תהייה לא רק להחזיר שטחים בגולן, או את הגדה המזרחית של תעלת סואץ, אלא להציל את דוקטרינת הביטחון הישראלית, הפילוסופיה של החברה בכללה. פילוסופיה זו היא בדיוק המטרה של מאבקנו בשלב זה. בל יטעה איש כניתוח ובהערכה של מטרת השלב הזה. מטרת השלב הזה היא להכות בדוקטרינת הביטחון של ישראל. לתיאוריה זו יש שלושה גילויים בולטים:

1. בשל דוקטרינת הביטחון של ישראל, הממסד הצבאי הישראלי תופס מקום מרכזי בישראל, אם נעלים עין מן האספקט המדיני. דמותו של הממסד הצבאי הזדעזעה ממש, למן השעות הראשונות של המלחמה, ויש להגביר את הלחץ עליו במידה רבה ככל האפשר.
2. מנגנון המלחמה של ישראל – צה"ל, כפי שהם מכנים אותו – הוא הבסיס העיקרי לכל החיים בישראל; הוא בית-הספר, האוניברסיטה, השדה ובית-החרושת, המדע והתרבות. מטרתה של ההתקפה שלנו, חייבת להיות הסתערות על צבא זה והשמדתו, ואילו מטרתה של ההגנה שלנו, צריכה להיות הפיכתו של צבא זה לגלים אשר יתנפצו אל צוקינו האיתנים.
3. מסכת היהירות אשר כיסתה את פני האישיות הישראלית, ואשר הפכה את הגטו – זו שכונת היהודים בכל ארץ אירופית – למצודה של ימי-הביניים, המדמה כי ביכולתה לשלוט על סביבתה באמצעות פשיטות-דמים מהירות של אביריה; מסכת יהירות זו, המכסה אף עתה את פני האישיות הישראלית, היא תוצאה עקיפה של ההחדרה המתמדת של יסודות דוקטרינת הביטחון של ישראל. מסיכה זו היא תוצאה ישירה של התפקיד שמילא

וממלא הממסד הצבאי והצבאי הישראלי ושל ההילה האופפת את שניהם, בין בהשפעת התעמולה ובין בהשפעת ניסיון העבר. יש צורך לקרוע, בכל מחיר, מסכה זו, שמשתקפים ממנה יהירות, יומרנות ואיבה להיסטוריה.

פילוסופית הביטחון של ישראל והגילויים שלה במציאות הם, אם כן, התוכן והמסגרת של הסכסוך המזויין המתקיים עתה בחזיתות הקרבות, ואין זה חשוב אם הן עשרה קילומטרים צפונה, או עשרה קילומטרים דרומה, עשרים קילומטרים מזרחה, או עשרים מערבה. דוקטרינת הביטחון של ישראל היא נקודת המוקד של הסכסוך כולו, היא לזהטת עתה יותר מאשר אש הקרב המתנהל ביבשה, באוויר ובים, בכל החזיתות.

נספח 10.

נאום הנשיא סאדאת בכנסת, 19 בנובמבר 1977

מעבר לחשיבותו ההיסטורית של האירוע בכנסת, יש עניין רב בתוכנו ובסגנונו של הנאום, דווקא על רקע העמדות והרגשות שהביע סאדאת בראשית נשיאותו; אלה התמידו, בעיקרם, גם בעקבות המלחמה ב-1973, עד למפנה הדרמטי ארבע שנים אחריה. עוד כקצין צעיר, בשנות מלחמת העולם השנייה, ייחל סאדאת לתבוסת בריטניה ולשחרור מצרים ע"י כוחות גרמניה הנאצית, בליווי הערצה להיטלר ושמחה לאיד על קריסת האימפריה. הוא קיווה להפילה בסיוע פעיל של "הכוחות הפטריטיים המהפכניים" במצרים, וטען בזיכרונותיו בגאווה, כי היה פעיל בשולי המאבק נגדה. לדבריו "אילו מזל ביש לא היה פוגע בענייננו, יכולנו להכות מכה מהירה את הבריטים, להצטרף לכוחות של צבאות הציר ולשנות את מהלך המאורעות".¹³

הסנטימנט הזה לא השתנה גם כעשור לאחר תבוסת הנאציזם. בשנת 1953 ביקש עיתון מצרי¹⁴ תגובה לשמועה שהיטלר חי בברזיל וביקש אישי ציבור מצרים לכתוב לו. חבר מועצת המהפכה אנוור סאדאת ברח את היטלר כ"מנצח האמיתי", ייחל שגרמניה "תחזור למה שהייתה", וזאת "על אפם ועל חמתם של המזרח והמערב". כשימש, בשנות החמישים, כעורך "**אל גומהוריה**" מטעם מועצת ההפיכה, תוארו היהודים במאמר מערכת¹⁵ כ"עם ישראל הנבחר הרוצה לעלוץ על פני האדמה... תוך ביצוע התעללות כדי להטיל פחד", וכ"סמל השפלות והמסכנות". הקריקטורות באותו עיתון הציגו דמות "שטירמריות" מובהקת של ישראל.¹⁶ ערב מלחמת רמדאן, וגם שנים אחריה, תאר סאדאת, כפי שהודגם, כאן בהרחבה מתועדת (ראה במיוחד עמודים 109-128 ונספחים 5 ו-8),

Colonel Anwar El Sadat, *Revolt on the Nile*, Allan Wingate, 13 1957. Pp. 34-51.

ראו גם: ישראל גרשוני, **אור בצל – מצרים והפשיזם 1922-1937**. עם עובד, 1999. עמודים 20-25.

14 **אל מצוור**, 18 ביולי 1953.

15 "**אל גומהוריה**", 8 באפריל 1956.

16 למשל בשנת 1956: ב-31 במרס, ב-2, ב-5, וב-13 באפריל, ב-5 וב-11 במאי.

את ישראל כתוצר בלתי לגיטימי של פלישה ציונית אכזרית, המאיימת על עתידם ועל גורלם של הערבים. את היהודים תאר כאנשי שקר בוגדניים, שנועדו, מקדמת דנה ולעתיד, להשפלה ולמסכנות. הוא הציג שלום מלא ואפילו משא ומתן עם מדינתם, בוודאי בעת התמדת הכיבוש של שטחים ערביים, כבגידה וככניעה.

נראה שהמפנה הדרמטי, שבא לידי ביטוי בנאומו בכנסת, לא היה רק, ואולי אף לא בעיקר, התאמת הרטוריקה לצרכים הפוליטיים של מועד השמעתו ולשומעיו הישירים בירושלים. סאדאת בחר בבמה הזו, בתוכן הזה ובסגנון הזה בכוונת-מכוון, בהקשר רחב הרבה יותר. הוא רצה שהעולם כולו יקשיב למסר, ובמזרח התיכון, מקצהו ועד קצהו, ייצרב באזני שומעיו הטקסט המהפכני שהשמיע בשפה הערבית (בלשונו: "העולם כולו, במערב ובמזרח, עוקב אחרי רגעים נדירים אלה"). הוא התכוון לא רק להביקע את המחסומים הפסיכולוגיים של היהודים, אלא גם לסדוק את חומת ההתנגדות הערבית, בכוונה לערער את יסודותיה. נראה שהבין שלא רק מצרים מסכנת את עתידה בהובלת הערבים במלחמת אי-קץ עם היהודים; הוא גם הפנים וניסה לשכנע שגם הערבים צריכים להכיר בעקרותו של המאבק הזה ולקבל עליהם את מנהיגותה הטבעית של מצרים, גם בלא שתובילים למלחמה.

לקח רחב יותר מן היחס בין הנאום הזה לבין התבטאויות קודמות של סאדאת, נוגע למשקלם הפוליטי של המסרים שמשדרים מנהיגים פוליטיים, במיוחד דמויות כריזמטיות ושליטים אוטוקרטיים, לציבור שלהם, בלשונו ובביתו פנימה. אלה מסבירים, בדרך כלל נאמנה, את מדיניותם, יותר ממסמכים מדיניים ומהתבטאויות בינלאומיות בשפה אחרת. מדיניותו של סאדאת לקראת המלחמה, במהלכה ומיד אחריה השתקפה היטב בנאומו בשלהי מרס 1973. היא גם השתקפה בגרסה המצונזרת והמעוותת של ראיונותיו לאמצעי התקשורת המערביים ב-1971, הרבה יותר מאשר בנוסחה המלא והמקורי. הנאום שנשא בכנסת בנובמבר 1977, במכוון באזני העולם הערבי כולו ובשפתו, שיקף את השינוי העמוק בהנחות היסוד של עמדתו, מעבר למיקוח הקשוח, המתסכל לעיתים, על פרטי ההסדר, עד שנחתם חוזה השלום ב-1979.

תמונת הראי של אותו עקרון עצמו הופיעה בהסכמי אוסלו. שם הקפיד ערפאת לשדר לציבור הפלסטיני והערבי, בשפתו שלו, את דבקו בעיקרים השוללים את העמדת הפנים שאימץ בזירה הבינלאומית, כאילו התחולל שינוי מהפכני בעמדות היסוד של התנועה הלאומית הפלסטינית.

מדובר במיוחד באלה הנוגעים ל"זכות השיבה" לתחומי ישראל, לג'האד ולשהאדה. כמו כן שיקף המסר לחברתו את הדבקות האסטרטגית בדה-לגיטימציה של המדינה היהודית ובמאבק המזוין, שעומעמו, כדי לסבר את האוזן, בהתבטאויות בינלאומיות.

מה שאפיין את המנהיגות האסטרטגית שהפגין סאדאת, להפתעת הכול, בשנות השבעים, הייתה ההכרה בכורח להכניס שינוי תודעתי מהפכני, להבדיל מאבולוציוני, שיפתח את האופק לדפוס התנהגות שונה מיסודו במזרח התיכון. במחצית הראשונה של שנות ה-70 קיווה שהמפנה ביחסים עם ארצות הברית, עצם היציאה למלחמה והעזווע שחוללה בישראל, באזור ובמערכת הגלובלית, ייחלצו את מצרים מן המצר. הנאום בכנסת משקף את ההכרה של סאדאת, במחצית השנייה של העשור, שבלא מפנה חסר תקדים גם ביחס כלפי ישראל, לא תוכל מצרים להתמודד עם אתגריה הקיומיים וגם הערבים בכללם לא יוכלו להתמודד עמם לאורך זמן.

בניגוד גמור, לעיתים קוטבי, לתוכן התבטאויותיו הפומביות בעבר, דיבר סאדאת בכנסת על נוראותיה של המלחמה, על יתרונו הערכי של המנוצח דווקא, ציטט את גאנדי, ודיבר על שוויונם של מוסלמים, נוצרים ויהודים ב"ארץ האלוהים". לדבריו בא לדבר אל עם ישראל, מתוקף אחריותו כ"נשיא המדינה הערבית הגדולה ביותר, הנושאת את המעמסה הגדולה ביותר ואת האחריות הראשונה במעלה בנושא המלחמה והשלום באזור המזרח התיכון". הוא הגדיר את סדר העדיפויות שלו בהבחנה בין "אשא באחריות לעמה של מצרים" לבין "אשתף באחריות בכל הנוגע לגורל העם הערבי והעם המצרי". מכאן "שהחובה הראשונה במעגל-אחריות זה היא למצוא את כל הדרכים, כדי שארחיק מעל האומה המצרית הערבית וכל העם הערבי את השואות המתחייבות ממלחמות הרסניות", בכך ש"יבוא לירושלים וידבר אל חברי הכנסת, נציגי עם ישראל". הדבר דורש "זינוק נועז לקראת אופקים חדשים" ומחייב "לאזור עוז כדי להחליט את ההחלטות הגורליות התואמות את הסיטואציה" ו"להתעלות מעל לכל התופעות של פנאטיות, מעל לאשליה עצמית ומעל לתאוריות ישנות-נושנות של עליונות". גם לנוכח ספקנות בריאה של הקורא בדיעבד, בדבר כנות הצהרתו של סאדאת שהוא "נושא אותנו מטען של רגשות והנני נושא באותה אחריות לכל אדם בעולם, בוודאי כלפי העם הישראלי", מעניין שבחר לטעון כך.

סאדאת הזכיר את הצעתו בפברואר 1971, בדבר נכונותו, לכאורה, "להיכנס להסכם שלום עם ישראל" ("זו הייתה הצהרה ראשונה מפי אדם ערבי הנושא באחריות מאז החל הקונפליקט הערבי-ישראלי"). משם עבר מיד לקריאתו ב-16 באוקטובר 1973 לכנס בין-לאומי, ולאזכור הסכמי הפרדת הכוחות בתעלה (1974) ובסיני (1975). בעברו, ישירות, מהיזמות המצריות ב-1971 לאלה שהועלו אחרי המלחמה, לא טען הנשיא, גם בנאומו בכנסת, כאילו העלה יוזמת שלום ערב המלחמה ב-1973, שיוחסה בדיעבד לסאדאת, ללא בסיס עובדתי. כך – ללא טיעון מצרי בדבר יוזמה ב-1973 – הוצגו הדברים, כזכור, גם בתיאור הרשמי של יוזמות השלום המצריות, במסמך המפורט של משרד החוץ בקהיר (ראו לעיל בעמוד 159) בנאומו, חידד סאדאת עצמו את ההבחנה הקריטית בין חוזה שלום של ממש, כפי שנחתם לבסוף ב-1979, לבין סיום מצב המלחמה, שהציע תמורת נסיגה ישראלית מלאה מאז פברואר 1971 וגם שנים אחרי מלחמת 1973: "לא באתי אליכם כדי לחתור להשגת שלום חלקי, דהיינו לסיים מצב המלחמה בשלב זה ואחר-כך לדחות את הבעיה בשלמותה לשלב הבא". בהקשר הזה בדיוק – שלום של ממש, שבו מתקבלת ישראל כשותפה לגיטימית לחיים באזור, בניגוד קוטבי לכל התבטאויותיו המוכרות של סאדאת, עד למחצית השנייה של שנות ה-70 – העלה נשיא מצרים את התרומה החשובה ביותר לייצוב המזרח התיכון. סאדאת קבע כי "אתם רוצים לחיות יחד אתנו באזור זה של העולם. ואני אומר לכם בכל הכנות: אנחנו מקבלים אתכם בינינו בברכה, בביטחון ובבטחה. דבר זה כשלעצמו הוא נקודת-מפנה עצומה, מסימניו של מפנה היסטורי חד. בעבר היינו דוחים אתכם, והיו לנו בכך טענות וסיבות משלנו".

סאדאת סיפר על הכחשת קיומה של המדינה היהודית כ"ישראל המדומה", על החרמתה בכינוסים ובארגונים בין-לאומיים, על התביעה למתווך שייפגש עם כל צד בנפרד, גם בשיחות הפרדת-הכוחות, הסדר הביניים ובוועידת ז'נבה. "ואולם היום", הדגיש את הניגוד, "אנחנו מסכימים לחיות יחד אתכם בשלום צודק וקבוע... ישראל היא עובדה קיימת, שהעולם הכיר בה ושתי מעצמות-העל קיבלו עליהן את האחריות לביטחונה והגנת קיומה".

מישראל דרש סאדאת להכיר בעובדה שמלחמת 1973 ניתצה חומה שהקימה היא עצמה, "חומה של מלחמה נפשית... של הפחדה בכוח שיכול לכבוש בסערה את האומה הערבית מקצה אל קצה... של הפצת הדעה כי

אנחנו אומה אשר הפכה לגוף חסר-תנועה... [ו]אפילו כעבור חמישים שנה לא תהיה עוד תקומה לערבים מחדש". לדבריו מדובר באיום ישראלי מתמיד "בזרוע הארוכה אשר תוכל להגיע לכל מקום ולכל מרחק... המזהירה אותנו מפני השמדה ואבדון, אם ננסה להשתמש ולהפעיל את זכותנו החוקית לשחרר את אדמותינו הכבושות". לשיטתו, על שני הצדדים לנפץ מחסום שהקימו ביניהם, המהווה 70% של הבעיה – "מחסום נפשי סבוך בינינו וביניכם, מחסום של ספיקות, מחסום של ניכור, מחסום של חשש, של הולכת שולל, מחסום של הזיה ביחס לכל התנהגות או מעשה או החלטה, מחסום של פירוש זהיר ומוטעה לכל מאורע או שיח".

סאדאת לא ויתר, כמובן, על דרישתו לנסיגה מלאה של ישראל, ועל תביעתו לשינוי יחסה כלפי הסביבה הערבית: "עליכם לנטוש סופית את חלומות הפלישה, ולנטוש גם את האמונה האומרת כי הכוח הוא האמצעי הטוב ביותר להתנהגות עם ערבים". לדבריו "הנסיגה השלמה מן האדמה הערבית הכבושה אחרי 1967 היא דבר מובן מאליו" בדגש על "ירושלים הערבית, ירושלים אל-קודס", אשר "צריכה להיות חופשית ופתוחה לכל המאמינים".

חשוב להבחין שאפילו את הסוגיה הפלסטינית לא הציג סאדאת בנאום הזה כהתרסה לגליטימיות של המדינה היהודית. הוא קרא לישראל "להתייצב לפני האמת ולהכיר שלעם הפלסטיני יש זכויות לגיטימיות והבעיה הפלסטינית היא לב המאבק ועיקרו". הוא אף ביקש את הבנת מאזיניו בירושלים, שמדובר במרכיב משלים להקמתה של ישראל: "אם מצאתם אתם את ההצדקה החוקית והמוסרית להקים בית לאומי על אדמה שלא הייתה כולה רכושכם, קל וחומר שתבינו את עקשנותו של העם הפלסטיני להקים את מדינתו מחדש במולדתו". הוא השווה את הקושי של ישראל להכיר בכך, לזה שניצב בפני הערבים בבואם להשלים עם "עובדת הקיום הישראלי" וקרא לישראלים "לעמוד בפני המציאות באומץ-לב כפי שעשיתי זאת אני". לדבריו, שילובה בשלום הצודק מחייב "הקמת מדינה של העם הפלסטיני, עם כל הערביות הבין-לאומיות שאתם דורשים. אסור שיהיה לכם חשש ממדינה צעירה, שתזדקק לתמיכת כל מדינות העולם לשמירתה".

בשם אללה, כבוד יושב-ראש הכנסת, מורי ורבותי. הרשו לי, בראש ובראשונה, לפנות אל יושב-ראש הכנסת בתודתי הכנה על כי איפשר לי לדבר אליכם בהזדמנות זו. כשאני מתחיל את דברי אני אומר: השלום עליכם ורחמי האלוהים, השלום לכולנו, אם ירצה ה', השלום לכולנו עלי אדמות, הן בערב והן בישראל, ובכל מקום ופינה בעולם גדול זה, המסובך במאבקי הדמים שלו, עולם המזועזע בסתירות החדות שבו, הנתון מפעם לפעם לאיום של מלחמות הרסניות, מלחמות אשר עושה האדם כדי שישמיד באמצעותן את אחי האדם. ובסופו של דבר, בין עיי המפולת של מה שבנה האדם ובין שרידי גופות הקורבנות של בני-האדם, אין מנוצח ואין מנוצח. לאמיתו של דבר המנוצח האמיתי הוא האדם, האדם הנעלה שביצורי האלוהים, אותו אדם אשר בראהו האלוהים, וכפי שאמר גאנדי שליח השלום: למען ילך על רגליו, יבנה את חייו ויעבוד את אלוהיו.

באתי אליכם היום, כששתי רגלי יציבות הן, כדי שנבנה חיים חדשים, כדי לקיים את השלום בהיותנו כולנו על אדמה זו, ארץ האלוהים. כולנו, מוסלמים, נוצרים ויהודים, כולנו עובדים את האלוהים ואיננו משתפים בו אחר. הוראותיו ומצוותיו של אלוהים הן האהבה, האמת, ניקיון הכפיים והשלום.

אני מוצא צידוק לכל אלה אשר קיבלו את החלטתי לבוא אל הפרלמנט שלכם, כאשר הודעתי עליה קבל עם ועולם, בהשתוממות ואפילו במבוכה. ויש כאלה, חלק מהם, שההפתעה הקשה דימתה להם שהחלטתי אינה יותר מאשר תמרון מילולי לצריכה פנימית כלפי דעת הקהל העולמית; חלק אחר אפילו תיארוה כטקטיקה פוליטית, הבאה כדי לחפות על כוונתי לפתוח במלחמה חדשה.

אינני מעלים מפניכם שאחד מעוזרי במשרד נשיא הרפובליקה התקשר איתי בשעה מאוחרת בלילה, מיד אחרי שחזרתי אל ביתי ממועצת העם ושאלני בדאגה: ומה תעשה אם תפנה אליך ישראל בהזמנה באמת? עניתיו בכל השקט: אקבלנה על המקום. כבר הודעתי שאני מוכן ללכת אל סוף העולם, אני אלך לישראל, כי אני רוצה להציג את העובדות השלמות כמות שהן לפני עם ישראל.

אני מוצא צידוק לכל מי שהחלטתי הפליאה אותו או הביע ספק באמינותן של כוונותיי העומדות מאחורי החלטתי. אין אחד שתיאר לעצמו שנשיא המדינה הערבית הגדולה ביותר, הנושאת את המעמסה הגדולה ביותר ואת האחריות הראשונה במעלה בנושא המלחמה והשלום באזור המזרח התיכון, יכול להכריז על החלטתו המתבטאת בנכונות ללכת לארץ היריב, כאשר עודנו במצב מלחמה; אפילו יתירה מזאת – כאשר כולנו יחד עודנו סובלים מתוצאותיהן של ארבע מלחמות אכזריות במשך שלושים שנה; ומעל לכל זה – בזמן שמשפחותיהם של קרבנות מלחמת אוקטובר 1973 עדיין חיות את הטרגריות של אלמנות, של יתמות, של הקרבת אבות ובנים שנפלו חלל.

כמו כן, כפי שכבר הודעתי, לא התייעצתי בנושא ההחלטה הזאת עם מישהו מעמיתי ואחי נשיאי מדינות ערב או מדינות העימות. אחדים מהם, שהתקשרו איתי, אפילו גילו התנגדות אחרי ההודעה על ההחלטה כיוון שקיימת סיטואציה של ספק וחוסר אמונה, המקננים בלב מדינות ערב, לרבות העם הפלסטיני, מצד אחד, ובלב ישראל מצד שני, והם מקננים עדיין בכל הלבבות והנפשות. די לנו בכך שחודשים ארוכים, שבהם יכולנו לכונן את השלום, הלכו לשווא בגלל הסכסוכים והוויכוחים, אשר לא נשאו פרי ואשר התמקדו סביב הנהלים הקשורים בכינוס ועידת ז'נבה, המבטאים כולם את הספק הגדול ואת חוסר האמון השלם.

אבל אני מדבר אליכם בכל הכנות. קיבלתי את ההחלטה אחרי מחשבה והרהורים ארוכים ואני יודע שזה סיכון גדול. אבל אם האלוהים, ישתבח ויתעלה, קבע שאשא באחריות לעמה של מצרים ואשתתף באחריות בכל הנוגע לגורל העם הערבי והעם המצרי, הרי יוצא מכך שהחובה הראשונה במעגל-אחריות זה היא למצוא את כל הדרכים כדי שארחיק מעל האומה המצרית הערבית וכל העם הערבי את השואות המתחייבות ממלחמות הרסניות, ממיתות, אשר האלוהים בלבד יודע את תוצאותיהן.

אחרי הרהורים ארוכים שוכנעתי שהנאמנות והדבקות באחריות בפני האלוהים ובפני העם מטילות עלי את החובה ללכת אל המקום

הנידח ביותר בעולם, ואפילו לבוא אל ירושלים ולדבר אל חברי הכנסת, נציגי עם ישראל, על כל האמיתות והעובדות העולות בתוכי, כדי להשאירכם אחר כך שתחליטו בעצמכם לעצמכם. אחר כך יעשה לנו אלוהים את אשר יעשה.

גבירותי ורבותי, בחייהם של אומות ועמים יש רגעים שבהם מוטלת על כל אלה אשר ניחנו בתבונה ובראייה נכונה ונוקבת של הדברים, לראות את אשר מעבר לעבר, עם כל הסיכוכים והמשקעים, וזאת למען זינוק נועז לקראת אופקים חדשים. אלה הנושאים, כמונו, אותה אחריות המוטלת על כתפינו, הם הם הראשונים שצריכים לאזור עוז כדי להחליט את ההחלטות הגורליות התואמות את הסיטואציה. על כולנו להתעלות מעל לכל התופעות של פנאטיות, מעל לאשליה עצמית ומעל לתאוריות ישנות-נושנות של עליונות, והדבר החשוב ביותר הוא שאל נשכח לעולם כי רק האלוהים מחוסן מפני כל שגיאה ורubb.

באומרי שאני רוצה להרחיק מעל כל העם הערבי את השואות המתחייבות ממלחמות חרשות, כאובות ואיומות, אני בא להודיע לפניכם, בכל הכנות, שהנני נושא אותו מטען של רגשות והנני נושא באותה אחריות לכל אדם בעולם, בוודאי כלפי העם הישראלי. כל נפש המוצאת את סופה במלחמות היא נפש של אדם ואין זה משנה אם ערבי הוא או ישראלי. האישה המתאלמנת היא אדם אשר זכותו לחיות בחיקה של משפחה מאושרת, אם ערבית היא ואם ישראלית. הילדים החפים מפשע המפסידים את טיפוח הוריהם ואהבתם הם ילדינו כולנו, בין אם אלה יושבים על אדמות ערב או בישראל. אנו חבים כלפיהם אחריות גדולה, כדי להבטיח להם הווה נעים ועתיד טוב. למען כל זה, בכדי להגן על חיי בנינו ועל חיי אחינו ואחיותינו כולם, כדי שחברתנו תתפנה ליצירה מתוך בטחון ושלווה, למען התפתחות האדם והאושר, כדי להעניק לו זכות של חיים בכבוד, למען אחריותנו בפני הדורות הבאים ולמען חיובו של כל תינוק הנולד על אדמתנו – למען כל אלה החלטתי לבוא אליכם, למרות כל הסיכונים ולשאת לפניכם את דברי בצורה ישירה.

נשאתי ואני עדיין נושא בנטל האחריות ההיסטורית ומשום כך הצהרתי לפני כן ולפני שנים אחדות – למען הדיוק ב־4 בפברואר 1971 – שאני מוכן לחתום על הסכם שלום עם ישראל. זו הייתה הצהרה ראשונה מפי אדם ערבי הנושא באחריות, מאז החל הקונפליקט הערבי־ישראלי. מתוך כל המניעים האלה המתחייבים מן האחריות המנהיגותית אמרתי ב־16 באוקטובר 1973 לפני בית האומה, הפרלמנט המצרי, כי יש לקרוא לכנס בין־לאומי שבו יוחלט על שלום קבוע וצודק. באותו זמן לא הייתי שרוי בנסיבות שמחייבות אותי לבקש שלום או לבקש הפסקת אש, אך מתוך המניעים האלה, המתחייבים מן האחריות ההיסטורית והמנהיגותית, חתמנו את ההסכם הראשון להפרדת הכוחות; ובעקבות כך – את ההסכם השני להפרדת הכוחות בסיני.

התחלנו לדפוק על הדלתות הפתוחות והסגורות כדי למצוא דרך בכיוון לשלום תמידי וצודק. פתחנו את לבנו לכל עמי העולם כדי שיבינו את מניעינו ואת יעדינו וכדי שישתכנעו שאנו באמת ובתמים שוחרי צדק ויוצרי שלום.

עם כל המניעים האלה, החלטתי לבוא אליכם בשכל פתוח, בלב פתוח וברצון מתוך הכרה, כדי שנבנה את השלום האמיתי המושתת על צדק.

רצה הגורל שמסע השלום יהיה ביום החג המוסלמי הגדול, חג הזבח המבורך, חג ההקרבה, כאשר הפקיד אברהם אבינו עליו השלום, אבי הערבים והיהודים, את גורלו בידי אלוהים ופנה אליו בכל רמ"ח אבריו, לא מתוך ציות כי אם מתוך כוח רוחני עצום ומתוך בחירה חופשית, כדי להקריב את יוצא חלציו. זאת מתוך דחף של אמונה עמוקה, בלתי מעורערת, באידיאלים נשגבים, המעניקים לחיים תכנים עמוקים. שמא מקריות זו נושאת תוכן חדש לנפשות כולנו, שמא תהפוך מקריות זו לתקווה אמיתית, לבשורת הביטחון והשלווה והשלום.

גבירותי ורבותי, הבה נהיה גלויים במילה הישרה וברעיון הבהיר והברור שאין בו עיקולים; הבה נהיה גלויים איש לדעהו בשעה שהעולם כולו, במערב ובמזרח, עוקב אחרי רגעים נדירים אלה,

רגעים נדירים אלה אשר ייתכן כי יהיו נקודת מפנה מהותית בתהליך ההיסטורי באזור הזה של העולם, ואולי בעולם כולו. הבה נהיה גלויי לב בשעת מתן תשובתנו לשאלה הגדולה: כיצד אפשר להגשים את השלום היציב והצודק.

קודם כל, באתי אליכם ועימי תשובה ברורה וגלויה על שאלה גדולה זו כדי שהעם בישראל ישמע אותה וישמע אותה העולם כולו, וכדי שישמעו אותה כל אלה שקריאותיהם הכנות לשלום כבר הגיעו לאזני, מתוך תקווה שבסופה של פגישה היסטורית זו תהייה תוצאות שמצפים ומייחלים להן מיליוני אדם. בטרם אודיע על תשובתי רצוני להבטיח לכם שאני נשען בתשובתי הגלויה והברורה על מספר עובדות שאיש אינו יכול להתחמק מלהכיר בהן.

עובדה ראשונה: לא ייתכן אושר לאדם כלשהו על חשבון אומללות האחרים;

עובדה שנייה: לא דיברתי ולא אדבר בשתי שפות. לא ניהלתי ולא אנהל שני סוגי מדיניות, לא אשא ולא אתן עם איש, אלא בשפה אחת ובמדיניות אחת ובחזות-פנים אחת;

עובדה שלישית: העימות הישיר והקו הישיר הם הדרך הקרובה ביותר והמוצלחת ביותר להגיע למטרה ברורה;

העובדה הרביעית: הקריאה לשלום קבע, לשלום צודק המושתת על כיבוד החלטות האו"ם, הפכה לנחלת העולם כולו והייתה לדרך של הבעת רצון החברה הבין-לאומית, אם בכרירות הרשמיות אשר מתוות את המדיניות ומקבלות החלטות, או ברמת דעת הקהל העולמית-הציבורית, דעת הקהל המשפיעה על גיבוש המדיניות וקבלת ההחלטות;

העובדה החמישית, והיא אולי החשובה והברורה ביותר: האומה הערבית איננה זזה ואיננה פועלת בחתירה למען השלום היציב והצודק מתוך מעמד של חולשה או זעזוע, כי אם ממש להיפך – יסודות איתנים של כוח ויציבות, העושים את דבריה לדברים הנובעים מתוך רצון אמיתי וכן להגיע לשלום, רצון הנובע מהערכה אמיתית לתרבות, כדי למנוע שואה בטוחה עלינו ועליכם ועל העולם כולו.

אכן, אין חלופה להחלטה לגבי שלום יציב וצודק, שסערות אינן מזעזעות אותו ולא יוטלו בו ספיקות ואין כוונות רעות ואין עיקולים בדרכו.

מן העובדות האלה, אשר ביקשתי להציב לפניכם כהווייתן, כפי שאני רואה אותן, אני מבקש להזהירכם בכל הכנות. אני מזהירכם מדברים שאולי עולים במחשבה. חובת גילוי הלב שלי מחייבת אותי לומר לכם את הדברים הבאים:

1. לא באתי אליכם כדי לחתום על הסכם נפרד בין מצרים וישראל. אין זה בא בחשבון במדיניות מצרים. הבעיה אינה מצרים וישראל. כל שלום נפרד בין מצרים וישראל או בין מדינה ממדינות העימות וישראל לא יביא את השלום הצודק באזור כולו. יתר על כן, אף אם יתגשם השלום בין מדינות העימות כולן ובין ישראל, ללא פתרון צודק לבעיה הפלסטינית, הדבר הזה לא יגשים בכלל שלום יציב וצודק, שהעולם כולו מאיץ להגיע אליו ולהשיגו.

2. לא באתי אליכם כדי לחתור להשגת שלום חלקי, דהיינו לסיים מצב המלחמה בשלב זה ואחר־כך לדחות את הבעיה בשלמותה לשלב הבא. אין זה הפתרון היסודי העשוי להובילנו לשלום היציב. ובקשר לזה, לא באתי אליכם כדי שנסכים על הסדר־ביניים שלישי בסיני או בגולן או בגדה המערבית, שכן הדבר הזה פירושו שאנו רק דוחים את הצתת הפתיל לעתיד. ואף פירושו של דבר שחסר לנו העוז לעמוד פנים אל פנים מול השלום וכי אנחנו חלשים מכדי לשאת במעמסה ובאחריות של שלום יציב וצודק. באתי אליכם כדי שנבנה יחד את השלום הקבוע והצודק כדי שלא תישפך טיפה אחת מדם אחד הצדדים. למען זאת הכרזתי כי אני מוכן ללכת אל סוף העולם. וכאן אני חוזר להשיב על השאלה הגדולה: כיצד נגשים את השלום הקבוע והצודק? לדעתי – ואני אומר זאת מעל במה זו לעולם כולו – התשובה איננה בלתי אפשרית ואין היא קשה, אף שעברו שנים ארוכות של נקמת דם, איבה, שנאה וגידול דורות ברוח של התרחקות מושלמת ואיבה מחריפה. התשובה איננה בלתי אפשרית ואיננה קשה אם נלך בדרך של קו ישר ובכל הכנות והאמונה. אתם רוצים לחיות יחד אתנו באזור זה של העולם.

ואני אומר לכם בכל הכנות: אנחנו מקבלים אתכם בינינו בברכה, בביטחון ובבטחה. דבר זה כשלעצמו הוא נקודת-מפנה עצומה, מסימניו של מפנה היסטורי חד. בעבר היינו דוחים אתכם, והיו לנו בכך טענות וסיבות משלנו. כן, היינו מסרבים להיפגש אתכם בכל מקום שהוא. כן, היינו מתארים אתכם כישראל המדומה. כן, היינו נפגשים יחד אתכם בכינוסים או בארגונים בין-לאומיים ונציגינו לא היו – ועדיין אינם – מחליפים ברכות ושלוש. כן, כזאת קרה ועדיין קורה כדבר הזה. היינו מתנים כי בכל השיחות יהיה מתווך אשר ייפגש עם כל צד בנפרד. כן, כך נתקיימו שיחות הפרדת-הכוחות הראשונה, ובזאת הדרך נתקיימו שיחות הפרדת-הכוחות השנייה. כמו כן נפגשו נציגינו בוועידת-ז'נבה הראשונה, למשל, מבלי להחליף אפילו מלה ישירה אחת.

כן, כזאת קרה. ואולם, היום אני אומר לכם ואני אומר לעולם כולו: אנחנו מסכימים לחיות יחד אתכם בשלוש צודק וקבוע. איננו רוצים להקיף אתכם או כי אתם תקיפו אותנו בטילים שנועדו להרוס או בפצצות של שנהא ואיכה. הכרזתי יותר מפעם אחת כי ישראל היא עובדה קיימת, שהעולם הכיר בה ושתי מעצמות-העל קיבלו עליהן את האחריות לביטחונה והגנת קיומה.

ומאחר שאנחנו רוצים את השלוש, באמת ובתמים, הייתה בינינו וביניכם חומה עצומה וגבוהה. ביקשתם לבנות את החומה הזאת במשך מחצית היובל. ואולם חומה זו התנפצה בשנת 1973. הייתה זו חומה של מלחמה נפשית הנמשכת בלהבתה ובהסלמתה. זאת הייתה חומה של הפחדה בכוח שיכול לכבוש בסערה את האומה הערבית מקצה אל קצה. זאת הייתה חומה של הפצת הדעה כי אנחנו אומה אשר הפכה לגוף חסר-תנועה. יתר על כן, היו ביניכם שאמרו כי אפילו כעבור חמישים שנה לא תהיה עוד תקומה לערבים מחדש. זאת הייתה חומה המאיימת תמיד בזרוע הארוכה, אשר תוכל להגיע לכל מקום ולכל מרחק. זאת הייתה חומה המזהירה אותנו מפני השמדה ואבדון אם ננסה להשתמש ולהפעיל את זכותנו החוקית לשחרר את אדמותינו הכבושות. עלינו להכיר יחד כי חומה זו נפלה ונופצה בשנת 1973.

אולם, קיימת עוד חומה. חומה שנייה זו מהווה מחסום נפשי סבוך בינינו וביניכם, מחסום של ספיקות, מחסום של ניכור, מחסום של חשש, של הולכת שולל, מחסום של הזיה ביחס לכל התנהגות או מעשה או החלטה, מחסום של פירוש זהיר ומוטעה לכל מאורע או שיח. מחסום נפשי זה הוא אשר התבטאתי אודותיו בהצהרותיי הרשמיות, שהוא מהווה 70% של הבעיה. ואני שואל אתכם היום, בביקורי זה: מדוע לא נושיט זה לזה את ידנו באמת ובאמונה, בכנות, כדי לנפץ יחדיו את המחסום הזה? מדוע לא נאחד את רצוננו באמת, באמונה ובכנות, כדי לסלק יחד את כל הספיקות, הפחד, הבוגדות והכוונות הרעות וכן את הכוונות הנסתרות? מדוע לא נעמוד כאיש אחד ובאומץ לב של גברים ובתעוזת הגיבורים אשר מקדישים את חייהם למען מטרה נעלה יותר?

מדוע לא נעמוד כאיש אחד בזה אומץ-הלב, בזאת התעוזה, כדי שנקים בניין נשגב של שלום אשר ייכון לנצח ואשר יאיר לדורותינו הבאים אורות של שליחות אנושית למען בניין, פיתוח וטובת אנוש? מדוע נוריש לדורות הבאים את תוצאות שפיכות הדמים, את הכליה, את היתמות, את האלמנות, את הרס המשפחות ואת אנחת הקרבנות? מדוע שלא נאמין בתבונת הבורא, כפי שבאה במשלי שלמה: מרמה בלב חורשי רע וליועצי שלום שמחה... טוב פת חרבה ושלווה בה, מבית מלא זבחי ריב? מדוע שלא נקרא ממזמורי דוד הנביא: "אליך ה' אקרא... שמע קול תחנוני בשוועי אליך, בנשאי ידי אל דביר קדשך; אל תמשכני עם רשעים ועם פועלי אוון, דוברי שלום עם רעיהם ורעה בלבכם; תן להם כמפעלם וכרוע מעלליהם... בקש שלום ורדפהו?"

גבירותי ורבותי, את האמת אומר לכם: השלום לא יהיה שלום כשמו אם לא יהיה קיים על צדק ולא על כיבוש אדמתו של הזולת. לא ייתכן שאתם תבקשו לעצמכם את אשר אתם שוללים מן האחרים. בכל הכנות וברוח אשר הביאה אותי אליכם היום, אני אומר לכם: עליכם לנטוש סופית את חלומות הפלישה, ולנטוש גם את האמונה האומרת כי הכוח הוא האמצעי הטוב ביותר להתנהגות עם ערבים. עליכם לקלוט היטב את הלקחים של העימות בינינו וביניכם, ולא

תועיל לכם התפשטות בדבר כלשהו. וכדי שנדבר בגלוי: הרי אדמתנו אינה ניתנת למיקוח ואיננה מוצגת לוויכוחים. העפר הלאומי נראה בעינינו כאותו הוואדי הקדוש שאללה דיבר בתוכו אל משה עליו השלום. אין אחד מאתנו זכאי או מסכים לוותר על שעל אחד מאדמה זו או לקבל את עקרון הוויכוח והמיקוח עליו.

את האמת אומר לכם: לפנינו היום ההזדמנות הטובה לשלום, והיא הזדמנות שאין התקופה יכולה לתת לנו כמותה, אם באמת נהיה רציניים במאבקנו למען השלום. הזדמנות זו, אם נאבד אותה, או נפזרנה, תתנקם ותחול עליה קיללת האנושות וקיללת ההיסטוריה. מהו השלום לגבי ישראל? שתחייה באזור עם שכניה הערבים בשלווה ובביטחון. זהו ההיגיון שאני אומר לעומתו: כן, שישאל תחייה במסגרת גבולותיה, רגועה ובטוחה מכל תוקפנות. זהו היגיון שלעומתו אומר: הן, שישאל תקבל את כל סוגי הערבויות המבטיחות לה את שתי האמיתות הללו. זוהי דרישה שלעומתה אני אומר הן. יתר על כן, אנו מודעים לכך שנסכים לכל הערבויות הבינלאומיות שאתם מדמים לעצמכם וממי שאתם רוצים לקבל. אנו מודעים לכך שנסכים לקבלת כל הערבויות שאתם רוצים משתי המעצמות או מאחת מהן או מחמשת הגדולים או מחלקם. אני חוזר ומודיע בכל הבהירות שאנחנו מסכימים לכל הערבויות שאתם תקבלו, ובמקביל אנו נקבל אותן ערבויות. תכליתו של דבר, אפוא: כאשר אנו שואלים מה הוא השלום לגבי ישראל, התשובה היא, שישאל תחייה במסגרת גבולותיה עם שכניה הערביים בשלווה ובביטחון ובמסגרת הרצויה לה של ערבויות אשר משיג הצד שכנגד.

אבל איך יתגשם הדבר הזה? איך נוכל להגיע אל תוצאה זו, ובאמצעותה אל השלום היציב והצודק? יש אמיתות שאין מנוס מלעמוד בפניהן בכל העוז והבהירות. יש אדמה ערבית שכבשה ישראל ועודנה כובשת בכוח מזוין. ואנו עומדים בתוקף על הגשמת הנסיגה השלמה משטחים אלה, לרבות ירושלים הערבית, ירושלים אל-קודס, שבאתי אליה בהיותה עיר השלום, שהייתה ותמשיך להיות לנצח ההגשמה החיה לדו-קיום בין כל המאמינים של שלוש הדתות. אבל, לא סביר הדבר שמישהו יחשוב כי במעמדה המיוחד

צריכה העיר ירושלים להיות במסגרת סיפוח או התפשטות, אלא היא צריכה להיות חופשית ופתוחה לכל המאמינים. וחשוב מכול שער זו לא צריך להפרידה מאלה שבחרו בה כמקום משכנם הקבוע מזה כמה מאות שנים. ובמקום להעביר את שנאות מלחמות הצלב, אנו חייבים להחיות את הרוח של עומאר אבן אל-חטאב וצאלח א-דין, דהיינו, רוח הסובלנות וכיבוד הזכויות. מקומות התפילה, המוסלמיים והנוצריים כאחד, אינם סתם מקומות לקיום טקסים ותפילות. הם יותר מזה: עדות אמת לנוכחותנו שלא נפסקה במקום הזה, בין אם פוליטית, אם רוחנית ואם מחשבתית.

חובה שאיש לא יטעה בהערכתו את החשיבות והכבוד שאנו רוחשים לירושלים, אנו הנוצרים והמוסלמים. והרשו לי לומר לכם ללא כל היסוס: לא באתי אליכם מתחת לכיפה זו כדי שאפנה בבקשה לפנות את כוחותיכם מן האדמה הכבושה. הנסיגה המלאה מן האדמה הערבית הכבושה אחרי 1967 היא דבר מובן מאליו. לא נקבל בעניין זה כל ויכוח ולא נתחנן בעניינו לפני מישו או בפני מישוהו, שכן אין כל משמעות לכל שיח על שלום יציב וצודק ואין כל משמעות לשום צעד הבא להבטיח את חיינו יחדיו באזור זה של העולם בשלווה ובביטחון, כאשר אתם כובשים אדמה ערבית בכוח מזויין. אין שלום שיהיה יציב או שייכנה על כיבוש אדמת הזולת. כן, זה מובן מאליו. זה אינו ניתן לוויכוח ולדיון, אם הכוונות תהיינה טובות ואם המאבק יהיה כן, למען יבוא השלום היציב והתמידי לדורנו ולכל הדורות אחרינו.

באשר לבעיה הפלסטינית – אין מי שיכחיש שזה עיקר הבעיה כולה. אין מי שיקבל היום בכל העולם סיסמאות שנשמעו בישראל, המתעלמות מקיומו של עם פלסטיני, ואפילו שואלות: איפה הוא העם הזה? בעייתו של העם הפלסטיני והזכויות הלגיטימיות של העם הפלסטיני אינן ניתנות להתעלמות או להתכחשות מצד כלשהו. אין ההיגיון סובל ואין הדעת סובלת שיהיה מקום להתכחשות או להתעלמות מזה. זו עובדה שנתקבלה בהסכמה בין-לאומית במערב ובמזרח וזכתה להכרה, לאהדה ולתמיכה במסגרת מסמכים בין-לאומיים והודעות רשמיות, ולא יועיל לאיש לאטום את אזניו

מן המילים הנשמעות יום ולילה ולמעשה לעצום את עיניו מול העובדה ההיסטורית הזאת.

אפילו ארצות-הברית של אמריקה, בעל-הברית הראשון שלכם, הנושאת את שיא המחויבות להגנת קיומה של ישראל וביטחונה, שנתנה ונותנת לישראל כל תמיכה מוראלית, חומרית וצבאית, אני אומר שאפילו ארצות-הברית בחרה להתייצב לפני האמת ולהכיר שלעם הפלסטיני יש זכויות לגיטימיות והבעיה הפלסטינית היא לב המאבק ועיקרו, וכל עוד הבעיה הזאת נשארת תלויה ללא פתרון, הרי שהמאבק הזה יגבר ויקבל ממדים חדשים.

בכל הכנות אומר לכם: לא ייתכן שהשלום יושג בלי הפלסטינים. טעות חמורה שאין איש יודע את ממדיה היא לעצום עין מול הבעיה הזאת או להזניחה. אני לא אמשך לגולל אירועי העבר מאז ניתנה הכרזת בלפור לפני כשישים שנה. אתם בקיאים יפה בעובדות. אם מצאתם אתם את ההצדקה החוקית והמוסרית להקים בית לאומי על אדמה שלא הייתה כולה רכושכם, קל וחומר שתבינו עקשנותו של העם הפלסטיני להקים את מדינתו מחדש במולדתו. כאשר תובעים כמה מן הקיצוניים שהפלסטינים יוותרו על יעד נעלה זה, מובנו של ויתור זה, לאמיתו של דבר, לוותר על זהותם ועל תקווה כלשהי בעתיד.

אני מברך קולות ישראליים שדרשו להכיר בזכויות העם הפלסטיני, כדי להגיע לשלום ולהבטיח אותו. אני אומר לכם, גבירתי ורבותי, שאין תועלת מאי-הכרה בזכות העם הפלסטיני ובזכותו להקים את מדינתו וחזרתו.

אנו הערבים עברנו ניסיון זה בעבר יחד עמכם ועם עובדת הקיום הישראלי. המאבק עבר ממלחמה למלחמה, מקרבות לקרבות יותר גדולים, עד שהגענו היום אל קצה תהום מסוכנת ושואה נוראה אם לא ננצל יחד את הזדמנות השלום הקבוע והצודק.

חובה עליכם לעמוד בפני המציאות באומץ-לב כפי שעשיתי זאת אני. אין פתרון לבעיה כלשהי על-ידי מנוסה או התעלמות ממנה. לא ייתכן שיתייצב שלום על-ידי הנחת מצבים מסיבות דמיוניות שהעולם פנה אליהן עורף וכבר קרא באופן קולקטיבי לצורך בהכרה

וכיבוד הצדק והאמת. אין צורך להיכנס לחלל הריק של הזכות של העם הפלסטיני. אין תועלת ביצירת מחיצות כדי לעכב את בואו של השלום או להפילו.

כפי שאמרתי לכם, אין אושר על חשבון אומללותם של האחרים. כמו כן, העימות הישיר והקו הישיר הם הדרך הקרובה והמוצלחת ביותר ליעד הברור. העימות הישיר עם הבעיה הפלסטינית והשפה היחידה לטיפול בה לכיוון שלום צודק וקבוע טמונים בהקמת מדינה של העם הפלסטיני, עם כל הערבויות הבין-לאומיות שאתם דורשים. אסור שיהיה לכם חשש ממדינה צעירה, שתזדקק לתמיכת כל מדינות העולם לשמירתה. וכאשר יצלצלו פעמוני השלום, לא תהיה יד אשר תקיש בתופי המלחמה; ואם תימצא יד כזו – לא יישמע קולה. תארו לכם את הסכם השלום שנביא בז'נבה לעולם הצמא לשלום, הסכם שלום העומד על הנקודות הבאות:

- א. סיום הכיבוש הישראלי של האדמות הערביות שנכבשו בשנת 1967;
- ב. הגשמת הזכויות היסודיות של העם הפלסטיני וזכותו להגדרה עצמית, בכלל זה הקמת מדינתו;
- ג. זכות לכל מדינות האזור לחיות בשלום בתוך גבולותיהן הבטוחים והמובטחים על-ידי אמצעים שהוסכם עליהם ואשר יבטיחו את הביטחון המתאים לגבולות הבין-לאומיים, וזאת בנוסף לערבויות בין-לאומיות;
- ד. כל מדינות האזור מתחייבות לקיים ביניהן יחסים בהתאם למטרות ולעקרונות אמנת האומות המאוחדות, ובמיוחד האיסור להשתמש בכוח ופתרון סכסוכים בדרכי שלום;
- ה. סיום מצב המלחמה הקיים באזור.

גבירותי ורבותי, השלום איננו חתימה על שורות כתובות, כי אם כתיבה חדשה של היסטוריה. השלום איננו תחרות בקריאה אליו כדי להגן על חמדנות או להסתיר שאיפות. השלום, במהותו, הוא מאבק אדיר נגד התאוות והחמדנות. ושמה ניסיונות ההיסטוריה הקדומה והחדשה מלמדים אותנו כולנו שהטילים והנשק האטומי אינם מביאים בטחון; להיפך, הם הורסים את הביטחון.

חובתנו למען עמינו, למען התרבות שיצר האדם, להגן על האדם בכל מקום משלטון כוח הנשק. חובה עלינו לרומם את שלטון ההומניות ואת כוח הערכים והעקרונות אשר מרימים את קרנו של האדם. ואם תרשו לי לפנות בקריאה מעל במה זו אל עם ישראל, הריני פונה בדבר אמת לכל איש ואשה וילד בישראל ואומר לו: אני נושא אליכם, מאת העם המצרי אשר מברך את השליחות המקודשת הזאת למען השלום, אני נושא אליכם שליחות שלום. זוהי שליחות של עם מצרים, שאיננו יודע קנאות, שבניו המוסלמים, הנוצרים והיהודים חיים ברוח הידידות, האהבה והסובלנות. זוהי מצרים שעמה הפקיד בידי את פיקדון השליחות הקדושה, אליכם, שליחות של בטחון ושלום. אני פונה אליכם, כל איש ואשה וכל ילד בישראל: עודדו את הנהגתכם למאבק למען השלום, כדי להפנות את המאמצים להקמת בניין רם של שלום במקום לבנות מבצרים ומקלטים המבוצרים בטיילי הרס. הראו לעולם כולו את דמות האדם החדש באזור זה של העולם כדי שישמש דוגמה לאדם האהבה, אדם השלום בכל מקום ומקום. בשרו לבניכם שמה שהיה בעבר היה סוף המלחמות וקץ הייסורים. הנה באה התחלה חדשה של חיים חדשים, חיים של אהבה, ברכה, חופש ושלום.

הו, כל אם שכולה, כל אלמנה, כל בן שאבד לו אביו או אחיו, הו, כל קרבנות המלחמות: מלאו את האדמה והחלל בשבחי השלום, מלאו את הלבבות בתקוות השלום, הפכו את השיר לאמת חיה ומניבה, הפכו את התקווה לחוקה של עבודה ושל מאבק. שהרי כוח הרצון של העמים בא מכוח רצונו של האלוהים.

גבירותי ורבותי, לפני שבאתי לכאן פניתי בכל רחשי לבי ומצפוני אל האלוהים, ישתבח ויתהלל, כאשר ערכתי את תפילת החג במסגד אל-אקצא, כאשר ביקרתי בכנסיית הבשורה – פניתי לאלוהים שיתכן את רוחי, יקיים את אמונתי האיתנה, ושביקורי זה יגשים את מטרתו למען הווה מאושר ועתיד מאושר עוד יותר.

בחרתי לחרוג מכל הכללים והתקדימים שידעו מדינות הלוחמות זו בזו, על אף כיבוש האדמות הערביות שעדיין קיים. הצהרתי שאני מוכן לבוא לישראל הייתה הפתעה גדולה וגרמה להתרגשות רבה ואף

להטלת ספיקות לגבי מטרות בואי. ולמרות זאת קיבלתי את ההחלטה באמונה שלמה שאני נותן כאן ביטוי כן לרצונו של עמי וכוונותיו. בחרתי בדרך הקשה הזאת, אפילו אם בעיני רבים וטובים היא הדרך הקשה ביותר. בחרתי לבוא אליכם בלב פתוח ובמחשבה פתוחה. בחרתי לתת דחיפות למאמצים העולמיים הנעשים למען השלום. בחרתי לבוא אליכם, לביתכם, ולהביא לכם את העובדות לאשורן, את האמיתות המופשטות, ולא כדי לתמרן ולא כדי להרוויח משהו, אלא כדי שנעבור יחד את המערכות הקשות ביותר בהיסטוריה החדשה, זו המערכה אל שלום צודק וקבוע. אין זו מערכה שלי בלבד ולא של המנהיגים בישראל; זוהי מערכה של כל אזרח ואזרח על אדמותינו כולנו, שזכותו לחיות בשלום. זוהי התחייבות מצפונית ואחריות בליבותיהם של מיליונים המצפים לשלום המיוחל.

כאשר הודעתי על היוזמה הזאת, שאלו רבים את השאלה: מה אפשר, לדעתי, להרוויח מביקור זה? מה אני מצפה ממנו? כשם שהשיבותי לשואלים כן מכריז אני באוזניכם: לא נקטתי יוזמה זו מתוך רצון ומחשבה להשיג מה שניתן להשיג במשך הביקור; באתי למסור את השליחות ומסרתי את השליחות. ואתם קראו את דברי האלוהים, כפי שנאמרו על ידי זכריה נביאו: "והאמת והשלום אהבו". והריני שואב השראה מפסוקים מן הקוראן, בהם נאמר: 'אמור, האמנו באלוהים ובאשר הורד עלינו ובאשר הורד על אברהם, ישמעאל, יצחק, יעקב והשבטים, ובאשר ניתן למשה ולישו ולנביא מריבונם, לא נפלה ביניהם, ועימו אנו תמימים'. ואמת דברי האלוהים הגדול."

נספח 11.

פרספקטיבה בדיעבד של הנרי קיסינג'ר¹⁷

הקטע המובא מספרו של קיסינג'ר תורם להבנת הפרספקטיבה הגלובלית של מעצמת-על, של המדיניות האמריקנית במזרח התיכון ושל תובנותיו של קיסינג'ר כהיסטוריון וכמדינאי, לאחר שעמד במבחן המעשה הפוליטי בשנות ה-70. למרות אי דיוקים בשולי תיאור האירועים (ישראל נסוגה מסיני ב-1957 בשל לחץ אמריקני ולא משום שארגון האומות המאוחדות אילץ אותה לנהוג כך; המשבר בירדן ב-1970 הסתיים בגירוש אש"ף, לא משום ש"כוחות ארצות הברית נכנסו לכוננות") יש בו הסבר לרציונל שהניע בוויינגטון את המעורבות העמוקה והקריטית, במהלכים שהשיבו את ההשפעה האמריקנית, אל האזור שממנו נדחקה בשנות ה-50 וה-60. קיסינג'ר זיהה נכונה את הקושי בהסדרת הסכסוך הישראלי ערבי אחרי 1967, בשל הצרוף בין הכורח של ישראל להתבסס בגבולות שיבטיחו את ביטחונה, לנוכח האיבה הפעילה של שכנותיה הערביות, לבין נחישותם של הגורמים הערביים, גם אלה שאינם רדיקלים, שלא "להעניק לישראל אלא את סיום הלחימה – צורה אחרת של שביתת נשק – ולא הסכם שלום מלא", גם תמורת נסיגה שלמה. הוא גם הבין שהבעיה הפלסטינית שקעה בקיפאון עמוק, משום שהלאומנים הפלסטינים "סירבו להכיר בשום תנאי בלגיטימיות של מדינת ישראל" וכי אש"ף, כמיצגם, קרא "להיעלמותה". קיסינג'ר התמקד במצרים, כמפתח לדיפלומטיה במזרח התיכון, בתוקף ההיסטוריה הממושכת שלה, גודלה, מסורתה, השפעתה כמרכז התרבותי והחינוכי של האזור, ומשום שנשאה בעיקר הנטל במאבק שחרג מעבר לאינטרסים המצריים הלאומיים, למען עניין האחדות הערבית וההגדרה העצמית הפלסטינית. הוא הבין שכל עוד נאצר היה הנשיא, הוא שיתק את מצרים בדרישה לנסיגה ישראלית לגבולות 1967 ובהסדר התלוי בפלסטינים, שדרשו את חורבן המדינה היהודית. הבעיה העיקרית הייתה דבקותו של נאצר בצורך "להנהיג את העולם הערבי מעמדה אנטי-אמריקנית, להציג כל ויתור ששיג כאילו נסחט הודות לתוקפנות ערבית, הנתמכת בנשק סובייטי ובסיוע דיפלומטי סובייטי". בימיו "אמריקה

17 הנרי קיסינג'ר, **משבר – ניהול מדיניות החוץ במלחמת יום כיפור וביציאה מווייטנאם**. שלם, 2004. עמודים 3-7.

התבקשה להביא לנסיגה הישראלית, שבתמורה לה יעניק נאצר לנו, האמריקנים, את חסדו ויחדש עמנו את היחסים הדיפלומטיים". מובן ש"לארצות הברית לא היה כל עניין לצדד במהלך כזה". כיוון ש"הדבר היה מחזק את האמונה שהדרך הטובה ביותר לטפל באמריקה היא סחיטה"; לכן סירבה "לכל ויתור למצרים כל עוד נאצר (ולמעשה, גם יורשו אנואר סאדאת) נשען על רטוריקה אנטי-מערבית, המבוצרת בנוכחותן של יחידות קרביות סובייטיות". גם לאחר מותו של נאצר לא היה, תחילה, לארצות הברית כל תמריץ להפעיל לחץ על ישראל, בשל מעמדם של הסובייטים במצרים. אפילו אחרי שסאדאת גירש ב-1972 את הטכנאים הצבאיים הסובייטים, לא בשלו עדיין התנאים לפריצת דרך, בשל הבחירות לנשיאות בארצות הברית, הצורך לטפל ב-1972 בסיום מלחמת וייטנאם והבחירות בישראל, שנועדו לנובמבר 1973. קיסינג'ר הדגיש שהנשיא ניקסון הבהיר שארצות הברית תפעיל מאמץ דיפלומטי נמרץ מיד לאחר מכן וכי הוא עצמו נפגש עם חאפז אסמאעיל במסגרת ההכנות למאמץ הזה.

את כישלון ההערכות האמריקניות והישראליות בחיזוי המלחמה הסביר קיסינג'ר בהענקת משקל יתר לעובדה שמצרים וסוריה חסרו את היכולת הצבאית להחזיר לעצמן שטחים בכוח הנשק. בוויינגטון ובירושלים "איש לא הבין בתחילה שסאדאת לא כיוון לניצחון, אלא לשינוי בשינוי המשקל במשא ומתן שרצה לפתוח בו. הוא העריך שהלם המלחמה יאפשר לשני הצדדים, ישראל ומצרים כאחת, להראות גמישות שלא הייתה אפשרית כל עוד ישראל ראתה את עצמה עליונה מבחינה צבאית בעוד מצרים הייתה משותקת בביזוי לאומי".

שעות ספורות לאחר פרוץ המלחמה, קיסינג'ר סבר עדיין כי לאחר 72 שעות "הבעיה תהיה להחזיר את הישראלים לקו הפסקת האש", לאחר סילוק המצרים מכיבושיהם ממזרח לתעלה. הוא אמר לסגנו, הגנרל הייג, כי ארצות הברית תצטרך ללחוץ על הישראלים חזק "כדי להכריח אותם לוותר על השטח הזה" וכי הנשיא ניקסון ועוזריו צריכים "להבטיח לעצמנו משהו למקרה שנצטרך להינתק מהישראלים במאמצים שיבואו לקראת השגת הסדר. הכול תלוי עכשיו בתגובה הסובייטית". כבר באותו שלב ראשוני, הכיר באפשרויות שנפתחו: "ואז, אחרי שנביא להפסקת הלחימה, נצטרך לנצל את המשבר הזה כאמצעי להזיז את הדיפלומטיה. אין יותר תירוץ

לדחייה¹⁸. למרות תוצאות המלחמה, השונות מאוד מן התסריט שצפה, הוכיח קיסינג'ר את כישוריו המרשימים בניצול ההזדמנויות המפתיעות שפתחה לקידום מטרותיו.

*

מרכיבים רבים היו למשבר המזרח התיכון שפרץ והפך למלחמה ב-1973: הסכסוך הערבי-ישראלי; המאבק האידיאולוגי בין ערבים מתונים לקיצוניים ויריבות מעצמות העל, ארצות הברית וברית המועצות. ליסודות אלו יש מקורות נפרדים שהלכו והשתלבו; אי אפשר היה להשיג פתרון לאחד בלי להתמודד עם האחרים.

הקמתה של מדינת ישראל ב-1948 בתמיכה אמריקנית (ובאותה עת סובייטית) שלהבה את הלאומיות הערבית והובילה למלחמה, שבסופה התבססו הגבולות על קווי שביתת הנשק. ישראל, שהוקמה כמדינה בכוח הנשק, התקיימה מאותה שעה בלי הכרתן של שכנותיה, שהחרימו אותה ורחשו לה איבה מרה. ב-1956 נכנסה ישראל לחצי האי סיני כספח למבצע סואץ האנגלי צרפתי. משאילץ אותה ארגון האומות המאוחדות לחזור לגבול של 1949, היא השיגה את פירוז סיני וחופש שייט לנמל אילת בים סוף. ביוני 1967 פרצה ישראל אל מעבר לקווי שביתת הנשק אחרי שמצרים, בראשות הנשיא גמאל עבד אל-נאצר, שדרכנה אותו הטעיה סובייטית, הכריזה סגר על אילת והניעה את צבאה באיום לתוך סיני המפורז לעבר ישראל. המלחמה הסתיימה בשישה ימים, ובסופה החזיקה ישראל בחצי האי סיני המצרי, בגדה המערבית של נהר הירדן וברמת הגולן הסורית, ועל התסכול הערבי נוספה ההשפלה.

ישראל, שמעולם לא התקיימה בגבולות מוכרים, לא ראתה שום הבדל מהותי בין הצבת גבולותיה במקום זה או אחר מהמקומות שאין מכירים בהם; מאחר שנידונה ללוחמנות ערבית ביקשה את חגורת הביטחון הרחבה ביותר האפשרית והחזיקה בכיבושיה. מיד אחרי אותה תבוסה, חזרו מדינות ערב לעמדה מתריסה בהנהגת נשיא מצרים נאצר. בוועידת פסגה ערבית בחרטום אומץ העיקרון "לא

שלום, לא משא ומתן, לא הכרה בישראל". החלה מלחמת התשה, וכחלק ממנה הקימה ברית המועצות מערכת הגנה אווירית של טילי קרקע-אוויר לאורך תעלת סואץ. ב-1970 אירעה התקוממות של הארגון לשחרור פלסטין בירדן. סוריה פלשה לירדן לתמוך באש"ף, כוחות ארצות הברית נכנסו לכוננות, והמשבר הסתיים בגירוש אש"ף מירדן.

אחר כך היו ארצות ערב שסועות בין התנגדותן האידיאולוגית והדתית לקיומה של מדינת ישראל ובין המציאות המעשית, שבה לא היה בכוחן לשנות את הסטטוס קוו, אלא בדרך דיפלומטית כלשהי. ממשלות ערביות מתונות כמו ירדן ומצרים (בהיסוס, בימי נאצר) גיששו את דרכן לעבר נוסחה שתקבל את ישראל בגבולות שקדמו למלחמת 1967 (כלומר לקווי שביתת הנשק של 1949). אבל כל עוד לא הוסדר מעמד של הערבים הפלסטינים, הן לא היו מוכנות להעניק לישראל אלא את סיום הלחימה – צורה אחרת של שביתת נשק – ולא הסכם שלום מלא שדרשה ישראל.

אבל הבעיה הפלסטינית שקעה בקיפאון עמוק עוד יותר עקב גישת הלאומנים הפלסטינים, שסירבו להכיר בשום תנאי בליטימיות של מדינת ישראל. סוריה סירבה לשאת ולתת על תנאים כלשהם; היא התנגדה לקיומה של ישראל, לא לגבולותיה. עיראק הוסיפה בתוקף את משקלה למשקל הקיצונים, וכמוה נהגו לוב ואלג'יריה. אש"ף, שמדינות ערב טרם הכירו בטענתו לייצוג כל הפלסטינים, קרא להקמת מדינה חילונית בפלסטין – כלומר להיעלמותה של ישראל. ואילו בעיני ישראל נעשה ביטחונה תלוי יותר ויותר בנוכחותה בגדה המערבית. קיפאון זה בלם את הדיפלומטיה במזרח התיכון במשך כל השנים מ-1967 עד 1973.

סמל הקיפאון הייתה ההחלטה 242 של מועצת הביטחון של האו"ם מ-22 בנובמבר 1967. ההחלטה דיברה על "שלום צודק ובר-קיימא" בתוך "גבולות בטוחים ומוכרים", אך לא הגדירה אף אחד משמות התואר הללו. כמה ממדינות ערב דחו את ההחלטה, ואילו המדינות שקיבלו אותה, ובכלל זה ישראל, פירשו אותה בדרך שתתאים לתפיסותיהן המוקדמות, וכך היא נעשתה לביטוי של קיפאון

יותר משהייתה אמצעי להחלטיות. אותם מנהיגים ערביים שהיו מוכנים בכלל לשאת ולתת הסיקו ממנה דרישה לנסיגה ישראלית מוחלטת לגבולות שקדמו ליוני 1967. ישראל הכריזה שאף אחד מגבולותיה מהתקופה שקדמה למלחמה לא היה בטוח; היא עמדה על החזקת חלק מהשטח שנכבש מכל אחת משכנותיה. כדי להשיג ערובה כפולה להבטחת ענייניה היא הציגה דרישה שנראתה הגיונית, אך באותה מידה גם לא היה סיכוי שתיענה בחיוב: שמדינות ערב תיכנסנה למשא ומתן ישיר עימה. במילים אחרות, ישראל ביקשה הכרה כתנאי מוקדם למשא ומתן.

מדינות ערב, שלא רצו להינזק, ביקשו שדרישותיהן הטריטוריאליזם תתקבלנה בטרם תשקולנה דיפלומטיה. שום מנהיג ערבי, מתוך ככל שיהיה, לא היה יכול להיענות לדרישות ישראל ולשרוד באקלים הביזיון, הקיצוניות וההשפעה הסובייטית של אותה תקופה. שום ראש ממשלה ישראלי לא היה יכול להישאר במשרתו אילו ויתר על התביעה לחלק מן השטחים הכבושים כדמי כניסה למשא ומתן. ישראל שגתה באשליה שתוכל לרכוש שטח ניכר וגם להשיג שלום. יריבותיה הערביות דבקו באשליה ההפוכה – שהן תוכלנה לקבל בחזרה את השטחים בלי להציע שלום.

מצרים נעשתה מפתח לדיפלומטיה במזרח התיכון. צורך טקטי חיזק את מה שמצרים זכתה בו הודות לגודלה, למסורתה, להשפעתה התרבותית ולקרבתה שהקריבה בשורה של מלחמות בין ארצות ערב לישראל. מצרים הייתה הארץ הערבית המאוכלסת ביותר, המרכז התרבותי של האזור. מוריה היו עמוד התווך של מערכת החינוך בעולם הערבי; האוניברסיטאות שלה משכו סטודנטים מכל רחבי האזור. ההיסטוריה שלה הייתה הממושכת והארוכה ביותר בעולם, מלבד זו של סין; והיא נשאה בעיקר הנטל בסכסוך הערבי-ישראלי. הן כמלוכה הן כרפובליקה היא נכנסה למאבק שחרג מעבר לאינטרסים המצריים הלאומיים הצרים. היא הקריבה את בניה הצעירים למען עניין האחדות הערבית וההגדרה העצמית הפלסטינית. בתהליך זה היא איבדה את חצי האי סיני וסיכנה חזרה וסכן את לכידותה הלאומית. מצרים רכשה את הזכות לעשות שלום.

אבל כל עוד נאצר היה הנשיא, הוא שיתק את מצרים עקב תפיסות מנוגדות. מצד אחד, הוא רמז על נכונות כללית להשתתף בתהליך השלום, אבל בשמה של תכנית שאינה ניתנת ליישום. הוא דרש נסיגה ישראלית לגבולות 1967 בתמורה לאי לוחמה מצרית; השלום יהיה תלוי בהסדר בין ישראל לפלסטינים, שדרשו אז את חורבן המדינה היהודית. נאצר גם לא הסכים למשא ומתן ישיר עם ישראל. להפך, אמריקה התבקשה להביא לנסיגה הישראלית, שבתמורה לה יעניק נאצר לנו, האמריקנים, את חסדו ויחדש עימנו את היחסים הדיפלומטיים. ובינתיים נשאר רדיו קהיר מרכז לתעמולה אנטי-אמריקנית – אנטי-מערבית למעשה – ברחבי המזרח התיכון. בקצרה, נאצר רצה להנהיג את העולם הערבי מעמדה אנטי-אמריקנית, להציג כל ויתור ששיג כאילו נסחט הודות לתוקפנות ערבית הנתמכת בנשק סובייטי ובסיוע דיפלומטי סובייטי. לארצות הברית לא היה כל עניין לצדד במהלך כזה.

תפקידה של ברית המועצות בקיפאון שהשתרר התנדנד בין הממאיר למבולבל. אספקת הנשק שלה עודדה את העיקשות הערבית. אלא שזו רק העמיקה את סכנות הקיפאון; לא היה בה כדי לסלק. מוסקבה לא הצליחה מעולם לבחור בין הדילמות שעמדו לפניה. כל עוד תמכה באורח חד-צדדי בכל העמדות של בני חסותה הערבים לא היה בכוחה לקדם את תהליך המשא והמתן ואף לא את מעמדה שלה בתהליך, כי לא היה לנו כל מניע לתמוך בתכניתם של הקיצונים הערבים שגינו אותנו; אילו קרה הדבר הבלתי סביר והיינו משנים את השקפתנו, לא היינו זקוקים לברית המועצות כמתווכת. במילים אחרות, ברית המועצות הייתה יכולה לתרום תרומה של ממש לפתרון הבעיה רק אילו ניתקה עצמה במידה מסוימת מן הדרישות הערביות וסיכנה בכך חלק מקשרי הידידות שהיו לה בעולם הערבי. אבל אילו לא עשתה כן הייתה מסתכנת במתן תמיכה ליעדים שלא הייתה יכולה להשיגם ובכך מושכת אליה בוז משום שהייתה נחשבת מדינה חסרת אונים. מוסקבה הייתה יכולה להפיח אש בגחלי המשבר, אבל משעה שהתפוצצו בתבערה גדולה היא יכלה להשתמש בהם למטרותיה רק בדרך של ליבוי העימות בין המעצמות הגדולות, דבר שברית המועצות הקפידה עד אז להישמר ממנו.

כמו יתר הצדדים, ברית המועצות השתתתה. היא פעלה כסנגורם של הערבים, אבל לא היה בכוחה לקדם את ענייניהם; היא קנתה זמן באספקת נשק, אלא שבכך הסלימה את רמת האלימות האפשרית, בלי לשנות את עובדות היסוד.

לא היה כל אינטרס אמריקני לאכוף הסדר על ישראל מתוך הפעלת לחץ חריף, כי הדבר היה מחזק את האמונה שהדרך הטובה ביותר לטפל באמריקה היא סחיטה. בתוך העולם הערבי היה עלינו לחזק את המתונים כנגד הקיצונים, את הממשלות הקשורות במערב כנגד לקוחותיה של ברית המועצות. לכן סירבנו כעניין שבעיקרון לכל ויתור למצרים כל עוד נאצר (ולמעשה, גם יורשו אנואר סאדאת) נשען על רטוריקה אנטי-מערבית, המבוצרת בנוכחותן של יחידות קרביות סובייטיות. ולא ראינו כל טעם להתקדם יחד עם ברית המועצות כל עוד עמדתה של מוסקבה הייתה זהה לתכנית הערבית הקיצונית. במקדם או במאוחר, היינו משוכנעים, תכיר מצרים או מדינה אחרת כלשהי בכך שהישענות על תמיכה סובייטית ועל רטוריקה קיצונית תבטיח רק את סיכול שאיפותיה. בנקודה זו אולי היא תהיה מוכנה לבטל את הנוכחות הצבאית הסובייטית – "גירוש" הייתה המילה שהשתמשתי בה בסקירה שספגה ביקורת קשה ב־26 ביוני 1970 – ולשקול יעדים בני השגה. אז יבוא הרגע ליוזמה אמריקנית גדולה, ואם יהיה צורך – גם לדחוק בידינו הישראלים לנקוט גישות חדשות.

ב־1970 מת נאצר, ואנואר סאדאת החל לנוע בכיוון זה, אם כי בהיסוס. הוא המשיך להישען על ציוד צבאי סובייטי בעודו בוחן בזהירות חלופות דיפלומטיות. ב־1971 נעשה ניסיון להביא להסכם הפרדה לאורך תעלת סואץ בחסות שליח האו"ם, הדיפלומט השבדי גונאר יארינג. הניסיון הגיע למבוי סתום, מפני שישראל לא ראתה שום תועלת בוותורים לאחר הצבתם של כמעט עשרים אלף "טכנאים" צבאיים סובייטים לאורך תעלת סואץ. לארצות הברית לא היה כל תמריץ להפעיל לחץ, והסובייטים לא היו מוכנים להתגרות בארצות הברית ישירות.

ב־1972 גירש סאדאט את הטכנאים הצבאיים הסובייטים, לאחר הכישלון הסובייטי בהשגת התקדמות דיפלומטית במזרח התיכון בפסגת ריצ'רד מ' ניקסון וליאוניד ברז'נייב במוסקבה. אבל התנאים עדיין לא בשלו לפריצת דרך. בחירות לנשיאות בארצות הברית והצורך לטפל בסיום מלחמת וייטנאם מנעו התקדמות ב־1972. ב־1973 היו בחירות בישראל, וניקסון הבטיח לראש ממשלת ישראל גולדה מאיר לדחות כל יוזמה דיפלומטית עד אחרי הבחירות, שנועדו ל־1 בנובמבר. אף על פי כן, הוא הבהיר שארצות הברית תפעיל מאמץ דיפלומטי ניכר לאחר מכן. כהכנה לכך נפגשתי ב־1973 פעמיים עם מוחמד חאפז אסמאעיל, היועץ לביטחון של סאדאט, וגם שוחחתי באותה רוח עם שר החוץ המצרי מוחמד אל־זייאט ב־5 באוקטובר 1973, יום לפני פרוץ המלחמה.

אף על פי כן, הפתיע סאדאט את כל הצדדים כאשר יצא למלחמה ב־6 באוקטובר 1973. ההפתעה הייתה כישלון בניתוח מדיני. כל ההערכות האמריקניות והישראליות לפני אוקטובר 1973 הסכימו שמצרים וסוריה חסרות את היכולת הצבאית להחזיר לעצמן שטחים בכוח הנשק. אבל איש לא הבין בתחילה שסאדאט לא כיוון לניצחון, אלא לשינוי בשיווי המשקל במשא ומתן שרצה לפתוח בו. הוא העריך שהלם המלחמה יאפשר לשני הצדדים, ישראל ומצרים כאחת, להראות גמישות שלא הייתה אפשרית כל עוד ישראל ראתה את עצמה עליונה מבחינה צבאית בעוד מצרים הייתה משותקת בכיזוי לאומי. אנחנו הגענו בנפרד לאותה מסקנה.

הנחות מדיניות מסלפות את הערכות המודיעין. עוד ב־5 באוקטובר בצהריים, פחות מעשרים וארבע שעות לפני ההתקפה, דיווח הסי־איי־איי לנשיא:

נראה כי שני הצדדים מתחילים להיות מודאגים יותר ויותר זה מפעילותו של זה. ייתכן כי שמועות ודו"חות של סוכנים מזינים את החששות המתפתחים ככל הנראה. ההכנות הצבאיות שהתנהלו אינן מצביעות על כוונה של אחד הצדדים לפתוח בפעולות איבה.

על הרקע הזה פרצה לפתע המלחמה באוקטובר 1973.

נספח 12.

קטע מדברי הנשיא אל-סיסי במלאת 45 שנים למלחמת 1973 באזני מאות קצינים ובכירי ממשל¹⁹

השפעתם של אירועים דרמטיים על מגמות יסוד, נבחנת במידה רבה על-פי הדרך שבה הם מתקבעים, בפרספקטיבה היסטורית, בתודעת הגורמים המעורבים. הדבר תקף במיוחד, כאשר מדובר באירועים שהטביעו חותם טראומטי כבר בעת התרחשותם וזכורים באופן זה גם שנים רבות לאחר מכן. בהקשר של המלחמה ב-1973 עצמה, נוטים ישראלים לזכור את הפתעתה ואת כשליה. המצרים נוטים לזכור את ההתעלות של חציית התעלה ואת הסיפוק ממצוקתם של צה"ל והחברה הישראלית. אלא שחשיבותה של המלחמה, כפי שסאדאת היטיב להבין כבר לקראתה ובמהלכה, הייתה בשאלת תרומתה לסיכול כוונתה של ישראל להכתיב למצרים ולערבים, בצל עליונות כוחה, את מה שהערבים וסאדאת עצמו ראו ככניעה לתביעותיה.

המבחן הזה הוגדר אופרטיבית בלשונו של הנשיא סאדאת, בהנחייתו לשר המלחמה שלו ב-1 באוקטובר 1973. הוא קבע כי היעד האסטרטגי של המלחמה הוא לערער את הנקודה המרכזית בתורת הביטחון הישראלית, שנועדה "לשכנע את מצרים ואת האומה הערבית שאין טעם לקרוא תגר על ישראל, וכי על כן אין לנו מנוס מלקבל את תנאיה של ישראל, אפילו הם כרוכים באי אלו פגיעות בריבונות הלאומית שלנו". המלחמה נועדה להסב לישראל אבדות במידה שתשכנע אותה שאינה יכולה לשאת בעלות תורת הביטחון שלה "המבוססת על הטלת אימה, פסיכולוגית מדינית וצבאית", שתגן על ישראל לעתיד לבוא²⁰.

בהסכם השלום ב-1979 התממשה הצלחת אותה תורת ביטחון שסאדאת ייחס (במושגיו שלו) בצדק לישראל, כאשר מצרים הבינה שהיא זו שאינה יכולה לעמוד בעלותה של הובלת העימות הכלל-ערבי נגד ישראל. הדימוי הציורי של הנשיא ססי, קרוב לחצי מאה אחרי המלחמה, בדבר

¹⁹ https://www.youtube.com/watch?v=LUQu-B6HPd4&ab_channel=TeNTV. תרגום: דורון סקל.

²⁰ סאדאת, סיפור חיי, עמוד 251.

ה"מרצדס" הישראלי מול ה"סיאט" המצרי, אמנם מבליט את הגבורה המצרית, אך גם מודה בעליונות המתמשכת של ישראל. חיילי מצרים הם אמיצים, משום שעמדו בגבורה בעימות, שבו לא היה להם, מלכתחילה, סיכוי. לישראל, בלשונו של סאדאת באותו מסמך ערב המלחמה ב-1973, עמד אותו "מגן פלדה שאין להבקיעו ואשר יוכל לגונן עליה היום ולעתיד לבוא".

*

... לכן, אני אומר, שלמרות שהפער ביחסי הכוחות היה עצום. צריך לומר זאת ואין בזה גנות למצרים, חברים! זה לא מפחית מערכו של הצבא המצרי. נהפוך הוא, אתם חייבים לומר זאת. הדבר דומה לכך שאני נוסע במכונית מדגם "סיאט" בעוד שאתה [ישראל] נוסע במכונית מדגם "מרצדס" וכשאני משיג אותך או נוסע לצורך, לא תאמר לי: 'כל הכבוד?'. אמרו: כל הכבוד! [מחיאות כפיים; אל-סיסי צוחק ועובר ללהג עממי ביותר] כן, כך היו פני הדברים. האם אני צריך להתבייש לומר זאת?! זאת האמת. כך הייתה המציאות. זו מכונית "סיאט" וזו מכונית "מרצדס". איזו מכונית אמורה לנצח? מכונית "מרצדס" אמורה "לטוס". מי יכול לקחת את מכונית ה"סיאט" ולנסוע בה במהירות במרוץ הזה אם לא "הגברים". רק הם יכולים לעשות זאת. הם היו "גברים" [מחיאות כפיים].

מופת של ניתוח אסטרטגי חד וממוסמך בקפידה של המפנה במדיניות המצרית ביחס לישראל ולסכסוך. משיברון הנאצריזם לשלבים בהתפתחות האסטרטגיה של סאדאת מול ארה"ב וישראל עד לקבלת רעיון השלום עם ישראל ב-1977. היסטוריה אנליטית של הסכסוך והעמדה הערבית המפריכה תפיסות רוויזיוניסטיות אופנתיות בנושא.

פרופ' עזר גת הוא מחזיק קתדרת עזר וייצמן לביטחון לאומי באוניברסיטת תל אביב וחתן פרס א.מ.ת במדע המדינה ואסטרטגיה.

במחקרו פורץ הדרך, המבוסס על מגוון רחב של מקורות, מנתח דן שיפטן את דרכה של מצרים מהחזון הנאצרי להבסת ישראל, דרך ניסיונותיו של אנואר סאדאת לכפות עליה נסיגה תמורת הסדר דמוי שביתת-נשק ללא שלום ועד למפנה של יוזמת השלום ב-1977. הניתוח המדוקדק של האסטרטגיה המצרית משבץ אותה במסגרת הרחבה של התרבות הפוליטית במזרח התיכון ובהקשר המדיני הבין-ערבי והגלובלי ומציע תיקון היסטורי רב ערך להבנת מדיניות ישראל באותן שנים.

מאיר ליטבק הוא פרופסור בחוג להיסטוריה של המזרח התיכון וראש מרכז אליאנס ללימודים איראניים באוניברסיטת תל אביב.

ד"ר דן שיפטן הוא ראש התוכנית הבינלאומית לתואר שני בביטחון לאומי באוניברסיטת חיפה ומרצה בתוכניות הביטחון באוניברסיטת תל אביב ובמכללה לביטחון לאומי. כיהן כראש המרכז לחקר הביטחון הלאומי באוניברסיטת חיפה (2008–2018) וכפרופסור אורח באוניברסיטת ג'ורג'טאון בווישינגטון. ספריו עוסקים באסטרטגיה המדינית של מדינות ערב והפלסטינים, בביטחון הלאומי של ישראל ובמעורבות המעצמות במזרח התיכון. ספרו האחרון בוחן את היעדים הלאומיים של ישראל. מאז שנות ה-70 הוא מייעץ בדרג הבכיר והעליון לגורמי הביטחון הלאומי בישראל ומקיים מגעי ייעוץ שוטפים עם הגורמים האסטרטגיים הבכירים בארצות הברית, באירופה ובאסיה.